

nicolae

BREBAN

ediții definitive

Riscul în cultură

IDEEA EUROPEANĂ

Nicolae Breban

Riscul în cultură

EDIȚIA A II-A

Editura Ideea Europeană
2012

Editura Ideea Europeană
OP-22, CP-113, Sector 1, București,
Cod 014780, Romania
Tel/Fax: 4021-2125692; 4021-3106618
E-mail: office@ideeaeuropeana.ro
<http://www.ideeaeuropeana.ro>

Anul apariției: 2012
Ediție Digitală (ePub, Mobi)
ISBN 978-606-8012-88-9

Copyright © 2012 Ideea Europeană

Parteneri:

www.bibliotecaeuropeana.ro
www.libriapentrutoti.ro
www.contemporanul.ro
www.europressgroup.ro

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

— Noetische (Noetische ~~noetische~~)

"Grad und Art der Geschlechtlichkeit eines Menschen reicht bis in den letzten Gipfel seines Geistes hinauf."

"Intelligenz ist ~~physisch~~ modus rationalitatis
muri omni reser. piam in ultimum vixit et spiritualiter"

Accepi prope aplate in apertum II et cetera

"Doch de hier n' est, d'après p'p'ra mea, v'oul d'après
seconde je l'ai le d' un philosophe in Europa spirituel
de secul XIX - aristocratie adp'ra m'p'ri v'ol'v'or - e'cu
le se m'p'ra m'p'ri v'ol'v'or ! ~~ind. m'p'ra m'p'ri~~"

europea, c'p'ra ce se p'p'ra p'p'ri in m'p'ra m'p'ri,
p'p'ra m'p'ri m'p'ri m'p'ri p'p'ri ce se m'p'ri

"Separare reale": m'p'ra in se spiritual et
material, in se p'p'ra (ou religie ?) n' s'p'ra,
in se reale et ideal, in se discipline p'p'ra
et cetera de spiritualitatis, etc. etc.)

(ici odia k'p'ra se m'p'ra et m'p'ra et m'p'ra
m'p'ra - d'après ce p'p'ra, in p'p'ra m'p'ra, et
m'p'ra p'p'ra - p'p'ra, m'p'ra Europa - des m'p'ra
Europa - p'p'ra m'p'ra m'p'ra, d'après

Ande P'p'ra

CUVÂNT ÎNAINTE

Orice început sperie, ideea însăși de construcție pare nepoetică. Suntem un popor, de altfel, ce se simte mai la îndemână lângă idei sau iluminări, lângă fericite impulsuri și rezezi contemplări, decât în fața unei inexpresive și aproape dezolante pietre de temelie. Nu atât efortul imaginării formei viitoare ne sperie, ne dezolează, ci, poate mai mult, imaginarea concretă a dozării eforturilor, acel eroism cenușiu și tenace al reînceperii în fiecare dimineață, un lung, aproape infinit șir de dimineți ce se pierde în zarea viitorului, un entuziasm ce trebuie repetat de mii de ori, păstrând neștirbită, tiranică, înghețată în gând, forma propusă, visată.

Adevăratul început se face, credem, pe nesimțite, negălăgios. „Dimineța, ideile vin pe vârful picioarelor”, spunea cineva. Construcția unei cărți, a unei prietenii, a unei călătorii, a unei reviste, a unei națiuni, construcția unui destin – se mai gândește oare cineva azi la destin, nu este oare o idee definitiv pierdută în romantismul și post-romantismul german?! –, construcția unei dezamăgiri (ar putea zice Cioran!), construcția unei case, a unui turn pentru a face prizonieră priveliștea, a unei grădini pentru a încarcera fluturi, toate acestea și altele încep, cu adevărat aproape în ciuda noastră, pe furiș, de parcă ceva s-ar insinua în viața noastră, un element ce apare la început secund, aproape indiferent, și care se instalează apoi în golul neevident.

De aceea, am preferat acum, la început, să nu înșiruiam fraze solemne: ele sunt totdeauna inutile, adeseori de prost gust, purtând de ici-colo o trenă de mirosuri dintr-o prea lungă, abuzivă întrebuințare. Chiar dacă știm că

Începem, că facem primii pași spre sau în interiorul unei construcții al cărei desen, de gheață, ultimul, îl avem în minte de multă vreme, s-o facem de parcă ar fi o întâmplare, o anumită *întâmplare*, ca o întâlnire așteptată, e drept, care te și înspăimântă puțin prin caracterul ei ineluctabil, dar pe care o ciudată emoție, un anume tip de presentiment te împiedică s-o iei prea în serios.

Criteriul nostru va fi unul singur: valoarea!

Plecăm de la constatarea dramatică, incredibilă, că timp de o jumătate de secol, într-o lume în care lupta pentru calitatea și competitivitatea produselor (de orice fel ar fi ele, în planul material sau spiritual!) ia forme extrem de rafinate și complexe, România a stat cu bună știință, aş zice cu diabolică știință, sub semnul unui principiu contrar, devastator la toate nivelele: cel al eliminării valorii reale, al marginalizării și detracării sale, în favoarea, încăpățânată și obsedant reacționară, anti-patriotică, a criteriului atașamentului la un grup, un așa-zis *partid*, ce nu era în fapt decât o mașină, destul de perfecționată (importată de aiurea!) de păstrare a puterii totale. În ultima fază, în ultimul deceniu, această mașină, de altfel, s-a auto-detracat, lăsând să se vadă printre surprinzătoarele ruine o mână enormă și halucinantă ce ne împingea, parcă, pentru prima oară după secole de istorie luptătoare și adesea afirmatoare a unității naționale și de destin românești, spre disoluție ca indivizi și națiuni, și, ceea ce este poate și mai grav, spre dizolvare morală. Va mai trece încă multă vreme până vom putea măsura în adâncime relele, rănilor, pustiul și teribilele pagube morale pe care ni le lasă așa-zisul „vechi regim”. În primul rând, *corupția* în toate formele ei înspăimântătoare (orice adjectiv este aici insuficient, palid!), faptul incredibil, intraductibil pentru alte conștiințe, europene, că întreg Statul și instituțiile sale ne-au împins să furăm, să mințim, să ne prostituăm, să rupem familiile în două, opunând copiii – părinților (deja o „invenție” a fascismului!), să rupem orice personalitate umană în două, *cea de dimineață*, din ședințe și din fața numeroșilor șefi impostori și cinici, și *cea de seară*, de noapte, dramatică și chinuitoare, când sinele se luptă deznădăjduit să păstreze resturile unei demnități pierdute, visate. Și-apoi...

toți acești ani pierduți, deceniile acestea inutile, sterpe, care au înghițit câteva generații de oameni vii, inteligenți, inimoși, talentați, ce aveau dreptul divin și uman la o adevărată exprimare a datelor lor naturale, a capacității lor creatoare, ce aveau dreptul la fericire!

Ce greu este orice început! Dar necesar, de neocolit. Nu știm cum va fi sfârșitul, nu știm nici măcar ce formă va lua drumul, decât în linii mari; dar pentru că suntem aici, pe acest pământ și pe acest continent, Europa, trebuie să re-începem, moralitatea noastră va fi cea a luptei și a onestității în luptă. Avem libertatea adevărată, în sfârșit o avem, a sosit atât de târziu încât, deși o pipăim și o simțim, pare incredibilă. Dar ea nu este mai mult decât o *formă*, o formă goală ce va trebui umplută cu instituțiile de mâine, democratice și reprezentative, cu ideile și generațiile de mâine, de mâine dimineată! Libertatea nu este mai mult decât o șansă, dar, în sfârșit, una reală, palpabilă, o luptă dură, într-o lume aspră, înalt competitivă și măcinată încă de absurde conflicte ne-specifice, moștenire a unor timpuri vechi, a imperiilor din care ne-am rupt și, bineînțeles, a incapacității vechiului regim de a conduce armonios, creator societatea; o luptă dură, însă în sfârșit reală, nu una cu fantomele produse de o minte detracată și tenace sau de o utopie ce alege violența pentru a-și realiza ideile.

Nu avem încotro; și, pentru că nu avem altă alegere decât cea a reconstrucției, vom face bine ce avem de făcut, de data aceasta răspunderea va fi în întregime a noastră: și aici, acasă, dar și *în lume*, în societatea ce renaște, e drept, în convulsii, contradicții violente, aparente sau chiar reale recăderi în formele și reflexele de coșmar social ale trecutului încă atât de apropiat. În școli, spitale, administrații diverse – vom reuși oare, dacă nu să ne debarasăm, măcar să-l punem în minoritate pe acel *funcționar* dezabuzat și cinic, vechil al unei paperaserii inerte, ce îngheață orice idee, despre a cărui grosolănie vorbește chiar și prințul Hamlet în monologul său?! –, în cazărmi și centre de cercetare, în fabricile mici sau mari, în serviciile de prestări pentru populație (unde sunt ele, unde întârzie?!), în gări, în mijloacele de transport...

Și-apoi... zâmbetul!

Când va reapărea el în societatea noastră, cel firesc și cald, prevenitor și inteligent, scuză și limită a oricărei ființe, dar și semnal al conviețuirii bucuroase, salut al umanității calme, acceptând existența, așa cum e?! – *Die Bejahung des Lebens!*, striga umanistul modern care a fost Nietzsche, înțelepciunea supremă, unica cheie a vieții; să spunem *da* vieții, să ne reîntoarcem la valorile prezentului, *aici* și *acum*, obosiți de atâtea utopii ce săvârșesc violențe inimaginabile în numele unei vieți de dincolo de moarte sau de dincolo de prezent. Să redescoperim bucuria de a trăi, să redăm individului întreaga sa valoare, scoțându-l din turma aceea indistinctă, din *massă*, concept demagogic și comod instrument în mâna oricărui profitor social, a oricărui tiran.

Suntem la sfârșitul secolului și peste capetele noastre emoționate și, poate, puțin înfricate, se boltește un final de mileniu, care, prin simetrie măcar, amintește de spaimele și fantezmele prodigioase ce au însoțit celălalt capăt de mileniu! Ce ne va aduce mileniul al treilea, începutul lui?! Nu cumva *redescoperirea individului*, a unicității persoanei umane, un nou umanism?!

Iar tinerii, *tinerii* vor avea un rol important în viitorul imediat; ei, care-au fost împinși deoparte în ultimul deceniu, cel mai dur, al dictaturii, ei, care vor trebui să preia foarte curând mari responsabilități. În grabă, poate nu perfect pregătiți, dar animați de o mare sete de existență și perfecțiune, creând poate o simetrie cu o altă ieșire din ruine, amenințare a neantului social și ezitare în fața viitorului: sfârșitul primului război mondial, când locuitorii celor două Principate s-au aflat în fața unei noi realități, majore, incredibile aproape, ca orice ideal care cere prea multe jertfe și vis: *România*, un Stat tânăr, formă puternică și rotundă în care se scurgeau miracole, energii și suferințe vechi, seculare. Și atunci s-a întâmplat încă un fenomen profund simbolic: o generație sclipitoare a izbucnit, amplă, acoperind domenii majore ale culturii și științei, făcând din nou legătura cu Europa Luminilor și a unei acute modernități și, lucru rar în cultura noastră, dar și în altele mai vechi, producând spirite sintetice, apte de a dezvolta viziuni totale asupra omului, istoriei și destinului culturii.

Ne înscriem oare în simetria începutului de secol românesc, ilustrat încă și azi pe frontispiciul vanitos al culturii europene de nume ca Brâncuși, Mircea Eliade, Ionescu, Tzara, Cioran, Enescu, Blaga și alții? Vom mai avea încă o dată acest noroc, *norocul* acela al lui Eminescu, un concept fatal și surâzător ce ne urmărește ființa istorică, ființa umană, palpitândă, norocul văzut ca o mică fatalitate, ca o întâmplare fericită și meritată după deceniile de suferințe oarbe, de rătăcirii în ceața istoriei?!

Să îndrăznim și să nu pierdem din ochi această stea a norocului eminescian; România de mâine, chiar și cea de mâine dimineață, va arăta pe măsura încordării, inteligenței, onestității noastre de destin; nimeni, oricât de înfricoșător, de abil, nu ne va mai putea răpi roadele muncii noastre, țările vecine, prietene, Apusul mândru și înțelept ne vor accepta, ne vor saluta cu siguranță ca pe unul de-al lor.

Munca nu ne-a speriat niciodată! S-o întovărășim cu *respectul* față de lucrul bine făcut, ce ne aduce nu numai pâinea cea de toate zilele, dar și echilibrul și satisfacția morală, demnitatea ce ne-a fost furată în aceste lungi decenii.

„Munca este singura compensație a acestei vieți”, spunea Goethe, ultimul dintre uriașii care au îndrăznit o privire globală, totală asupra omului și destinului său, ultimul Atlas al unei modernități ce ne întovărășește încă. Munca văzută ca o creație, se înțelege, *pasiunea* modelată de ritmul încordării zilnice.

RISCU ÎN CULTURĂ

I

Riscul este legat de adolescență sau de ideea de adolescență ori, dacă vreți, ideea de risc este legată de adolescență, de utopiile ei. În acest secol s-a vorbit mult de risc: de cel social (ce era prezentat ca o idealitate, ca o perfecțiune posibilă), de cel tehnic și, poate cel mai frumos, de cel sportiv. Cu toții avem în minte, printre altele, *Vol de nuit* al lui Saint-Exupéry, ce a creat atâtea fantasme colorate în adolescența noastră, în adolescența acestui secol!... Dacă, în glumă – în glumă?! – am alege temele mari ale acestui secol ce se înclină, alături de: *tehnica*, *politicul*, *comunicarea*, *crima* (cea ideologică, nu cea militară, deci tot politicul!) și alte câteva, puține, *riscul* e resimțit ca autentic, actual modernității. Riscul, cum spuneam, în varii domenii, aproape niciodată în cultură. Într-adevăr, e o asociație care se instalează cu greu, aproape nefirească! Deși e suficient să ne gândim din nou la un moment grav din adolescență, cel al alegerii viitoarei cariere: ce părinte de bun-simț, iubitor al propriei odrasle, nu tresare când aceasta îl anunță pe un ton emfatic, provocator că vrea să se facă *artist*? Înșiși părinții artiști au, cu siguranță, un moment de deconcertare, amintindu-și de lungul calvar care a fost propria lor carieră în mediile etern mic-burgheze, sceptice, materialiste.

Am vorbit de *eterna* mică-burghezie, cea structurală, nu istorică, cea care, cu bunul ei simț și instinctul drastic al conservării formelor sociale, ne va urmări până la sfârșitul umanității, sceptică față de utopii și fantasme,

ne-retorică, ne-imaginativă, găoacea unei revoluții care a învins deja, *în altă parte*, dușmănoasă oricărei idei ce amenință tradiția. (Tradiția văzută necreator, ca simplă preluare a instituțiilor și reflexelor fundamentale.)

Limbajul literaturii, spre deosebire de muzică sau filosofie, este ne-criptic, și toată lumea sau aproape are iluzia că poate face, produce literatură, romane, poezie, piese de teatru. Ciudat, în literatură *laicii* nu-și pun problema formației, a limbajului, ci a *timpului*, de parcă adevărata vocație ar ține seama de timp, de timpul istoric sau de timpul existențial! E, oricum, înduioșător să auzi atâția oameni inteligenți suspinând după timpul *acela* necesar creației literare, artistice, nebănuind, acești indivizi foarte dotați în domenii uneori apropiate artei, că absența acestui timp echivalează cu absența vocației înseși! Tocmai prejudecata mic-burgheză că artele, literatura se fac „la pensie”, odată destinul asigurat, indică *naivitatea* laicului în cultură în ceea ce privește existența elementului *de risc* în creație! Nu după ce te-ai realizat social onorabil poți încerca zonele prototipale ale literaturii, artelor și cercetării, ci numai *prin* ele, asumându-ți „șansa”, extrem de probabilă, a ratării totale, atacându-le de la începutul existenței sociale, afrontând nu numai scepticismul și ironia celor din jur, dar și propria-ți neîncredere! De altfel, chinul cel mai mare aici rezidă, nu în obstrucția voluntar-involuntară din jur! Tânărul, adevăratul artist suportă adesea mai bine indiferența, chiar și răutatea publică, decât propria, veșnică – dacă e un mare artist! – clătinare, pendulare dureroasă între bucuria reușitei, bucuria pătrunderii în inutil, de farsă, de impostură, de kitsch.

E atât de facil să ironizezi un tânăr artist! Nimeni dintre cei din afară nu bănuiește cât de primitiv este eul lui pentru orice îndoială și sarcasm ce i se strecoară în urechea aceea invizibilă, mereu la pândă în a capta sunetul adevărului asupra propriului său destin, asupra propriului său curaj existențial! Și, atunci, „dușmanul” din afară îl întâlnește pe cel de dinlăuntru.

Da, infernul există, și el ia și *această* formă! Un infern tenace, imaginativ, îndrăgostit de victima sa benevolă, un infern sub forma unui clopot lipicios, enorm și nevăzut, o boală, de fapt, o *manie*! Spre deosebire

însă de *ceilalți* maniaci, produsele noastre sunt reclamate, mai devreme, cel mai adesea, însă, mai târziu, de o societate uitucă sau, pur și simplu, de o *altă* societate, de alți indivizi decât cei ce se amuzau, pe bună dreptate, de lipsa noastră de realism. Și chiar dacă nu sunt neapărat alții, ei, cei ce ne-au descurajat și au adăugat cu abilitate picurul înveninat, primit cu câtă ciudată bucurie de urechea noastră avidă, nevăzută, așa cum îndrăgostitul soarbe delațiunea de pe buzele celui ce-i invidiază iubirea! –, ei uită pur și simplu câtă dreptate aveau când se întrebau, cu voce tare, în prezența noastră, dacă artele, literatura, creația, au vreo utilitate.

Bineînțeles că nu au!

Dar ceea ce *uită* mica burghezie eternă e faptul că însăși umanitatea nu are vreo *utilitate*, chiar ideea de destin este superfluă strictei conservări. Sau, invers: utilă, în definiția umanului, este doar creația, această adaptare paradoxală, această îndrăzneală ce sare peste goluri și inventă *forme* și *scopuri* pe care omul însuși, propriul lor creator, le contemplă uimit și încântat, de parcă ar fi produse de altcineva și, cu siguranță, sunt produse de *un altul*! Cine e acest *altul*?! O întrebare pe care artistul nu și-o pune; în neclintita sa candoare, el este fericit de existența unui izvor invizibil, irațional, el este fericit în umilința sa orgolioasă de a fi doar instrumentul! *Doar instrumentul...*

Spre deosebire însă de alte riscuri, riscul în creație devine vizibil, sensibil, actual, distrugător abia în interiorul ei, în pura ei practicare; și nu este unul contondent, sportiv-distrugător, ci seamănă cu filtrele Evului Mediu, cu virușii noștri contemporani, nevăzuți și ubicui, gravi și respectabili! Devii cu adevărat conștient de el prea târziu, cu mult prea târziu, când realmente nu mai este nimic de făcut. Și artistul adevărat e dotat cu o natură atât de perversă, încât, ciudat, se bucură că nu mai există leac pentru propria sa boală, ce devine, astfel, dacă nu o fatalitate fericită, oricum una acceptată. Și cât de puține lucruri acceptăm noi de fapt pe această lume, în care adeseori părinții nu-și acceptă progeniturile, iar acestea fac din revolta contra autorilor cărnii lor cea mai îndelungată revoluție!

Ce riscăm de fapt în cultură, în creație?!

Ratarea. Boala. Ridicolul. Infernul îndoielii. Singu-rătatea cea mai *activă*, singurătatea ca o boală nevin-decabilă. Toți cei care râd de singurătatea noastră, de „turnul nostru de fildeș”, nu-și dau seama cu câtă bucurie suferim, ce fericiți suntem de a ne fi găsit adevărata suferință! Aceasta este poate singura noastră autenticitate, singura certitudine.

Ratarea – un proces mult mai complicat decât pare. Pentru a-l simplifica, îl vom reduce la două elemente, extrem de schematice: ratarea ca inițiere, ca probă a începutului, a adevăratei vocații, și ratarea ca realizare.

Într-adevăr, chinul sisific al creației majore constă în aceea că, odată ajunsă în vârf, după munci și suferințe unice, după neînțelegeri tragice și singurătăți absolute, acolo, sus, se arată zădărnicia, *aproape* zădărnicia întregului efort: nu o priveliște răsplătitoare ne așteaptă, nu o vale și un peisaj supus care să ne flateze vanitatea atât de merituoasă și harnică, ci, stupoare dramatică, un alt pisc, de data aceasta de neatins! Și, în locul strigătului de victorie, bietul nostru corp încercat, obosit, zguduit de atâtea boli concentrice, emite un râs spart, neliniștitor, un semn al limitei umane în sfârșit atinse, pipăite! Liviu Rebreanu, ctitorul romanului românesc modern, a înțeles, cu siguranță, *la sfârșit*, că nu este un Zola, un Balzac, creatori nu numai de lumi, dar și de limbaj; aceștia *au înțeles*, cu siguranță, că nu vor urca niciodată pantele amănitoare, de gheață, ale unui Dante sau Shakespeare. Realizarea, ca formă pură și perfectă a ratării, iată riscul major al culturii, al creației!

II

Vorbim despre risc pentru că ne interesează valoarea, și, alături de criteriile de *întrebuințare* și de *plăcere*, am propune, în toată modestia, pe cel al riscului, ca element indispensabil al valorizării.

– Unde sunt noile valori? – se întreabă Zarathustra, și riscul, un anume risc, o anumită concepție a riscului este cu probabilitate una dintre ele. Ne

vom delimita însă iute de acei tineri europeni înzestrați, mari scriitori (cărora, la începutul secolului, li s-a alăturat și un indiscutabil geniu american, Ezra Pound), care interpretau abuziv pe un Nietzsche (de fapt, propuneau un fals Nietzsche!) ca teoretician al unui om nou (văzut ca o nouă rasă și, ce ciudat, comunismul a preluat și el această sintagmă confuză, conținând, am văzut aceasta după o practică de jumătate de secol, indubitabil, elemente rasiste, de ură față de om!), deschis violențelor sociale, „riscului” existențial, acelui *vivere pericolosamente* fascist, deviză antiumană, făcută să ascundă agresiuni și mizerii afunde, intime – de la dandy-ul italian D’Annunzio, la Drieu la Rochelle și „virilul” Montherlant, o pleiadă de tineri geniali fascinați de noua îndeletnicire mondenă ce devenise sportul (psihologia olimpică!) și confundând artele marțiale cu cele ale stăpânirii de sine.

Când întrebuițăm acest concept, o facem, s-a văzut mai sus, în polemică istorică cu un anume spirit mic-burghez care, în toate epocile *noi*, de la Evul Mediu târziu până azi, sub dictaturile secolului nostru ce moare, iată, într-o jerbă splendidă a libertății redobândite, a opus spiritului *revoluționar* al artei și gândirii un scepticism materialist. Vom lega imediat ideea de risc de ideea de destin, de capacitatea omului de a-și integra actele dezordonate și contradictorii ale existenței într-o construcție aproape lineară, într-un edificiu nevăzut și pilduitor, apt nu numai să-i explice propriile-i acte și porniri, dar și capabil de a furniza un model altora. Iată deci și postura morală, într-o formă nedogmatică, ca *exemplu*, și legătura ei aproape directă cu riscul, cu acel risc, o repetăm, care înseamnă căutare curajoasă și organizată, slujire îndelungată a unor obsesii creatoare de viziuni și simboluri, nevoia de a descoperi noi legi ale materiei.

Sub trecuta dictatură comunistă, lupta contra eternului spirit inert mic-burghez s-a adăugat formelor complicate și brutale ale cenzurii de partid. În esență, era același spirit mic-burghez ce se înveșmânta în faldurile moralei, ale unei noi morale, cea care trebuia să servească *massele*, în fapt, un adjuvant prețios al poliției de stat. În ultimii ani, s-a dus o amplă discuție, atât în țară, cât și în mediile emigrației, în jurul ideii de oportunism, o

psihologie și o practică ce îmbracă forme atât de complicate, de paradoxale, încât e dificil să le sesizezi totdeauna conținutul. Când unii prieteni mai tineri mă întrebau unde se află granița între oportunism și propriile-ți idei, autentice, reale – cum ar fi de pildă ideile naționale! –, observam că oricine este liber să-și practice ideile în care crede, cu excepția perioadelor mai mult sau mai puțin istorice când poliția unui stat totalitar își părăsește îndeletnicirile și scopurile firești, acelea de a asigura securitatea persoanei și a bunurilor, și se *ideologizează*! Din acel moment – și îndelunga și dureroasa practică a fascismului și comunismului au arătat-o! –, trebuie să iei distanță față de propriile-ți idei, oricât ți-ar fi de intime, dacă ele coincid cu cele ale poliției. Autenticitatea noastră însăși *trebuie* să înceteze din clipa aceea, pentru a nu mări confuzia de criterii, de valori, pentru a nu servi, în fapt, totalitarismul. (Unele spirite absolut excepționale, contemporane nouă, cum au fost C. Noica și Nichita Stănescu, nu au fost îndeajuns de vigilente în aplicarea acestui principiu și au creat unele confuzii, e drept, cu totul mărunte în raport cu valoarea inestimabilă a operei și persoanei lor. E adevărat, în același timp, că atât comunismul, cât și fascismul au uzat, în acest secol, de arme ideologice de o perfidie pe care numai unele spirite tortuoase și sadice ale Evului Mediu le pot invidia!...)

Riscul oricărui creator, sub tăvălugul cenzurii comuniste care luase în ultimii ani forme hilare și aberante ce vor trebui studiate, în momente de calm, cum ar fi fetișul aproape demonologic al unor noțiuni, era acela, nici mai mult, nici mai puțin, de a-și vedea propria operă îndreptându-se contra sa, contra esteticii și propriilor idei. Cenzorul – de obicei un coleg, zâmbitor, cult și extrem de manierat (acesta era cenzorul nou, ceaușist, cel „vechi”, stalinist, era, dimpotrivă, încruntat, morocănos și neinstruit cu aroganță!) – îi etala opera pe masă, cu satisfacție și slugarnic, ca un croitor, se prefăcea că ia măsura clientului, apoi aplica unul din numeroasele, aproape savantele șabloane peste metafore și idei, extrăgând cu lucioasele foarfece fâșii întregi din text, ținându-le în lumină și, nu rareori, admirându-le cu argumente estetice. „– Ah, ce frumos, ce îndrăzneț, ce plastic! Ce păcat că... știți!...”, și-ți făcea brusc, nerușinat cu ochiul. „– Ah, dar bine,

metafora asta e absolut genială!”, exclama ipochimenul, într-adevăr cucerit și, dintre voi doi, în clipele acelea, estetul era el, cu siguranță. Și bietul autor ajungea să se simtă și prost până la urmă că îl pune pe omul delicat și curtenitor din față în postura de a proceda la operația atât de brutală a secționării pe viu a unui organism literar.

În genere, sintagma „risc în cultură” e greu sesizabilă și poate părea paradoxală tocmai pentru faptul că pericolele aici, în domeniul nostru, ating zonele și necesarele prejudecăți morale. Nu unghii smulse, nici brațe răsucite, electroșocuri sau insomnia forțată, ci asaltul asupra acelor construcții labile și clătinătoare, invizibile, din minte și inimă, inculcate în primii ani ai educației sociale, furnizate de exemplele din familie și școală, moștenite uneori, atavic, odată cu sângele, un anume accent lingvistic, odată cu reflexele cele mai îndepărtate și firești, atacul cel mai insidios și nevăzut, la baza piramidei morale. Și, dacă stali-nismul o făcea „franc”, atacând pe față și cinic criteriile „bur-gheze”, maniheizând cu brutalitate valorile așezate de-o parte și de alta de grăbit instalata baricadă socială, formele târzii ale comunismului au atacat *de biais*, pieziș, creând rara perversitate cenzorială de a distruge arta în numele artei! Stalinismul avea, într-adevăr, grosolana grandoare de a nega valorile certe, evidente, naționale și internaționale, în numele, cum spuneam, al unei noi morale (dintotdeauna, din zorii Evului Mediu, morala instituționalizată a invadat teoriile clare, vii, ale *creației de orice chip*, și a încercat să le inunde și să le corupă cu extrem de inventive sau bruște mijloace!), și, deși procesul a fost resimțit ca extrem de păgubitor pentru generații întregi de imaturi ce se formau și cărora li se smulgeau textele clasice din mâini, el era cumva evident, războiul ideologic era vehement și primitiv, și, în afara celor direct vizați, școlarii și „maestrii culturii”, cei oarecum scăpați din bătaia tirului de artilerie cultural puteau să se refugieze în umbra valorilor sigure.

Formele târzii, „vinovate”, de totalitarism, ce-și pierduseră „candoarea” primelor generații de luptători activi contra burgheziei și care, cine știe, în naivitatea lor culturală, devenită iute orgoliu agresiv, puteau încă să-și închipuie că aplică idealurile un pic cam simple ale primilor socialiști

utopici, cei din generațiile mai noi erau mușcați de îndoiala perfecțiunii modelului lor, și atunci se serveau de conceptele și instrumentația inamică (adeseori și de cai troieni, de colegi ai noștri, iluștri, din varii domenii!) pentru a ataca: mai bine zis, pentru a se apăra. Poliția însăși, cum spuneam, se ideologiza, devenea „estet” și agita slogane „naționaliste” sau „realiste”. Iar dacă generația mare, de după război, în frunte cu Sadoveanu, a cedat de frica tancurilor de ocupație sovietice și a amestecului grosolan al foștilor vagi electricieni sau vopsitori de vagoane, chelneri sau ucenici pantofari în problemele esteticii și științei, generațiile noastre au șovăit și s-au corupt, cu probabilitate, din oboseala luptei, dintr-un fel de plictis de a mai apăra acele idealuri morale și estetice ce păreau uitate de toată lumea, dintr-un fel de cinizare cuminte, înțeleaptă care ne șoptește la ureche: – În definitiv, cine ești tu să te faci stegarul bunului-simț și al idealismului cultural și moral?! Nu vezi că toată lumea face la fel, îl ajută pe potentatul ce pare omnipotent și aproape nemuritor, ajutat de un noroc diabolic și inepuizabil?! Nu cumva aceasta e viața *adevărată*, așa cum e, eficace, hidoasă, vulgară și veselă, nu cumva aceasta e adevărata democrație, adică scurmarea la baza instinctelor și resentimentelor sociale celor mai simple, mai spontane, lingușirea plevei și a incompetenței arogante, gudurarea în fața oricărui individ cu coșuri ce poartă un pistol, curtenirea lui și înăbușirea ultimei calități și ultimei tresăriri morale interne, alunecarea ca într-un fel de vis pe panta celui dulce și înecăcios cinism mărunț și practic, ce întronează bunul plac al oricui are puterea momentană, aici și acum?! În definitiv, „avem familii!” (cine spunea însă că nu mulți fii și fiice vor fi mândri că părinții lor au fost ticăloși de dragul lor?), se pare că așa „merg lucrurile” pe această lume și apoi... cât să mai așteptăm, cât să mai sperăm, viața, anii cei mai frumoși trec etc. etc.

Da, riscul este și era ca falsa viață să ia locul vieții și valorilor reale. În definitiv, cât de puternice sunt primele prejudecăți morale, cât de puternic exemplul familiei, al istorioarelor din cărțile de citire, ele însele abil malde-turnate ca să reziste atacurilor concentrice sociale?! Riscul era (și este!) ca nefirescul să pară firescul însuși, ca urâtul să ia locul frumosului, confuzia

să pară claritate și o jumătate de curaj – curajul însuși! Un fel de război ce nu se mai termină, o ură și suspiciune care agită spiritele și-și depun invizibili gemeni ce vor rezista îndelung pentru a fructifica apoi brusc, în moduri și locuri imprevizibile.

Iată deci riscul existențial în cultură și o parte (doar!) din cel social. Noi nu pledăm pentru eludarea lui – fără acest element, o spuneam, nu există valoare, el dă, cu siguranță, preț operei și pildei umane –, ci pentru *conștientizarea* lui, pentru punerea lui în lumină. Nu numai pentru laici, dar și pentru mulți profesioniști ai creației, riscul și riscurile pe care ei înșiși le întâmpină și le provoacă sunt necunoscute sau abil mascate, ca orice se întâmplă în sfera moralității, a proceselor intelectuale subtile și complexe. În fapt, zonele culturii, ale creației și cercetării în știință sunt pândite de riscuri extreme cu cât înaintarea este mai îndrăzneță în zonele in-creatului, ale haosului; periclitare sunt nu numai ființa psihică și morală a cercetătorului, artistului, dar adeseori și cea fizică; oricum, atinse, deteriorate sunt obiceiurile sale cele mai prețioase, mai intime, viața și dreptul său la bucurie, norocul și, uneori, chiar *moartea* sa este lezată! Dar el, cel nemuritor, va continua să atace invizibilul și haosul, va continua să viseze la zei și la marile siluete umane ce au pășit ușor și fermecat pe solul nostru, căutând-o pe Euridice sau pe Pallas Atena cea neobosită, aspirând, în mod paradoxal, cum spunea Herder, spre propria lui condiție: cea de om.

NECESITATEA OPOZIȚIEI

I

Dacă într-o țară nu ar exista opoziție (există oare o astfel de țară?!...), ar trebui importați scriitori: ei posedă prin instinct arta contradicției și, unii dintre ei, sunt capabili s-o cultive cu metodă. În primul rând, criticii, se înțelege, care (se spune!) sunt răi și acri de la natură; și așa trebuie să fie! Un critic blând, amabil, ce nu neagă nici o idee exprimată, ce nu distruge nici o prejudecată culturală, clară, logică, cunoscută, făcând-o ridicolă, mai mult chiar: suspectă, nu va înspăimânta niciodată, nu va avea morgă și nici școală. Și ce este un critic fără școală, fără o clientelă serioasă, învățată, fără să lase în urma pulpanelor redingotei sale universitare o dâră de prestigiu?! Ce este un critic fără un curent de opinie care să-i poarte numele, fără victime cunoscute? Pentru că gravii noștri critici, doctori în științe și filosofie, își poartă, în mod surprinzător (pentru unii!), scalpurile celor mai feroși adversari ai lor și ai culturii la brâul unde se leagănă călimara, penele de gâscă și mărunțul ibric de cafea.

Apoi, ar trebui importați poeții, mai ales bucolicii: ei sunt extrem de *răi*, de incisivi, tirania se *teme* de ei în primul rând. Obişnuiți să se îmbăieze în aerul auriu de vară – trăgând cu ochiul la avansurile neruşinate pe care le fac satirii nimfelor culcate indolent sub vreo salcie pipernicită, cu una sau două progenituri jucându-se la picioare, copii cu părul negru, lucios și cârlionţat, cu mici copite lustruite la picioare (madone ale păgânătăţii!), fugind din calea turmelor ce vin seara paşnic spre sate și, mai ales, din calea

berbecilor cu coarne rotunde și ochi roșii, holbați –, poeții noștri, înecându-se de atâta pace idilică, sunt cei mai potriviți, mai inspirați, pentru a ataca actualitatea nedreaptă, moravurile suspecte, găștile prospere. Ei sunt *nebuni*, deci cinstiți, curați, ei nu pot fi cumpărați sau impresionați, ei au supremul avantaj că nu au ceva de pierdut, deoarece lor le lipsește unul din organele noastre esențiale: ideea pierderii și a câștigului. Pe ei să-i trimitem în bătălie contra oricărui guvern autocrat, contra oricărui individ ce vrea să salveze națiunea; flancați de criticii docti, ce urăsc jocurile de cuvinte – într-adevăr, dacă relativizăm topica și semantica, cine va mai găsi respectabile judecățile noastre?! –, urmați de mormăitorii romancieri ce călăresc greoi cai de Pomerania, tancuri din mușchi, coame, copite și dinți, romancierii ce picotesc în șeile lor baroce, sub soarele strivitor de vară, pipăindu-și din când în când, cu gesturi distrase, dar sigure, avutul numeros și divers răspândit în jurul lor pe spatele lat al cămilei lor cu chip de cabalină; într-adevăr, ce ar fi un narator fără avuție, fără posesie? Un pictor fără șevalet, fără peisaj!

Ar urma gânditorii literelor ce se înșiruie de la stânga la dreapta, eseistii, cronicarii, filosofii, aforiștii, specialiștii în subsoluri docte și în asteriscuri sclipitoare, profesioniștii prefețelor și postfețelor încărcate de aluzii și citate (uneori chiar din șeful ocazional al statului sau al Academiei, mai rareori din primar), maeștrii care-știu-tot și într-adevăr știu tot, purtați în lectici, disprețuind pe toată lumea sau doar prefăcându-se, deoarece nimic nu e mai distins decât disprețul! Ei vor ironiza puterea, de preferință în absența puterii, vor inocula însă tinerilor nemulțumirea față de orice și, în consecință, și față de administrație, față de dictatorul incomod, și, uneori, pentru a sublinia actualitatea sentimentului lor, vor merge până acolo încât, cu un suspin semi-enigmatic, îl vor regreta pe cel dispărut sau asasinat: se știe, noi avem nostalgia a orice, a copilăriei noastre mizere și umilite, a timpului în care eram transformați într-o turmă tropăind prin praful nu știu cărei provincii, a primei iubite ce confundă nu rareori, în prudentele-i scrisori, pronumele personal cu diverse particule inofensive, a sin-gurățății ce imbecilizează sau a societății ce te face sadic, noi regretăm totul și orice

cu condiția să ne fi aparținut (omul are un defect miraculos: i se pare că o posesie este eternă, că ceva ce ne-a aparținut vreodată, chiar și iluzoriu, ne aparține mereu, o confesiune făcută nouă în tren, între două stații anodine, un sentiment pe care *cineva* l-a uitat „la” noi, o livadă prin care am alergat odată, în picioarele goale, tineri și mândri de a fi – creațiile inconștiente sunt cele mai arogante!), și atunci, dacă avem reflexul, legănarea, de a regreta, de a nostalgiza, de ce nu am suspina și după un fost stăpân ce, adeseori, nici nu bănuia că existăm?!

Apoi, întreg cortegiul acesta atât de colorat, de gălăgios, de fragil și insolent totodată este flancat de clientela sa, ea însăși pestriță și numeroasă, ea însăși o lume: rudele și falsele rude, foștii colegi din diverse promoții, informatorii (cei duioși, sentimentali, nu cei „răuvoitori” și carieriști!), amantele cu „verișorii” lor (printre care, dacă epoca are noroc, se va strecura un oarecare Casanova, biograful atâtor orașe, caste, moravuri, psihologii!), traducătorii, biografii, ucenicii gravi și țițerii obsecvioși, plini de imaginația servirii maestrului – ah, ar trebui scris un mic tratat despre țițerii cu sau fără vocație; printre atâtea instituții în decadentă, iată una a cărei stingere ne umple de îngrijorare, ne strecoară frigul existenței! –, foștii profesori ce-și arogă geniul și norocul viitor al maestrului, protectorii săi diverși printre care nu trebuie să-i uităm pe, uneori, îndatoritorii agenți ai fiscului (sau ai I.C.R.A.L.-ului!) ?i pe acele și pe acele *Mimi*, fete trecătoare și cu imaginația durerii creației, sau, pur și simplu, nepăsătoare și grațioase copile ale naturii umane care, alături de un pisic pierdut sau de o foarte bătrână mătușă paralică, îl protejează și pe un tânăr începător în ale idealului artistic, cineva extrem de sensibil și fricos, îndrăzneț cu fantomele și cu regulile limbii, temător față de ultimul servitor al adm-nistrației; în fapt, toți martorii creației, voluntari sau involuntari, toți cei ce trec indiferenți pe lângă tânărul Werther sau Eminescu, și apoi se grozăvesc de a-l fi ajutat, de a fi făcut posibilă creația. Cine știe, poate au dreptate: indiferența lor poate că l-a ajutat pe acel embrion de geniu, orice alt sentiment l-ar fi tulburat și împiedicat să înainteze. Ah, de câte ori, ca tânăr artist, nu mi-am dorit ca măcar să fiu lăsat în pace, excesul de iubire sau de

ură mă incomoda ca o mobilă nedorită, mai ales vulgaritatea compasiunii, solidaritatea inutilă cu ideile mele, semnele vitale de simpatie ale unor contemporani ce erau făcuți să mă urască, născuți, sărmanii, în alt regn al sensibilității, voind cu tot dinadinsul să participe la mersul – li se părea lor – aristocratic al artei, zâmbetele lor groase, bătaile repetate pe șale, fiicele lor oferite în fiecare duminică, fără dotă, mâna grăsuță, fără încheietură, a soției (lor) ce trebuia sărutată, prăjiturile lor de casă, pline cu făină, grăsime și dulceață acră, înfundate în buzunarul paltonului, toți acești protectori neinvitați și grosolani pe care nu puteai măcar să te superi, care te importunau nu numai cu bunăvoința lor grosieră, dar te chinuiau mai ales în absență, te făceau să te simți vinovat de ingraturitudine, suspect de inumanitate...

Ei bine, din toată această lume, din tot acest imperiu pe care nu am făcut decât să-l schițăm, trebuie creată o opoziție! La ce, împotriva *cui*, a *ce*?!

Avantajul este, o spunem imediat, că această lume informă și gălăgioasă, această *altă* curte a miracolelor conține în ea, în formare, dar și gata create, aproape toate tendințele, aspirațiile, școlile și practicile sociale; opoziția, *y compris* scrisul însuși, această găngăveală de geniu, este un protest cel mai adesea involuntar față de cărțile de școală și textele sale literare lustruite și deificate la nesfârșit. Scrisul este o opoziție tot mai fermă față de zidul compact și mohorât al oricărei biblioteci, al oricărei autorități, vii sau moarte, scrisul este un reflex al refuzului ideilor învățate, *les idées reçues*, al refuzului *tout court*, o împotrivire mai mult sau mai puțin energică sau articulată față de lumea în care trebuie să intrăm, necesitatea revoltei. În scris se găsesc, gata „împachetate”, toate formele de refuz, de negație, în ochii adevăratului scriitor totul devine discutabil, chiar și propriile sale idei de altădată. De aceea, artistul va fi rareori revoluționar, anarhist însă mereu, dacă va fi credincios sieși. Anarhist ca Montaigne sau Chamfort, sceptic ca La Rochefoucauld și Cioran, nebun cu stil ca Tzara sau Marinetti. Și, pentru că găsim toate stilurile în literatură, vom găsi și stilul opoziției sociale!

Cu toții avem nevoie, azi, în România, de o opoziție, și aş zice că puterea în primul rând! Cu toții vrem să învățăm arta conducerii, conducere făcută, în orice stat democrat, din două articulații: cei care conduc și cei care supra-veghează instituțiile executive. Ca orice copil (civic!), avem instinctul, chiar reflexul opoziției, negației; dar nu avem răbdarea sau știința construcției ei, care este, totodată – și trebuie să fie! –, și construcția puterii. Într-adevăr, prea multă vreme am trăit într-o societate în care ideea însăși de opoziție era exilată, suspectată, calomniată! Și totuși, opoziția exista, în forme acoperite, deviate, secunde, paradoxale, dar exista: și cea politică (este suficient să ne gândim la cele două mari forme de împotrivire politică la adresa dictaturii: *exodul* și *boicotul* în masă!), și cea culturală. Odată cu începutul anilor '60, ea a luat diferite forme și, cu siguranță, „evaziunea” esteticului a fost una dintre ele. Apoi *clin d’oeil*-ul, limbajul esopic, arta cu șopârle, atât de bogată până alaltăieri. Refuzul anumitor teme, *Partidul* în epoca stalinistă, *Patria* în ultima dictatură. *Profesionalismul* ca opoziție la *amatorismul* generalizat și invadator, sprijinit de stat și poliția sa. Limba literară, îngrijită și elegantă, ca o formă de refuz a limbii televiziunii, a „Scânteii” sau a activiștilor aroganți ce foloseau, ca un cifru, nu numai limba clișeeilor, „limba de lemn”, dar și, cu un anume snobism pe dos, agramatismele răsunătoare și colorate, care erau de bonton, tot așa cum de bonton era să porți un nume ridicol: Pupăză, Cioară, Pacoste, Cocârlă...

Opoziția în cultură s-a manifestat, în primul rând, prin păstrarea adevăratelor tradiții, prin păstrarea *valorii*. Nimic mai dificil, mai ales în „perioada liberalizării”, când instituțiile diverse ale comunismului s-au repezit ca un roi întunecat de lăcuste asupra culturii vii și tradiționale, asupra marilor nume ale literaturii române pe care, în grabă, „cu furca”, au vrut s-o încarce în căruța lor, așa cum, în grabă, cu grosolănie, au repudiat-o și calomniat-o în prima lor perioadă, de prietenie eternă cu Uniunea Sovietică. (Imaginea „cu furca” o păstrez ca amintire dizgrațioasă a unui fapt real, întâmplat în orașul Lugoj, unde mi-am făcut liceul în anii '45-'51: în '48 a fost suprimată Biserica Greco-Catolică, iar prelații ei, arestați, trimiși la Canal sau în pușcării. Vârful lor, episcopul Dr. Ioan Bălan, în

tinerețea sa fost profesor la Propaganda Fide, la Roma, a fost și el arestat și expedit, împreună cu ceilalți episcopi uniți, Hossu, Rusu, Suciu și Aftenie, la mânăstirea Căldărușani, la închisoare; înainte de asta, în decenii lungi de complicată muncă, Ioan Bălan a tradus *Vechiul* și *Noul Testament* pe care, după informațiile mele, editura Patriarhiei bucureștene a refuzat să le publice; iar biblioteca, enorma și prețioasa bibliotecă a vlădiciei lugojene, a fost încărcată *cu furca* în camioanele securității și dusă nu se știe unde, probabil în neființă! Și, să nu uităm, numai statele tinere, cu școli recente, cu o cultură naivă și mimetică, își permit luxul înfiorător să-și renege marile personalități culturale, să-și distrugă bibliotecile și instituțiile, programele de învățământ, să distrugă, în fapt, memoria unui neam; organizările vechi statale au un respect înăscut, *un reflex* al păstrării tradiției ce a format ființa și conștiința unui neam; statele vechi nu au „fantezia” să pună în discuție, la fiecare jumătate de secol, cu fiecare schimbare de primar, numele străzilor, profilul școlilor – v-ați oprit vreodată nedumeriți în fața clădirii impozante ce poartă numele de „*Liceul industrial* I. L. Caragiale”?!; unul din grăunții cei mai nocivi, mai distrugători ai națiunii noastre nici nu este măcar apariția tiranilor, a totalitarismului, ci acea ciudată, blestemată și semi-doctă nervozitate a veșnicei schimbări și transformări, cu certitudine o profundă nesiguranță de sine a micului potentat local care vrea ca totul să înceapă cu sine, căruia îi este teamă de istorie, care nu are curaj să intre în tradiție și, atunci, o distruge brutal, ajutat de o armată de indiferenți sau cinici binevoitori, în felul acesta copiii noștri trezindu-se în fiecare dimineață într-o altă țară, pe alte străzi, între alte instituții, într-o altă limbă, iar clasicii trebuind să fie descoperiți peste noapte!)

Astfel a fost opoziția culturală, mai mult sau mai puțin instinctivă, luptătoare totuși, sub comunism. Cum ar trebui să fie, cum am vrea să fie ea astăzi?!

II

Opoziția este o boală târzie a omului. Ea a fost, secole, milenii de-a rândul, lăsată în seama categoriilor „inferioare”, a sclavilor, a femeilor, a artiștilor, a celor ce nu erau militari sau preoți, a celor ce nu aveau posesiuni sau a celor ce nu reprezentau frica instituționalizată, a celor fără arme. Opoziția era cauza celor *slabi*, a celor care pierduseră la loteria existenței, a celor ce păreau că sunt sortiți să piardă la nesfârșit. Opoziția – elementul slab social sau caracterologic, elementul *feminin*. Cel ce se opunea într-o discuție, într-o împrejurare socială, într-o dispută, într-un proces, părea sortit să fie cel slab, cel sortit pierderii. A te opune înseamnă, în toate graiurile pământului, să lupți contra ideii care s-a afirmat prima în ordinea cronologică și axiologică, în fapt, să te opui bunului-simț. Să fii al doilea!

Cu atât mai mult pe un pământ al totalitarismului tradițional, într-o zonă a bunului plac istoric, a *arbitrariului* celui *de sus*, văzut aproape ca o normă a tradiției, a voievodului ce întruchipa norma valorii, semnificare nu numai a forței coercitive, dar și a bunului-simț suprem, a paznicului ordinii sociale, încărcat de fireturi jandarmul ilustru, insul oarecare împins de curteni și artiști, de generali și țitoare spre un mamelon divin, incitat să-și construiască o biografie extravagantă, ridicat într-o sferă inaccesibilă mulțimii, de fapt o victimă superioară, regală! Cineva apt să iasă din sferele sociale previzibile, să se instaleze pe acel altar unde se încoronează zeii secunzi, dar și berbecii de jertfă, un intermediar răsplătit în exces, situat între tălăzuirea mulțimii oarbe și exigențele și *figurile* abstracte de deasupra, dintr-un Olimp reinventat, re-stilizat la nesfârșit.

Multă vreme, prea multă vreme în istoria omului, atenția a fost concentrată asupra învingătorului, a basileusului, a eroului, asupra *bărbatului* văzut ca idee socială, asupra elementului de forță; prea multă vreme istorică ne-am obișnuit să împărțim lumea valorii în stăpâni și sclavi, în câștigători și perdanți, în norocoși și ghinionişti, în fapt, să credem într-o fatalitate a alegerii de dinainte de luptă, de şansă, într-o predestinare a valorii. Cum să luptăm contra prejudecății ascunse în noi, contra celei mai

subversive, criptice și ultime judecăți făcute în subsolul conștientului nostru ce ne îndeamnă să respingem orice egalitate a opțiunilor, orice echivalență a șansei?

Astăzi, acum, trebuie să construim o opoziție socială, trebuie să ne pregătim, bărbătește, pentru această luptă. E adevărat, ideea de negație este ispititoare mai ales pentru spiritele hipersensibile, dar opoziția socială nu are legătură cu ideea de negație. Contestarea însăși este ispititoare, mai ales contestarea autorității politice, civile, chiar și contestarea autorității paideice, a școlii, contestarea autorității religioase, a autorității profesionale (a maestrului, a maestrului absolut!) și, cine știe, suprema contestație: cea a autorității paterne, contestație ce merge, în mit, până la crimă; contestația cea mai imprudentă, pentru că este cea mai *scurtă*. Oedip, după ce-și omoară tatăl, este extrem de aproape de moarte, mai ales de moartea autorității, instituțională, de moartea prestigiului tribal.

Vrem cu toții să ne *ucidem* tatăl, dar tresărim de teama timpului care urmează *după* act, imaginația noastră vibrează în fața acelei cantități de timp care ne așteaptă *după*, atunci când vom fi singuri. Pentru că tatăl este nu numai cel din care pornește timpul nostru privat, momentul zero al existenței noastre singulare, dar el este și magistratura valorii existenței; în absența lui, va trebui să ne încărcăm cu toate miturile și semnele, cu toate datoriile și proiectele ginte și familiei, cu universul și fenomenologia sa. Problema nu e cine să-l înlocuiască (noi, în orice caz, nu vom fi capabili, cum să-l înlocuiești pe zeul minor, mândru și invincibil al primelor vârste al existenței?), ci, mai ales, cine, ce va fi apoi, după el?! Nu cumva se va opri timpul, timpul social, misterios, timpul apt de atâtea virtualități și mistere, fapte eroice și soluții auguste?

Opoziția, ca semn, apoi, se încarcă, cu siguranță, și de o valoare negativă. Sexual vorbind, ea este nu numai femeia, dar, temporal, ea este mereu pierzătoare, venind necesarmente cu o fracțiune de timp în pierdere față de putere, de ideea afirmată social, ea este negația care trebuie să aștepte, de la începutul lumii, afirmația, ca să afirme, la rândul-i. O afirmație secundă, deci!

Opoziția este, apoi, nu putem s-o ascundem, în esența ei, seducătoare, ea *trebuie* să fie astfel ca să facă să se încline principiul autorității și al forței și, pentru aceasta, ea trebuie să devie ingenioasă și fertilă, dezvoltând o infinitate de artificii și soluții, stratageme și parade. Orice natură cât de cât sensibilă este atrasă de opoziție, deoarece în câmpul ei se vor întâlni calitățile secunde ale individului, cele legate de imaginație și gratuit. Orice natură înspăimântată de jungla socială, de brutalitatea raporturilor între opozițiile biologice (bărbat-femeie), sociale (stăpân-sclav), paideice (maestru-ucenic), ontologice (ființă-neființă) etc. etc., se va refugia cu siguranță în *opoziție* văzută ca o redută, ca o perspectivă comodă a tunelului social, ca o alternativă fără riscuri. Într-adevăr, între cele două ipostaze fundamentale ale școlii, ale gândului grec, antic, între *dogmatic* și *sceptic*, nu era oare scepticismul poziția cea mai sterilă, mai elegantă, mai plină de bun-simț?! „Scepticul – spune Hegel în ale sale *Prelegeri de istoria filosofiei* – nu aduce nimic nou fundamental în mișcarea de idei a omului, dar va fi necesar, va fi prezent până la sfârșitul umanității, deoarece el va observa neconștient carența unui sistem, dezechilibrul unei construcții ideatice.” Scepticul este criticul înăscut, cel căruia îi încredințăm, instinctiv, măsurile și prerogativele judecății actelor noastre, în răceala și detașarea sa bine jucată ni se pare că se ascunde magistratul suprem, tatăl etern, Jupiter cel fără de patimi.

Cum să construim, azi, opoziția?! Dacă am fi nițel păgâni, cu ce grabă ne-am prosterna acestei zeități apărute peste noapte, pentru care suntem atât de prost pregătiți, cu ce bucurie l-am întâmpina (o și facem, de altfel!!) pe primul venit ce se declară dușmanul autorității, inamicul ordinii instalate, heraldul nenorocirilor viitoare! Unde să găsim altarul pe care să jertfim în cinstea și în frica a *ceea-ce-va-să-vie*, unde e șamanul care ne va învăța ritualul des-fermecării, nu a răului, ci a binelui ce ne va cotropi? Nu este în niciun fel un paradox: cu răul, suntem, vai, obișnuiți, deși, cine se poate acomoda cu prostia și vulgaritatea, cu frigul și nedreptatea perpetuă, cu bunul plac ce ia forma firescului sau cu grosolănia moravurilor sau a judecăților ce uzurpă meritul și pudoarea?! Cu răul ne-am obișnuit și, chiar

dacă nu ne-am contopit cu el, dintr-o firească repulsie a abrutizării, am conviețuit, de bine-de rău, măcar în ideea salvării descendenței noastre; dar cine ne va obișnui cu *binele*, cu firescul și grația, cu zâmbetul gratuit și involuntar, cu promisiunile poeticului zilnic, cu grandilocvența murmurată a umanului?!

Și încă o opoziție făcută, construită în grabă! Dacă ea, opoziția, este de genul feminin, cine atunci ne va inculca instinctul treaz al refuzului văzut nu ca negație, ci ca o promisiune, ca o amânare nu a unei scadențe, a persiflării unui contract posibil, virtual și calm, gratuit și încurajator, a unui pariu vesel, ca între adolescenți?... Există, bi-neînțeleș, naturi făcute pentru guvernare, pentru afirmare socială și altele, mai numeroase, făcute pentru suspiciune legitimă, pentru guvernare, domnie secundă și, cine știe, pentru adevărata putere! Nu se spune, oare, cu destulă îndreptățire, că istoria omenirii e făcută de *femei*?! Femei, aici, nu desemnează un sex, ci subalternitatea înnăscută și suavă, inefabilul social, ambiguitatea ridicată la rang de structură. Obosiți de monotonia autorității *masculine*, ne grupăm cu toții în jurul principiului feminin social, al opoziției la orice, al opoziției ca stare de spirit. Vrem să fim împotriva, să ne opunem și chiar să cucerim ceea ce părea predestinat puterii, să-l cucerim, adică să-l destabilizăm și apoi să-l părăsim pe fostul învingător, încă uimit de rapida sa demantelare. Există, fără îndoială, epoci masculine și feminine ale istoricului, ale acțiunii, o alternare necesară a modelelor umane: *slab-tare*, *stăpân-vasal*, și, în acest joc, în acest ritm necesar al înaintării în timpul istoric, destinul umanității își cucerește un profil. Sunt momente lungi în istorie când timpii „slabi” par cei salvatori și sunt, cu siguranță, când majordomii salvează un teritoriu și un blazon aurit, când fecioarele îmblânzesc zeii ce ucid bărbații somnoroși în bătălie. Noi, însă, acum, în ce timp, în ce moment al alternanței ne aflăm?!

Oricum, nu *da-ul* sau *nu-ul* social, logic, direct, imediat, ne vor salva de imperiul complicat, brutal, al prezentului și, cu atât mai puțin, de povara încă misterioasă a trecutului; deoarece viitorul, ceea ce înțelegem prin acest cuvânt, dacă e să gândim curajos și univoc, nu există, încă nu există: și e

normal să fie așa. Să nu uităm însă un singur lucru: problema reală nu este dacă vom învinge sau nu, deoarece vom învinge în orice caz. Problema este, văzută în clara ei adâncime, în totala ei responsabilitate, *cum*, la ce nivel vom învinge, care va fi finalitatea victoriei noastre, a *adaptării* noastre dinamice la prezentul imediat, la prezentul continuu pe care îl numim viitor? Nu cumva suntem condamnați la o victorie de mâna a doua, la o izbândă acceptată și nu visată, la un compromis și nu la o veritabilă creație?!

Nu cumva ne este teamă să învingem?!

PROVOCAREA ESTETICĂ

I

Nichita Stănescu, prietenul meu, a fost nu șeful unei generații, ci al unui grup literar (Grigore Hagiu, Matei Călinescu, Cezar Baltag și subsemnatul) care și-a propus ca deviză de luptă, la începutul anilor '60: *esteticul*. Când am înscris această deviză pe oriflamele noastre, o făceam cu intenții acut agresive, deși, pentru unii de aici și aproape pentru majoritatea occidentalilor, acest concept – moștenire prețioasă și elegantă a *fin-de-siècle*-ului trecut – este semnul închiderii sociale sau al fugii, al evaziunii. Nu, noi nu am fugit atunci când am publicat *11 elegii*, *Râsfrângerii* sau *În absența stăpânilor*! Sau, dacă vreți, *am provocat, am fugit înainte*, am început un fel de luptă, o luptă ciudată ca toate luptele literare, ideologice: inegale, donquijotești, dar imposibil de ocolit. Și Nichita Stănescu, și Cezar Baltag, și eu însumi am propus atunci un fel de inovație în toată umilința, deoarece nu posedam nici un fel de prestigiu literar: dimpotrivă, păream mai degrabă suspecți în ochii atâtor dulăi ai secției de Partid, ai atâtor cenזורi voluntari și involuntari, paznici ai nu știu căror criterii, prizonieri ai nu știu căror prejudecăți ce păreau atunci logice ca lumina soarelui. Inovația, curajoasă pentru acele vremuri, era de a minți numai pe jumătate, de *a minți* cu orice, în afară de opera noastră! Să facem o operă curată, spuneam în dezacord cu aproape toți scriitorii de primă mână din acea vreme, care, mai mult sau mai puțin, făceau loc în literatura lor unor lozinci sau prejudecăți din arsenalul sărac, dar intempestiv al așa-zisului marxism

estetic: de la M. Sadoveanu și Camil Petrescu, la Marin Preda, Petru Dumitriu etc. etc., cei mai buni, cei mai scriitori, cei mai nobili, în fapt, modelele noastre, făceau ceea ce părea firesc: concesi importante nu în modul de a trăi, de a gândi, de a scrie articole, de a vorbi în ședințe sau de a lupta pentru o istorie sau un principiu literar sănătos! Nu, ei făceau ceea ce, repet, părea absolut normal atunci, făceau concesi în chiar opera lor, ce trebuia să dăinuiască, să fie un model pentru tinerii scriitori, un model profesional și moral pentru întreaga suflare națională.

Ei bine, noi (și or mai fi fost câțiva ca noi, cu siguranță, în subsolurile literare ale vremii, și primul nume care-mi vine în minte este acela al lui Radu Petrescu!), noi am hotărât un lucru eroic: nu vom mai minți, nu ne vom mai prostitua în sfânta-sfintelor existenței noastre, în creația literară căreia îi jertfeam zi de zi și noapte de noapte! O înțelepciune târzie, un curaj târziu, deoarece deja primele noastre volume, și al lui Cezar, și al lui Nichita, și al meu (al lui Matei parcă nu, deoarece se refugiase în istoria literară, descoperind un splendid și inedit motiv la Eminescu: titanismul!), erau deja maculate de politic. Un spirit sarcastic va observa imediat că vremurile, condițiile politice duceau deja la o asemenea minimă intransigență; nu, vă asigur că nu, noi înșine produsesem în forul nostru grav, interior, această radicalizare și ea ne-a ajutat enorm în stabilizarea unui viitor echilibru estetic și moral.

Azi, această mică revoluție a noastră poate părea derizorie, iar pentru un estet occidental își pierde orice sens, deoarece, exact în aceeași perioadă, chiar cu câțiva ani mai devreme, la Frankfurt sau la Paris începea o revoluție estetică inversă: Adorno și Sartre lansau militantismul estetic de stânga, în condițiile capitalismului ce renăștea și presiunii brutale americane, mișcare ideologică ce, se vede asta abia acum cu oarecare claritate, a făcut aproape tot atâtea greșeli ca și realismul socialist sau proletcultismul dezlănțuit al anilor cincizeci. Între aceste două enorme tangaje, firavul nostru estetism poate părea un detaliu istoric, pentru noi însă, ca și pentru ce a produs el apoi în literele române, a fost determinant.

De ce îmi amintesc de acestea acum?! Nu pentru a ne crea false aureole literare, nici pentru a impresiona adevărata istorie literară (lucru, de altfel, imposibil!), ci pentru a clarifica oarecum tinerilor scriitori, tinerilor de azi, nuanțe ale luptei de acum două-trei decenii, în literatură. Și, mai ales, pentru că ceea ce am făcut noi atunci re-devine actual azi, în România, poate chiar și în Franța. Să mă explic.

Esteticul, știința frumosului, a apărut odată cu apariția realismului, mai bine zis a naturalismului sau a literaturii ca știință, odată cu apariția *fiziologiilor* la Balzac, ca o subtilă și elegantă trădare, ca o deviere a fascicoului principal ce fusese descoperit nu de multă vreme în „știința” și arta literară: reflectarea. Și, mai ales cu giganții ce se numeau Gogol și Balzac, această reflectare a devenit aproape știință, iar scriitorii de toate vârstele se îmbătau de noua descoperire, de fantasticul *trouvaille* a mărunțului și marginalului scrib de până atunci: de a putea reface viața, în toate detaliile ei, ca sub un microscop, ca într-o cameră severă, experimentală, atracția obiectivității, a științificării artei fiind, totodată, semne ale intrării literaturii sub o lumină majoră, gravă, respectabilă, în sfârșit, a lumii sociale.

Bucuria aceasta, mândria reflectării „obiective” a existenței sociale (mai apoi psihice), descoperirea *realismului* a inoculat purtătorului umil de peană de până atunci o altă identitate, o altă conștiință de sine, l-a propulsat într-un alt strat social, lângă notabiliu vieții civice, lângă notarul ce întocmea complicate hârtii de succesiune și litigii în vastitatea răcoroasă a cabinetelor sale, lângă preotul ce învățase ipocrizia superioară și influența, sfetnic al prinților dezamăgiți de brutalitatea naivă a oamenilor de arme, lângă savantul biolog sau naturalist, lângă chirurgul palatului: în sfârșit, scribul – până atunci marginal și leneș, disprețuit ca un călugăr rătăcitor –, scribul devine un *intermediar*, dar nu între legea criptică și beneficiari, ca notarul, nici între legile invizibilului fizic și omul naiv, dezarmat, ca omul de știință, ci între lumea morală („*docteur en sciences morales*” se subintitula Balzac) și cea diurnă, trivială sau, ca în cazul marelui Zola cu câteva decenii mai târziu, pictor al socialului ce echivala aproape, în cazul autorului lui

L'Assommoir, cu o reinventare a lui, a universului social ce abia acum, în miile sale de nuanțe, culori și detalii putea fi contemplat în liniște, spaimă și admirație. Scriitorul devine deci un cetățean respectabil, grav ca un pastor, influent ca o curtezană ce a reușit, ambiguu ca un medic, la intersecția între șamanism și lege, scilipitor ca un virtuos, neliniștitor și disprețuit ca un profet.

Ascensiunea lui socială are loc până azi: dar, aproape de la începuturi, această transgresiune spre *burghez*, spre respectabil, a suferit în corpul însuși al profesiei noastre o mișcare inversă: un grup, mărunț, e drept, de scriitori, speriați parcă de vastul continent ce le stătea la picioare, o altă Americă ce trebuia desenată, colonizată, încreștinată și spoliată, s-a retras în ambiguitatea formală a artei, au renunțat – înainte de a-l poseda în toată liniștea – la titlul de „fiziologi” ai ființei morale, la rangul de onorabilitate pe care lumea, zăpăcită și binevoitoare, li-l avansa deja, și, apărându-și parcă fragilitatea și misterul, s-au refugiat, s-au ascuns ca într-o vizuină, cum fac desigur copiii, în ungherul, în grota esteticului pur, necontagiat de social, de legi, de morală, în hruba aceluia Ali-Baba ce-și teme topazele, ametistele și perlele de lumina ochilor umani, de lumina însăși, s-au ascuns în cămarile tapisate cu velur, din adâncul apelor, ale căpitanului Nemo, ce *fuge* omenirea, dezamăgit, disprețuitor și bucuros de libertatea sa singuratecă.

E vorba de estetizantii tuturor artelor, cei care, înainte de a învinge socialul, îl *fug*, îl ocolesc, îl tem și resping instinctiv, de parcă nu ar fi un întins și mândru parc al naturalului și carnavalescului, ci o capcană complicată, sterilizantă, o tentație a diavolului trivial. Diavolul care pândește din social și, într-adevăr, peste un secol, această metaforă ușor hazardată urma să se umple rapid de concret, atunci când dl. Peșkov, alias Maxim Gorki, la sfatul bunilor săi prieteni, Buharin și Lenin, urma să inventeze la rândul-i – un Zola instrumentalizat, fără geniu! – una din recuzitele principale ale noii puteri: realismul socialist. Observați că, deja, titulatura de realism devenise una onorabilă, încât puterea anarhică a bolșevicilor și-o apropria, alăturând-o de epitetul dubios de socialism!

Noutatea francă și suspectă a noii utopii trebuia să se încarce de podoabele vechi, deja încercate, ale burgheziei și feudalității; deodată, arta și literatorul devin respectabili și trebuie atrași, cu sculele și ecranele lor pe care se proiectează realul social, mai adevărat decât socialul în sine, spre noile „organe” ale statului ce încă se clatină pe picioare, temător și lipsit de prestigiu.

După 1945-46, când noi înșine am făcut experiența unei „revoluții fără revoluție”, a unei ocupații militare ce s-a transformat subtil și brutal într-o ocupație ideologică, instituțională, realismul sub forma lui cea mai simplificată, naturalismul ilustrativist de tip sovietic, el însuși o caricatură a realismului ilustrativist de tip sovietic, el însuși, o caricatură a realismului socialist al lui Peșkov ce nu făcuse, la rândul-i, decât să simplifice, să instrumentalizeze – în scopuri ne-specifice! – o metodă majoră a artei scrisului, realismul în general, cel mare și infinit, după '46, a fost trăit pe pielea ei de către lumea numeroasă și naivă a artei românești: el a devenit, din modă, manieră sau metodă, o tiranie *tout court*, dintr-o invenție miraculoasă s-a transformat într-o celulă, într-un loc rigid, întunecos, irespirabil și finit.

Oare Maxim Gorki a intuit într-o fracțiune de secundă, atunci când s-a întovărășit cu Lenin și Dzerjinski, că el nu proclamă o ramură a realismului ci, întocmai ca estetizantii, îl trădează?! Dar, spre deosebire de firavii și nobilii estetizanți, ce făceau o revoltă gratuită și nonconformistă în absolut, Gorki și cei care l-au urmat (Alexei Tolstoi, Fadeev, Simonov, Șolohov) au modificat realismul nu pentru a-l îndepărta de social, de „trivialul oricărei observații sociale, al oricărui mesaj”, ci pentru a-l *trăda*, a-l calomnia, pentru a calomnia omul, *tout court*. Un realism pe dos, în fapt un instrument și o ideologie a poliției politice, o mișcare reacționară și inversă decât cea pe care o făcuseră marii promotori ai reflectării, Gogol și Balzac și, cel mai mare realist dintre toți, părintele Cordeliei și al lui Prospero.

Pentru a ne apăra deci de această „mișcare inversă”, de acest nou dogmatism ce venea drapat în hainele miraculosului realism, noi, cei câțiva tineri literați români, la sfârșitul deceniului șase, ne-am refugiat în estetic,

în abisal, în metafora despovărată de social, am fugit de fapt dintr-o falsă oglindă, din orice oglindire a omului cetății, cum se spunea atunci. Pentru că nu ne puteam întoarce la psihologicul lui Martin du Gard ori la lirismul agresiv al lui Voronca sau Arghezi, am inventat, voluntar-involuntar, o formulă mixtă, naivă și savantă în același timp, formulă căreia noi înșine i-am rămas credincioși preț de-o secundă istorică, suficientă însă ca să ne permită desprinderea de noua boală a artei ce se agățase de tancurile liberatoare.

Într-adevăr, tinerii acționează mai mult instinctiv și atunci, la sfârșitul anilor '50, instinctul de apărare – și nu cel de creație, în primul rând – ne-a făcut să ne refugiem într-un anume tip de estetic. Am și fost apostrofați ca atare, nu numai pe culoarele revistelor sau în numeroasele ședințe sufocante, ci și în ziarele și revistele politice ale vremii, ca „estetizanți”, înși ce cochetează cu arta și mai ales cu ideologia coruptă a idealismului și burgheziei, tinerei ce nu sunt, în fapt, decât capete de pod ale unei infiltrări obscure și periculoase, ce vor să sape noua ideologie, arta enormă, de mucava a noilor stăpâni. (Noii stăpâni, niște modești cvasi-muncitori care, după lungi ani de pușcărie unde li se inculcaseră fragmente de filosofie vulgară și noțiuni hibride de cultură, s-au aflat puși cu brutalitate în fața unei puteri disproporționate, o putere fără opoziție de nici un fel, fără control, o putere nouă întrucât nu-i ajungea forța efectivă, ci se drapa și în faldurile unei noi religii. Ea însăși, ascunzându-se, ca și arta, sub un nume de împrumut, hibrid și monstruos la rândul-i, o „religie a științificului”, o „religie a raționalului”, o superstiție: cea a utopiei sociale, ce se împodobește cu attributele unei suprastructuri declarate dușmănoase, cea a burgheziei harnice și inventive.)

În fapt, noi am fugit de literatură, de artă. Atât de adânci erau pe atunci – și sunt și acum, dar, în anii '50, orice convingere oficială era susținută și de poliția exterminativă – convingerile că arta și realismul sunt indisolubil legate, sunt două noțiuni ale aceluiași corp, sunt perfecte sinonimii. A nu fi realist era același lucru cu a avea o rudă în pușcărie sau în străinătate, a nu te grăbi să reflecti realitatea imediată și prototipală era o fugă, nu artistică,

ci politică, un fel de escaladare a pasivității rezistente, mic-burgheze, o trecere a unei granițe unde începeau să se agite stridente și multiple sonerii de alarmă. Am fugit în adâncul ființei umane, dar nu pentru a urma o „modă” lansată de un Jaspers sau de un Jung, cum eram acuzați în „Lupta de clasă”, ci pentru a scăpa de falsificarea artei, nu a omului; dar arta purta în chip magic, cuprinsă în ea, efigia miraculoasă a omului (miraculos-activ, șamanică!), și aceasta noii stăpâni, în ciuda culturii și puterii lor improvizate, o știau, o „bănuiau”! Fugeam deci de artă, fugeam mereu și ne refugiam chiar în artă, pierzându-ne aproape pe culoarele ei complicate și, pentru a ne face desigur curaj, citeam și reciteam, bătrâni școlari, pe marii clasici, pe cei primitivi și moderni, pe care școala „nouă” îi expulzase ca suspecti, ca purtători de viruși (și avea dreptate!), dar ce serviciu ne-a făcut nouă, tinerilor berbecuți de atunci, noua școală, școala roșie, blestemând textele clasice: ele deveneau noi, atrăgătoare, misterioase și profunde, așa cum și erau de fapt. Iată că, deci, fugind de școală, ne-am refugiat în adevărata școală, fugind de artă, am regăsit arta și, odată cu ea, am regăsit adevăratul instinct al creației, mai prețios decât cultura și talentul, decât gloria și banii!

II

În definitiv, ce pot face artele și oamenii de artă în acest sfârșit de secol care poartă stigmatul politicului, decât să viseze și să pretindă autonomia ciudatei lor profesii, aflate la intersecția atâtor spaime, interese și profeții?! Nu „artă pentru artă”, ci emanciparea, în fine, a creației de sub tutela grijulie și tiranică a moralei, sub viclenele ei forme, ce merg de la religios până la politic. Interesant este că una din măștile moralei în artă avea, purta semnele științei și încă, până azi, unii artiști sau literați se mândresc cu virtutea *cunoașterii* ce ar prezida la ceremonia metaforei, a narațiunii sau a logosului afectiv. Evident că dețin o parte de adevăr – așa cum și biserica, școala și politica și-au depus scripitorii gemeni în țesăturile creației noastre! –, dar acesta să fie specificul ultim al profesiei,

al vocației noastre?! Cele cinci sau șapte canale, căi, moduri de creație fundamentală ale omului: arta magului-preot, a poetului, militarului etern, comerciantului ce duce, ca Ulise, zvonuri și colportează istorie, a alchimistului, a anarhistului ce se transformă într-un primar-administrator zâmbitor, din nou a basileus-ului modern ce devine dictator sau președinte asistat nu de preot, ci de universitarul ce-i oferă o parte din prestigiul său și al științei sale, preotul ce este poate financiarul prezent peste tot etc. etc., sunt limitate și stabile numai atunci când își respectă canalul, orniera specifică și îngustă, necedând tentației celorlalte moduri specifice de existență și expresie fundamentală, imixtiunilor celor mai ingenioase!

Ca să fiu mai clar: într-una din prozele atât de moderne și savuroase ale lui Heinrich Heine, poetul semi-exilat în Parisul începutului de secol trecut povestește o seară dintr-o sală de concert, unde se produsese un artist italian, aproape necunoscut, ce i se părea neamțului nostru, pe drept cuvânt, a avea geniu: Niccolo Paganini. Pentru a ne convinge de talentul ieșit din comun al virtuozului, Heine pretinde a fi trăit, a fi *văzut* în timpul execuției unora din capricii sau tarantele un râu curgând subțire într-un câmp dezarmat, sălcii ce se pleacă înfiorate peste maluri inexistente, păsări minuscule ce tremură pe crengi subțiri ca pânza de păianjen (inventez, bineînțeles, în spiritul textului citit în tinerețe), pe scurt, un pastel, un peisaj plastic, animat și sonor, o încercare de a transpune un mod de expresie umană într-altul, sonorul în plastic, muzica în poezie, inefabilul melodic în narativul descriptiv. Dacă ar fi reușit – bineînțeles că nu a făcut-o, pagina este una dintre puținele neinspirate ale poetului profet și blând anarhist! –, ar fi dispărut, cu siguranță, cel puțin unul din cele două canale fundamentale, istorice, ale capacității umane de expresie nelogică, irațională. Dacă cineva ar putea exprima viziunea plastică prin cea melodică, culorile și desenul prin compoziție și contrapunct sonor, pictura, ceea ce numim astfel, ar dispărea, s-ar anemia, și-ar pierde contururile și apoi ar fi înghițită de cealaltă artă, dacă aceasta, la rândul ei, ar fi suficient de rezistentă, de imună la tendința altor moduri esențiale de expresie, dacă

ar poseda acel grăunte de diamant care nu se dizolvă în nimic, pe care îl numim specific.

Totdeauna, mai ales în epocile manieriste, când artele au vrut să comunice cu științele sau între ele, și-au pus în pericol specificitatea; sacrificăți au fost, bineînțeles, zeci și zeci de artiști minori care nu aveau inculcate în sângele creației legea instinctivă, de fier, a propriului gen, granița aceea care nu poate și nu trebuie depășită, locul acela unde ești acasă, unde ești tare, invincibil. Epocile acestea de interdisciplinaritate au fost și fecunde, e drept, dar au și verificat adevărul adânc, imuabil al celor câtorva canale istorice de expresie a geniului uman, anistoricitatea lor: în orice moment, în orice secol, un comerciant cu vocație sigură, profundă, va fi necesar și creator; la fel, un militar, ce rezistă religiosului sau aventurii politice, va încarna cu siguranță una din posturile majore de expresie a umanului. Omul de știință ce nu va ceda tentației cu care a făcut carieră un Cagliostro sau Iorga. (Invers este posibil și chiar exemplar, am putea-o numi regăsirea specificului: un Saharov ce părăsește știința pentru a proclama neatârarea omului de știință, devenind prin aceasta chiar mai mult decât un reprezentant al vocației sale, un adevărat purtător de cuvânt al umanului într-o lume beată și confuză!)

Imperatorul ce nu coboară în arenă, provocând gladiatorii și sacrificându-și prestigiul, jignind pe cei de bun-simț care cred în necesitatea instituțiilor; preotul ce nu face politică, muzicanții de geniu care nu cedează ten-tației mesianice. (Am mai avea însă, atunci, bucuria „Sonatei în Si minor” a lui Liszt?!) Goethe să nu se hazardeze în teorii în optică (dar s-o facă în teoria plantelor!), Da Vinci să nu încerce să zboare (să imagineze însă mașini de aruncat proiectile sau propulsate pe șenile!), Tolstoi să nu fundeze biserici și Octavian Goga să nu facă alianțe politice!

Evident, ceea ce le este permis „celor mari”, celor ce au, inculcate fără greș, simțurile adânci de orientare în zona lor specifică de expresie, nouă, celorlalți, ne este concedat mai dificil și, adeseori, spre pierzania noastră.

Dar tirania, *luciditatea* specificului merge încă și mai departe, se strecoară până în interstițiile adevăratei, proprii vocații: Liviu Rebreanu

care voia să facă roman psihologic! Evident, avea dreptul „să încerce”, Lovinescu însuși l-o fi convins de aceasta și întreaga epocă ce descoperea psihologismul în narațiune; dar iată că acest vajnic, autentic ctitor al romanului românesc modern, creatorul atâtor scene antologice din lumea satului și al unor personaje distincte, tăiate în sticlă, *desparte ezoteric, mesianism și ambivalență psihică*, se angajează pe pârția seducătoare a ne-socialului, a golurilor dostoevskiene (și totuși, din cauza mării sărăcii a prozei noastre din epocă, *Ciuleandra* rămâne, cred eu, încă lizibilă!) și, în mod miraculos, își pierde vlaga, siguranța caracterologică, știința dialogului, simțul vieții, își pierde propria-i artă!

Într-o seară lungă și luminoasă de vară, plim-bându-mă cu Marin Preda prin București – și el, și eu iubeam Bucureștiul vara, cvasi-pustiu, redat clădirilor vechi și visătoare, parcurilor prăfuite, apte de complicitate, măturătorilor exotici ce înaintează leneș, în pâlcuri, un oraș în care spiritul încă apropiat al sfârșitului de secol trecut putea fi întâlnit aproape fizic la un colț de clădire, la începutul unei străzi – Labirint sau Viitorului, Povernei sau Căuzași! –, într-una din aceste seri, nopți (și-mi aduc aminte că, în momentul în care mai prestigiosul meu coleg urma să-mi confieze ideea pe care o voi exprima imediat, ne găseam cu siguranță pe trotuarul ce înconjoară Grădina Icoanei sau Parcul Ioanid), l-am auzit spunând:

– Dragul meu, care a fost marea greșală a lui Sadoveanu, indiscutabil unul dintre cei mai mari și mai norocoși prozatori români?! Nu cumva atunci când s-a hazardat în lumea citadină, în complicațiile analizei psihologice?! Omul acesta, care stăpânea ca un șaman sufletul văilor, al turmelor, al istoriei, al păstorului, soldatului feudal, haiducului, al femeii-matroane etc. etc.?!

Atunci, după câte îmi amintesc, nu am răspuns nimic deși, în acea clipă ca și acum, în ciuda ratării, adeseori necruțătoare, cred că trebuie să-l admirăm pe artistul ce se aruncă peste domeniul în care se simte sigur, în care s-a încercat, unde a fost aplaudat, trebuie să încurajăm reflexul *riscului în cultură*! Cei mai mulți dintre noi vor pierde tocmai aici, depășind limitele

unei creații sigure, deja verificate de înaintași sau de propriul geniu, dar nu în felul acesta înaintează artele și științele?

Punând totul într-un talger, în primul rând autoritatea greu câștigată, binemeritată, onorabilitatea recentă, salaturile grave, ipocrite și necesare, convinse, ce flutură de pe trotuarul de vis-à-vis, contul în bancă, și poate, în acest sens, deși epuizate la sfârșitul secolului XIX, dar forjând spiritul secolului nostru, două exemple majore ne vor convinge cel mai afund de aventurosul necesar al creației, de riscul uriaș și imediat pierzător pe care-l afrotează orice bărbat ilustru în artă și gândire, două exemple din două domenii diferite, ce nu se ating aproape în nici un punct al lor: filosofia și pictura. Nietzsche și Gauguin. Ambii încep onorabil, unul, extrem de tânăr, profesor la Basel, apreciat de maestrul său Ritschel, publică docte studii filologice și istorice și, mai ales, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii* în care statuează două categorii ale reordonării întregii antichități grecești, care ar fi fost suficiente, numai ele, unei ample, prestigioase cariere universitare: *apolinicul și dionisiacul*. Celălalt, pictorul, începe „onorabil și promițător” la rându-i, obține o slujbă lucrativă la Bursă, își cumpără o casă, se căsătorește cu o femeie atrăgătoare, expune pânze interesante, cu un început de succes, exhibând o artă ce l-ar fi putut duce la o recunoaștere sigură și onorabilă din partea publicului și a criticilor plastici. Ambii rup însă, de-o manieră neașteptată și brutală: tânărul filolog și clasicist părăsește brusc postul de universitar al unei reputeate instituții științifice și începe o curioasă carieră de filosof, prăpăstios și vagant, editând cărți aproape necitite, marginalizându-se cu o curioasă poftă și furie anarhic-intelectuală; celălalt, pictorul Gauguin, face la fel, un act de sinucidere socială, își părăsește casa, familia iubită, Parisul unde începea să fie cunoscut, și se amestecă într-o bandă de pictori dubioși ce colindau sudul Franței la Arles, sau Pont-Aven, trăind din expediente; apoi, excedat și orgolios, părăsește definitiv Europa, refugiindu-se într-o colonie îndepărtată a Franței, unde își va sfârși zilele sărac, disprețuit leneș de mărunții funcționari locali ai imperiului, aproape abrutizat de mediul de indigeni ce-l acceptaseră, dezamăgit și obosit de existență, deși încă tânăr, cu senzația aproape

evidentă de înfrânt. Celălalt, Nietzsche, la 44 de ani, singur și sărac la Turin, într-o criză de schizofrenie, îmbrățișează gâtul unui cal de povară, biciuit de stăpânul său, solidarizându-se tembel, infantil și total cu victimele eterne ale bunului plac sub-uman, după ce, cu câteva zile înainte, trimisese unuia dintre puținii prieteni fraza, paranoidă, nu lipsită de legătură cu întreaga-i operă încă necunoscută, rizibilă în ochii multor critici onorabili universitari: *Dionysos gegen den Gekreuzigten*, Dionysos contra crucificatului!

Iată două exemple extreme, enorm-spectaculoase ale riscului în cultură, cazuri ale romantismului „excesiv” existențial, victime ușoare și perpetue ale spiritului mic-burghez etern. În comparație cu riscul pe care și-l asumaseră Rebreanu și Sadoveanu de a-și lărgi paleta compozițională, aici saltul e mult mai radical, mai semnificativ, mai revoluționar: Nietzsche și Gauguin nu depășesc doar un prag ce delimita eficacitatea, succesul sigur al unei arte verificate deja ce se întâlnea cu un public în așteptare, cu un orizont compatibil, previzibil; nu, cei doi giganți și aven-turieri existențiali, nu numai că resping o fină și interesantă, creatoare adaptare la standardele gustului sau academismul cu formele-i și nivelele-i variate, unele valabile artistic; ei nici nu resping ceva, nu contestă ceva, deși au aerul unor răzvrățiți și contestatari! Ei sunt pur și simplu profeți, înainte-mergători, ei pregătesc secolul ce vine, sunt dogmatici cu fanatism și vizionari ai formelor esențiale viitoare, fără ei, azi, noi am arăta altfel, în cultura, în reflexele profunde și diverse ale suprastructurii.

În cazul lor, luciditatea specificului ia o formă inedită până la contrariant, vizionară până la limita perceptibilului, pe granița între manie și creație, între purgatoriul creației și infernul limitat și circular al sterilității falsei revoluții, al mimei și postúrii unei noi arte.

III

Amplu, inventiv, gălăgios și certăreț, ingenios până la geniu în a crea forme și modalități noi de expresie și de joc superior, artistic, aproape

creator de istorie, supra-realismul sau surrealismul (cu toate ramurile ce-l recunosc sau contestă ca matrice: formalismul, letrismul, dadaismul, constructivismul, onirismul, textualismul etc. etc.) a fost și este, cert, una din contribuțiile originale de prim-plan ale secolului nostru (alături de invenția betonului și a spargerii atomului, de zborul cu aripi de metal și de domnia halucinantă a celor două utopii extremiste, fascismul și comunismul, care au distrus și deturnat destinul a zeci de milioane de indivizi numai pe continentul nostru etc. etc.). A fost, într-adevăr, o majoră provocare estetică, creatoare, și noi, românii, putem fi mândri de a fi dat alături de blândul Urmuz pe unul dintre cei mai cunoscuți scriitori francezi de la începutul secolului, Tristan Tzara. Am mai vorbit de farsa ce urma să li se pregătească surrealiștilor români de „tovarășii lor de drum”, de idei de stânga, aceea de a se transforma din anarhiști ai formelor academice și contestatari ai burgheziei sub toate fețele ei, în paznici și inițiatori ai unei culturi din cele mai calpe, mai *kitsch*, mai reacționar-burgheze în spiritul și li-tera ei, un ilustrativism plat al ideilor poliției politice, nici măcar un opium pentru popor, ci o proiecție în coșmaresc a unei realități văzute cu ochiul unui băcan (corupt de putere!). Din fericire, o parte din onoarea surrealiștilor a fost salvată, la sfârșitul anilor '60, de mișcarea onirică condusă de Dumitru Țepeneag, al cărei protest curajos și inventiv amesteca opoziția față de formele clasice literare cu opoziția politică ce nu se manifesta în scrierile tinerilor corifei non-ortodocși, ci în luările lor de poziție din numeroasele ședințe ale epocii, în radicalismul lor ce amuza, dar mai ales în neliniștea, care, o vedem azi mai bine, a salvat o parte din prestigiul literelor române, înclinat deja îngrijorător la acea dată.

Noi, cei care publicaserăm primele cărți la începutul deceniului șapte, deși profesam o altă *ars poetica*, am stabilit cu ei un act oarecum mutual, „suspectându-ne” reciproc: ei, probabil, de conformism sau oportunism, cum vreți, sau, și mai grav, de academism, noi, de aventurism politic, de narcisism sau pur și simplu de „lipsă de talent”. (Apropo de acest „talent”, vreau să spun câteva lucruri: atât burghezia satisfăcută și reacționară, cât și activiștii comuniști în rara lor aroganță reproșau adeseori inșilor incomozi

social absența acestei calități, *talentul*, despre care nici ei și nici noi nu știam prea bine în ce consistă. Evident, la mijloc se afla și o bună doză de rea-credință, mai exact spus de lașitate, când, de exemplu, i se reproșa lui Paul Goma, inițiatorul singurei mișcări de opoziție politică și culturală românească, „lipsa de talent”!)

Talentul a fost nu numai o armă a dușmanilor culturii, ci și o băutură tare, amețitoare, cu precădere când ea se abătea precoce asupra unor spirite încă nu suficient de mature fiziologic și moral, și astfel se face că, de la Delamarina și Cârlova, până la Velea și Labiș, literatura română numără exasperant de multe cruci tinere, prea tinere, confortând legendele romantice despre inadecvarea geniului la social, dar și neliniștind instituțiile grave românești ce se pregăteau, poate, să-i primească pe literați în rândul „onorabililor” *fellows*. Mai mult decât atât: exista încă, destul de răspândit mai ales în estul Europei după câte am putut să-mi dau seama, un cult, un fetiș al talentului, ce ar fi un *sine qua non* al pătrunderii și oficerii în templul literaturii, un fel de semn august, inconfundabil, pe fruntea celor aleși (așa cum cerbii au uneori o stea vie între coarnele lor tinere, lucioase de insolența metaforei!), un semn, o înzestrare ce te propulsează lin, fermecat și tenace într-un corp de elită, proiectându-te la antipodul mulțimii tăcute și modeste de intelectuali care încearcă să construiască *doar* cu munca, școala, cultura, pe scurt cu transpirația – turnuri ale creației pe care ceilalți, cei însemnați, le ridică doar cu un singur gest, la comanda subtiliei *inspirației*. La sfârșitul unei lungi convorbiri avute cu Nichita Stănescu în „România literară”, prin ’69 mi se pare, l-am întrebat, pe jumătate în glumă, dacă „a avut vreodată ta-lent”. „Nu-mi amintesc!”, mi-a răspuns Nichita și în răs-punsul său, ca și în întrebarea mea, răzbătea ciuda noastră, probabil, nu de a nu fi avut vreodată talent – unii, generoși, ne asigurau de contrariu –, ci de a nu fi avut parte de o carieră literară precoce, de a nu fi gustat gloria sau gloriola atunci când, într-adevăr, ea este semnul indubitabil al unei înzestrări genetice, adică în jurul celor douăzeci de ani, când individul este încă pe jumătate îngropat în utopiile pubertății, iar succesul iute, adulții fermecați și respectuoși din jur aju-tându-l să uite mai repede de rănille încă

sângerânde ale adolescenței. Nu, noi nu avuseserăm talent, ceea ce însemna că nu am avut norocul să uimim, ci a trebuit să convingem, să persuadăm, să luptăm pentru a ne impune grația, să forțăm ușile pentru a ne lua dreptul la cuvânt, dreptul de a „nu mai fi întrerupți”, dreptul de a ne declina numele și prenumele în ordine inversă decât în actele publice, dreptul, privilegiul de a ne invoca pe noi înșine, ca și cum am fi fost o persoană străină, aproape onorabilă, aproape obiectivă, aproape necesară și aproape dispărută.

Talentul l-am comparat cu una din acele glande cu secreție internă – cum ar fi *timusul* –, care involuează în jurul vârstei de 18-20 de ani, când se oprește creșterea, dezvoltarea corpului uman pe care o provoacă. Talentul este deci un fel de timus nevăzut și prezent, ce dispare la vârsta când trebuie să se instaleze adevărata creștere spirituală, adică înmagazinarea și orientarea culturii, profesionalismul, exercițiul zilnic, mental și scriptic, și altele ce țin de construcția interioară, dozarea efortului pe spații mari, deschiderea priveliștilor, ieșirea din matricea natală pentru a o pierde eficient – a o regăsi, deci, în relief și specificitatea ei nouă, experiența exilului interior sau exterior, erudiția călătoriilor etc. etc. Prea mulți scriitori români tineri și foarte tineri au fost îmbătați și apoi pierduți de norocul ciudat al talentului; de asta suntem o întinsă regiune fertilă în proiecte, dureroase și exotice promisiuni ce cresc în forma acelor flori fără miros și multicolore care se numesc *ce-ar fi fost dacă!*... A sluji, deci, mărunțului templu al talentului, seducător ca o fată tânără ce culege flori pe o colină, în aburii dimineții, înseamnă a renunța la existența reală a creației. A sluji ideii de talent, a-l venera excesiv pe acest zeu minor și uituc înseamnă a face un pact cu prezentul care este totdeauna steril, incapabil de o zidire calmă și cuprinzătoare a mitului. Într-adevăr, iată două elemente perfect antinomice: talentul și mitul. Unul îl va exclude mereu pe celălalt și, vai, talentul va fi aproape totdeauna mai iute, mai eficace! În ciuda noastră, în ciuda norocului nostru și a celui trib tăcut, complice, mereu mai numeros decât credem și decât merităm, ce așteaptă să strige, să cânte și să anunțe adevărul frumos prin gura noastră rotunjită și vibrândă!

Să-l coborâm, deci, de pe postamentul său, pe zeul viclean și trădător, să-i acordăm doar atâta atenție cât unei păsări mari, cu pene intens colorate, care ne zboară prin față, odată, într-un drum de pădure! Apoi, să ne continuăm urcușul, atenți la micile obstacole, în ritmul regăsit și protector, în minte mereu cu persistența piscului care ne așteaptă. Ce este un pisc, prieteni, decât promisiunea unei priveliști?!

Deci nu provocarea istorică, gălăgioasă și inventivă, a surrealismului ne-a atras pe noi, cei câțiva care voiam să ne salvăm sufletele noastre artizane, ci o altă provocare, o altă fugă ce păstra numai forma fugii, a evaziunii, dar era, în fapt, cum spuneam, o lungă paidee și regăsire a elementelor, o instruire instinctivă și o erudiție mimată, visată – într-o vreme când cultura însăși părea o provocare și o vină înainte de vină, într-o societate care a descoperit principiul abisal și pervers al vinovăției înainte de păcat, al căderii în lume fără legenda nici unui paradis al răscumpărării, fără ispita și șansa cunoașterii! –, noi ne-am refugiat în estetic, într-un estetic instinctiv și etern, și, probabil, toți tinerii în care va trăi visul literaturii, angajați în lupta inegală cu un Goliat politic sau de o altă culoare, vor alege acest refugiu, ultima șansă, pariu, realitate, înainte de pierderea totală a speranței.

Speranța nevoii de creație, bineînțeles!

IV

Provocarea estetică nu este decât încercarea de a găsi o ideologie a culturii. Un sistem de idei, deci, o încercare de suprastructură a suprastructurii înseși. Pentru a ne apăra în viitor de imixtiunea altor ideologii, nespecifice (religioase, științifice, politice, morale), și, mai ales, creându-ne un *acoperiș* de idei peste culorile, sunetele, metaforele noastre, pentru a le apăra și înțelege, pentru a încerca să le înțelegem. S-o înțelegem, cultura, în totalitatea și unicitatea ei.

Când noi, grupurile răzlețe și lipsite total de prestigiu social la sfârșitul deceniului șase ne-am refugiat, instinctiv, în cultură și în oficierea ei cea

mai pură (erau și alte grupuri din generația noastră, care au *rămas* însă în social și în oficerile și ritualurile sale: Labiș, Ion Gheorghe), nu îndrăzneam să ne gândim la o astfel de provocare, la o astfel de ideologie, deși o presimțeam. Ceea ce făceam deja, pe ascuns – uneori pe ascuns de noi înșine, de ființa aceea temătoare din noi, mic-burgheză, care ne sfătuia să nu afrontăm prea radical realul social și poliția sa –, ni se părea o provocare, falsificatori de bani ai artei sperând cu putere că monedele noastre vor fi într-o bună zi cele credibile și, deși trăiam un naiv orgoliu de a ne refugia, de a fi poate singurii paznici ai vechiului și prestigiosului templu, ne îndoiam noi înșine și ne spuneam cu o jumătate de voce conștientă: dar dacă *ei* au dreptate, dacă începe o *eră nouă* (anunțată și de fasciști, și de comuniști cu o fervoare a înnoirii cuceritoare pentru orice inimă juvenilă!), dar dacă, într-adevăr, arta burgheză, arta academică, feudală (a Renașterii) și celelalte și-au „trăit traiul”, și acum e timpul unei arte care să se despovăreze de vanitatea arogant narcisiacă și, în loc să se contemple la nesfârșit în frumosul ei discutabil, să înceapă să *slujească* unei noi morale?! Cât de actual ni se părea atunci Nietzsche, citit *sous le manteau*, vituperând împotriva oricărei morale și contra aroganței moralei de a se strecura și domni peste norocul uman! „Nu există fenomene morale, ci numai interpretări morale ale fenomenelor”, spunea el, printre altele, în *Dincolo de bine și de rău*.

Interesant pentru psihologia succesului este că noi, atunci, nu protestam, așa cum fac tinerii dintotdeauna și cum au dreptul s-o facă, noi ne *strecuram* exaltați de secretul și curajul nostru, temători de conveniențele sociale, temători de ratare.

*

Tinerii mei prieteni mă aud adeseori afirmând că semnul talentului, al adevăratei vocații, nu stă în talentul în sine, în abilitatea precocă de a crea, relaxat, ritmuri și metafore, fragmente de viziuni și schițe de revolte estetice. Nu, semnul talentului nu este înzestrarea, chiar și palpabilă, evidentă, acceptată; semnul *sigur* al vocației la tinerii creatori de

pretutindeni este *teama de ratare*, teama nu de social, de autoritate (paternă sau instituțională), ci teama confuză, dar persistentă, agățătoare ca un virus tenace și nedefinit, de care nu amintește nimeni, teama că vei fi ocolit de destin, că timpul cu carele sale mari, greoaie, sclipitoare va trece pe lângă tine, tu, care, cu trecerea vremii, încetezi tot mai mult să exiști, căci ce existență poate fi aceea fără artă, fără expresie, fără vocea aceea specifică a lui Orfeu ce farmecă natura, ce înmoaie voința regilor infernului?! Teama de ratare, eu am trăit-o timp de un deceniu lung și mai bine, și azi mi-aduc aminte cu un oftat de ușurare, de bucurie, de acea lungă, confuză și întortocheată teamă ce mă apăsa ca o lespede enormă, împiedicându-mă să trăiesc, împiedicându-mă să mor. Alături, colegii de generație, de proză, publicau cărți, fermecau lumea și criticii cu talentul lor indubitabil, ieșit din comun (Fănuș Neagu, N. Velea, D. R. Popescu, Sorin Titel), pozele lor se răsfățau, pe drept, în paginile revistelor literare de pretutindeni (unul din puținele luxuri ale comunismului, abundența revistelor literare, „subvenționate”, sperăm că îl vom păstra, ca și gustul pentru poezia, teatrul și filmul subvenționat, chiar și televiziunea și radioul, ca o garanție contra unei prea brutale comercializări a artei, a unei probabile trivializări a gustului, o pierdere a specificului nostru estic; căci nicăieri în Europa poezia, Poezia cu majusculă nu se reflectă cu atâta amploare în conștiințe ca în această fâșie subțire europeană, eliberată de câteva luni de o fantasmă cu gheare); îi contemplam, admiram și urmăream cu priviri pline de bucurie și jind pe acești colegi ai mei ce *existau*, îi aplaudam de la distanță și mă întorceam la mine, în hrubele mele igrasioase, întrebându-mă dacă nu suntem, eu și alții ca mine, în fapt, simpli *maniaci*, paranoizi, cei care vor și nu pot, inși mediocri înecați într-o ambiție bolăvicioasă, ocoliți de grația cuvântului, de ușurința asociațiilor noi, vizionare, goi de destin. „Sunt nebun, îmi spuneam cu un fel de ușurare crispată, sunt steril, dizgrațios, impostor și nebun! Sunt un simplu maniac, un grafoman care nu face rău nimănui, doar lui însuși!”

Nu eram însă grafoman, o știu azi, deoarece nu-mi pierdusem simțul autocritic și, spre deosebire de mica armată anonimă din orice cultură, ce

umple pivnițele editurilor cu piese de teatru, romane, versuri și eseuri, eu știam, eram convins că nu am talent, că nu sunt vizitat de geniu. Doar spaima, ce-și săpa harnică tunelele ei inventive, era prezentă, se agățase de mine ca o piază-rea, spaima ce-mi gâfâia în oase și-mi strângea gura de-o amărăciune dulce, lividă, frica de a nu putea fi *eu însumi*, frica, teroarea că acel eu însumi nici nu exista, căci ce existență poate fi aceea, îmi spuneam în candoarea idealității mele, fără puțința expresiei, a *vorbirii* prin fabulă și rimă, a strigării răului și binelui, frumosului și sublimului existențial de care suntem traversați și blestemați cu toții?! Cum să trăiești fără să vorbești, mereu alături de *logos*, ca o navă albă, mare, înfășurată în nori și ceață, ce lunecă pe lângă tine, aproape tangibilă, între ecluzele sale, tangibilă și imaterială, de unde se aud voci și râsete, frânturi melodice, strigăte de copii, întreg norocul existențial?!

O spun mereu, pentru cei ce se tem acum, pentru cei locuiți de această frică, pentru cei ce nu pot trăi fără ideea de destin: teama aceasta a voastră e cu adevărat semnul că *el* este aproape, dar prezent în felul lui, imaterial și paradoxal, prin fața sa negativă: neînțelegerea, indiferența tuturor, refuzul și refuzuri, căderi, înfrângeri, atât de numeroase încât nu le mai ții socoteala, așa cum un prizonier, într-un turn, după un timp pierde socoteala zilelor:

„Vreau să pier în beznă și în putregai,
Ne-ncercat de slavă, crâncen și scârbit.
Și să nu se știe că mă dezmiardai
Și că'n mine însuți tu vei fi trăit.”

strigă, în asprimea limbajului său, cel care a trăit această spaimă necesară până la capăt, cel care s-a aruncat în vârtoarea socialului doar atunci când și-a epuizat frica de neputință, frica de grația-pe-jumătate, frica de a nu putea vorbi, striga, frica de a rămâne pe pământ și de a nu putea face volute peste Mediterana albastră, ca Icar, pentru o clipă rege al azurului și al supra-umanului, frica de muțenia nevăzută și prezentă ca o rană ce sângera sub obroc (de unde știu metafora asta?!), frica de neputința umană însăși, *pentru că dacă tu nu poți*, spaima devine brusc generală, totală; într-

adevăr, niciodată ca în anii cruzi, adolescenți și post-adolescenți, individul nu se contopește atât de repede și total cu generalul, cu lumea, într-un fel naiv și monstruos egoist-generos. Atunci urcăm pe baricade, deși avem totul de pierdut sau mergem alături de tancurile orbecăitoare, cu mâinile goale, oferindu-ne tembeli și eroici viața în Piața Palatului sau a Universității, urmăriți de adulții înfricați din dosul transperantelor, atunci străbatem solitari oceanele sau cei doi poli geografici, atunci plângem, singuri, împreună cu un autor mort în alt secol, atunci ne părăsim iubita pentru un prieten, atunci trăim, avem curajul de a trăi. Mai afundă decât talentul este, deci, spaima de a nu-l avea, mai real decât semnul clar al vocației și recunoașterea imediată este purgatoriul acestei îndoieli de sine ce ne va urmări întreaga viață, *dacă avem* noblețe în artă, dar a cărei formă acută, uneori nimicitoare, se petrece în anii când se coace bărbăția; această suspensie înainte de a ne arunca în creație, lungă și chinuitoare ca o existență întreagă, întreruperea de existență, clipa aceea ce poate dura decenii când propriul nostru destin își ține respirația: oare ce vom face, oare ce va face *el* în spațiul acesta depresurizat, în afara gravitației socialului și bunului-simț, cum își va păstra *el* demnitatea și credința, mărunț și anonim sfânt al unui deșert ubicuu și invizibil?!

*

Ideologia ideologiei s-ar numi această încercare de suprastructurare a culturii, deși, în fapt, nu e vorba decât de o conștientizare a creației, de o articulare distinctă a specificității și legilor ei. O rezistență calmă și sigură la orice injoncțiune, o re-descoperire a frăgezimii marii, clasice arte, o re-înviore a misterului transfigurării realului, un nou romantism. Nu era oare romantismul o reconciliere cu spiritul universal, *der Weltgeist*, o încercare genial sintetică de a cuprinde universalul, *der Weltschmerz*, o punte peste toate granițele, descoperirea geniului instinctiv și etern al popoarelor, ingenuitatea ca armă eficientă contra pedanteriei artei academizate, descoperirea naturii, și în primul rând a naturii adânci umane, a autenticului, a tristeții ca destin alături de cartea deschisă a Prințului danez,

primul romantic, probabil, alături de cartea cu aventuri și cavaleri, mereu deschisă a hidalgo-ului de la Mancha, *al doilea* romantic, poate, într-o ordine de genuri, nu de timp (liric și epic!), romantismul văzut, bineînțeles, dincolo de istoric, ca o stare a spiritului, ca o lege a creației.

Să vorbim despre noi înșine, ar suna defăimător această nouă construcție, dar am adăuga imediat: pentru a ne cunoaște, pentru a putea reprezenta, într-adevăr. Pentru că omul de artă are, se bucură de o ciudată infirmitate: nu poate vorbi despre sine însuși fără a vorbi despre ceilalți, majoritatea celor ce vor să *vorbească*, ce nu pot trăi în afara expresiei, cei ce caută o gură clară și armonică, curată și vibrândă în ale cărei sunete se arată mai mult decât bucuria și suferința, speranța și destinul, însăși dovada existenței.

V

Vom opune, deci, esteticul (și nu „estetismul” sau „estetizantul” sau „arta în sine” sau „arta pentru artă” etc.) militantismului de orice fel. Esteticul ca zonă majoră și autonomă a vieții sociale, esteticul ce va trebui să aibă – alături, bineînțeles, de funcții secundare, ca aceea gnoseologică sau axiologică, lingvistică etc. – în primul rând funcția ontologică, de afirmare a ființei, a existenței. Una din dovezile existenței noastre în forma ei cea mai înaltă, specifică și majoră, în forma *umanului* deci.

Alături de raționalitatea (și iraționalitatea) științifică, aptă să extragă legi din infinitatea fenomenală, raționalitatea și iraționalitatea estetică vor sta, deci, mărturie a capacității ființei umane de a înțelege concretul mare și mic, vizibil și invizibil (concretul universului psihic), mai bine zis o parte a acestui concret. Și, spre deosebire de știință, de a înțelege acest „concret”, și nu de a-l modifica, așa cum au pretins toate celelalte științe nespecifice (morala, politica etc.) ce s-au imixtionat în arta noastră, în limbajul și în substanța profesiei noastre. De a înțelege exterioritatea și interioritatea noastră, dar nu de dragul înțelegerii pure, deci nu de dragul cunoașterii ca atare (oricât ar fi de ispititoare, de „onorabilă” această postură), ci pentru

afirmarea existenței și individului; pentru conștientizarea actului complicat și discutabil al existenței, dar, mai ales, pur și simplu: *pentru a fi!*

Astfel, în orice definiție scurtă a omului, a umanului, se va include necesarmente: creator de cultură. Spre deosebire de știință însă, care este o „artă” a aglomerării pozitive, o progresie de la simplu la complex, artele și literatura stau, cum spunea Goethe, „în fiecare moment al lor în punctul culminant”. Această an-istoricitate (care nu exclude, pe fragmente, istoricitatea, așa cum afirmarea ființei, ca deziderat major, nu exclude axiologicul, paideicul, istoricul, chiar și științificul – vezi psihologismul unor autori din secolul trecut), împreună cu iraționalitatea expresă sunt două elemente fundamentale și specifice. Într-adevăr, de la Eschil și Pindar, până la Saint-John Perse și Marcel Proust, omenirea pare încremenită în aceeași postură uimită și întrebătoare, în aceeași știință a metaforei, nimic sau aproape nimic nu s-a adăugat virtuozității primului, primilor mari cântăreți, poeți sau comediografi, aproape nimic tehnic nu a venit să amelioreze știința noastră a expresiei (cum a fost, de exemplu, descoperirea picturii în ulei, a fraților van Eyck, sau ameliorarea unor instru-mente muzicale). Cuvântul și metafora, scrise cu peana sau cu mașina de scris, și-au păstrat aceeași ritualitate, aceeași primitivitate augustă și esențială, metafora este la fel de abruptă, luminândă și misterioasă ca la primele începuturi. Astfel, metaforele lui Shakespeare sunt construite ca ale ilustrului său înaintaș, Homer, cu două milenii și jumătate înainte, pe baza unei simple comparații, utilizând pe acel: *ca o* sau *ca un*, alăturându-se două fenomene ce nu au stat niciodată în contact, heterogene și surprinzătoare, provocând o bruscă lumină și, ca și lumina, încălzind și clarificând, totodată.

Evident, la o primă vedere, poate părea cuiva extrem de ciudat, de reacționar chiar, să afirmi că literatura, de exemplu, nu a învățat nimic de-a lungul secolelor, că ea nu și-a ameliorat limbajul, substanța sau viziunea. Dar, în mare, în esență, așa este, și toți tinerii literați vor învăța cel mai bine arta metaforei de la Poetul orb pe care și-l revendicașă șapte cetăți; de aceea, explozia, de exemplu, genială a școlii romantice germane este explicabilă prin redescoperirea orizontului și tehnicii poeziei grecești. (Îmi amintesc ce

jenat eram când, tânăr fiind, unul din prietenii mei mai în vârstă, literat cu renume, mi-a afirmat serios că scriitorii care au beneficiat de știința marxistă vor fi neapărat superiori celor de dinainte de 23 August și, în consecință, Titus Popovici îl va depăși pe Liviu Rebreanu! Dincolo de aceste afirmații caricaturale, există însă nu puțini oameni inteligenți și sensibili în lumea culturii, cărora li se pare că artele progresează odată cu științele, cu istoria.) Sufletul uman este însă fix, nemișcat, el, „obiectul” de studiu al literaturii, lumea sentimentului și gândului este neschimbabilă, și aceasta e o veste bună, și nu una proastă. Într-adevăr, când toate se schimbă, omenirea are acest punct fix în jurul căruia se rotește, și metafora, narațiunea și arta caracterelor, ce „studiază” acest punct fix, păstrează de secole hieratismul lor funcțional. Limba, da, se mișcă, dar nu limbajul, nu tropii, nu artificiile ce fac vizibil invizibilul. Noi nu vrem și nici nu avem nevoie să „progresăm”, noi vrem, aspirăm doar să rămânem pe culmile pe care, odată, spiritul uman le-a atins deja. Secolul nostru, atât de inventiv (în bine și, mai ales, în rău!) a propus, e drept, ameliorări în mecanica și expresia artei și literaturii, și am vorbit, mai sus, de performanțele multiple și ingenioase ale suprarealismului, formalismului, dadaismului etc. Astăzi însă, în ultimul deceniu al secolului, simțim o tot mai instalată, decisă oboseală față de atâtea spectaculoase inovații în tehnica și mecanica expresiei literare, artistice, muzicale și, mai ales, o anume neliniște față de viitorul artelor și literaturii. Dacă nu vom fugi înainte, regăsind, cred eu, unul din filioanele esențiale ale realismului, nu numai că nu vom mai fi credibili și audibili, dar ne vom pierde, cine știe, ființa noastră inventivă și aptă de a exprima legi ale sufletului, ale inimii.

Literatura și toate artele sunt, e adevărat, într-o criză, dar ea este una a limbajului, nu a ființei lor. Și, mai ales, a limbajului *celor* care au crezut că artele noastre trebuie să procedeze ca și celelalte științe contemporane, că ele trebuie transformate radical, declanșând splendidele revoluții ce se termină în *isme*. Bineînțeles că nu există cale de întoarcere, nu mai putem scrie ca aceia din secolul XIX (nu mai vrem și nici nu putem!), dar asta nu înseamnă că revoluția suprarealistă era necesarmente singurul drum de

urmat al literaturii în secolul nostru. Ei și-au epuizat, e drept, mișcarea și vor să ne facă să credem că au epuizat mijloacele și posibilitățile de înaintare a artelor și literaturii. În nici un fel; noi îi admirăm, uneori, le urmăream și truculența, dar nu ne simțeam reprezentați nici de eșecurile, și nici de răsunătoarele lor victorii, noi, ceilalți, să zicem: *realiștii*.

Astfel, în roman – pentru a veni la chestie! –, moartea personajului, anunțată atât de felurit și cu atâta pompă, nouă nu ni se pare atât de evidentă. Ca și figura umană în artele plastice (sau desenul) sau ca linia melodică contra-punctică și armonică în muzica ce reprezintă în elementaritatea ei cultul lui *anthropos*, al omului, umanitatea specifică a expre-siei noastre metaforice. Faptul că există autori mediocri, azi, în literatură și arte, care au păstrat regulile clasice de compoziție și metaforizare, nu înseamnă că clasicitatea literaturii și artelor s-a epuizat. În stalinism, când se agita, ca și azi, moda genului scurt, la noi, partizanii acestuia o argumentau comparând o schiță de Cehov cu un roman de Galan. Există nu puțini ne-realiști ce compară producții mediocre literare ca un argument de epuizare a tiparelor realiste în creație. Și uită să adauge că ei au revoluționat doar aspecte minore, detalii din marele tablou clasic, că au dus la ultima și grăbită consecință doar fire secundare ale tehnicii literare. O renaștere a literaturii și artelor poate veni numai din recuperarea elementelor majore ale tehnicii creației, în proză, de exemplu, arta dialogului – o artă complicată și grea, care cere nu rareori o mână de real dramaturg! –, arta personajului, forța de a crea atmosfera, înglobarea orizontului spiritual și social etc. etc.

E adevărat că Thomas Mann, după ce a citit *Ulysses* al lui Joyce, a afirmat că știința personajului și-a atins o limită în roman. Dar a făcut-o pe proprie răspundere și, apoi, arta personajului e atât de infinit de complexă, încât o excelență, o revoluție tipologică, aceea a irlandezului triestan, nu o poate în nici un fel epuiza. Și omul kafkian este, printre cele câteva mari revoluții tipologice, dacă nu un sfârșit de drum, oricum o culme spectaculoasă și finită în sine. Dar literatura, marea și inepuizabila, vital-

necesara literatură, nu se oprește în nici unul din vârfurile pe care trăiește și ajunge. „Se mai poate face mult în do major!...”

Inovația este, de altfel, periculoasă în artă! Iar pretenția surrealiștilor de a fi epuizat literatura, epui-zându-și propriile procedee, este cel puțin amuzantă! (Ne face plăcere, de altfel, să apărăm, aici și acum, realismul; cu câteva luni mai devreme, într-o publicație comunistă, nu știu dacă am fi făcut-o atât de expres deoarece, cum am mai spus-o, ideile noastre, deși sincere și organice, ar fi putut fi recuperate de poliția culturală sau de poliție *tout court*. Azi însă, suntem liberi, oricum liberi să ne afirmăm opiniile în mod tranșant, și noi avem curajul de a fi solidari cu arta noastră poetică.)

Și eu am încercat o revoluție în arta grea și necesară a tipologiei în roman; ea s-a chemat: Grobei. Am plecat însă de la un germene existent deja în arta lui Dostoievski; o anume ruptură radicală a unor personaje secundare (Versilov, Svidrigailov), ruptură pe care am amplificat-o și radica-lizat-o. Sigur, unii critici mi-au contestat reușita, important e însă faptul, cred eu, că am înaintat pe una din liniile majore ale prozei, iar eșecul sau reușita îmi aparțin în întregime, nu pun în discuție viabilitatea romanului ca atare. De altfel, autorilor tineri le recomand, dacă vor să inoveze, să meargă mai „înapoi”, la unul din acei giganți de la care încep toate, la un Nikolai Vasilievici Gogol, inventatorul, după mine, al personajului modern, contradictoriu și realist, extrem de prost cunoscut și de puțin urmat în Occident, sau, și mai „înapoi”, la un Boccaccio, de pildă, la un Quevedo!

Să ne întoarcem la clasici, prieteni tineri, la acei coloși copilăroși la care lumea expresiei e infinită și generoasă, la care lecțiile de măiestrie se învață cu o ușurință nepământească, ei ce sunt și trebuie să devină capătul salvator al labirintului nostru, care ne-a fost, pe rând, joc, provocare și creație sisifică. La ei, în psihologia artei lor, armonică și senină, afundă ca un lac de munte, vom regăsi, cu siguranță, resursele înaintării noastre care nu este, cum o spuneam, decât o augustă încremenire poetică, o fermecată uimire și întrebare, o dovadă sigură a lui *a fi* în lumea obiectelor care ne

înconjoară și ne traversează ca nourii ce zugrăvesc lupte, corăbii și animale fabuloase pe cerul mincinos și azuriu al unei după-amiezi de vară.

DIN NOU DESPRE RISCUL ÎN CULTURĂ

„Individul nu-i poate învăța decât pe indivizi”, scrie de la Paris, în scrisoarea pe care o publicăm mai jos, Dumitru Țepeneag. Dacă ar fi știut acest lucru, Ceaușescu n-ar mai fi declanșat, în iulie 1971, mini-revoluția culturală. (Pentru că nu puțini o ignoră, chiar dintre cei ce pretind că au acces la noțiuni de politologie, trebuie să precizăm că „revoluția culturală” n-a avut, nici în China, unde a fost inventată, și nici în România verii lui '71, vreo legătură cu cultura, în ciuda termenului ce poate duce în eroare. Pentru a scăpa de Lin-Piao, șeful armatei, de Teng, precum și de alți rivali reali sau potențiali, Mao a imaginat o „revoltă spontană” a *masselor* de muncitori, în speță din marele oraș Shanghai, o „revoltă în revoltă”, de natură să intimideze și să teraseze orice critică sau obstacol în calea puterii sale totale, a lui și a soției sale. La fel s-a întâmplat și la București, în iulie '71, când Ceaușescu, nemulțumit probabil de anumite „rezistențe” la nivel economic sau cultural, s-a grăbit să pună mai repede în practică unele proiecte gigantice, a pornit „mini-revoluția”, în fapt o încercare de concentrare a puterii în mâinile sale și, apoi, ale familiei sale. El însuși, în acea vară, a aruncat peste bord propriile principii („Nu este posibil socialismul fără democrație”, „Descentralizarea este una din căile majore de înaintare a societății românești”, „Produsul finit este doar produsul vândut”, „Dreptul de a judeca al fiecăruia... dreptul la eroare” etc. etc.), dar și unele acte și legi care au înfrânt, măcar parțial, scepticismul motivat al atâtor față de o conducere brutală, anti-patriotică și anti-raționalistă la toate nivelele în stat, cum a fost cea a lui Dej, și i-au adus și largul, exageratul

sprijin internațional: condamnarea publică a metodelor ilegale ale securității staliniste, descentralizarea administrativ-teritorială, schimbarea sensibilă a politicii cadrelor, desprinderea de hegemonia sovietică, păstrarea teritoriului românesc în afara manevrelor Pactului de la Varșovia, numeroase decizii pozitive în politica externă etc.)

În acea vară nefericită, '71, Ceaușescu a afirmat că poporul român „trebuie educat”! Întorcându-se cu spatele la grelele și realele probleme, el a reînnotat, în discursul său ce recăpăta brusc agresivitatea și agramatismele voite ale limbajului codat stalinist, spre surpriza tuturor sau a foarte multora, România deceniului opt de aceea care păruse defunctă, a deceniilor cinci și șase. Acum însă știm că a fost falsă și această concluzie: Ceaușescu nu se reîntorcea la stalinism – acest lucru nu era posibil, și el era un prea abil politician ca s-o încerce! – nu, pur și simplu el *fugea înainte*, inventa, împreună cu omologii săi chinez și nord-coreean, o formă în altă formă, o contradicție în termeni în materie de politică și care trebuia să ducă și a dus la o monstruozitate: în cadrul general al unui stat marxist după model sovietic, instalarea unei dictaturi de familie ce păstra, paradoxal, unele caracteristici ale dictaturilor sangvinare sud-americeane.

Demagogia cea mai înaltă, primul semn clar al paranoiei politice, a fost însă exprimată de această lozincă nouă, a „educației întregului popor!”. Mulți nu au crezut-o, multora această frază le părea atunci că ascunde o altă abilitate politică, atât de frecventă pe aceste locuri, mulți, mai ales în străinătate, în influentele sale „aliat” precum R. F. Germania, S. U. A. sau statele arabe, erau convinși că, încă o dată, frazele politice, exprimate cu atâta violență, cu atâta absurditate, ascund scopuri mai practice, de diversiune economică sau militară. În fapt, Ceaușescu, ca și „înaintașul” său Hitler, avea geniul să amestece viclenia cu starea paranoicală clinică, și ambii au avut dezastruosul noroc de a se afla în fața unor populații prost pregătite în lupta civică, în recunoașterea concentrării puterii totale în faza ei inițială, atunci când ea încă poate fi contracarată.

Dar despre vara lui '71 vom mai vorbi altădată.

Iată și scrisoarea prietenului literaturii române, Dumitru Țepeneag, care a făcut enorm și a fost primul în rezistența contra comunismului și a ceaușismului, în Occident, care l-a ajutat pe Paul Goma să-și publice primele cărți la Paris; a fondat actuala „Ligă a drepturilor omului pentru România” și revista, de un interesant și larg profil, „Les Cahiers de l’Est”, a continuat să călătorească între București și Paris până când, excedată, puterea de Stat română, prin semnătura Președintelui ei, a decretat *singura* retragere de cetățenie (dintre toți disidenții români). D. Țepeneag colaborează la revista de tineret „Contrapunct”, dar scrisoarea Domniei Sale mi s-a părut de un interes mai larg, posedând acel ton ce-i este particular și extrem de rar, cel al unei sincerități instinctive, incapabile de cea mai mărunță acomodare, chiar dacă se face în pofida interesului sau intereselor proprii.

3 august 1990

Dragă Nicolae,

Văd că revista ta – „Contemporanul” – devine, pe zi ce trece, „Idea europeană”, măcar sub aspectul ei strict cultural: remarc spațiul tot mai larg acordat traducerilor. Ceea ce, în sine, nu poate fi un lucru rău. În plus, asta îți îngăduie să-ți păstrezi *neutralitatea* pe care ți-ai impus-o ca linie politică (provizorie).

La urma urmei, s-ar putea să ai dreptate: mai ales acum, după alegerile din mai, relativ libere și prea puțin trucate pentru ca rezultatele să nu ne pună pe gânduri. În primul rând pe noi, pe intelectuali. Oricât s-ar vorbi de intoxicare, de lipsa de conștiință politică (efect firesc al atâtor ani de dictatură), de manipulare etc. – voința „boborului” s-a exprimat în termeni clari. Democratic, trebuie să ne înclinăm în fața ei.

Ce poate face un intelectual într-o țară „retrogradă”? Ba chiar anti-intelectuală? Probabil că Dinescu avea dreptate când spunea (într-un interviu publicat în „Libération”) că, în ochii populației largi, intelectualul s-a discreditat într-atât, în toți acești ani de așa-zis comunism, încât nu trebuie să ne mirăm dacă e privit cu suspiciune ori, mai rău, nebăgat în

seamă. Dinescu însuși, precum și alții, ca Liiceanu, Paleologu etc. s-au prezentat la alegeri pe liste „independente” și-au rămas cu buza umflată. Poate că această discreditație a fost cu atât mai mare cu cât exista „pe vremuri”, în sânul aceluiași popor, un fel de respect „pașoptist” față de intelectuali. Ei bine, respectul ăsta s-a tocit, s-a destrămat și până la urmă s-a dus dracului; ba, mai mult, a lăsat în loc neîncredere și invidie. La aceasta a contribuit desigur și propaganda demagogică a regimului dinaintea „revoluției-complot” (da, un fel de struțo-cămilă!) care a fost mai eficace decât credeam. Oricum, roadele ei se văd acum: anti-intelectualism, xenofobie...

Românul e egoist, invidios și suspicios (deși nu prea are rost să-i acorzi calificative morale unui popor). „Să-i moară și vecinului capra” – e un soi de deviză națională. Or, capra intelectualului, de bine, de rău, a supraviețuit în timpul dictaturii. Sau, dacă de fapt a murit, a murit la un mod mai greu de înțeles pentru „masele largi”, din ce în ce mai atașate de valorile strict materiale. Chiar și intelectualii contestatari sau disidenți s-au descurcat mai bine decât majoritatea populației... Ca să nu mai spun că ăștia, aproape toți, s-au trezit în străinătate, adică, pentru mintea lui Stan Păpușă, în *paradis*.

Ce poate face intelectualul în aceste condiții?

Majoritatea poporului îl suspectează ori chiar îl înjură. Guvernul e mai „liberal” și mai „intelectual” decât poporul. Securității continuă să vegheze cu inteligență. Din când în când, aflăm despre cutare intelectual distins că a fost mai mult sau mai puțin securist. Prin revelație publică (vezi Paleologu, Tănase) deci, „poporul” e și el la curent: astfel, suspiciunea se transformă în dispreț, dacă nu chiar în ură. Cinismul devine general, național...

Dacă împotriva unui tiran există forme, fie și ilegale sau piezișe, de luptă, împotriva *poporului*, zeitatea anonimă și proteică, proprietar inconștient și iresponsabil al *limbii*, e absurd și stupid să lupți. Or, în cazul ăsta, „lupta” capătă numele pompos și perimat de „educație a maselor” sau „ridicare a nivelului cultural”. E o pro-pedeutică îndelungată și, poate, cam iluzorie. *Individul* nu-i poate învăța decât pe indivizi. (Deci masele trebuie

conduse ori abil „îndrumate”, propovăduirea culturală nu slujește la nimic: nu există cultură de mase etc.).

„Neutralitatea” ta, ce-i drept, nu e singura cale convenabilă. *Angajarea* unora ca Paler, Liiceanu ș.a. apare desigur ca o atitudine mai simpatcă, pentru că este „riscantă”. Adevăratul risc e însă precipitarea, urcarea în primul tren.

Cred că, în momentul de față, intelectualul român nu are altceva mai bun de făcut decât să aplice tactica poporului său în vremuri de restriște (adică aproape tot timpul!): *să aștepte*.

Și-apoi, fiecare trebuie să țină seama de propria sa fire și de posibilitățile pe care le are. „Înțelepciunea” mea e pur *teoretică*, nu mă ajută nici măcar pe mine. Dovadă că „după alegeri”, în loc să *tac*, am continuat să *atac*: ironii în dreapta și-n stânga, greu de suportat pentru toată lumea și mai ales pentru oamenii politici. Dar eu sunt anarhic și impulsiv, nu am nici scop, nici linie de conduită, pentru a mă simți *liber* (cu atât mai mult acum, când sunt într-adevăr liber), am nevoie să iau atitudini riscante; și cum riscul fizic poate să pară ușor ridicol – și greu de luat! – la vârsta mea, sunt silit să risc pe plan moral, intelectual, ceea ce mă duce uneori până la „provocare”. Să nu crezi că nu regret felul ăsta al meu de a fi...

Acum sunt într-o perioadă de calm (și de decepție...).

M-am apucat să traduc un text destul de dificil de „filosofie comparată” – *Despre traducere ca „origine” a limbilor: Heidegger și Benjamin* de Eliane Escoubast, publicat în „Temps Modernes”.

E un text dens, fără concesiile literare, pe care sper să-l fi tradus destul de bine, dar n-aveam cum să-l fac mai accesibil decât este în original.

Iată deci contribuția mea la linia de neutralitate culturală a revistei tale. Dacă nu-ți place ori dacă îl considerați prea complicat, fii drăguț și plasează-l într-o revistă de filosofie. Ori, dacă ți-e lene, dă-i-l lui Sorin Mărculescu. O să se descurce el. Dacă însă îl publici, deși e cam lung, încearcă să-l publici în numai două numere: să nu devin un serial..

Când vii la Paris?

Eu nu cred că mai pun piciorul anul ăsta la București. La toamnă trebuie să mă ocup de „Nouveaux Cahiers de l’Est”, care o să apară în ianuarie 1991.

Cu prietenie, D. Țepeneag
Paris, 1990

CARAGIALE CONTRA LUI MITICĂ

I

Intenția noastră, la începutul seriei „Ideea Europeană”, a fost, printre altele, și de a reabilita pagina întâi a revistei, a oricărei reviste românești. Marasmul periodicelor noastre era semnalat, vai, săptămânal, de paginile de copertă ale foilor literare și culturale, de prostituatele articole de fond, cedate din ce în ce mai masiv șobolanilor sau liliecilor literari, veleitari fără pudoarea necesară actului expresiei publice, iuți și deplorabili carieriști într-o lume ce respinge *ab initio* lucrativul și rangurile oferite de instanțe străine. Prima pagină a revistelor românești a fost, deci, decenii lungi și greoaie, fără orizont; în absența comentariului original, a pastelului abstract și cristalin, a caricaturii inteligente, ea a devenit un fel de... maidan dezolat și dezolant, încărcat de resturi menajere ideatice și mii de fraze de tinichea, roți dezafectate ale unor heterogene mașini și sisteme, ruine ale altor ruine, peste care se înălțau neconvins, uneori, zmeiele de catifea putredă ale entuziasmului tot mai precis comandat, ale unor înflăcărări ce miroseau îndoielnic ca anumite cartoane lustruite pe care sunt înscrise unele *menu-uri* ale birturilor din preajma gărilor secundare. În loc de o seducătoare deschidere, de o prezentare sau un atac surprinzător și eficace, prima pagină a revistelor noastre a fost o piatră tot mai grea, mai gri, mai posomorâtă, ce excludea de la început, programatic, orice gând original, orice aplecare dialectică sau confesivă, orice semn al individului sau al individualității ca stare a spiritului, piatră sub care rarele articole și eseuri de valoare, unele

rime sau personaje se strecurau gâfâind, uimite, dezamăgite, îmbătrânite înainte de vreme, maculate de o „înțelepciune” ce nu era a lor, minate de o efervescentă putredă, de o grandoare împrumutată de la negustorul cinic și gras ce închiriază haine pentru ceremonii.

Și pentru aceasta ne-am asumat această primă pagină (și nu numai din vanitatea persoanei!), intrând cu grăbire, cu o anumită frică, dar și voioșie, în rolul unui învățăcel în cele ale eseisticii gazetărești, construind „în mers” o carte ce se va numi *Riscul în cultură*, orientată probabil în jurul a două coloane antinomice: FORȚA EXEMPLULUI, ce se va vrea *plusul, afirmația, pozitivul, eucolos-ul, dinamicul* unei gândiri dogmatice, constructive, și RISCUL ÎN CULTURĂ, ce va fi pandantul oricărei afirmații prea absurde, spiritul lucid și critic deci, scepticismul rece și, am îndrăzni să spunem, vizionar, el însuși apt de o construcție, poate cea a supravegherii creației și puterii politice, a intermedierii, a hermeneuticii oricărei arte, oricărui limbaj, oricărei posturi fundamentale.

Dar iată ce încântătoare surpriză: între editorialele noastre apare și spiritul ghiduș, flacăra jucăușă a glumei culturale, atracția diletantismului superior, cronici literare sau de film (ca aceasta de față), o pagină de corespondență de la Paris, ce inaugurează, neașteptat și pentru semnatarul acestor rânduri, viitoarele editoriale politice, confesiuni, elegii mortuare (în săptămâna atroce a vizitei minerilor la București, motiv de adâncă depresie și jale, e drept, dar care nu a reușit, în ciuda barbariei momentului, să ne alunge orice speranță în ce privește capacitatea României de a-și pregăti viitorul ce-l merită) și încă atâtea altele ce ne vor aștepta, vizitându-ne în grava construcție a *Riscului în cultură* și, în fapt, nu ar fi sterilă orice zidire ideatică fără surpriza ne-premeditatului, a ne-prejudecatului, a insolitului și agreabilului imediat, viu și sclipitor ca însăși existența?!

„De ce trag clopotele, Mitică?” „De frânghie, mon cher”, răspunde Mitică, cel care urma să moară cu adevărat, iute și stupid, în penumbra unor galopade burlești în care tragicul nu e mimat, ci caricaturizat de-a dreptul, iar sentimentul este o frază dintr-un roman ieftin de foileton. Trebuie să începem cu sentimentul de bucurie că unul din filmele (mi se pare: singurul

sau aproape!) despre care circulau atâtea zvonuri, semnat de unul dintre marii noștri regizori de teatru, vede în sfârșit lumina caleidoscopică a proiectoarelor; unul din semnele indubitabile ale libertății ce tinde să se instaleze este și apariția sertarelor creației. Lucian Pintilie are un astfel de sertar în sectorul cel mai dificil, dacă nu imposibil, al artei comuniste: filmul. Omul acesta de excepție, ce, după, mi se pare, doar trei spectacole cu un *Revizor* de geniu, este silit, cu brutalitate, să emigreze, și reușește, timp de aproape două decenii, la prestigiosul „Théâtre de la ville”, să pună în scenă, adeseori inspirat și creator, totdeauna cu sigură măiestrie, spectacole din Cehov, Gorki, Ibsen și alții, atât de diferiți și de clișeizați de alți mari regizori, într-o zonă culturală, Parisul, dintre cele mai rezistente și ironice.

Un semn sigur al libertății noastre noi și, bineînțeles, încă nesigură de propria ei ființă (neștiind cât poate și cât nu, exagerând și într-o direcție, și în alta, dar binecuvântate fie aceste excese, după un cu totul alt tip de exces!): seara premierei filmului „lui Mitică”, când ministrul culturii, Andrei Pleșu i-a urât înstrăinatului, exilatului, idealistului sarcastic și incoruptibil: – Bine ai venit acasă, Lucian Pintilie!

Și acum să vorbim puțin despre această peliculă în jurul căreia, în urmă cu câțiva ani, se creau, pe bună dreptate, nuclee de opoziție culturală, legendizând-o (cine ne va amenda pentru această construcție?!), formând în jurul ei, ca în spatele unei baricade morale, cercuri de critică a puterii discreționare. Noi am văzut-o pentru prima oară în cadrul acestei premiere publice și am fost pe rând fermecați, interesați, plictisiți, contrariați, din nou emoționați, dezamăgiți, amuzați, șocați etc. etc., aproape toate stările prin care trece un spectator care se află în fața unui fenomen viu, original, ambițios și finit. Mai mult chiar: în fața unui pariu cu Prejudecata culturală, cu istoria unei idei. Într-adevăr, mai mult decât a vrut s-o facă cu spectacolul de teatru *D-ale carnavalului*, din care reținem printre altele un magnific monolog al lui Tomiță Caragiu pe o scenă total goală, cu W.C.-uri publice în fund și un interior al lui Nae Girimea pe care ni s-a părut că-l întrezărim câteva minute și în film (și am sperat un sfert de oră de film într-

un posibil „film-teatru”), Pintilie nu a mai vrut să dărâme prejudecata atâtor generații despre calitatea minoră a piesei *D-ale carnavalului*. Nu, de data aceasta, autorul total (de teatru și de film!) vrea să răstoarne o prejudecată mai adâncă: aceea a unui anume *Caragiale*. Sau, poate și mai adânc, dacă aceasta este posibil (și este!): plecând de la un motiv evident minor din *Caragiale*, el se aventurează în lumea abisalității umane, a zonei umane simple și tiranice între Quevedo, Boccaccio și Gogol, într-un *carnaval* uman surprins de ochiul dilatat și trivial, nesătul și megaloman al lui Casanova. Cine știe?!... Dar la ultima ipoteză vom reveni.

Acum, însă, să vorbim puțin de nenea Iancu, cel căruia îi plăcea atât de mult să vorbească, să sclipească într-un cerc de prieteni, oarecum ca Mitică (de ce nu l-a lăsat Pintilie pe Mitică să vorbească?! Cu ce interes l-aș fi ascultat, oricum discursul lui ar fi fost mai la locul lui decât cel al lui Bănică în final, Iordache ar fi avut avantajul, să-mi fie iertat, de a nu se strâmba atunci când își spune replica). Filmul acesta excelent, ca orice operă veritabilă, are darul să pună, să repună în discuție elementele și prejudecățile culturale. Într-adevăr: cine e dom’le acest *Caragiale*... parol?!

Când, la 18 ani, am aterizat la București, am coborât din Nordul meu natal (în România se cobora în vechiul regat, în Franța *on monte à Paris!*), a trebuit să-mi fac, oarecum în grabă, ca să pot supraviețui intelectual presiunii metropolei, câteva necesare judecăți, cum ar fi aceea că limba sudului României este cea mai elegantă, mai expresivă și finită, că bucureștenii sunt la curent cu bibliografia ultimă și au înnăscut simțul, simțurile clișeului, că au monopolul ironiei (între timp, vai, l-au pierdut și, sub apăsarea comunismului persuasiv, s-au exersat doar în sarcasm!), în fine, că *Caragiale* (îi lăsăm cacofonia cu care s-a născut în limba noastră și care nu-i supără decât pe pedanții lipsiți de imaginație), că nenea Iancu este deci reprezentantul locului, *spiritus loci*, împreună cu înțeleptul Anton Pann și cu dezabuzatul superior Ion Barbu.

În ultimele decenii, în ultimii ani mai ales, *Caragiale* a „urcat enorm la bursa valorii literare”, el a devenit, în ciuda faimei sale vechi, ceea ce nu fusese niciodată înainte, adică mai mult decât un mare scriitor, un profet!

Un antemergător al deriziunii colective, constructorul abil și inspirat al acelei nevăzute cuști naționale în care urma să danseze, să se încovoie și să se prostitueze spiritul nostru, el urma să devină o uriașă fantomă, un imposibil dresor de al cărui bici lung și pertinent, noi, biete fiare și orătănii istorice, urma să ascultăm renunțând la orice schimă a demnității, la orice tresărire a minimei vanități a persoanei. Nu Partidul sau diverșii ceaușești împrăștiați în instituții urmau să ne țină în față oglinda agresivă a propriilor noastre limite, brusc înnebunate, ci sarcasticul berar de la Ploiești, care a dansat în toți acești ani, se pare, în mijlocul nostru, ca neuitatul personaj al lui Mrožek cu funcționarul cinic al puterii roșii, Caragiale, marele Caragiale s-a ridicat din exilul lui amar berlinez și s-a năpustit peste vechea lui vatră, care îl uitase, cu o forță a destrucției și caricaturii sociale elementare, propulsându-ne din realitate în coșmar, ca o corabie aruncată pe uscat, ca un uriaș ce intra într-o sticlă, ca o zi ce cade în alt vis, cu o mie de pui de vis, ca un miriapod ce transportă priveriști scornite de un om bolnav de stomac, ca un copac în care trăiesc căpățâni ce vorbesc și râd, ca o fecioară ce cochetează cu dracul sau cu unul din subalternii lui extrem de „ocupați”, ca un cocoș, în fine, ce strigă peste un sat mort! Vai, părea că nu ne vom mai trezi niciodată din această profeție caragialescă, unii chiar o continuă și azi, se agață de bunăvoie de o viziune care le-a intrat sub piele...

Prin maliția sa genialoidă, Lucian Pintilie este indiscutabil un om al Sudului și el vorbește în numele lui Caragiale cu un firesc pe care nu i-l contestă nimeni: nu numai despre maestrul lui, dar și despre Sud. Ce diferite sunt sudurile în literatură! Sudul lui Faulkner și cel al lui Pintilie! Dacă nu aș fi văzut acest film, eu însumi nu i-aș fi contestat dreptul legitim, înăscut, de a vorbi, de a-l reprezenta pe nenea Iancu. Acum, însă, mă întreb: – Să fie acesta Caragiale, cel cu care am trăit decenii, prietenul lui Eminescu și opozantul său ideatic, acuzatorul barbariei care s-a numit „1907”, autorul marilor nuvele umaniste *Făclie de Paști*, *La hanul lui Mînjoală*, creatorul, în schițe, al uneia dintre cele mai originale lumi balcanice, mai perverse în platitudinea ei decât cea a lui Panait Istrati, mai moderne în universalitatea ei decât cea a lui Gorki?

– Bine, mon cher, poate să-mi răspundă preopinentul, tocmai asta e: un mare artist îți răstoarnă, dom'le, imaginea marelui om și, dacă acest lucru te indignează, la început, te duci acasă, de la spectacol, cu un *ce* profit la urma urmei! Acesta e nu Caragiale în general, ci Caragialele lui Pintilie! Ce vezi rău în asta, stimabile?

– Nimic, doar că azi, nu știu cum să intru în această lume nouă, în acest nou Caragiale. Să fiu eu de vină, să fie de vină artistul? Ia să vedem!

Când au apărut piesele sale (din păcate, nu prea numeroase, maestrul era devorat de propria-i limbuție, fericiți contemporanii care l-au avut printre ei!), micii burghezi, Țoapele, cum spunem noi azi, s-au alarmat de atâta sarcasm și atâta vivacitate răsturnată în logosul dramatic, încât au tras soneria alarmei naționale, toți ipingeștii și girimii suprastructurii au fugit să-și înșface flinta din colțul camerei, să apere într-un suflet onoarea națională (cum fac și azi unii respectabili critici literari care nu rabdă cea mai mică vorbă critică – de ocară! – la adresa unui clasic, în mintea lor, probabil, o istorie literară se scrie cu nesfârșite necrologuri!) și l-au desemnat pe Ion Luca, fiul lui... și al... ca dușman numărul unu al onorabilității românești, de curând născute. „Ponegrește lumea”, se spunea, societatea lui e făcută din imbecili vicleni și din oligofreni perversi, rangurile sunt târâte în noroi, așijderea virtuțile și curajul naționale!

Ce ciudat, vizionând filmul *De ce trag clopotele...*, m-am trezit murmurând aceleași obiecții, spre uimirea mea amuzată, am căzut, nepregătit, în rolul unui mărunț cenzor de epocă, în pielea gros machiată a unei onorabilități de mahala.

– Bine, dom'le, dar suntem chiar așa de plicticoși?! Și apoi... conversația noastră, scuzați, să fie atât de... cum să spun... atât de fără sare... fără umor, ce mai?!

Alături de unitate, a doua calitate majoră a unei opere de artă este probabil expresivitatea. Or, tocmai aici, cred eu, greșește filmul lui Pintilie, și nu din prea puțin, ci din prea multa expresivitate, dacă îmi este permis... Fascinantă primă jumătate de oră de măști mari și groase ce se mișcau în cerc și spun cele zece-cincisprezece fraze pe care le știm cu toții din școală,

dar, după o oră și jumătate, aceeași cavalcadă de măști, cărnuri transpirate și mâini groase, roșii, filmate mereu de aproape, același tăvălug al propozițiilor simple și mecanice ne proiectează parcă într-o sală de operă savantă sau de concert de muzică de cameră: un fel de complex difuz de inferioritate; îți spui: – Bine, dom'le, să fiu eu atât de prost încât să nu înțeleg toată această enormă caricatură românească și umană?! Iată măștile vivante ale lui Fellini, iată dialogul uscat, de coșmar, al lui Beckett, iată teatrul în film și invers, iată chiar sforile vizibile ale *commediei dell'arte*, iată chiar și carnavalul postmodernismului și poate mai mult decât atât: iată o profeție pe dos, adică un testament național.

II

Pintilie, ca orice om, artist superior, care iubește, vrea să aibă un maestru desăvârșit; nenea Iancu este, trebuie să fie, nu numai cronicarul nemilos, pictorul succulent al unei lumi în veșnică deriziune, el este și un creator de mit, dar o face în felul lui: neostentativ și neretoric. În spatele întregului carnaval caragialan se află, deci, în versiunea lui Pintilie din acest ultim film, posibilitatea reconstrucției lumii, izvorul unei candori esențiale, capacitatea Mahalalei, văzută ca lume în sine, de a-și inventa și propulsa heralzii, eroii – de data asta fără ironie! –, mahalaua văzută nu numai ca o lume a negației, ci și a afirmației morale, născută aici, în sudul spiritual românesc. Nu numai prostia vehementă, dar și rezerva înțeleaptă, nu numai impostura gălăgioasă și agramatismul obraznic, dar și capacitatea de distanțare și de judecată rece, inspirația replicii nu ca butadă în sine, ci ca soluție nastratinească, esențială, cu atât mai mult cu cât nu e viciată de o gravitate inutilă. Pintilie a vrut mai mult decât maestrul său, indiscutabil, exuberanța admirației emulului arată o aplicare de geniu: lumea lui Caragiale ar fi provincială, în esența ei, dacă s-ar limita la scepticismul și sarcasmul social sau de moravuri; nu, ea este o lume capabilă de o creație majoră, de creație de mituri. Și ce mit mai seducător, în simplitatea și paradoxalitatea sa, decât cel al lui Mitică?! Cavalier al unei lumi

fantomatice, ce se scurge în tonuri de vopsea groasă și în silabe previzibile, rostogolite cu eforturi oligofrenice, ascunzând în spatele pereților de *papier-maché* eroismul unei pudori desăvârșite a limbajului, al unei gravități criptice de comportament, un refugiu, de fapt, al eroismului actual, singurul posibil și numai în această formă: ne-evidentă, ne-retorică, ne-convinsă, aproape ne-recunoscută, ne-fardată de nici unul din semnele mari ale eroismului, ne-sigură de propria-i necesitate, dar *oficiind* dintr-un fel de automatism lejer ce se ridică până la sublim. Acel sublim rarefiat ce se evaporă în zone inaccesibile bunului-simț cazanier și local, istoric și cultural.

Nu *D-ale carnavalului*, ci mitul lui Mitică. Curios, nu se cristalizează nici unul, nici altul. Pentru *D-ale carnavalului* este prea mult, se arată încă o dată că această piesă este minoră. Pintilie își neagă propria-i montare teatrală prodigioasă, o repetăm: două ore de fugăreală printr-o sală meschină de bal, sub costume neverosimile, într-o stupizenie existențială ce-și neutralizează expresivitatea, incapabilă, sub propriu-i lest, să se înalțe, în câteva momente, cum o vrea autorul, spre un orizont de un alt tip spiritual, creând un fel de caricatură a unei memorii culturale de un alt tip – nu cumva această *noapte* pintiliescă e o involuntară șarjare, caricaturizare a acelui basm shakespearian în care Puck joacă pe dos rolul *băiatului* de frizerie, stăpânul lui pe cel al prințului, feeria gravă și multiplă ce iese din *Visul unei nopți de vară*?! Da, dar câte lumi se interferează acolo, câte *stiluri*, câte carapace se deschid și se închid fermecate, câtă verosimilitate în toată acea invenție a stilului și, mai ales, ce *odihnă* în continua alternare stilistică, câtă surpriză, câtă invenție!

Să fi vrut autorul o operă pur expresionistă, o reducere a reducerii înseși, dacă e să-l considerăm pe Caragiale un reductionist al lumii ce-i sta, problematic, în față?! Dacă este așa, a reușit cu prețul unui spectacol lung și obositor. În acest sens, filmul nu este o capodoperă, fiind totuși unitar și expresiv, lăsând loc unor interpretări magistrale, începând cu Victor Rebengiuc, ce ține prima jumătate a spectacolului, dar... am fi vrut și o altă față a lui, așa cum am fi vrut și o „săritură” de ton în jocul Marianeii Mișu,

al lui Petrică Gheorghiu, mari interpreți oricând și aici, dar ei înșiși așteptau parcă – sau doar în mintea noastră ce iubește *surpriza* ca semn al veracității? – să se audă și să se vadă și altfel, dând astfel relief lumii pe care o exprimau, propriei lor consistențe. De fapt, ce este expresionismul în filmul modern?! Am văzut ecranizarea celebră a lui Fassbinder după *Alexanderplatz* al lui Döblin și, ca și de această dată, ne-a sărit în ochi lungimea peliculei (în acel caz, într-adevăr, astronomică), incapacitatea de a varia, de a schimba notele și limbajul aceluiași stil, tăvălugul gros și neobosit al șarjei, naturalismul gros, pictat pe fețe de lemn, reliefurile acestora insuportabil și monoton al existenței, reducția realului la pura și fenomenala prostie. Da, este evident, Lucian Pintilie se teme de prostie, așa cum alții se tem de necinste sau de murdărie. Oare Caragiale avea aceeași spaimă, același dușman?!

Uneori, prin trâmbele vizibile sau sugerate ale ceții fizice și intelectuale din film, întrezărim și faldurile inconfundabile ale lui N. V. Gogol, dar, din cei doi Gogol, cel al lui Hlestakov și cel al lui Akaki Akakievici, care moare pentru că voia o manta nouă și revine, uriașă fantomă, să viziteze și să trivializeze existența prin simpla sa apariție, noi regretăm că Pintilie l-a ales de data asta pe maestrul *Revizorului*, depozat însă de enorma mașinărie care-l susținea. Deoarece, încă o dată: mărunta și triviala tramă a *D-ale carnavalului* nu rezistă la mai mult de o jumătate de oră de film, indiferent cum este ea înscenată, iar cele câteva schițe interlope (splendid intarsiate în plan secund, adeseori filmul se derulează în planuri de adâncime, o invenție a autorului, așa cum Peter Brook a inventat în teatrul shakespearian reliefurile în înălțime ale scenei) nu fac decât să heteroclitizeze masa de imagini. Poate ar fi trebuit împinsă la o parte sau în fund mica și triviala piesă boulevardistă și creat un scenariu mai consistent, mai decis actual, din cele câteva zeci de scurte istorii ale lui Caragiale, cu siguranță opera lui cea mai viabilă, mai reprezentativă azi. Da, în dialogul, dar și în comentariul lor, nu așa cum a făcut Pintilie, extirpând doar dialogurile – o parte din ele, pentru a sugera pura mecanicitate a acestei lumi! –, schițele lui Caragiale sunt geniale și prin contrapunctarea cu comentariul sec, ironic (și nu eminamente

sarcastic!), inteligent, urban, malițios cu înălțime. În film, lumea și limbajul schiței caragialești sunt coborâte și laminate la formele brutale și din ce în ce mai puțin expresive ale dramoletei care se autocalomniază fără voie, geniul lui nenea Iancu curge, dezolat, în toate părțile, iar noi rămânem între frontiere, între limbaje și modalități, deasupra sau dedesubt, mereu cu un centimetru în afara sau înlăuntrul posibilelor sau sigurelor contururi.

Astfel, Caragiale se află peste tot și niciunde, și, cumva, un anume dor ne cuprinde după el, după o întâlnire cu cel adevărat, cel inconfundabil, tăiat în gheața intelectuală a unei spiritualități fără greș, neprovinciale, la care sarcasmul nu este niciodată scop (cu excepția, e drept, a unor fragmente din piesele sale), la care orizontul spiritual nu este, cu adevărat, niciodată părăsit. (Poate nu va scăpa unora umorul involuntar al situației când un maramureșean, adică autorul rândurilor de față, îl apără pe Caragiale în fața unui „specialist” incontestabil al problemei, a unei sclipitoare minți a Sudului. Și de ce nu ar fi așa?! Evident, nu-mi arog monopolul interpretării caragialești, doar al unei posibile interpretări. Deși nenea Iancu a fost aspru și aproape nedrept cu „noi, ardelenii”, el a fost poate și mai aspru cu „cei ai lui”, cu moftangiii și falșii eroi ai mahalalei Ploieștiului și ai lumii.)

Lumea caragialescă din filmul lui Pintilie, în șarja ei naturalistă, în monotonie ei de procedee și de limbaj, revenirea în cerc obsedant și obositor până la o anume asfixie și fascinație a spiritului, se aseamănă, de exemplu, și cu lumea romancierului american John Updike, autorul trilogiei *Rabbit*, sau cu aceea a regizorului Martin Scorsese. La ambii americani e afișată aceeași forță creatoare, inepuizabilă și frustă, disprețul față de orice tip de mesaj, ca și față de un simbol posibil, acuratețea și brutalitatea detaliului, capacitatea de a crea caractere inconfundabile, dar și incapacitatea de a le arăta în mișcare, deci mai mult o lume a nuvelei, decât a romanului, a studiului de moravuri, decât o construcție a unei perspective. E maniera tipic americană, behavioristă și postbehavioristă, care a marcat în literatura, teatrul și poezia americană atâtea culmi distincte, dar și limite sau obstacole pentru noi, spirite europene, împiedicându-ne să pătrundem

dincolo de o anume palisadă a faptelor și gândurilor, limbajelor și tragismelor nude. Și e suficient să punem alături cele două capodopere, aproape contemporane: *O tragedie americană* și *Muntele vrăjit* pentru a înțelege neputința noastră de a traversa fosa orchestrei, adâncă, făcută din atâtea reticențe și prejudecăți culturale ale vechiului continent, ce așteaptă de la artă nu numai reflectare, oricât ar fi ea de prodigioasă și virilă. Nu știu dacă Dreiser nu își propune sau nu poate să exprime ceva peste comportamentul pur și adânc social, dincolo de aparențele goale și expresive umane; nu știu dacă Thomas Mann intercala eseul pur sau comentariul spiritual, rupând ordinea firească a desfășurării realului, din neputință sau dintr-o prejudecată, o infirmitate a conceptului, dar *eu* îl prefer pe al doilea și îl aleg maestru spiritual, iar romanul *Der Zauberberg*, ca model al genului pentru secolul în care trăim. Nu expresionismul genial al *Orbirii* lui Canetti, caleidoscop mirific în care sticlele colorate cad în cerc îngust, închizând lumea umană într-o cușcă a expresivului, fascinată până la isterie, ci deschiderea panoptică a unei viziuni „la înălțime”, în care toate categoriile ființei și gândului pot intra și conlocui, în care, dincolo de stereotipiile inventive și grotești ale umanului, există posibilitatea și șansa spiritului de a se transforma în realitate și lege. În care frumosul e posibil, ca o categorie!

Bine, mi se va spune, dar frumosul poate fi afirmat la fel de bine, poate și mai bine, prin amendarea dușmanilor săi, prin excluderea sa voită și evidentă, el poate exista prin forța absenței, golul lui poate fi mai tiranic decât ilustrat cu clasicele mijloace ale genului. Nu știu, se poate!

Problema noastră este, însă, a lui Caragiale, a auten-ticității sale! E adevărat, Caragiale, citit înainte de Revoluția din 22 decembrie, suna altfel, filmul lui Pintilie, văzut înainte, rezona altfel, cu siguranță. Multe *clins d’oeil*-uri, multe și inventive șopârle, și aluzii, și contraaluzii, nivele complicate de conotații partinice și nomenclaturiste se efasează și dispar, o întreagă aciditate și curaj al nuanței se aplatizează. Aici se pune și una din marile probleme ale culturii noastre, pe care o vom discuta și noi: ce se întâmplă când o suprastructură atât de complicată și profundă ca literatura,

artele, filosofia și știința unei țări trec, brusc, în libertate? În ce mă privește, voi spune imediat că, în afara unor excepționale seisme personale sau de gen, nu cred că trebuie să se schimbe ceva fundamental: nu trebuie și nici nu se va schimba! Mă refer, bineînțeles, la creația-creației, la turnul de fildeș atât de hulit și care, deteriorat, s-a văzut asta, a dus la o perpetuă trivializare și înnoptare a artei. Nimic esențial nu se schimbă în cabinetul de vise și construcții de viziuni, limbaje și simboluri, imagini, portrete în mișcare suindă spre un destin posibil, invenție stilistică și lexicală; totul sau aproape totul se va schimba în ceea ce privește *rezonanța* artei, crearea, în sfârșit, a unui climat pe măsura geniului nostru național.

Și Caragiale se va schimba, deoarece el face parte și din climat, în ultimul deceniu aproape numai din climat, din rezonanța de motive culturale, din refractarea și insinuarea atâtor motive brute în oglinzi savante și perfide, luptător-perfide, când totul devenea un „joc secund” și o afirmație era lansată doar pentru a nega, aparențele îngrămădeau esențe, iar derizoriul se așeza la masa tragicului. Iată, cu ocazia acestei premiere, Caragiale s-a schimbat subit la față: unii îl vor adula, admiratorii de o manieră necondiționată ai genului pintilescian (precum amicul nostru și excelentul prozator Ioan Groșan), noi, ceilalți, fortificați de un alt Caragiale (sau, cine știe, osificați de o altă vârstă a entuziasmului!), vom căuta fața mai destinsă, tristă și reflexivă a marelui umorist, poate o vom alege chiar pe ultima, cea din schițe și mai ales din scrisorile de la Berlin, de acolo, din depărtarea aceea de unde poți să-ți iubești propriu-ți neam cu o mai acută dezinvoltură, cu o tandrețe mai clasică.

Și acum, în final, încă o dată despre „mitul lui Mitică”, probabil marea ambiție a acestui film. O repetăm: preferăm un anume insucces – succes înalt, dar parțial! –, unei creații ce ambiționează mai mult decât o vâslire fără riscuri în apele previzibile ale unei măiestrii mijlocii. Pintilie a vrut mult – de aceea, îi iubim creația. Să nu uităm că, așa cum s-a întâmplat și cu admirabila *Reconstituire*, dinții vorace ai cenzorului au rămas înfiți, ca să zicem așa, în luciul oțelului al peliculei maestrului român, model nu numai în profesionalitate, dar și în deontologia profesională. Dacă am mai fi avut

câțiva Pintilie în film și în roman, cultura română nu ar fi arătat, azi, astfel! El nu a tăiat nici un metru de peliculă la *Reconstituirea*, spre exasperarea și grosolănia aparatului de atunci, din minister și Partid, el a așteptat cu *De ce trag clopotele, Mitică?* aproape zece ani, într-o falsă impasibilitate ce ascundea o colosală demnitate și voință de caracter, calități de care neamul nostru va avea nevoie mai acut decât de devize străine, în viitorul social apropiat! Pintilie face parte din cei care, deși cultivă moftul și deriziunea spumoasă sudică, arată un caracter aspru și intratabil *nordic*, și dacă în artă este nevoie de talent pentru a-ți face distinctă vocea în corul aiuritor de sunete veleitare și heterogene, tenacitatea în propriu-ți ideal, curățenia, solidaritatea cu propriu-ți mesaj și cu întreaga idealitate a artei sunt singure capabile să definească geniul, adică construcția unei opere model, de factură clasică.

Poate fi deci extras, extrapolat, construit, inventat un mit al unui erou al Sudului din opera marelui comediodgraf?! Din păcate, în filmul pe care îl discutăm, nu avem în cele câteva secvențe decât un filfizon ce debitează și el, papagalicește, câteva fraze din registrul suspect de succint al dialogurilor caragialești, pentru a fi iute absorbit în turbionul gros-carnavalesc al celorlalte personaje. Încearcă, e drept, în vreo două-trei rânduri să se înalțe, dar propria inconsistență, ca și balastul enorm al celorlalți îl trag în jos. Iar în final, când e singurul care plătește pentru caricatura de tragedie sau, mai bine, pentru trivializarea de tragedie a celorlalți, istoria lui pare, și este, lipită – cum să potrivești pe Mitică universului de bâlci din *D-ale carnavalului*, acel Mitică cum îl voia autorul, aristocrat și rezoneur al Sudului, sceptic până la un înalt și elegant cinism, cu acel „lasă-i să moară proști”, și nu (doar) talentatul Bănică putea să ne convingă de o *ruptură* a filmului, ci o întreagă, altă construcție, în care finalul să rezoneze cu fragmente anticipative și diferite de magma întregului, iar schița de tragic din final, de tragic real, în sfârșit, să răstoarne și să descopere adevărata dublură a operei, necesara și ultima ambiguitate a oricărei creații clasice.

Este oare posibil Mitică, gravul, eroul, în lumea noastră?! Pintilie însuși va răspunde altădată, sau poate întreaga noastră cohortă de tineri

ambitioși ai transfigurării realului prin cuvânt, imagine, sunet, culoare sau dans, tineri ce trec brusc în libertate, confirmând, poate, că libertatea, începutul de libertate socială înseamnă și o șansă reală pentru libertatea artei, deși noi, cei mai „vechi”, o știm: când Ea este majoră, nu are nevoie de libertate pentru a fi.

Doar pentru a exista, pentru a deveni hrana celorlalți.

MEDIOCRITTEA CA BOALĂ

I

*Libertatea este cel mai frumos prezent
ce i s-a dăruit României.*

(Olga Breban, Valea Vinului, aug. '90)

Oare starea de normalitate poate fi considerată o boală?

Nu cumva *noi*, cei care lucrăm în zone ale cercetării (științifice, artistice sau chiar cei care se ocupă de limita fizică a individului, performanța fizică în explorări geografice, în sport etc.), noi, cei care lucrăm zilnic cu excepționalul, preocupați doar de ceea ce e prototip și vârf al înaintării spiritului, ne-am obișnuit a desconsidera starea de normalitate a activității umane plene, de *mediocritate*, ce vine de la latinescul *mediocris*, dar și de la *medius*, adică ceea ce este la mijloc, acel mijloc de aur al lui Horațiu, *aurea mediocritas*, buna, înțeleapta măsură a lucrurilor?!

Ne plângem azi, în România, noi, intelectualii (cuvânt peiorativizat în Franța, odată cu militantismul sartrian ce excludea pe grămăticii de cabinet, prea sfioși sau prudenți, de a se angaja în lupta civică), ne plângem pe drept cuvânt că există o moștenire dură, brutală, a comunismului și, mai ales, a ceaușismului: întreținerea urii față de minorități, față de evrei, unguri, intelectuali; antiintelectualismul, una din cele mai iubite diversiuni ale oricărui tiran. Ne plângem, pe drept cuvânt, că în zilele de 13 și 14 iunie, într-un moment de nepermisă panică guvernamentală, s-a folosit (voluntar-involuntar?!) arma teribilă și feroce a totalitarismului, degetul îndreptat

asupra celui ce „gândește altfel”, a celui ce se îmbracă „altfel”, a celui ce vorbește „altfel”, împotriva acelei păături subțiri și instabile social, în care se ascunde, nu rareori, în acest mic dar inspirat popor, un spirit de talia lui Mircea Eliade sau Brâncuși.

În acele zile nefaste, noi ne-am ferit să acuzăm ceva sau pe cineva, într-atât de grav era evenimentul, încât el nu putea fi decât unul aleatoriu, irepetabil! Am mai spus-o: șansa noastră, a României de azi, eliberate, este atât de mare, de crucială, încât devine pură *necesitate*! Nu numai că nu ne putem permite să pierdem, să dăm greș – nu, orice se întâmplă, suntem sortiți victoriei! Grav ar fi însă dacă am lupta și am pregăti o victorie *de mâna a doua*, dacă am rata în sensul calității, singurul criteriu important azi într-o Europă ce trebuie să fie competitivă și care părăsește calm și decis sloganurile și frontierele rigide în spirit, de la sfârșitul secolului trecut: provincialismul prea colorat, naționalismul fanatic, nu rareori criminal, reacționar, și incapacitatea (reaua-voință!) de a gândi la nivel planetar, deci adânc uman.

Ne plângem că există stări difuze de agresiune contra noastră, resentimente ce izbucnesc ici și colo la suprafață și în alte zone politice decât ale noastre (ultima fază a scandalului Watergate a fost comentată de jurnalistica inteligentă ca o pură aversiune, în masă, contra intelectualilor, contra celor câtorva zeci de specialiști și universitari ce-l influențează pe cel mai puternic om al lumii!), ne plângem pe drept cuvânt – încă o dată, ca și alte minorități, precum ungurii, evreii – că suntem victime comode, eterne, ale diversiunii economice și politice, supapa „providențială” pentru guvernanții incapabili să rezolve altfel treburile națiunii decât asmuțind o categorie socială contra alteia, și, evident, în lanțul acestor arme ale politicianului corupt, diversiunea cea mai înaltă și mai criminală va fi totdeauna războiul! –, ne plângem că trecem alături de istorie (oare ideea „boicotului istoriei” nu a fost inventată de un intelectual?!) și că se inculcă copiilor noștri disprețul față de tot ce este inutil, de parcă inutilul nu ar intra în sfera valorii, n-ar fi adesea valoarea însăși, chiar și comercială! (Astăzi, în lumea financiară, când există probleme atât de complicate, de riscante, în

ce privește investiția de capital, materii prime, nesiguranța piețelor de desfacere, salturile la bursă etc. etc., nu puțini oameni ce posedă un capital îl investesc într-o pânză de Picasso sau Moise Kisling, Matisse sau Victor Brauner: sunt obiecte ce ocupă un spațiu redus și au o valoare monetară stabilă, dacă nu în creștere; pentru a nu vorbi de cealaltă valoare, cea adevărată poate, nu a întrebuintării, ci a plăcerii, a măsurii umane a spiritului!

Ne plângem, e adevărat, de multe lucruri, și, fără să vrem, intrăm noi înșine în mediocritate, noi cei care, mai mult sau mai puțin fățiș, o disprețuim; văicăreala nu este o stare a nesiguranței, a mediocrității?!

Încă din copilărie, când posedam acea candoare aptă de atâtea visuri și disperări cioraniene, eram uimit, continuu uimit de capacitatea, vigoarea unora de a se plânge! De inventivitatea de care dădeau dovadă inși de toate vârstele, de talentul teatral sau pur histeroid nu numai al adulților, dar și al micilor mei colegi, atât de uimiți de social și deja atât de rutinați în a se strecura pe complicatele lui culoare.

Poate primii care mi-au atras atenția, încă din primele clase de liceu, au fost colegii mei, cei care veneau din satele din jurul orașului „de reședință”. Ei se plâneau, e adevărat, dar nu o făceau văicărindu-se, ci aproape cu mândrie, cu blazare oricum; știau, trebuiau să știe de la părinții lor că orașul este o stare inamică și orășenii – niște leneși istorici și profitori. De aceea, rapoartele despre vreme, recoltă, venituri, vite, forță de muncă, sănătate a familiei, stare a bisericii și altele trebuiau făcute în minor, într-o notă sceptică, mult degradată. Adevărul nu trebuia încredințat străinilor, orășenilor! Iată o tactică pe care o aprobam, o aprob și azi, de altfel stalinismul, cu sălbatica represiune a țăranului, a justificat-o și întărit-o fără măsură, și va trebui un timp ca țăranul nostru, cel ce mai vrea să stea în soare și noroi pentru noi, să se dezvețe cât-de-cât de necesitatea acestei teatralități!

Dacă însă văicăreala este o formă a mediocrității, atunci există o alta, cu siguranță mult mai răspândită și infinit mai puțin motivată: cea a copiilor

față de părinți, revolta complicată și infinită, uneori, a unei generații față de cea care a precedat-o.

Evident, minorul trebuie să se apere față de părintele abuziv, dar nu la puțini foști-minori se instalează starea de nemulțumire ca o mai-mult-decât comoditate, ca un program de existență. Pentru că, de câteva secole, trăim într-o lume a succesului cu orice preț, a valorii celui mai tare, mai eficient, mai răzbătător, mai crud, mai fără memorie, mai inventiv în ordinea creației, dar și a lucrativului, adulții, de toate culorile și categoriile sociale, ajungând în impasul propriei lor limite sociale, descoperă, în fața soțului, a propriilor lor copii sau, pur și simplu, singuri în fața oglinzii, pe *adevărații* vinovați de repetatele lor eșecuri existențiale: cei care i-au adus pe lume, marii vinovați! Educația este de vină pentru mediocritatea socială de mai târziu și, în primul rând, educația „autorilor de carne”, cei care ne-au dăruit viața și care, deci, ar trebui să fie ca zeii, atotputernici și vizionari. De aceea, la nu puțini, totul, bolile, nedreptatea superiorilor, propria incultură, incapacitatea de simț critic, războaiele, proastele frontiere și cruzimea primei iubite, totul e declanșat fără oboseală și cu un fel de geniu al răutății, al meschinăriei, de părinți, dintre care unii nu mai sunt de mult în viață.

Un corolar, bineînțeles, al acestei ubicue și inspirate văicăreli este desigur procesul pe care îl facem educatorilor noștri plătiți de comunitate, de Stat ca să ne... învețe, să ne obișnuiască cu ratarea! Ei sunt nu numai incapabili, ei sunt ridicoli! O viață întreagă râdem noi apoi de ei, de bieții și obosiții noștri institutori (care, în momentele lor de melancolie, se arată și ei, probabil, inventivi în a-și acuza părinții, explicând astfel lumii propria lor, închipuita mediocritate socială!) și, râzând necruțător de ei, avem, în esență, dreptate: ce vis absurd al omului, acela de a voi să schimbe, să șlefuiască firea cuiva, chiar și a unui încă nedevoltat individ!

Apoi ne vom plânge, bineînțeles, de autoritățile civile! Iată avantajele nete ale oricărui totalitarism: el întrupează o focalizare generală și comodă a tuturor nedreptăților, reale și închipuite! Evident, nici o clipă, aici, noi nu predicăm conformismul social și îndemnăm în orice clipă cetățeanul să-și reclame drepturile și responsabilitățile ce-i revin într-o societate democratică:

dar când, într-o zglobie schiță a lui Caragiale, conu' Tache și coana Efimița, după o masă copioasă, ies pe verandă să-și soarbă șvarțul și „să se mai plângă de starea vremilor!...”, când, în atâtea țări europene, chiar și de mai veche civilizație, politicianul sau primarul – uneori chiar și sărmanul meteorolog de serviciu! – sunt vinovați de deraieri de trenuri sau de imbecilitatea previzibilă a primului născut – nu ne vine greu să credem că văicăreala adulților imită prost lupta socială sau că insatisfacția naivă ascunde abil, în fapt, pofta de putere.

Înainte ne plângeam de zei! Ei nu mai sunt vinovați azi, și aceasta este greșeala lor: nu ne mai temem de Ei, aproape i-am uitat. Zeii s-au trivializat, le întâlnim chipul crispat răspândit pe milioane de afișe, invitându-ne, în fraze scurte și dubios de clare, să-i alegem în continuare ca vinovați prezumtivi, ca responsabili ai dezastrelor noastre, ca instigatori la măceluri și crahuri financiare! Iar noi îi ascultăm, ne bulucim, ne înghiontim, ne sfâșiem bluzele și nasturii pentru a încăpea mai repede în starea (atât de disprețuită?!) a mediocrității văicăritoare, în demisia de la orice vanitate a responsabilității personale, în renunțarea la orice (chiar și început de) aventură a riscului propriului nostru destin!

II

Luptele mărunte sunt oare o stare a mediocrității... cum ar fi lupta între generații?

Decenii la rând, absolutismului comunist nu i-a plăcut și nu a acceptat nici realitatea, și nici conceptul de „luptă între generații”. Cu toate acestea, atât conceptul, cât și realitatea acestui „război” erau prezente, aproape cotidiene. Dar totalitarismului îi este frică de prezent, nu și mediocrității!

Cine vorbește de o luptă între generații literare trebuie să le admită, în primul rând, existența, adică să le definească: care e deosebirea între o generație biologică și una literară sau una biologic-literară? Dacă acceptăm că o generație biologic-socială are în jur de treizeci de ani (ciclul în care un contingent uman și-a desăvârșit educația) și e încadrată – are deci

luciditatea! – în social, încadrată în producția de valori, vom observa imediat că în literatură o generație are sau mai puțin (zece-cincisprezece ani), sau mai mult: o jumătate de secol separă, mi se pare, generația noastră mare clasică (Titu Maiorescu, Hașdeu, Eminescu, Caragiale, Creangă) de cea mare, modernă, în frunte cu Eugen Lovinescu, Rebreanu, Bacovia, Hortensia Papadat-Bengescu, Eliade. Tocmai pentru că în literatură generațiile nu sunt totdeauna distincte, aș zice că se constată o stare dubioasă a belicozității între ele: sau sunt prea numeroase, aceste cârduri de creatori ce se adună mai mult sau mai puțin instinctiv sub aceeași oriflamă de simboluri și ticuri profesionale, sau... nu sunt deloc! Eu am debutat în același an cu poeți care aveau zece ani mai puțin (Ana Blandiana, Ioan Alexandru, Adrian Păunescu), dar – în afară de faptul că acești „tinerei” aveau deja un public mai larg decât al meu – împărtășeam aceleași convingeri estetice și, mai ales, aveam același dușman: dogmatisul literar și politic încarnat atunci de grupul Barbu-Lăncrănjan. După vreo zece ani, au apărut Dinescu și Dorin Tudoran, de aceeași vârstă cu Ioan Alexandru și Gabriela Melinescu dar, în fapt, mult mai tineri ca experiență a socialului literar, mai lipsiți de prestigiu, mai puțin uzați de luptele literare. După ei, din nou la un deceniu, circa, au apărut „optzeciștii”, și noi, cei de la începutul deceniului șapte, Nichita Stănescu, N. Manolescu și eu însumi, am văzut abia în ei *generația*! Una distinctă, compactă, diferită esențial de limbajul și obsesiile noastre, orientată spre alți zei literari, spre un alt public aproape, sensibilă la alți autori morți, aproape indiferentă la propriile noastre totemuri culturale, afișând un dublu „dispreț”: cel față de lume în general, cum îi stă bine oricărui tânăr revoluționar literar, și cel față de noi, falanga clară și deja prestigioasă care a precedat-o, care a ajutat-o cumva să se nască, pregătindu-i climatul, ambientul, și pe care ea trebuie s-o conteste; ca să existe, să-și dea cont sieși și lumii ce încă nu a luat cunoștință de primul său strigăt insolent și, cine știe, poate salvator, că literatura vie își continuă lungul și necesarul ei marș, că, în ciuda mizeriilor mici și enorme ale vieții, sociale sau abisale, umanitatea există, persistă, umanitatea în general și umanitatea noastră românească.

Primul meu discurs pe care l-am ținut la Uniunea Scriitorilor a avut loc în februarie 1966 și a tratat despre două teme tabú, despre care nu era voie să vorbești critic, despre care nu era bine să vorbești: existența generațiilor literare și lupta între ele, și abuzurile grupului Barbu-Lăncrănjan, ce ocupa atunci posturile-cheie la revistele și în aparatul de conducere al Uniunii. (Lângă mine se aflau, în aceeași poziție vorbitoare: Nichita Stănescu, Grigore Hagiu, Matei Călinescu, Cezar Baltag și Adrian Păunescu.) Voiam o revistă pentru noi, tinerii, voiam să înceteze monopolul grupului mai sus amintit (între care se găseau și scriitori veritabili care-și uitaseră propria tinerețe literară luptătoare și, mai ales, îndeplineau în acea vreme sarcini rușinoase de brutală propagandă a Partidului pe care activiștii înșiși – precum Marin Rădoi de la municipiul București și alții! – le refuzau!)

De atunci... eu nu am mai auzit despre lupta între generații! E adevărat, după '71 mai ales, diferențierile mai mult sau mai puțin subtile între generații s-au simplificat în separarea clară între scriitori – nu buni sau răi, ci aceia care acceptau compromisurile din ce în ce mai rușinoase impuse de revoluția culturală, în fapt de concentrarea puterii în mâna unui singur om, și ceilalți, din ce în ce mai puțini, dar care au făcut posibilă cultura, nu numai în litera, dar și în spiritul ei, nu numai în profesionalitatea, dar și în moralitatea ei.

Mie nu-mi place să vorbesc de moralitate în cultură! În numele acestei moralități, în ultimul secol european, au fost aproape uciși scriitori extrem de diverși, de la Dostoievski, Flaubert și Baudelaire, la Țvetaieva, Mandelștam sau Lorca! Dar sunt momente (vai, lungi!) în istoria unei culturi, a unei științe, când moralitatea devine valoare, când lupta înseamnă retragere până la a-ți contesta propriile idei, principii. (Cei care în ultimul deceniu românesc au exprimat idei naționale și naționaliste ajutau, în fapt, și tot mai direct, puterea politică și poliția sa; la fel cei ce criticau Europa și literatura străină, idealismul în filosofie sau clericalismul. Noi, scriitorii, nu suntem totdeauna liberi să exprimăm ceea ce credem: cu ideile, credințele noastre, nu rareori sincere, au fost făurite arme contra culturii și libertății! Iar culmea necinstei, aș zice a perversității, este să-ți arogi martirajul în cultură

numai pentru că nu te puteai rupe de jalnicele privilegii ale puterii discreționare. Nu imputăm, public, nimănui nimic, faptul că nu există răfuiești violente în cultură îl apreciem ca pe un simptom pozitiv, ca pe o șansă a reconstrucției; dar să nu vină nimeni să ne spună că numai de *el*, de continuarea ocupării cuiva anume a unui post în ierarhia culturii depindeau cultura română și instituțiile ei. E adevărat, noi, scriitorii, oameni publici, a trebuit să facem, încă de pe vremea faimosului Femios din *Odissea*, concesii, compromisuri cu oamenii puterii. Și le facem, e adevărat, sub o singură scuză morală: aceea de a rupe contractul mai mult sau mai puțin mutual, atunci când negustorul sau polițistul politic vrea exterminarea sau corupția modului nostru de expresie, care nu este numai bunul nostru, ci al întregii colectivități care ne-a format și ne sprijină. Un creator, un bărbat va face compromisuri în adevăratul sens al cuvântului: va ceda, adică, dacă și partea cealaltă cedează. Dar când partenerul devine rigid sau dușmănos, pactul tacit trebuie să înceteze, altfel ființa esențială a culturii și, cu siguranță, cu mult mai mult, altceva cu mult mai important! sunt cu adevărat în pericol: pactul cu el îl putem rupe oricând dacă hybrisul de care va fi prins amenință integritatea și tradiția artei noastre. Sursa prestigiului nostru vine și de aici, nu numai din abilitatea înnăscută de a răsuci metafora, de-a închipui lumi vii.)

Deși nu s-a vorbit de ea pe față, lupta între generațiile literare a fost a doua sau a treia temă a lumii noastre, sub comunism, după cele, mai vitale, ale păstrării criteriilor și tradiției. Exista chiar, din când în când, o vagă, e adevărat, neconvinsă, dar redundantă periodizare a creației vii, în absența istoriilor literare, o parte a criticii încerca – repet, neconvins, parcă cu spaima oricăror concluzii și organizări a materialului *bouillonnant*, și, poate, avea dreptate, sub comunism era imposibilă adevărata ierarhizare a textelor, o situare a lor în câmpul european, o confruntare veritabilă cu trecutul literar! – o împărțire pe „legiuni” și „sublegiuni”, numite grupuri sau școli, sau chiar generații, cum în ultimii ani s-a vorbit de „optzeciști”, și acum începe să se audă termenul de „nouăzeciști”. (Această ultimă vagă constituire de grup sau generație arată că critica sau gustul imediat literar a

acceptat ideea cea mai simplă, mai automată despre ce vrea să fie o generație literară: adică recolta unei mari decade publicistice.)

Am dori, deci, eu, în ce mă privește, aș fi bucuros dacă aceste lucruri ar fi în sfârșit discutate public și, ca atâtea fenomene tabu sau semitabu, să devină obiect al interesului și răspunderii asumate, publice, precum, printre altele, felul cum se mai poate scrie astăzi o istorie a literaturii, apariția mai multor astfel de istorii (le așteptăm cu enorm interes pe cele ale lui I. Negoïtescu și N. Manolescu), ideea și realitatea de generație literară și, nu în ultimul rând, realitatea luptei între generații. Există, deci, generații (sau subgenerații) literare, care sunt ele, care sunt criteriile de periodizare, există o luptă între ele?! Și care sunt criteriile, normele acestei lupte, am vrea să știm și noi, în sfârșit, desacralizate de aerul tot mai fals, mai neventilat, mai sarcastic (unde este ironia în cultura noastră?!) al cafenelei literare, cum se vor comporta toți acești termeni, toate aceste realități în mediul profesional și responsabil, în sfârșit posibil, al discuției publice.

Pentru că cel puțin o realitate există, pipăibilă, întreagă: cea a presei; ce facem cu ea, cum o folosim?! Cum o folosim, de exemplu, în critică?

Dacă întreaga presă, nu numai literară, este animată de multe și fericit inspirate condeie ce fac politică, adeseori pertinentă și cu simț cetățenesc (în primul rând vreau să elogiez revista „Orizont”, care, demnă de orașul glorios Timișoara, a făcut un salt vizibil din provincie spre centrul interesului nostru, nu numai politic, dar și cultural-literar!), aceiași scriitori, poeți, prozatori, esești, critici, când se apleacă asupra terenului lor original, unde sunt cu adevărat calificați, se arată mai degrabă timizi, dacă nu de-a dreptul partizani, funcționând într-un vag spirit eseistic sau pur și simplu după voiosul spirit de gașcă. Altădată, vizitând de câteva ori celebrul „Cenaclu de luni”, am rămas încântat, revigorat de aerul de critică francă și profesională ce domnea acolo – spre deosebire de Uniunea Scriitorilor care se provincializase, mediocrizase, degradase rapid și iremediabil. Încă îmi reverberează în auzul meu sentimental vocile lui Florin Iaru, Traian T. Coșovei, Mariana Marin, Doru Mareș, Mircea Cărtărescu, Francesca Banciu, Ion Stratan, Ioan Groșan, Ioan Buduca, Ioan T. Morar, Elena Ștefoi,

Augustin Frățilă, Florin Sicoie, Mircea Săndulescu și alții ce se tratau cu necruțare, cu violența entuziasmului creator, în ideea unei mari literaturi posibile, deși vremurile nu erau doar tulburi, ci sinistre de-a binelea, și aceste puține vizite, terminate cu nopți de veghe a idealurilor lângă o unică sticlă de vodcă, învăluiți de înecăcioase țigări, mi-au redat încrederea în vitalitatea culturii noastre, în slăbiciunea funciară a atotputernicei autocrații politice. N-aș zice, împreună cu poetul-brigand Villon: unde sunt toți acești domni și doamne?, deoarece ei există, există cu plenitudine și publică texte grele de sensuri; dar aerul de acolo, de atunci, unde este, unde fervoarea, necruțarea critică? Întreg idealismul de atunci s-a răsturnat doar în talgerul balanței politice, spiritul critic să fi devenit spiritul cetății? Oare creația literară care se poate exersa în plenitudinea ei, în sfârșit, să fie lipsită tocmai de motorul prim al înaintării și reflectării creației, adică critica curentă, la zi, cea care asistă, pregătește, intermediază, organizează și concludă creația?!

Nu vorbesc, bineînțeles, de toată critica, ci doar de cea a tinerilor, cei care, pe nedrept, au fost împiedicați, un deceniu lung, nu numai să devină membri ai Uniunii, dar și să se exprime în marile reviste literare, în forurile unde se acordau sancțiunile valorii, cum erau juriile premiilor literare. Unde se află, unde se cheltuiește spiritul lor critic și autocritic (față cu producția propriei lor generații!)? Orice luptă între generații și mentalități literare, între ideile constituite și cele noi, ce amenință să sculpteze viitorul unei culturi, trebuie dusă sub girul, sub prestigiul propriului simț critic și autocritic.

Unde ne sunt, deci, tinerii corifei, tribunii oricărei așteptate, necesare revoluții literare, duelgiii, challengerii, cu ce să umplem locul gol, ezitant de azi în critica tânără, cu ce să ne umplem noi locul în... *Absența stăpânilor...?!*

III

Există nu numai o mediocritate a veșnicei nemul-țumiri, a văicăreliei existențiale; a protestului prelungit contra primei autorități – părinții, împotriva celei de-a doua autorități – educatorul veșnic ridiculizat, dar există și o mediocritate a spiritului civic: incapacitatea de revoltă. Sau, mai grav: eroismul falselor revolte.

Când mediocritatea urmează eroismului, ea este aproape o stare firească. Când, însă, ea succede falsului eroism sau eroismului întâmplător, ea devine aproape eroică! Mediocritatea are multiple fețe, ca balaurul din basmele în care este aproape de prost gust să nu fii erou, în viața cea de toate zilele (care nu există!, ar putea ricana un poet surrealist), eroismul, el însuși, pare deplasat, într-atât normele și bunul-simț ne guvernează. Iar starea de profet este de-a dreptul suspectă! Profetul, un erou liniștit, pe care teatrul involuntar al gesticulației eroice, hysterice, îl îndepărtează de lume, eroul – un ins cu vocația exilurilor, un suicidar ce zâmbeste, inconștient de eriniile care zumzăie deasupra capului său abstract, un individ care refuză să evolueze și se îngroapă de viu, în starea de copil răsfățat, *gâté*, cineva ce profită de starea sa de inferioritate pentru a debita lucruri nepermise sub pretext că ele sunt adevărate: adevărurile cui?! Se știe însă că adevărurile mari sunt cei mai mari dușmani ai adevărurilor mici sau pasagere. Lumea noastră este practică, grăbită, are nevoie de adevăruri imediate; cei care preferă adevăruri „mari” riscă să treacă drept provocatori, și sunt în fapt. Bunul-simț ne șoptește – mai ales în situațiile de risc! – că, la rigoare, adevărurile ca atare nici nu există, nimeni nu este capabil să emită adevăruri decât întâmplător, adică, după o trecere oarecare de timp, frazele unora se verifică a fi conforme realității, altele nu! Prezentul, scriam odată, nu conține valori!

Au trecut aproape zece luni de la Revoluția noastră, și unii încă se îndoiesc că a fost sau nu cu adevărat o revoluție. O revoluție, o răzmeriță, un *putsch*... Prietenul meu, splendidul actor de teatru Emmerich Schäffer, prietenul lui Liviu Ciulei, care ne-a încântat în atâtea roluri la „Bulandra” și

care, de vreun deceniu, joacă și face pedagogie teatrală la München, vizitându-ne la București în această toamnă, mi-a făcut, o jumătate de noapte, elogiul Revoluției românești din Decembrie, înseriind-o în cele câteva revo-luții reale ale secolului nostru european. Ascultându-l, m-am simțit reodihnit, după oboseala și uzura atâtor scepticisme cotidiene, tonifiat după hărțuiala multor fraze fals-înțelepte, fals-sceptice (scepticismul a fost o mare școală de gândire, el este luciditatea critică într-un sistem constituit, nu o stare ideologic-ulceroasă!), și m-am întrebat: oare să aibă Schäffer dreptate sau ceilalți, cei „realiști” și acri care, la rândul lor, se împart în două: unii ce neagă evidența oricărei revoluții, ceilalți ce afirmă, ritos, cu aerul că au acces la documente secrete, că ea a fost furată?!

Cine are dreptate? Toată lumea, probabil, de fapt nimeni, deoarece prezentul nu conține valori! A fost și revoluție, dar și rebeliune spontană, secundate, probabil, și de un *putsch*. Iar dacă a fost revoluție, ea a fost cu siguranță furată, deoarece ceea ce a urmat, ce urmează nu se potrivește în nici un fel cu diagrama sau holograma socială a unei răsturnări a formelor și valorilor sociale. Presa occidentală însăși, ce ne-a răsfățat aproape un trimestru, a trecut cu o viteză uluitoare în cealaltă extremă, afirmând că în România s-a instalat neocomunismul și, bineînțeles, există argumente și pentru aceasta; pentru ce nu există argumente?! Există, bineînțeles, un etatism excesiv, dar unde este ideologizarea forțată a instituțiilor, unde este sediul Partidului unic, autocrat?! „În umbră, în umbră!”, vor striga atâtea voci răgușite de adevărurile pe care le clamează zilnic, „și este cu atât mai periculos, cu cât se ascunde!”. Bineînțeles că au și aceștia dreptate, și e de-a dreptul aiuritoare – ca amețeala cuiva ce iese brusc în lumină după un nesfârșit tunel – această stare când exagerat de multă lume are dreptate; ce mai, aproape nimeni nu se înșală. Poate, ha-ha, doar cei care spun adevărul, da, dar când vom ști asta?!

Dacă o revoluție este o răsturnare radicală a valorilor și formelor instituțiilor unei societăți, atunci suntem incapabili, *astăzi*, să știm, să afirmăm în mod pozitiv că am trăit sau nu o revoluție. Dacă peste un deceniu sau două, fuga dictatorului și dispariția de pe scena politică a celui

unic partid discreționar vor fi fost începutul unor transformări în adâncime ale societății noastre, dacă mișcarea aceea spontană, plătită cu sânge, va crea, în timp, noi moravuri, noi instituții, respectul legii și al valorii, o nouă atitudine față de muncă etc. etc., atunci, da, ea va fi fost o revoluție! În fapt, noi așteptăm totul de la ea, de la tânăra noastră revoluție! O nouă, solidă, veritabilă democrație este un șir de revoluții, este o luptă continuă, o veghe fără sfârșit. Revoluția franceză, cea mare, a fost urmată de un secol de revoluții, care a creat mai mult decât o răsturnare fizică de persoane și privilegii – un spirit, *republicanismul* francez, de care sora noastră mai mare este atât de mândră. Bineînțeles că vechile pături încearcă să-și recâștige măcar o parte din vechile privilegii (lor li se pare, oricât ar părea de curios, că noi suntem impostorii, cei care-am fost îndepărtați ani lungi de centrul vieții civice!...), ar fi *anormal* dacă nu ar încerca asta, iar simpaticii naivi care prescriu reguli de pudoare pentru vechile secături sunt molièrești fără voie!... Dar dacă este „normal” ca ei, măcar dintr-un reflex simplu de posesie și supraviețuire, să se lupte pentru a „ne fura” revoluția, mi se pare la fel de *normal*, de necesar, ca noi, cei care am sperat în ea și care avem norocul de a o fi trăit, să luptăm pentru a o păstra, pentru a o revigora, noi suntem obligați să credem în ea, dar nu cu o convingere de a doua mână, fatalistă, cu acel aer care vrea să zică: „Doamne, ce bine ar fi să se întâmple așa cum este firesc și drept să se întâmple”, ci cu credința celui ce înnoată într-o apă dușmănoasă, nepregătit, dar *trebuie* să ajungă la țarm! Ea, revoluția, va fi fost, dacă va fi, iar aptitudinea noastră de a munci, de a construi noile instituții și noile reflexe morale, perseverența, rigoarea, patriotismul nostru real (de ce continuă să emigreze mii de indivizi, în majoritate tineri?, știu ei oare că acolo unde se precipită nu-i așteaptă de data aceasta – spre deosebire de anul trecut, când lumea liberă acorda priorități exilaților din țările totalitare din Estul Europei – decât o rezervă justificată, neîncrederea pe care o resimțim față de orice ins social ce părăsește o luptă în care e de neînlocuit, față de orice fugar moral?), memoria noastră civică, trează și imaginativă vor fi acelea care vor face ca Revoluția să fi existat! Iar dacă a fost cu adevărat, atunci ea nu poate fi

furată de nimeni, de nici o persoană sau grup, pentru că ea nu este un obiect și nici o stare de moment, ea va deveni o realitate ce-și va trimite, solemn și invincibil, iremediabil, umbra înapoi, semnul și umbra, acel Ajun al Crăciunului '89, întărind nu un adevăr – adevărurile sunt atât de slabe, de falsificabile! –, ci creând istorie. Cine vrea să știe dacă a avut sau nu dreptate trebuie să aibă în primul rând răbdare, dar o răbdare neobișnuită, idealistă, luptătoare, mereu nemulțumită de starea mediocră, de înfrângeri, refuzând fatalitatea ca pe o mediocritate a spiritului.

Mediocritatea civică are multe, surprinzătoare componente: incapacitatea de revoltă și falsa revoltă; revolta continuă, spaima de a nu putea fi de acord cu autoritatea, ce vine din frica de a-ți pierde personalitatea. Într-adevăr, unora li se pare că protestul, nemulțumirea sunt un semn sigur de relief al personalității, cei mai mulți se tem că și-ar putea pierde identitatea într-o atitudine de acceptare, afirmativă față de ceva sau cineva care ocupă o poziție în administrație, în școală, în stat etc. Evident, nu este totdeauna ușor de a deosebi participarea de colaborare, nu este ușor în statele democratice, deoarece în tiranii alegerea se face automat, iar cel care „colaborează”, totuși, trebuie să posede un prea neînfrânat gust al carierei cu orice preț sau pofta de privilegii sau bunuri pentru a se preface că nu vede că sprijină puterea discreționară. Sau, cum s-a întâmplat cu unii colegi ai noștri, sub „trecuta administrație”, colegi ce se pare că nu posedau ceea ce eu numesc un „organ al categoriei”, inși înzestrați în domeniul lor specific, dar inapți de a lupta pentru o idee, pentru propria lor obște, pentru simpla și buna tradiție a valorii etc. De această slăbiciune, potentatul – sau potentății – au devenit rapid conștienți, i-au ales, i-au propulsat în funcții importante, i-au lăsat să-și satisfacă apetitul (de creație, dar și de înavuțire personală) pentru ca, prin aceștia, să împingă spre distrugere, spre degradare iute, organisme care arătau, chiar și potențiale sau manifestate neorganizat, semne de opoziție.

Mediocritatea civică a unora, nu puțini, dintre oamenii noștri de valoare a fost aceea că grăbeau propria lor degradare, a lor și a organizațiilor pe care le conduceau, crezând că le apără, că se „sacrifică” pentru ele, că-și

jertfesc renumele pentru o idee mai largă decât propășirea propriului cămin. Iată – ca s-o spunem în treacăt! –, în felul acesta poți fi nu numai mediocru, dar și imoral: fiind moral *doar* față de propriile-ți interese, luptând doar pentru bunăstarea familiei tale. Familia, securitatea membrilor familiei au fost, de altfel, un laț viu al poliției, al partidului, una din teribilele sale perversități: aceea de a folosi o înclinare de adâncă valoare morală ca un levier contra binelui obștei. Aceasta se cheamă *diversiune morală* și a fost poate cea mai gravă. Imediat, în ordine, a venit o altă diversiune, cea *națională*, folosirea, exploatarea motivelor sfinte ale istoriei noastre naționale pentru a întări regimul dictatorial și, în ultimii ani, învrăjbirea între etnii, cele care au trăit secole în pace pe solul românesc, izgonirea germanilor care au colonizat, începând din sec. XII, sudul Transilvaniei, a șvabilor care, sub Maria-Tereza, au colonizat Banatul, împingerea în marginalitate a ungurilor prin agitarea inutilă și periculoasă, mai ales în Ardeal, a unor figuri și motive ale trecutului nostru istoric, banalizându-le, caricaturizându-le, lăsând pe unii agitatori lacomi de imediat să provoace pierderi morale incalculabile în sânul celor nemajoritari (etnii, tineret, emigrație etc.).

Carierismul, cel neînfrânat, cel care se slujește de orice mijloace, cel sprijinit de administrație și poliție, iată o sursă a mediocrității criminale, vinovate!

IV

Fatalitatea ca mediocritate a spiritului!

Când vorbim de „european” și „europenism” nu trebuie să ne gândim doar la o realitate a culturii, a instituțiilor, a istoriei, a istoriei ideilor, a unei realități geografice. Nu, a fi european, după părerea noastră, și asta fără a cădea într-un șovinism al continentului!, înseamnă, mai adânc decât toate cele enumerate mai sus, un anumit mod de a fi, un anumit reflex fundamental față de toate impulsurile vitale care ne vin din afară. Reflex moral, reflex temperamental ce se transformă apoi, destul de rapid, în forme

ale suprastructurii, în tipuri ale modului de a gândi, de a reacționa în cel de-al doilea sau al treilea sistem de semnalizări și răspunsuri.

De la început trebuie să specific că nu este vorba aici, în delimitarea acestui tip de reflex, de vreo ierarhizare de tip valoric sau moral. A fi european sau african sau asiatic – dacă există un anume fel de a fi pe măsura continentului pe care te naști! – nu implică neajunsuri sau superiorități valorice sau axiologice, desemnează totuși, după părerea noastră, un relief anume al puterii, al tipului de a răspunde la stimulii externi importanți. Suntem europeni nu pentru că avem sau creăm valori, obiecte sau o istorie superioară africanilor, asiaticilor, ci (cred eu) pentru că avem totuși un *anume* tip de reflex, un răspuns specific la stimulii externi și esențiali, un anumit și inconfundabil mod de a replica în momente istorice, existențiale, un anumit tip de reflex al reflexului. Dacă asiaticul (spre exemplu) este imaginativ, noi probabil suntem conceptuali, „uscați”. Dacă *el* este *static* – în înțelepciunea de a primi lucrurile așa cum vin, în calmul de a aștepta hotărârile, „desenul” sorții ce, vrând-nevrând, se impune oricărei ființe trecătoare –, noi, europenii, suntem *dinamici*, provocăm destinul, ieșim din calmul, din armonia așteptării, din gravitatea sau solemnitatea rotirii marilor roți ale universului vizibil și invizibil, pentru a ne arunca în „aventura” cunoașterii, cum o numim noi pretențios, în aventura *tout court* a jocului existențial, caracterial, grăbim, precipităm, cu o nerăbdare (poate histerie infantilă?!) ciudată, iresponsabilă, rapid amenabilă, cursul evenimentelor, forțăm mâna zeilor placizi, vrem să ajungem la țintă cu un ceas sau un deceniu mai devreme, spargem lacătele înțelepciunii înainte ca ele să putrezească de o cuminte, prevăzătoare așteptare, tăiem drumurile inventând șocante, abrupte, sufocante și riscante scurtături, în loc să urmăm linia sinuoasă și melodică a traiectului nostru hărăzit înainte cu ani și secole, pe scurt: suntem sangvini când ar trebui, poate, să fim flegmatici, tresărim cu o secundă înainte de răsăritul soarelui, calm și majestuos, ieșim din basm, din narațiunea fermecată ce este orice imagine care se mișcă, târând după ea simbolurile previzibile și calme, metaforele baroce, colorate până la insuportabil ale lui Khayyam și

Firdousi, pentru a se năpusti în grația îndoielnică a raționamentului, în geometria uscată, fixă, a silogismului, în necesitatea precipitată a acțiunii, a oricărei acțiuni.

Suntem europeni pentru că (și pentru că) nu avem răbdare, vrem să fim adulți cu un ceas mai devreme, folosim cuvântul *fatalitate* cu un sens peiorativ, de o mie de ori învinși în lupta cu Moira, cu zeii, reîncepem de o mie de ori, copii geniali și neastâmpărați, lupta cu aceiași giganți. Dar... suntem europeni!

Nu ne înclinăm fatalității, deși ea este mai tare ca noi, învingem în felul nostru, se înțelege! – pierzând mereu, dar, în fapt, învingem, deoarece pierderea noastră am declanșat-o noi înșine! Și, cine știe, poate că aici rezidă esența: ne place să fim la originea lucrurilor, visăm, râvnim la rolul, la *impostura* de a fi creatori – în loc să așteptăm calmi, cu înțelepciunea moștenită și prevăzătoare, să se împlinească ce ne-a fost scris. Nu vrem să hotărască alții pentru noi, în fapt nu ne interesează atât dacă pierdem sau câștigăm – ne interesează enorm, bineînțeles! – dar, mai mult decât atât, ne interesează să ne amestecăm în joc, să tulburăm firele calme ale Parcelor, o nerăbdare minoră, dar perpetuă ca a diavolului, ne traversează o viață, ca un curent electric, acel *unruhe Prinzip* al lui Hegel, dubioasa genialitate a lui Prometeu ce dăruiește ființelor acelora noi, încă nedeplin coapte în timp, arma aceea precocă, focul, o armă teribilă ce s-ar putea dovedi o lamă cu două tăișuri. De atunci, poate, noi, europenii am moștenit acea nerăbdare, neliniște, incapacitate de a aștepta ca lucrurile să se împlinească de la sine, iubirea rupturii, descoperirea rupturii ca o cale esențială a înaintării. Și, în general: mișcarea, înaintarea cu orice preț, dinamica mersului și nu poezia staticului și contemplării. Noi avem, evident, tipul nostru de contemplare ce e făcut, țesut, poate, din acea armonie a contrariilor, din grandoarea eșecurilor noastre, din furia istorică împotriva oricărei clasicități care durează, din iubirea bolnăvicioasă a stadiilor destructive, morbide – războiul, romantismul, boala –, starea de continuă, agresivă și creatoare în exces adolescență a spiritului!

Și atunci, se înțelege, fatalitatea... ni se va părea o mediocritate nedorită, pasivitatea de orice fel o vom expedia la recuzita unei stări inferioare a ființei, perplexitatea înaintea marilor mistere o vom taxa ca boală. Sigur, aceste două atitudini esențiale nu sunt în legătură cu morala, nici cu valoarea, dar, atunci când una dintre ele invadează teritoriul celeilalte, prinde subit un semn axiologic sau etic negativ, dubios, ambivalent oricum. Astfel: insul prea activ, precipitat în Delta Gangelui, cel ce vrea să forțeze lucrurile și înțelesurile sau, pe dos, mintea sau firea prea ezitantă, halucinantă pe câmpiile europene, febrile. Noi nu suntem în nici un caz *mai buni* sau *mai răi* decât ceilalți, dar noi suntem *astfel*! Și forța noastră este aceea – dacă avem vreuna! – de a continua așa cum au început grecii, cei care au format primul cristal în jurul căruia se înfășoară cultura și reflexele ei adânci pe continentul nostru. Dacă le suntem lor consecvenți, atunci vom fi mereu nerăbdători de a aștepta, cum spune un proverb indian: „să treacă, pe râu în jos, cadavrul dușmanului nostru”, și vom merge noi înșine să-l căutăm, înfruntând relieful și limitele umane, spre a răzbuna o jignire închipuită, poate, sau derizorie. Dacă le suntem lor credincioși și miturilor lor, poveștilor lor făcute nu din tablouri colorate și calme, cu tâlc, ci din istorii paradoxale, adeseori nerușinate, totdeauna extravagante, ce se termină *rău*, tragic, și sunt făcute, cine știe, să ne cheltuiască o energie suplimentară, excesivă, cu care un zeu batjocoritor ne face să ne naștem, acel *hybris* care i-a vizitat pe cei mai cuminți, pe cei mai mari, de la Ajax și Socrate (care s-a opus daimonului colectiv, al cetății!) până la Giordano Bruno, Nietzsche sau Dostoievski –, atunci vom îndrăzni să gândim blasfemia ideii de destin: o lucrare făcută cu propriile noastre mâini și forțe, un amestec în desenul zeilor, o tulburare a firii cuminți și tiranice. Destinul văzut nu ca o înțelepciune, ci ca o superbie, ca un semn al verticalității spiritului, ca o răzvrătire, ca o luare în posesie, în sfârșit, a propriei noastre nașteri. Nu viețile succesive, calme și purificatoare ne vor salva, ci *una singură*, trăită cu „sufletul la gură”, febrilă și tensionată.

Sunt, evident, și „asiatici înțelepți” printre noi, în traiectul propriei noastre vieți vom descoperi nedorit de multe enclave ale pasivității și

contemplării „colorate”, mai mult chiar: sunt epoci lungi, istorice, ce par ele însele a fi importate de aiurea, vremuri în care singura înțelepciune, rațiune de a fi este de a accepta ceea ce este dat și singura revoltă posibilă: răbdarea, renunțarea la orice inițiativă, la orice risc, acceptarea fără nici o imaginație existențială a orice vine din afara eului nostru gânditor și impulsiv. Da, și cei mai puternici dintre noi devin atunci „asiatici”, se retrag în eul lor cel mai adânc și așteaptă. Așteaptă ce?

Raiul, paradisul, atunci, în acele lungi perioade de amortire a voinței proprii, nu poate fi decât *febra*, reîntoarcerea la ceea ce ne-a făcut „nefericiți” și vii, nostalgia după un destin numai al nostru, reîntâlnirea cu daimonul nostru privat, semn nu al înțelepciunii, ci al instinctului, al legii aceleia speciale care se numește soarta noastră și e făcută de noi înșine, numai pentru noi.

Noi, europenii – cei ce suntem astfel și atât timp cât suntem astfel! –, nu ne vom naște niciodată pentru a câștiga, ci pentru a nu fi niciodată curioși de tâlcul unei istorii miraculoase, ci curioși de propria noastră ființă, și, poate, cel mai mare păcat va fi acela de a nu-i invidia pe zeii tutelari, de a nu-i imita în inconsecvențele lor, de a nu-i urma în creația lor, ci, mai degrabă, de a ne urca pe o ambarcațiune fragilă, făcută din papyrus și pânză, pentru a întâlni lumi inexistente ce ne seamănă, pentru a forța limitele strâmtului nostru univers: modelele gata făcute, oricât de auguste, ni se par nesărate, în fața perfecțiunii, o ciudată, puerilă și inventivă nerăbdare ne cuprinde, aruncăm, într-o clipă de stranie ciudă, totul la pământ și pornim undeva, spre undeva, dincolo de zare, spre acel exotic al noului, imposibilului, irealului, posibilului, increatului, Iisus, cu acel „lăsați totul și urmați-mi mie”, cu acel sfat cel puțin straniu de a-l iubi pe cel străin, iubirea aceea absurdă față de cineva care nu e de același sânge și față de care nu ai nici un fel de interes, nici măcar cel mai profund, cel al procreației, acel Iisus s-a născut, poate, în Asia mică, dar a făcut carieră în Europa, în spiritul nostru aventuros și imprevizibil.

În noi, doar la noi, spiritul anarhic a creat legi și instituții, legea iubirii a devenit pentru noi una dintre cele mai miraculoase contemplări.

V

Există, bineînțeles, și mediocritatea în cultură, în literatură. Cu atât mai gravă cu cât ia, adesea, forma originalității, a inovației, pe scurt, se îmbracă cu pene străine și ilustre, trăind în cea mai calmă și reacționară impostură. Interesant este că, în literatură cel puțin, nimeni nu vrea să fie „normal”, adică mediu, mediocru; toată lumea se leagănă în iluzia de a fi un creator de prim ordin, un deschizător de drumuri, un revoluționar, un „nebun social”. Dar a fi „onorabil” și „nebun”, în același timp, în artă, poate fi (și trădează, în fapt!) mediocritatea, ezitarea între formele consacrate și cele noi, pline de riscuri, în creație.

Există multiple și paradoxale riscuri în cultură, în literatură, dar acela de a fi mediocru lipsește cu desăvârșire, adică nimeni nu își asumă această postură, această „înțelepciune” de existență. E adevărat, înainte ca profesiunea noastră să devină una onorabilă, acceptată de societatea civilă ce omologhează și retribue funcțiile sociale, în plin Ev Mediu și mult după aceea, a scrie era în sine un risc. Pentru cei care veneau „de jos” și, printr-un ciudat hazard, avuseseră șansa de a deprinde literele, scrisul profesionist trecea prin atâtea umilințe și *job-uri* adiacente (pedagog de casă, bibliotecar, ajutor de notar etc.), iar pentru ceilalți, ce veneau „de sus”, din clasele dominante, scrisul era posibil, bineînțeles, dar comporta riscul ridicolului. Nu numai membri ai aristocrației, secole de-a rândul, exersau scrisul ca pe un fals diletantism, dar și, târziu, onorabilități ale lumii burgheze se fereau să afișeze profesiunea de scriitor ca una esențială. Este suficient să ne gândim la Italo Svevo care și-a ascuns, sieși și lumii înguste și pedant cartelate din Trieste, vocația sa, care era una majoră, revoluționară cu adevărat, fapt care l-a împiedicat să devină un adevărat profesionist (cazul lui Lampedusa e poate identic!) în sensul pur cantitativ, or, în arta romanului mai ales, cantitativul este poate primul criteriu al valorii. Dacă Balzac nu ar fi scris mult, cele *au moins dix milles pages*, nu ar exista azi lumea balzaciană, universul complet și expresiv social al Franței lui Louis-Philippe, al umanității moderne, în speță!

În proză, însă, mediocritatea este atât de paradoxală și înșelătoare, încât uneori doar timpul, deceniile pot s-o adevărească. Mai derutantă mult decât în poezie, ce ascultă, e adevărat, mai mult de modă, dar are în față un public mai pretențios, mai exersat în lectură. Romanul însă, de la Balzac încoace, care a impus profesionalismul și prestigiul genului (împreună cu Tolstoi, probabil, a cărei *Anna Karenina* a avut un enorm succes european) –, romanul care a trecut prin atâtea faze, psihologii și medii pentru a ajunge ceea ce este azi, adică pilonul major de susținere a culturii în integralitatea sa, a trebuit, necesarmente, să facă tot atâtea concesii de gust, de modă, de formă, de mijloace, ca să se impună și să se mențină. Într-un secol și jumătate de glorioasă și abundentă carieră – ca să vorbim doar de romanul burghez –, el nu numai că a adăpostit forme ale imposturii, ale mediocrității, dar a fost însuși *foyer*-ul ei. Dacă am fi puțin complicați (de altfel și, vai, suntem), am putea foarte bine diferenția grade și „valori” în sânul mediocrității înseși, într-atât este ea, mai ales în roman, de diversă, de „inventivă”, de subtil conformistă, de arogantă în capacitatea ei instinctivă de a mima modele mari, în tropismele ei variate aproape la nesfârșit. Astfel, ea se adaptează nu numai la gustul, la cerințele publicului, dar și la cele ale criticii, ale acelei critici care îndrumă publicul, se înțelege. Ea imită nu numai un stil, dar și mari opere, etablisate, viziuni asupra lumii. Unul din exemplele cele mai instructive, mai impresionante în hilaritatea lui gravă, aş zice, în literatura română dintre războaie, este fără îndoială cazul unuia din cei „doi Petrescu”, și anume al aceluia care a trecut, decenii de-a rândul, în ochii publicului și ai criticii, drept cel mai impunător, mai mare, mai reprezentativ, adică Cezar Petrescu.

Dotat cu o apreciabilă forță de muncă, cu acel *sitzfleisch* (pe care celălalt Petrescu, mai sensibil, mai vagant, teribil de inconsecvent, nu îl avea!), Cezar Petrescu a avut o mare grandoare în perfecta sa mediocritate, vrând anume să imite viziunea și anvergura operelor balzaciene: să epuizeze, adică, tipologia și mișcarea profundă, socială și politică a vremii sale, România din jurul și de după primul mare război. Un timp chiar,

romanul său *Întunecare* trecea drept model al genului, în școală, în critică și în cele mai exigente saloane.

Azi, la re-lectură, nimic nu ține: acțiunea e puerilă și previzibilă, comentariul fad până la caricatură, dialogurile parcă scrise de un maniac al scrisului, grăbit și neplăcut, incomod de abundent, tipologia, personajele numeroase și foșgăitoare extrem de simplificate, în genere aici, în tipologic (ca de altfel și la alți confrăți ai săi din epocă, mai înzestrați, mai atenți, mai puțin industrioși), se constată paguba cea mare: binele și răul se confruntă cu atâta claritate, înverșunare, puerilitate ridicolă, încât râsul și plictiseala se succed cu mare rapiditate, în fața noastră, pe paginile albe se desfășoară, cu o pompă inutilă și neobosită, o umanitate de bâlci, un carnaval făcut cu mijloace groase și ieftine, un fel de Dumnezeu de joasă, populară speță atâtă spiritele parcă bete de un alcool ieftin, prevăzându-se, cu enormă siguranță, de fiecare dată, nu numai sfârșitul oricărei întâlniri, încăierări sau prietenii, dar și pe intervale de scurtă durată, și, ceea ce chiar și la marii demiurghi este uneori supărător, omnisciența adică, în cazul lui Petrescu, devine de-a dreptul insuportabilă, e ca și cum un actor ratat și ebrietat imită, la nesfârșit, un preot ce oficiază.

„Spectacolul” lui Cezar Petrescu este unul hilar și supărător, deoarece include, în afara imposturii, și aroganța, cea pe care adevărații creatori nu o au. Tot imitând un univers străin, el, scriitorul nostru faimos între războaie, căruia și Călinescu îi acorda nu știu câte pagini, cade în maimuțarea îngâmfării (presupuse) a celui ce deșteaptă lumi la viață și limbaj, mediocritatea este în primul rând fudulă, deoarece ea uită că nu creează, ci limitează creația. Ea e sinceră, de altfel, doar în aceasta: în vanitate, în megalomania imposturii sale, în ridicolul cu care-și poartă penele aduse de aiurea și puțin fanate (așa cum, se pare, Constantin Tănase, directorul teatrului „Cărbuș”, aducea de la Paris costume care fuseseră deja întrebuințate la o premieră).

Cezar Petrescu „al nostru” are un corolar, în vremea sa, în Franța, în „psihologul” Paul Bourget (care, ciudat, revine acum la modă, pompierismul, de altfel, începe să aibă propria lui istorie, heraldică și tabu-

uri, tinzând spre mit el însuși, dar despre kitsch și fazele sale multiple, ca și despre capacitatea sa reală de a ne reprezenta epoca, altădată!) dar, poate, este mai expresiv să-l comparăm cu Roger Martin du Gard, premiul Nobel, care îl imită nu pe Balzac, ci pe Tolstoi, mai degrabă, stilistic și evenimential, istoria amplă a unei familii burgheze, cu nota de extras de cont bancar și sarcasm balzacian. Du Gard el însuși a trecut multă vreme ca un creator de prima mână, și nu trebuie condamnate prea aspru instanțele ce conferă glorie unui autor, adică publicul, critica și librarul; paradoxul face ca, în materie de gust, în creație, imitația, bine, abil și ceremonios făcută să înlocuiască, să dea chiar la o parte cenușăreasa adevăratei creații, deoarece noi, cu toții, am vrea să reîntâlnim la un tânăr scriitor tonurile ce ne sunt familiare, care „au învins deja”, care ne-au emoționat odată și pe care le credem și le vrem eterne, inuzabile. Adevărul este că în noi toți zace un mic-burghez al gustului ce se contrariază rapid când cineva surpă regulile odată stabilite sau neagă, de-a dreptul, adevărul unei alte creații, care a luptat ea însăși să se impună, cu una sau două generații înainte.

VI

Evident, exprimându-ne cu atâta aplomb despre mediocritatea în literatură, cineva ar putea, *à juste titre*, să ne interpeleze: – Bine, bine, dar de unde ești mata atât de sigur că nu produci, la rândul dumitale, spectacolul mediocrității? Oricum, megalomania, vanitatea, după cât se pare, le posezi deja, ha-ha!

Vai, este adevărat, nimeni dintre noi nu este scutit de dubiu, o spuneam nu demult, dubiul afund, complicat, fertil este infernul și, cine știe, poate productivitatea noastră! Pentru că există probabil și acea mediocritate care acuză mediocritatea!

În roman însă, ca să revenim, locul unde ea se exprimă, se tratează cel mai bine, este în creația persona-jelor, în tipologie. Aici putem sesiza câteva trepte ale invenției calpe, aici slăbiciunea vocației se potențează nestăvilit, omul mediocru, ce viețuiește în orice artist, aici își scoate capul și, mai ales,

morală, cum ar spune Nietzsche, își arată efectele-i devastatoare. La Camil Petrescu însuși, unul dintre vârfurile modernității în romanul nostru, fără îndoială, Călinescu deja observa o mână tremurătoare în creionarea personajelor. De-o parte Fred Vasilescu, play-boy-ul, îngâmfatul, prea-frumosul, raflând damele de toate categoriile, și, de cealaltă parte, polul tuturor virtuților și nenorocirilor, neînțelegerilor, Ladima sau autorul însuși, mascat abia într-un personaj grav, cu ochelari și cu vaste cunoștințe în filosofie și matematică, o polaritate necon-vingătoare până la fatuitate, un maniheism cu atât mai surprinzător cu cât izvorăște dintr-un creier complicat, la adăpost de prejudecățile curente, dincolo de bine și de rău în cultură, un creier îndrăzneț, antiburghez, cu adevărat inovator și perspicace, cum era cel al autorului *Actului venețian* (unde maniheismul tipologic este împins, cu o ciudată infatuare, până la caricatură).

De aceea, încă o dată, o operă magistrală – și cât de modernă! – rămâne *Anna Karenina*: dacă în prima sută de pagini, Karenin apare uscat, previzibil și tern în comparație cu voracele, finul, aproape complicatul play-boy care este Vronski, cum se – nu schimbă, ci, aș zice, se complică lucrurile când izbucnește adevărata dramă, aceea a unei iubiri în afara căsniciei, pentru moralistul, aproape catolicul ce era contele Tolstoi! În față cu un Vronski ce nu-și pierde nici una din interesantele sale fațete umane, dimpotrivă, în cursul călătoriei în Italia el prinde încă profunzime și gust al tragicului, se instalează aproape în centrul romanului un Karenin umanizat, imprevizibil – față de conturul său de început –, inteligent, sensibil, apt de suferință și înțelegere, preluând aproape întreaga povară a dramei acolo unde Vronski e capabil doar să se poarte pe sine. Tolstoi omul, moralistul, omul epocii sale, este în felul acesta peste tot și niciunde, ca un adevărat Zeu el se aruncă, cu o senzualitate subtil exprimată, ce împrumută miracol operei, în pasta întregului și, am zice, mult peste el, dincolo de orizontul propriei sale creații. Niciunde, în nici o pagină, în nici un personaj, în nici un paragraf nu întâlnim moralistul sau popa, pedagogul pedant și care „are veșnic dreptate”, matroana caritabilă sau diavolul de bâlci, agramat și impulsiv, ca la bietul Cezar Petrescu. În acest fel, ca la veșnic moderna

Anna Karenina, reacția devine cu adevărat obiectivă, în sensul că exprimă mai bine realitatea decât realitatea însăși, dându-i adică o anumită organizare și conferindu-i un simbol. Cum spunea Hegel, realitatea se transformă în real, în lege a spiritului, în determinare clară și recognoscibilă. Ca și într-o altă tragedie, cu care seamănă în mod ciudat, deși sunt două lumi culturale și „rasiale” ce aproape nu se ating, mă refer la *Tess D’Urberville* a lui Thomas Hardy, morala – cea curentă, pedantă, cea de care se servește și de care abuzează un secol, morala ca normă de comportare, imediată, răzbunătoare și neimaginativă, morala care *servește* cuiva (unei persoane, unei clase sociale, unei instituții, unui război, unei epoci chiar), morala aceea este eliminată și ne aflăm în prezența simplă și copleșitoare a creației nude. Când, după ce făptuiește crima care o salvează de veșnica re-cădere în senzualitatea nedorită, de incomodul și distrugătorul Vic, Tess, fugind, intră în pădure, acolo unde totul îi vine în întâmpinare, arborii se apleacă s-o primească, iarba foșnește blând, soarele îi alunecă pe față, autorul însuși, Hardy, intuind mirarea omului comun ce suntem în fața ospitalității exprese a naturii față de o vinovată, față de cineva care are încă mâi-nile pătate de sânge, ni se adresează direct, asigurându-ne că nu e nici o neînțelegere la mijloc și că, într-un cerc mai vast cum e cel al universului, „crimele” noastre, dacă nu au o altă semnificație, oricum provoacă alte reacții, paradoxale, am spune noi, în sărăcia vocabularului nostru.

VII

Romanul, mediocritatea în roman, iată o temă prodigioasă. Dacă am fi pedanți, am pretinde poate o definiție a acestui gen, atât de controversat, atât de important în susținerea nu numai a literaturii, dar și a întregii culturi. Înainte însă de a o face (cu această ocazie, ne face plăcere să anunțăm publicul și studențimea clujeană că îi vom propune, încă din această toamnă, câteva prelegeri în jurul acestei teme. Voi vorbi, se înțelege, despre elementele fundamentale ale romanului – istorie scurtă a genului –, vom începe, oare, cu primul roman modern, *Don Quijote*? – atmosferă și stil,

arta dialogului, tipologie în roman (o știință, ea însăși vastă și, după părerea mea, oarecum recentă), și e incontestabil că Stendhal și Gogol sunt părinții tipologiei moderne în narațiunea complexă ce scapă, după părerea multora, oricăror reguli, pe care o numim roman –, voi întârzia însă și asupra istoriei prozei, nuvelei și romanului românesc, prezentului său și capacității sale de dezvoltare, de progres chiar. Elemente teoretice ce vor servi drept cadru unor pretexte discursive, teoretice, dar și memorialistice – am asistat la nu puține bătălii în jurul genului, și anul '68, declarat de întreaga presă literară drept „an al romanului”, îmi este încă extrem de viu în amintire printr-o reușită, să zicem, de tinerețe, ce poartă titlul *Animale bolnave!* –, și poate că publicul studios, dar și cel mai larg, va fi interesat de culisele și luptele literare, nu rareori amestecate cu cele politice, care au înconjurat un sfert de secol de proză contemporană. Un element al acestor prelegeri – și mulțumesc pe această cale distinsei Alma Mater clujene de a-mi face onoarea de a le găzdui! – va fi și o „introducere” în ceea ce am putea numi știința sau logica politicului. Înainte însă de a o face, aici, în scris, să împărtășim publicului nostru câteva impresii de călătorie.

Am asistat, între 18 și 21 octombrie, împreună cu un grup numeros și extrem de prestigios al literaturii române – din țară și străinătate –, la un colocviu care a avut loc în sudul Franței, în orașul dublu milenar Aix-en-Provence, sediul unei universități, prefecturi și arhiepiscopii, una din perlele Europei mediteraneene. Discuțiile în jurul literaturii române actuale au avut loc în cadrul unei *Fête du livre* pe care municipalitatea culturală *aix-oise*, ca și Ministerul Culturii din Franța o ocazionează în fiecare toamnă, la care asistă personalități culturale marcante – și e suficient să amintim că, doar cu doi ani în urmă, a fost musafir aici Octavio Paz, recentul laureat al Premiului Nobel, iar anul trecut, Ismail Kadare, în jurul căruia, în zilele acestea, mass-media franceză face ample comentarii legate de hotărârea marelui scriitor de a-și abandona patria în semn de protest față de ezitarea Albaniei de a se angaja pe drumul libertății, așa cum au făcut în toamna trecută, într-o măsură mai mică sau mai mare, e drept, dar oricum, cu decizie, celelalte țări foste socialiste.

Nu putem intra, aici, în prea multe detalii în jurul temelor și comunicărilor care au avut loc. Secția de poezie, care l-a avut ca „moderator” pe Dumitru Țepeneag, a dezbătut o temă „provocatoare”: superioritatea poeziei românești față de proză. Toți cei care au dezbătut și apoi au citit din operele lor (Ileana Mălăncioiu, Denisa Comănescu, Ana Blandiana, Sorin Mărculescu, Nicolae Prelipceanu și alții) au fost de acord și au argumentat valabilitatea frazei, judecății, „provocatoare” sau „false”, emise de Țepeneag; noi, cei câțiva prozatori aflați în sală, am fost la rândul nostru de acord cu ideea superiorității nete și în toate timpurile a poeziei românești față de proză, dar am fi dorit – în ce mă privește, cel puțin! – să ni se lase nouă, prozatorilor, plăcerea și onoarea, meritul de a o afirma. Oare un colocviu care ar avea loc în țară – pe când asemenea manifestări internaționale și la noi?! – va relua această dezbatere și, mai ales, sub unghiul acestei formulări? Credem că ar fi interesant, cu atât mai mult cu cât colegii noștri, talentații poeți mai sus amintiți s-au mulțumit să confirme o evidență ce mie nu mi se pare deloc discutabilă sau tristă; dimpotrivă, cum am spus-o, noi, prozatorii „de azi”, am învățat infinit din marele salt pe care l-a făcut poezia noastră între războaie, și cred că același lucru îl poate afirma și critica. Aș fi așteptat însă o intrare în fondul problemei, argumente și disocieri ce numai ele pot face fructuoasă o asemenea „paralelă inegală”. Discuțiile la secțiunea de proză au fost, o recunoaștem, net inferioare, și aceasta nu numai pentru că prozatorii erau mai puțin numeroși, ci și, după cum se putea ușor deduce și din dezbaterile poetice mai sus amintite, mult mai puțin prestigioși; dar și pentru faptul că pe noi critica ne-a abandonat, în mare parte, așa cum se și întâmplă de la o vreme încoace. Cu excepția lui Mircea Martin, ceilalți critici – să-i amintim doar pe Lucian Raicu și N. Manolescu – nu au luat parte la dezbateri și încă o dată trebuie să recunoaștem că, oricât am fi de cunoscuți și de „eficienți”, noi, prozatorii avem nevoie de spiritul activ critic pentru a ne formula propriile noastre „idei pro-vocatoare”, stimulatoare. Discuții interesante au avut loc în jurul problemelor literaturii avangardiste și emoționantă a fost confesiunea, ce acoperea o jumătate de veac, a lui Gellu Naum, amintiri care îi interesau

acut și pe francezii prezenți (unul dintre ei, Michel Deguy), întrucât se refereau la întâlnirile tânărului poet, în capitala Franței de dinainte de război, cu corifeii ai mișcării avangardiste, André Breton, Victor Brauner și alții.

Indiscutabil, ședința cea mai coerentă, mai amplă, asistată de un public numeros în „sala pașilor pierduți” a Palatului de Justiție unde au avut loc lucrările colocviului, a fost cea prilejuită de comunicările în jurul temei „Rezistența prin literatură”. Nicolae Manolescu a propus un expozeu ce se voia un istoric succint al formelor de opoziție literară sub comunism. Redactat cu grijă, scrupulos în detalii, auster, dar și capabil de a suscita o dezbatere mai amplă, acest „raport” poate contribui la o viitoare istorie a reușitelor și insucceselor lungii noastre lupte contra spiritului totalitar comunist. I-am reproșa totuși o anumită incapacitate de simț autocritic – auzindu-l pe critic, un ascultător străin ar rămâne cu impresia că intelectualii români au fost dintotdeauna uniți, apți de a reprezenta spiritul civic sau opoziția politică. Adevărul este că intelectualitatea literară, vârfurile ei, au fost luate prin surprindere de dictatura care s-a instalat mai ales după vara lui '71, mai bine zis „maestrii” literaturii române au fost victimele unui mai vechi și fatidic conformism față de voievod (generația ilustră, care i-a precedat, începând cu cei mai mari, Sadoveanu și Călinescu, a căzut în aceeași veche capcană balcanică); nici Marin Preda, nici Nichita Stănescu n-au știut sau n-au îndrăznit să-și pună imensul lor prestigiu literar în slujba – nu a unei revoluții, cu adevărat imposibile în condițiile sprijinului imens pe care îl avea din exterior dictatorul, ci a creării unei opoziții apte de a limita dezastrul, de a îndigui arbitrarul *voievodului* și al grupului care-l înconjura (în ultimii ani, simpli polițiști paranoizi), așa cum au făcut unii colegi ai noștri în țări cu un regim comparabil, Ungaria, Iugoslavia sau Polonia. Au fost, e drept, și „maestri ai culturii” care au propus un model de rezistență, dar aceștia nu au fost urmați și, după un timp, cu ajutorul voit sau ne-voit al propriilor lor colegi, izolați. E suficient să amintim aici pe A. E. Baconsky și pe Leonid Dimov, despre care nu s-a vorbit la acest colocviu al „rezistenței”.

Un al doilea aspect – după opinia noastră – legat de „raportul”, dar și de atmosfera care a înconjurat și sprijinit colocviul de la Aix a fost incapacitatea noastră, a scriitorilor români, de a depăși un anumit spirit de grup. Deși dictatura, chiar și totalitarismul au trecut, și-au trăit traiul, și-au pierdut prestigiul și legitimitatea istorică, o dată pentru totdeauna, noi, scriitorii români suntem incapabili de o minimă solidaritate, repetând cu naivitate și o ciudată încăpățânare vechile greșeli; „luptele și intransigențele ideologice” continuă și azi, într-un moment al reconstrucției, al unificării culturii și factorilor ei decisivi, de pretutindeni. Astfel, sunt voci, în țară, dar mai ales în emigrație, care postulează „continuarea luptei”, deschiderea de „noi dosare”, întreținerea aerului de suspiciune, crearea de falși *leaderi* și de reale victime. Echivalarea regimului politic românesc de după 22 decembrie cu cel de dinainte ni se pare o prostie criminală, antipatriotică, dacă nu e vorba, cine știe, decât poate de urmărirea unor scopuri așa-zis „strategice”, în fapt nud-politice, altfel zis fripturiste. Vom vorbi altădată despre politica culturală a emigrației (a unor vârfuri ale ei) de dinainte de Revoluție, despre succesele și greșelile ei, dar a continua „pedepsirea” culturii în numele unor erori sau inconsecvențe ale „administrației” sau ale politicianilor ni se pare o miopie cel puțin ciudată, o formă hilară de reacționarism. Suntem incapabili de opoziție, de o reală și eficientă, credibilă opoziție, atât timp cât nivelăm în mod grosolan istoria și efortul real și meritat al celei mai mari și mai bune părți a tuturor păturilor populației române – inclusiv tehnocrații și intelectualii! – spre reconstrucție, spre democrație reală, spre o Românie a instituțiilor și a valorii, ca unic criteriu.

VIII

Colocviul cu cea mai mare audiență, la Aix-en-Provence, o spuneam, a fost cel în jurul temei „Rezistența prin literatură”. În ciuda raportului lui N. Manolescu și a unor interesante, vii, substanțiale luări de cuvânt datorate scriitorilor Octavian Paler, Paul Goma, Dumitru Țepeneag, Ana Blandiana, Mircea Iorgulescu, Al. Călinescu, Gabriel Liiceanu, tema *Rezistenței* nu

numai că a fost tratată superficial, jurnalistic – și aceasta cu multe, ni s-a părut, voite lacune –, dar a păcăuit și prin aceea că a făcut să transpară, așa zice, cu o anumită violență, spiritul de grup. Mai exact: punctul de vedere al unor anumite cercuri ale emigrației pariziene a determinat tonul și calitatea dezbaterilor și, în ce ne privește, suntem nedumeriți și dezamăgiți că personalități puternice precum Gabriel Liiceanu sau Nicolae Manolescu au acceptat primatul unui singur punct de vedere. Cât privește biografia mea și protestul meu din vara lui '71, unic, după câte știu, la acest nivel în toate țările din Est, a fost total ocultat, de parcă n-ar fi avut loc. De parcă un „coman-dament” venit de nu știu unde – unele grupuri pariziene? – le-ar fi șters memoria foștilor mei prieteni, Manolescu și Liiceanu, transformându-i nu numai în dușmani, dar și oferindu-le rolul celor ce vor să *re-scrie* istoria, spicuind cu gijă și rea-voință doar ceea ce servește, unui grup de interese sau altuia, la disprețul calm al adevărului și chiar al propriilor afirmații sau convingeri, exprimate în alt timp, când adevărul uman și estetic avea prevalențe.

Dacă fac istoria rezistenței la spiritul și brutalitatea aparatului politic comunist, noi, scriitorii români – cu excepția lui Paul Goma, care a intrat, cu adevărat, într-o lungă și singuratică confruntare a monopolului partidului în cultură și a plătit cu izolarea, excluderea din Uniunea Scriitorilor (mai știu noi oare cine erau, în acea vreme, mai exact în aprilie '77, membrii Consiliului de conducere al Uniunii, care, excluzându-l, fără motiv, pe Goma, știau că-l expun arestării de către securitate, fapt care s-a produs în mod automat, cine se afla în conducerea Uniunii dintre „stimații și prețioșii, valoroșii noștri colegi”?! La fel de vinovați suntem și cei care am participat la Congresul scriitorilor din mai '77 și mai ales cei care au luat cuvântul – eu am fost unul dintre aceștia! – și nu au rostit numele colegului nostru care se afla în zilele acelea în pușcărie! De câtă aroganță, de câtă siguranță de sine și de cât dispreț – s-o spunem deschis, a venit ceasul adevărului, măcar în ce ne privește, un prestigiu viitor, necesar profesiei noastre, nu se poate clădi pe semi-adevăruri, pe omisiuni de adevăr, mai rele decât minciuna! – da, de cât dispreț față de noi, oameni ai condeiului, au dat dovadă cei „de la

Partid” când ne-au adunat într-un congres, deși unul dintre colegii noștri era închis cu brutalitate, mizând cu succes pe „comoditatea noastră morală” care, într-un limbaj mai simplu, se numește *lașitate*!), în afara, deci, a acestui unic Exemplu, noi, scriitorii ultimelor două decenii nu putem reclama DECÂT lupta secundă, mediată, dedusă, totuși ea însăși, trebuie s-o spunem, extrem de onorabilă, eroică în unele cazuri.

Cea de-a doua rezistență – și ea era multiplă, complexă, nu rareori paradoxală. (Astfel, cu o anume stupefacție, l-am auzit pe unul dintre notabilii politrucii ai vremii, director de editură – nu-i dăm numele, s-ar putea să-i displacă elogiul nostru! –, atrăgând atenția de la pupitrul Conferinței scriitorilor din ’77, înțesată, ca de obicei, nu numai de informatori și provocatori, dar de-a dreptul de „cadre” ale M.A.I.-ului, foarte vag costumate, nu numai asupra dramei culturii, dar și a învățământului, pentru ca să ne propună, în finalul neașteptatei, eroicei intervenții, un minut de tăcere pentru moartea sau degradarea culturii române! Iată, printre altele, o formă a grotescului social: *politrucul erou*, dar, în golul pe care-l lăsau cei care trebuiau să protesteze cu vigoare se instalează, iată, impostura, una, de data aceasta, binevenită și eroică, într-un anume sens. A, e adevărat, au fost și anumiți „maestri” care au protestat abil și voalat: contra cenzurii, de exemplu, deși ea nu mai constituia de mult răul major, ba uneori cenzura oficială, profesionistă, a ministerului era mai onestă decât a multora dintre colegii noștri, redactori la diverse reviste și edituri, inși cu puternică personalitate creatoare, dublată însă de o lașitate irațională, ce uimea uneori pe cenzorii înșiși, pe activiștii din aparatul ideologic! Sau contra birocrăției sau a partidului, de parcă atunci, în ’77 sau ’81 mai putea fi vorba de „birocrăție” sau de „partid”, când nu numai intelectualii, dar toată suflarea românească era conștientă, deja că Răul era cu mult mai brutal și mai *nou*, și purta un alt nume, cel al dictaturii personale, dincolo de orice sistem, de orice structură comparabilă în jurul nostru politic și istoric. Tipul acesta de opoziție al unor „maestri” care au recoltat mereu aplauze și voturi cu forme de protest aproape demagogice l-aș numi „revoltă în oglindă”!)

Vom vorbi, bineînțeles, amplu, în detaliu, despre această temă a rezistenței prin literatură, despre cel de-al doilea tip de opoziție, prin atitudine și valoare și, în unele reviste literare, subiectul a fost abordat cu simțul răspunderii. Aici, însă, aş vrea să propun o singură fațetă, esențială, după părerea mea: dacă vorbim de *rezistența* la sistemul ideologic marxist de care era animat sistemul totalitar care a guvernat criteriile și instituțiile țării noastre o jumătate de secol, trebuie să acceptăm ideea că cei mai eficienți luptători, disidenți, oponenți activi față de acest sistem au fost, în primul rând, scriitorii de talent care, simplu spus, și-au păstrat vechile criterii, cele ale valorii estetice, în ciuda presiunilor mai mult sau mai puțin brutale ale aparatului politic. (Una din confuziile voite ale vechii emigrații este nedemarcarea celor două distincte epoci, în ce privește cultura: stalinismul, când, într-adevăr, orice ierarhie de valori era mutilată, chiar inversată, și post-stalinismul, care a adus, în toate țările așa-zis „socialiste”, dacă nu libertatea totală, oricum o reluare a tradiționalelor valori, a textelor și a referințelor străine, de prestigiu. Nivelarea celor două perioade arată nu numai miopie, dar și o bună doză de rea-voință – lucru ce se manifestă parcă și azi! –, un fel de tristețe în fața bucuriei altora, în fața speranței „altora”, un egoism al „celui ce are mereu dreptate”, o miopie care, în anumite condiții istorice, se transformă rapid în reacționarism...)

Dincolo de eroismul de suprafață, necesar și oportun totdeauna, unii scriitori au arătat și unul de profunzime ce viza nu numai opoziția la o presiune politică, reacționară față de adevărul estetic, ci era acel eroism elementar al creației *tout court*, rezistența la seducția bunurilor materiale și imediate – o, cât de necesare! – pentru a produce, în singurătate, în sărăcie și neînțelegere, capodopere ce ajută orice națiune, indiferent de „mărimea” și istoricitatea ei, să se afirme, să supraviețuiască în esențial, deci să supraviețuiască pur și simplu, acele capodopere absolute care, dincolo de acte de expresie specifice, sunt stâlpi ai înseși existenței istorice a unei națiuni.

În acest sens, opera lui Nichita Stănescu și persoana lui pot fi privite ca acelea ale unui opozant, ale unui disident profund și extrem de eficace. Deși

În primul lui volum a făcut concesii politice, deși în ultimii ani de viață, asaltat de activiști, de veleitarii numeroși și acaparatori, de funcționari ai televiziunii, obosit, extenuat de îndelunga-i luptă cu dragonii viguroși ai stalinismului, s-a lăsat dus de unele lunecări de moment, Nichita Stănescu, să nu uităm – sau, dacă vreți, să începem să ne amintim! –, a creat o magistrală operă poetică bazată pe idei *dușmănoase* oricărei ideologii marxist-opresive și, nu întâmplător, la începuturile creației sale, „Scânteia”, „Lupta de clasă” și alte mâini înmănușate ale partidului și poliției sale l-au atacat și l-au „denunțat” ca promotor al unei ideologii contrare „intereselor poporului”. Nesiguranța existenței, incapacitatea omului de a trăi și de a se exprima plenar, viața ca un șir de nașteri ratate, întunecate (*Elegia oului*, ce, de altfel, nici nu a putut să apară în capodopera sa *11 elegii*, și aceasta, să n-o uităm, și datorită amabilului denunț al „ colegului” său Eugen Barbu!), exacerbarea senzorialului până la mitificarea corpului uman ce acoperă, uneori, în arta sa poetică, orizontul oricărei ideologii, dezarticularea limbajului și, mai ales (poate), semnele indubitabile și atât de rare în secolul nostru poetic european ale unei atracții spre ideea metafizică și universală, toate acestea și altele fac din Nichita Stănescu nu numai un mare poet contemporan, dar și – prin faptul că, sub nasul poliției și al partidului, în ciuda unui enorm și necruțător aparat de propagandă și represiune, a fondat cea mai mare școală poetică idealistă, irațională, de după război – un învingător în lungul război între ideologii pe pământul nostru. Nu marxismul, agresiv și vulgar, a învins în spiritele și conștiința noastră, ci arta adevărată, gândul înalt și uman, traductibil în toate limbile și culturile lumii, semn, cum spuneam mai sus, nu numai al vitalității spirituale, dar și al existenței noastre istorice și naționale. Așa cum au învins și gândul și metafora unui Lucian Blaga, cu o generație înainte de Nichita Stănescu, renăscând cu o forță ciudată și nouă, ca o schimbare la față, după o marginalizare și izolare de decenii, aproape a tuturor!

Desigur, Nichita Stănescu nu este singurul exemplu, dar el este unul major; să avem dacă nu noblețea, măcar spiritul practic de a o afirma, acum când ieșim din tunelul neverosimil al unei dictaturi feudale în plin secol

XX, acum când națiunea noastră începe o dublă bătălie, disperată și necesară, internă și externă, acum când trebuie să se facă în sfârșit unificarea valorilor și punctelor noastre de vedere în fața asalturilor viitoare, de o altă natură, dar nu mai puțin redutabile, când libertatea ne somează să fim în sfârșit adulți și responsabili.

O CULTURĂ UITATĂ

I

O cultură uitată!... Cultura română, bineînțeles! Scriam de curând că ne pândește pericolul ca, hărțuiți de atâtea lupte și „drepturi”, să ne uităm obligațiile; între atâtea libertăți, în fața unei atât de mari Libertăți ce aproape ne sufocă, oricum adesea ne zăpăcește, ne creează reflexe paradoxale, râdem de ce-ar trebui să admirăm sau dăm din umeri în fața unui nou tip de curaj care, cine știe, peste câțiva ani sau câteva luni va face miracole... în fața acestui gol ce se cascadează și pe care unii, precauți, ezită să-l populeze cu siluete sau proiecte, alții, mai îndrăzneți sau nechibzuiți, îl construiesc și-l distrug peste noapte, în fața acestei Libertăți pe care nu o recunoaștem decât arareori, de care unii se pare că nici nu aveau nevoie, în fața acestui nou timp, acestui nou *ritm* ce schimbă aproape toate regulile jocului, suntem în pericol să uităm câteva din regulile elementare ale vieții sociale și morale, care, de bine-de rău, ne-au ținut în viață decenii de-a rândul sub barbaria comunistă, riscăm să uităm de reflexele fundamentale, ale noastre, dar și ale națiunii, cele care au făcut posibilă existența noastră istorică și ideatică.

Una din aceste reguli elementare, unul din aceste reflexe, relativ târziu instalate pe solul nostru, dar care a produs vârful necontestat, înalt productiv, este, fără îndoială, Cultura. Revista noastră a inițiat, printre altele, o discuție în jurul ideii de instituție, în jurul ideii și istoriei instituțiilor românești. Or, Cultura (o scriem încă o dată cu majusculă!) este,

alături de Biserică și poate înaintea ei, o instituție fundamentală și fondatoare de națiune, cu tot ce înseamnă ea ca unitate de limbă, teritoriu, istorie și spirit.

Deși litera tipărită și limba românească au apărut la începutul secolului XVI în biserică, în tipărituri bisericești, literatura română veche, clasică, modernă și contemporană a cunoscut un asemenea... *noroc*, în ciuda atâtor și repetate ghinioane circumstanțiale, așa-zis „obiective”, încât ea, ceea ce numim cultură, a devenit rapid, extrem de rapid, instituția legitimatoare și fondatoare a națiunii noastre relativ tinere, ca istorie consemnată și lucidă, unitară. Ea a fost nu numai *formatoare*, așa cum trebuie să fie o cultură în toate compartimentele sale, dar și *apărătoare*, adică reazemul moral nu numai al propriului său domeniu, dar al întregului teritoriu pe care îl reprezenta – al întregii Româнии trecute și prezente. Iar în ultimii cincizeci de ani, nu Biserica, vai!, a fost păstrătoarea regulilor, a criteriilor acestui popor (și totuși Biserica, dar nu cea mare, cea Ortodoxă, care se vrea singura biserică a Românilor, ci *cealaltă*, „papistășească”, Unită, Greco-Catolică, și-a asumat, și-a *recunoscut* destinul aspru și *păstrător*, responsabil, refuzând orice compromis, acceptând riscul și martiriul, falsa disoluție!), nu Biserica Ortodoxă deci (cu unele, puține excepții!), nu Armata Română, nu Academia, nu Industria, Comerțul, Universitatea etc., ci Cultura, redusă la câteva corporații, la câteva minți și condeie, și-a asumat păstrarea ființei, a reflexelor esențiale – așa cum un corp în pericol recurge cu un sănătos și eroic automatism la primele mișcări de apărare care însă, dacă sunt fericit făcute, sunt și forme de atac! (dar la aceasta vom reveni!), cultura deci, mai exact zis: creația vie, directă, în cele câteva compartimente mari ca literatura, muzica, artele plastice, arta interpretării muzicale, teatrale (totdeauna majoră, la Români!), coregrafice. Nu filmul, din păcate (cu câteva magnifice, dar rarissime excepții!...), nu jurnalistica – distrusă, coruptă total, o zonă în care noi am arătat dintotdeauna o mare abilitate și talent!, nu jurisprudența, poate cea mai amenințată... Universitatea a rezistat parțial, aș zice *extrem* de parțial; nu Școala ce a fost

distrusă încă în '48 cu acele Manuale Provizorii în care erau cenzurați de-a valma Homer și Eminescu, cu profesori marginalizați și trimiși la Canal.

Științele?!... Da, cele care au avut rădăcini reale, tradiționale, adânci, au continuat un timp, cu pierderi mai mult sau mai puțin evidente, să funcționeze, depărtându-se tot mai mult de suratele lor din libertate, acele științe care acolo nu aveau de luptat decât cu inamicii vechi, redutabili, și ei, ai cercetării, adică lipsa de bani și obtuzitatea umană! Dar cum să lupți cu o *poliție* ale cărei nu numai uniforme, dar și spirit se infiltrează peste tot, arogantă, suficientă, conducând întreaga țară cu un fel de siguranță dezastruoasă a celui ce provoca incendiul total al valorilor!... Da, școala medicală și cea de matematică au continuat, într-un ritm redus, să progreseze, dar nu psihologia, nu ameliorarea raselor și, în genere, nimic din ce ținea de cercetarea fundamentală unde ne lipseau utilajul, informațiile și schimburile de idei și persoane cu alte țări.

Cultura însă, cultura *restrânsă*, adică creația directă, reală, valorică, în cele câteva zone arătate mai sus, a continuat și, aş zice, după o perioadă de îngheț absolut între '48 și '58-'60, cu rezultate, uneori, remarcabile. Ea a fost nu numai pasivă, dar și activă, atacantă și, cum scriam deunăzi, în lupta profundă, ideologică, înverșunată, ce se ducea în subsolul societății așa-zis comuniste, nu de puține ori carapacea de oțel a „filosofiei” oficiale a fost îngenunchată, ridiculizată, aneantizată direct de unele condeie ce se chemau Voiculescu sau Blaga, Nichita Stănescu sau Marin Preda, Constantin Noica sau Virgil Mazilescu!... E adevărat că, în acel deceniu de îngheț stalinist aproape total, stupoarea permanentizării ocupației țării de către armatele „eliberatoare” sovietice, precum și abandonul – măcar cel militar! – al Occidentului, de care eram atât de legați prin speranțe și tradiție, au făcut ca marea noastră generație de indivizi care au produs idei și opere geniale să paralizeze, să se sufoce, să facă gesturi dezarticulate, neînțelese pentru un occidental neimaginativ sau pentru un tânăr român care nu a trăit stalinismul. Un Călinescu ce ține, în „Contemporanul”, o „Cronică a optimistului” și acceptă deputăția când întreaga Tradiție a valorilor românești era distrusă și temnițele gemeau de elita românească, un Camil

Petrescu ce scrie un diletant și mincinos roman istoric despre viața și epoca lui Bălcescu, un Ralea sau Vianu ce scriu articole amabile și ipocrite despre cultura sovietică și, mai ales, un Sadoveanu ce le propune lui Dej și țăranului român, cu un cinism blajin care vine probabil dintr-o ciudată și veche „înțelepciune” a Răsăritului, modelul de urmat al „colectivizării”, în fapt deposedarea întregii țărănime de pământ, victimizarea crâncenă a țăranului singur și individualist, abandonarea, ce să mai vorbim, a acestei clase istorice și fondatoare, păstrătoare a limbii noastre latine, o clasă al cărei purtător de cuvânt se sumețise atâtea decenii, el însuși, a fi... O spunem cu tristețe, bineînțeles, nu e nici o bucurie să privești catedrale în ruine! Sigur, cum o afirmă unii colegi, poate că a fost totuși bine că ei au continuat să fie prezenți în cultură, cu oricâte compromisuri – deși, eu, în ce mă privește, prefer exemplul unor Voiculescu, Țuculescu, Ion Barbu sau Blaga, care într-un fel s-au automarginalizat! Compromisul este ope-rant până la un punct, până la o limită; dincolo de ea – și fiecare din cei ce se simt sau se vor maeștri ai culturii trebuie să posede instinctul acestei limite! – nu urmează decât retragerea și lupta. O, bineînțeles, o luptă în mai multe forme, și suntem printre primii care resping o uniformizare, un monopol al unei singure forme de luptă, de rezistență. Iată, grupul Noica a fost o astfel de formă pasivă – în esență, extrem de activă, chiar de agresivă! – a luptei, a delimitării, deși nu puțini din țară sau din exil strâmbau din nas, lansând expresia de „cauționare a puterii”! Da, da, dacă Liiceanu traducea Heidegger, dacă Noica trata *Maladiile spiritului*, dacă Victor Mașek traducea impecabil *Nașterea tragediei* a lui Nietzsche sau Petru Creția îngrijea prima serie monumen-tală a dialogurilor platoniciene, dacă Pleșu publica *Minima moralia* sau Solomon Marcus studii de logică matematică, toate acestea și altele – susțineau unele spirite distinse în Occident, care, să fim drepecți, publicaseră nu puține tomuri în aceleași edituri controlate de un unic partid –, toate aceste victorii la capătul unor lupte epuizante, nu rareori neverosimile, nu erau decât *cauționare* a regimului, a lui Ceaușescu! Victorii ale lor, nu ale noastre! M-a uimit tot-deauna acest balans al spiritului anticomunist, antitotalitar, nu numai românesc: ori erau nimiciți

conducătorii comuniști sub un dispreț perfect, sub epitete fără apel în toate domeniile, ori, la nevoie, erau *faraonizați*, înzestrați cu o inteligență și un diabolism rar întâlnite în istorie. Dar nu, dragi prieteni și colegi, din țară sau de aiurea, acele câteva cărți curate, îndrăznețe, reale, *necesare* respirației nu numai intelectuale a unui popor, aceste cărți nu au fost posibile cu complicitatea diabolică a nu știu căror activiști; ele au fost semnul continuității, al speranței, semnul *legitimității* acestui neam, semnul că răul, chiar și cel social, oricât de brutal, de organizat, de acceptat provizoriu de aproape toată lumea, răul nu este legitim și invincibil! Dar asta nu o știe decât cel care a luptat, aici, să afirme o idee, oricât de neînsemnată în aparență, să publice o carte curată, chiar dacă lupta urma să dureze luni și ani de zile, cel care păstra criteriile, tradiția românească și universală, cel care nu-și pierduse speranța, cel care nu se descurajase total.

În cultură, în creația majoră, descurajarea totală înseamnă acceptarea acelui compromis care se cheamă corupție, înseamnă cinism ca mod de existență, înseamnă apărarea propriei persoane în pofida unei idei generale amenințate grav. Dar, ceea ce nu au știut uneori nici marile spirite – sau au uitat! – este faptul că în zonele acestea rarefiate egoismul este imposibil: dacă nu te dăruiești fără odihnă, fără calculul adevărului general, propria-ți ființă, propriul organ creator se deteriorează cu rapiditate. Este una din formele de pedeapsă cele mai teribile și mai iuți, o instanță implacabilă ce judecă în tribunale secrete, ca în timp de război, și sunt mai distrugătoare decât orice imaginație; nici un Drum de acolo nu duce înapoi.

II

Exilul, înainte de a fi o suferință, un infern, este o școală, un *apprentissage*!... Ce meserie anume te învață această dură școală?! Dură și totală, obligatorie, nimeni nu poate chiuli, fugi de ea, dintr-un exil nu poți fugi într-altul...

Cea mai adâncă disciplină, cea socratică, acel: *gnosti seauton*, dar și ceea ce te susține: soțul sau soția, familia restrânsă și lărgită, tribul și,

neîndoielnic, țara. Adevărata patrie o descoperi abia „acolo”; trebuie s-o pierzi ca s-o vezi, s-o câștigi, trebuie să ieși din realitatea ei, din planul ei pentru a-i surprinde reliefurile, chiar și limba – sau, mai ales limba! – se descoperă *acolo* unde ea nu mai este firească, acolo unde atâta lume poate trăi fără ea, în afara ei. Firescul devine ciudat și, în afara sfâșierii de a te înstrăina de-un bun atât de intim, de natural, precum limba, o înveți, o descoperi pe toate fațetele, îi observi ciudățeniile și ingeniozitatea, relieful și adevărata personalitate. Același lucru se întâmplă, evident, și cu cultura.

Vorbesc de deceniul pe care l-am petrecut la Paris, într-un exil voit – cum cred unii ce se prefac naivi. Nu știu care critic, ce odată mi-era prieten (în zile rele, e adevărat, mi s-a apropiat, de aceea îi voi rămâne pururi îndatorat; acum, se îndepărtează, drapându-se în sarcasm, și aceasta vrea să fie, probabil, un semn că trăim zile bune, că eu însumi, cel puțin, traversez un timp fericit. Nu se înșală, mi-este bine, în ciuda răului încă existent și adânc, mi-este, ni-este bine, chiar și haosul sau penuria se înscriu sub alt cer, al libertății, al celei puține, existente, al celei cuprinzătoare și adevărate, ce va să vie. Cu siguranță!...), un critic, deci, ce odată mi-era bun prieten (N.M.), mă *simpatiza*, suferea împreună cu mine (de la *syn* și *pathos*), a aruncat undeva, într-un articol, afirmația că eu am ales exilul, traiul aiurea. Dar... în ultimii cincizeci de ani, în ultimii douăzeci, puteam noi oare alege?! Iar dacă e vorba de ales, ei bine – pentru a face puțină autobiografie! –, eu am ales tocmai *rămânând*, spre stupoarea multora care știau că pot, cu o anumită comoditate, fugi, spre furia nu puținelor foruri care sperau cu fiecare plecare – greu obținută, cu multe și umilitoare insistențe, întrebați-l pe fostul președinte al Uniunii Scriitorilor cu câtă relaxare (plăcere?!) îmi aplica supliciul anticamerei, o oră, două, trei, în timp ce dincolo de ușile subțiri se râdea, se beau cafele, numai pentru a putea, în două-trei minute, să-l rog să „intervină”, „știa el unde”, să mi se dea viza și, desigur, nu eram defel singurul în această umilitoare postură, care pe mulți îi descuraja să mai încerce să călătorească sau să-și onoreze invitațiile și bursele, spre pierderea lor și mai ales a literaturii noastre care se pro-vincializa rapid.

Iar pentru că nu voiam să *înțeleg* și nu „rămâneam”, nu vorbeam la *Europa liberă* și nu acceptam să dau interviuri ne-literare, așa cum făceau aproape toți cei fugiți din Estul „sălbatic”, ușurându-și mult cariera specifică, am fost pus și aici, și dincolo în poziția celui ciudat, cel ce nu se înscrie în partide dinainte stabilite, cel imprevizibil, nu cel demn, pentru că demni erau și ceilalți, și am întreaga stimă pentru cei care luptau cu armele jurnalisticii pentru a face mai vizibilă oroarea totalitarismului comunist, ci, aș zice, cel ce-și cere dreptul la o poziție proprie, a sa, originală. Nebunii nu sunt ei puțin originali?! Și atunci, bineînțeles, pentru că nu „înțelegeam” și nu „mă căram”, s-au intensificat o dată în plus zvonurile în jurul persoanei mele, ceea ce era de așteptat din partea aparatului „de specialitate” și, odată, din interes entomologic, dar și profesionist sau uman, m-ar interesa să fac cunoștință acum, în libertate și de la om la om, cu unii dintre cei puși să mă urmărească, dintre cei ce acționau mașina de zvonuri și legende de două parale. Numai cu unii, se înțelege, cei ce profită de noul început de democrație a României pentru a se apuca de o treabă folositoare lor și țării, nu numai lor. Dar nu mașina de intoxicat m-a supărat, era previzibilă, la urma urmei eu am provocat-o, și în câteva rânduri, chiar. O suferință provocată e pe jumătate acceptată, iar cealaltă jumătate a ei este pură mândrie, un semn al liberului arbitru, al libertății în sânul unei societăți atât de convenționalizate, de supravegheate, de falsificate.

Nu zvonurile m-au mâhnit în acești douăzeci de ani de când hrănesc, cu o hărnicie aiuritoare, această mașină, ci faptul că unii prieteni, unii colegi, obosiți de a-mi contempla ciudățenia – la care măcar profesiunea, vocația noastră ne dă dreptul, unul din rarele, realele privilegii ce nu depind de administrație –, au început nu să creadă în ele, ci să le accepte și să le răspândească la rândul lor. Unii chiar cu o anume bucurie, și în aceasta, nefiind eroi, erau doar umani, într-atât comoditatea morală sau abjecția, bucuria răului și asasinatul (măcar moral) în masă este, sunt încrustate în viscerele noastre psihice!...

...Deci, un prieten, un fost prieten ce lunecă repede, vai, pe panta inamiciției, declara cu câteva luni în urmă că *am ales* exilul! Da, l-am ales,

dar nu a fost o alegere adevărată: între două feluri de lupte am ales-o pe cea mai grea, pe cea reală sau, dacă vrei, cea mai potrivită temperamentului meu de luptător în spații clare, previzibile, cât de cât echitabile. E adevărat, mă atrăgea Occidentul din tinerețe, din pubertate, de foarte tânăr m-am înscris în lungul șir de scriitori români ce șerpuiește încă de pe la patrușopt – și pe care Eminescu, într-una din puținele poezii vulgare ale sale, îi batjocorește!, da, pe acei ce-nvață la Paris „cum să-și lege nodul”, de la Heliade Rădulescu până la Mircea Eliade, de la Pallady la Brâncuși și Victor Brauner, de la Benjamin Fondane la Cioran, de la Bălcescu la Coandă, Vlaicu și Enescu, și atâția alții –, mă trăgeau și mă atrag bisericile și universitățile Italiei, Franței și Germaniei, oamenii, limba lor, reflexele lor civice și luptele lor, mă atrage întreaga Europă. Dar, bineînțeles, nu visam să plec astfel și, iată, unii dintre valoroșii noștri colegi nu mai găsesc ușor drumul înapoi, deși cultura română e și a lor, îi așteaptă, refuză să fie o *cultură uitată* de ei. Nu vom fi întregi, la fel de reprezentativi și geniali, fără *Petru Dumitriu* sau *Vintilă Horia*, pentru a nu mai vorbi de magul *Cioran* pe care îl revendicăm, împreună cu nu puțini adepți fanatici francezi, fără *Ion Negoițescu*, *Virgil Nemoianu*, *Matei Călinescu* (prietenul meu și al lui Nichita, unul dintre primii care au crezut în talentul lui!), *Vintilă Ivănceanu*, *Gelu Ionescu*, *Emil Hurezeanu*, *Gabriela Melinescu*, *Dan Culcer* și atâția încă, de certă, mare valoare pe care memoria mea, acum, nu mi-i mai șoptește, pe toți îi așteptăm, îi invităm, deși noi, Nicolae Breban, nu avem vreo calitate oficială în acest sens, ci doar sentimentală și, aș zice: acut colegială!, îi invităm să se reîntoarcă la ei acasă și să răspundă ceea ce răspundeam și eu unor amabili neghiobi care mă întrebau de ce am venit: – Pentru că nu este numai țara mea, dar și *literatura mea*! Este și literatura lor, în bună măsură a lor, și ea îi revendică, iar ei, chiar dacă n-o s-o facă public, în multe nopți sau ceasuri singuratice îmi vor da dreptate când vocea limbii și a metaforelor ei și a trecutului, a tinereții profesiei va striga în ei, cu o duritate insuportabilă!

Dacă nu mă-nșel, înțeleptul și legiuitorul Lycurg l-a vizitat pe unul din autocrații faimoși ai Asiei (poate Cressus?!) și acesta, ca în orice basm arab,

i-a pus câteva întrebări, dintre care două îmi vin acum în minte. Una era: cine este, cine poate spune despre sine că este fericit? Și, a doua, care ți-este adevărata patrie?

Putem spune despre un om că este sau *a fost* fericit, răspundea grecul, doar după moarte – și a dat apoi exemplul unui concetățean, om oarecare, înconjurat de o familie numeroasă și care, într-un act eroic, și-a dat viața pentru patrie.

Patria, spunea apoi Lycurg, este țara în care ți-ai petrecut tinerețea!

Voi, dragi prieteni și colegi, v-ați petrecut tinerețea fizică, sentimentală, familială și metaforică aici, deci aici sunteți acasă, întoarceți-vă cu un gest simplu, firesc, chiar dacă forurile, zăpăcite oarecum în lunile de față de tot felul de „treburi importante”, uită să vă facă o invitație ritoasă, solemnă, așa cum ar trebui, noi și mai ales tinerețea voastră, în ciuda intemperiilor și ciocanelor istorice, vă așteptăm, fără voi ideile noastre sunt mai sărace, bibliotecile mai false, neîntregi, trecutul, istoria noastră recentă, descăpățânată, streină, străzile, parcurile pustii prin care ne-am plimbat ore, visând la o mare literatură, la un mare noroc al literaturii noastre, cititorii voștri, mult mai numeroși, mai credincioși decât credeți, vă așteaptă să reîncepem, să reîncepeți de acolo de unde un ceas iute, o spaimă mai adâncă decât altele, un accident care a devenit destin, o oboseală grea, firească, acea deznădejde tăcută ce se cheamă scepticism și în care, noi, Românii, suntem cu adevărat meșteri, v-au îndepărtat.

Sigur, sună puțin romantic chemarea mea, *dorul* meu, ce este, bineînțeles, și un dor de propria-mi, propria-ne tinerețe, dar, mai ales, este un dor de desăvârșire a ceea ce am început, a literaturii noastre, a culturii române încă uitată, uitată de noi înșine.

STAFIILE ȘI FARMECUL EXILULUI

I

Exilul este unul din acele vise cu ochii deschiși care se revoltă: devin realitate! În ciuda noastră, așa cum se întâmplă cu unele idealuri: ele se împlinesc și devin coșmaruri.

Exilul seamănă cu una din acele lungi, existențiale plimbări din care uiți să te întorci, este un fel de închisoare, poate, dar ale cărei ziduri sunt tapetate cu peisaje; un lung culoar la capătul căruia a rămas, ezitantă, tot mai pierdută, limba maternă, un culoar ca un turn babilonic, culcat, unde se amestecă idiomurile, unde apar alte prejudecăți, alte clișee ale istoriei, uneori și ale moralei, multe alergii psihice ce păreau firești, ca apusul sau tunetul, se răstoarnă pur și simplu și devin curiozități, este un culoar, da, dar și o îndepărtare, tot mai decisă, de țarm: undeva, pe chei, mai întârzie unele figuri familiare, propriu-ți trecut, în lanțuri invizibile și ferme, s-a cocârjat pe chei, abia ascuns de un vechi cabestan, iar *dincolo*, în orizontul lichid și abia mișcător, se aud murmure de seducție și amenințare, un zgomot surd ce rulează aproape circular, învăluitoare ca o pânză nevăzută, ca un obstacol pe care-l învingi mereu și-l regăsești inepuizabil, un început sau o promisiune a destinului, în sfârșit făcut vizibil.

Da, exilul este o față vizibilă – una dintre cele, puține, ale destinului! Dar... există oare destin?! Sau... este el democratic, are toată lumea acces la el?! Da... dar la care dintre ele, la cel inconturnabil, ce se topește în pura

biografie, un destin *dramatic*, deci, sau la cel *tragic*, cel ce poate fi evitat pentru că este *creație*, destinul ca formă a libertății?!

Da, exilul, ca și sinuciderea sau creația, este una din puținele forme, una din rarele libertăți umane. Nu nașterea, nu moartea, ce ne sunt impuse, și nici măcar viața socială; întreruperea vieții, da, creația, da, o *anumită* creație. Deși creația, ca și exilul, seamănă atât de bine, atrăgător de bine cu o închisoare! Într-o asemenea măsură încât un creator autentic nici nu visează la libertate, termen, așa cum îl folosim noi de la Revoluția Franceză, oarecum nou. Nu adevărul, nu libertatea sunt visate de creator, oricât ar suna de reacționar, de „revoltător”, această afirmație! Nu, artistul adevărat este tautologic, el visează doar creația. Și, pentru aceasta, spre surpriza sau scandalul unora – care, evident, nu-i înțeleg resorturile, dar după aceea se împăunează cu ele! –, el face cele mai inimaginabile compromisuri și lașități. Exilul este una dintre ele, exilul *exterior*, deoarece este o fugă, o demisie de la idealul național, dar și cel social al solidarității cu un întreg popor care nu poate fugi. Exilul *interior* este și el o lașitate deoarece e o fugă din cetate. În timp ce „alții” stau la pósturile lor și „luptă” pentru salvagardarea instituției, a criteriilor, a tradiției și a Metaforei, unii se ascund într-un univers strâmt și egoist – cine poate garanta valoarea creației ce se petrece „acolo”, în egotismul acelei retrageri, în teama de a da piept cu socialul, în părăsirea obștei?!

Și, în definitiv, cine va pune limitele morale sau valorice unei acțiuni sau alteia?!

Acum, după 22 decembrie – dar și înainte, însă cu mult mai multă prudență –, unele grupuri, din ce în ce mai agresive, vor să editeze hărți al rezistenței, ale disidenței, hărți ale valorii sau demnității sociale, asistăm – și era previzibil aceasta, dar câte lucruri nu sunt previzibile?! – la o luptă, adeseori ignobilă pentru monopoluri – diverse monopoluri: cel al naționalismului sau patriotismului, cum vreți –, le atragem atenția celor care exersează un astfel de monopol că și „Partidul” sub Ceaușescul ultimului deceniu a folosit problema națională ca diversiune majoră, eficace în unele straturi, și nu numai problema ca atare, dar și *monopolul* ei! Nimeni dintre

cetățenii români – sau străini! – nu este mai îndrituit ca altul să vorbească în numele poporului Român, să-și facă o carieră din asta, un os sau o bandă!

Sau monopolul demnității sociale, al disidenței, constituirea de rapide și felurite biografii – extrem de similare, ridicol de simetrice cu cele care se făceau, în sens invers, se înțelege!, la sfârșitul războiului, în primii ani ai „puterii populare”! Unii vor să-și spele păcatele, în grabă și cu fervoare neplăcută! Alții, cei marginali (nu marginalizați!) sau cei mai tineri, unii dintre ei, vor o rapidă promovare: simt că au energii de cheltuit sau ambiții de realizat, de hrănit. Foamea de libertate se amestecă, involuntar și firesc, cu foamea de carieră, de ascensiune: – În sfârșit, se poate!

Și noi suntem printre optimiștii care cred că se poate, dar în ce ritm și cu ce mijloace?

Andrei Pleșu, fascinantul eseist, ce-mi aduce aminte de Vianu tânăr (dar și de Schelling, cel care vedea în artă „manifestarea spiritului divin”), declara deunăzi, într-o discuție, că poate greșim încercând să ne realizăm acum visurile de dinainte de eliberarea culturii, de Revoluție.

Eu aș zice, ca nenea Iancu, ba din contră: adică de ce să renunțăm, monșer, tocmai acum la visurile noastre, îndelung hrănite, îndelung legănătoare, visurile atât de practice deoarece ne-au ajutat să supraviețuim în dem-nitate, ce oare dacă nu acele idealuri imediate, acele visuri ne-au insuflat curajul de a rezista „bunului-simt” de *atunci*, care ne șoptea să cedăm, să ascultăm ce zice toată lumea, ordinea părea instalată pe multă vreme, orice rezistență era păguboasă, enorm păgubitoare și inutilă...?!

La începuturile carierei mele publice, după primele texte apărute, un jurnalist, îmbietor ca un diavol mărunț, m-a întrebat: – D-le Breban, acum că ai ajuns cunoscut, când lumea vă acceptă sau se preface foarte bine că o face, de ce mai sunteți orgolios...?

– Dragul meu, i-am răspuns, bucuros că pot strecura un *bon mot*, tocmai de aceea! Știi, orgoliul acesta – de care mulți vorbesc și puțini au habar, pe care Schopenhauer îl justifica spunând că-i apără pe creatorii adevărați de pisălogii care dau năvală în viața și timpul lor –, orgoliul acesta m-a sprijinit, ca o coloană morală, ani lungi, el m-a împiedicat să fac

concesii grave, să sucomb puternicei seducții a banului sau a bunului-simț al fiecărei epoci sau subepoci, cea care te îndeamnă aproape totdeauna să te pleci evidenței sociale, ordinei și măririlor cetății, acest orgoliu – prieten vechi, de ce să-l părăsesc azi, la succes?!

Da, eu nu înțeleg de ce să ne schimbăm visurile... Erau visuri bune, frumoase, visurile noastre culturale?! De ce Petru Creția să înceteze să publice monumentală serie Platon, de ce Cărtărescu să-și schimbe stilul, de ce tinerii optzeciști să-și uite furia critică, de ce tinerii care visau să scrie roman – și pe care am să-i ajut totdeauna, indiferent dacă au sau nu har (romanele nu se scriu cu talent) – să nu scrie într-adevăr roman, și nu voi fi, în această chestiune, decât un al doilea Heliade care va îndemna la *cantitate* – de ce să nu facem revistele literare pe care visam să le facem?! Sau visam să *continuăm* să le facem!

La sfârșitul lui august '71, de la Paris, mi-am trimis demisia de la conducerea „României literare”, demisie acompaniată de câteva interviuri și apariții în presa franceză în care-mi arătam îngrijorarea pentru concentrarea puterii, pentru îndepărtarea intelectualității de la rolul major pe care-l juca de câțiva ani pe scena românească, cu toate limitele ce se înțeleg într-un stat totalitar. Voi reveni altădată asupra acestui moment, vara lui '71 la Paris, la fel de fierbinte ca și cea de la București, dar vreau doar să spun că atunci am renunțat la conducerea „României literare” cu o enormă ciudă și durere, deoarece abia pusesem la punct o echipă, abia începusem un program. De ce să nu continui acest program acum, la „Contemporanul. Ideea Europeană” sau la nu importă ce altă revistă?! De ce să ne lăsăm impresionați de o panică a consumului, de ce să credem că liberalismul înseamnă moartea culturii, într-adevăr, de ce concetățenii noștri care, ei înșiși, au rezistat visând la cultură și hrănindu-se din cultură, să arunce acum, deodată, la pământ orice apetit cultural, să întoarcă brutal spatele uneia dintre puținele coloane reale, solide, istorice ale tinerei noastre națiuni?

Eu nu cred și nu vreau să cred. Dreptul meu însă este acela de a-mi continua proiectele și, din primele zile când m-am întors în țară, i-am

avertizat pe unii tineri prieteni: – Vă atrage politica, foarte bine, sunteți seduși de ea, de comentariul tuturor problemelor și personalităților, indiferent pe ce loc se află în ierarhia socială, la vârsta voastră poate aș fi sucombat aceleiași libertăți! Dar ceea ce trebuie să facem noi, acum, nu este politică, ci literatură. Să facem, în sfârșit, cum trebuie, plenar, să creăm nu numai texte majore ce, de bine sau de rău, au apărut totdeauna sau mai totdeauna, de la amurgul stalinismului până acum câțiva ani, ci și un *climat* literar, o operă la fel de importantă ca și creația directă, individuală, care nu e posibilă decât în libertate socială. Prima noastră politică să fie literatura, acesta să fie paradoxul!

Și-apoi, în literatură, în cultură, suntem acasă, avem într-adevăr *prestigiu*! Or, chiar și într-o societate democratică, occidentală, există o valoare care întrece până și banul, teribilul ban: prestigiul!

II

Exilul meu, dorința mea de exil, „călătoriile” mele au început după atacul la adresa *Bunevestiri* în Plenara C. C., atac amplu și brutal, susținut de „colegul” meu Titus Popovici și aprobat de Ceaușescu în concluzii, atac reprodus de toate ziarele politice și literare. Poate nu acest atac neobișnuit m-a făcut să încetez de a lupta aici, în țară, ci bucuria sau indiferența cu care el a fost primit de majoritatea confrăților, de majoritatea cronicarilor literari care s-au grăbit, mai mult sau mai puțin, să înfiereze cartea pe care o consider capodopera mea. Marin Preda, amicul meu și marele scriitor, a fost contra *Bunevestiri*, în calitate de editor, timp de trei ani de zile (ani în care, spre titlu de amuzament, câștigam 40 sau 60 de lei pe an, trăind din împrumuturi, dar cât de senin, de fertil, deoarece eram *liber*!), tineri critici literari în care avusesem încredere și le acordasem rubrici importante la „România literară” s-au năpustit, în aceeași săptămână a atacului din C.C. și au „distrus” cartea pe pagini întregi, la „Luceafărul” și „România literară”, cu o bucurie a ascultării, a sugestiei „de sus” care mi-a arătat că stalinismul, reflexele stalinismului nu se stinseseră în cultura noastră, era suficient ca

cineva, *un deget* de la Palat să se îndrepte asupra unei cărți, asupra unui autor care desfide privilegiile – altfel spus, jalnice, ce se ofereau protipendadei scrisului! –, pentru ca el, autorul, împreună cu cartea sa să devină o pradă vie. *Bunavestire* a fost respinsă de două edituri: de Cartea Românească, editură a Uniunii Scriitorilor, al cărei fondator am fost, într-o luptă destul de strânsă cu Ministerul Culturii de pe atunci și cu secretarul C.C. cu „problema”, mi se pare Mizil (ce voiau o editură doar cu scriitori contemporani, fără clasici, fără traduceri, o editură falită, deci, mereu la îndemâna statului!), și de Editura Eminescu, director V. Râpeanu, care, auzind că Preda îmi respinge cartea în integralitatea ei, s-a oferit mincinos să mi-o scoată. Am lucrat o vară întreagă împreună cu doi redactori, cărora nu le sunt azi recunoscător, și care au încercat să mă înduplece să accept cele vreo 2000 de observații pe marginea manuscrisului meu. După șase luni de mincinoasă speranță, de inutil travaliu, Râpeanu, în ultima clipă, mi-a declarat că ce făcusem era prea puțin, că trebuie să rescriu cartea care „arunca o lumină neagră asupra societății noastre”. Mi-a vorbit ca un mărunț și fanatic metodist al unui cabinet de partid din provincie și am înțeles atunci că voise să mă corupă, să mă amăgească sau să mă umilească. Am retras manuscrisul, l-am trimis în străinătate prin prietenul meu, ambasadorul și scriitorul german Erwin Wickert, care și-a asumat acest risc, iar unul din manuscrisele cărții a fost sechestrat la frontieră din mașina prietenului meu, editorul suedez René Coeckelberghs, soțul Gabrielei Melinescu, decedat de curând. Apoi am fost chemat la Securitate, într-o anchetă abia mascată, unde, înconjurat de colonei zeloși, l-am cunoscut pe generalul Pleșiță, pe atunci, mi se pare, secretar general al ministerului.

În luna februarie a anului 1977, a devenit secretar cu cultura la C.C. Cornel Burtică; acesta, alături de alți artiști, scriitori (Dumitru Popescu nu primea pe nimeni), m-a invitat la dânsul și mi-a arătat voluminosul manuscris al *Buneinvestiri* care se afla la el pe masă. Mi-a mărturisit regretul pentru avatarurile la care eram supus și m-a întrebat dacă nu vreau să refac manuscrisul care avea, îmi declara omul puternic al zilei, câteva referate ce vorbeau de o carte neagră, defăimătoare. Mi-am exprimat refuzul net și, mi

se pare, am amintit cu voce tare ideea ce pusese tot mai mult stăpânire pe mine – de a emigra. Nu, nu, îi spuneam, domnii din conducerea de partid puteau să stea liniștiți. Nu voi intra într-o luptă politică pentru simplul motiv că eram singur, aproape izolat printre confrății mei, izolare ce se făcuse cu ajutorul presiunii de sus și al unor inimaginabile și murdare zvonuri – ce nu cred oamenii inteligenți când sunt disperați sau incomodați de câte un „original”!? –, dar și cu conlucrarea *noastră*; ca și la Pitești, în forme mai rafinate, ne torturam, ne înjoseam, ne ucideam noi înșine. Eram obosit și, decât o singurătate *murdară* – cea din interior, preferam o singurătate *curată*, cea a exilului. Aveam, încă din iarna lui '72, dobândită cetățenia germană în urma mamei mele, născută Böhmler, în afara României, și a rudelor mele ce se aflau la München, deși, contrar a ceea ce s-a crezut de către unii naivi, această dublă cetățenie nu m-a ajutat în nici un fel să obțin un alt tratament sau vize de călătorie. De altfel, de la întoarcerea mea din primul exil, la 19 aprilie '72 – inaugurând oarecum modelul „rămânerii” în Occident și al întoarcerii, model pe care l-au folosit apoi Goma sau Bujor Nedelcovici –, și până în decembrie '75, mi s-a refuzat cu desăvârșire ieșirea din țară. În decembrie '75, unui grup de scriitori români îi apăreau, în același timp, cărțile la mica editură a lui René Coeckelberghs (care făcuse din Stancu, pentru prima oară, un autor vandabil în Occident): lui Marin Preda, Alex. Ivasiuc, Nichita Stănescu, Gabrielei Melinescu și subsemnatului, și cu ocazia aceasta s-a dat o decizie a cancelariatului C.C. că putem pleca. Nichita, într-un soi de entuziasm invers, și-a rupt brațul, Marin Preda a refuzat să plece și astfel a plecat, prima, doar Gabriela, deoarece Securitatea, refuzându-mi viza, Ivasiuc, care era aproape la fel de îmbâcsit de zvonuri și calomnii groase ca și mine, a făcut actul admirabil de a refuza să plece fără mine. Cu ocazia acestui refuz al Securității, i-am văzut a doua oară pe Pleșiță și pe „asistenții” săi, o haită distinsă de colonei care au încercat să-mi stoarcă informația asupra persoanei care mi-a scos manuscrisul *Buneinvestiri* din țară.

Am refuzat orice comentarii și, în finalul „întrevederii” sau anchetei, cum vreți să-i spuneți, Pleșiță mi s-a părut a avea unele accente mai umane,

mai normale, nu numai în legătură cu mine, dar și față de lumea noastră literară, de lumea culturii. Nu l-am crezut, bineînțeles, oricum, după o săptămână, împreună cu prietenul meu, Ivasiuc, zburam, în sfârșit, spre Stockholm. Interesant poate de știut – în aceste câteva note biografice pe care mă văd silit să le public, deoarece unele cărți ale lui Goma nu redau totdeauna adevărul celor întâmplate și, probabil, unii își închipuie că aş avea ceva de ascuns –, interesant este că, după o lună, la întoarcerea mea din Germania, Ivasiuc, care se reîntorsese cu o săptămână mai devreme, era deja invitat la o anchetă care voia să stabilească „cine” mi-a dat mie viza de ieșire, într-atât de sigure erau unele organe că voi alege încă o dată exilul!

Ajungem astfel la iarna și primăvara fierbinte 1977. Înainte de a fi primit de Burtică, cu două săptămâni înainte, mă vizitează P. Goma și mă invită să semnăm împreună o scrisoare de solidaritate la Charta lui Kohout. Îi cer timp de gândire, în cartea lui *Tremblements des hommes*, apărută la ed. Seuil prin '79, sau, în „varianta” ei de la București, *Culorile curcubeului*, în '77, care, ambele, încep cu o vizită la mine, răspunsul meu era tradus printr-un „he-he” sau așa ceva, oricum eram făcut personaj, nu cu mijloacele cele mai nuanțate ale reportajului literar. Trebuie spus, azi, când atâția „viteji se arată”, că pe vremea aceea Goma umbla literalmente înconjurat de o liotă de securiști, eu nu cred că eram mai puțin supravegheat, doar poate mai discret, și am fost, oricum, lucru pe care Goma uită să-l specifice, singurul scriitor important al momentului care-l primea în casă și care voia să-l ajute. Eu nu voiam însă să intru în luptă politică directă, eu voiam, asta-i explicam și lui atunci, lucru pe care simpaticul meu coleg „uită” să-l treacă în cele două variante ale aceleiași cărți, eu voiam, încercam să creez în cadrul Uniunii Scriitorilor un grup de rezistență. Nu eram total singur, e adevărat, lângă mine se aflau și N. Manolescu, I. Negoïtescu, Șt. Aug. Doinaș, Alexandru Ivasiuc, uneori și Nichita Stănescu – ce era continuu ținut sub intoxicare de unele cadre ale Partidului, ale căror nume nu vreau să le pomenesc aici, unul din ei este mort, mi se pare chiar doi, și lumea literară îi știe –, și i-am propus lui Goma să se afilieze acestui grup. În viața literară și politică românească,

sub Ceaușescu, după opinia mea de atunci și de acum, disidenții singuratici, izolați de lumea lor, de grupul lor specific, nu aveau șanse de a rezista. „Trebuie să facem ca polonezii, ca ungurii, ca și cehii, îi spuneam lui Goma și celor câtorva prieteni trainici ai mei, să creăm un grup de rezistență în chiar centrul Uniunii Scriitorilor; numai în felul acesta vom rezista, vom putea face prozești, nu vom fi izolați sau excluși!”. Pe vremea aceea preconizam, e adevărat, nu o critică directă a persoanei lui Ceaușescu – paranoia lui nu era încă perfect instalată, cum va fi zece ani mai târziu, și Occidentul, mai ales S. U. A. și R. F. Germania, ca și unele state influente ale lumii a treia, încă îl susțineau masiv și, trebuie s-o spunem, cu un cinism aiuritor –, ci propuneam mai degrabă o critică a sistemului însuși, a instituțiilor, „valorilor” și a metodelor sale, cum făceau liderii disidenței ungare, cehe și poloneze. Când deconsiliam atacul direct, al persoanei lui Ceaușescu, nu o făceam din frică – în definitiv am fost primul care mi-am arătat nemulțumirea publică față de concentrarea brutală a puterii în mâinile lui, și încă de pe ce poziție: cea a unui privilegiu! Într-adevăr, atitudinea mea „ingrată” a provocat furia potentatului, și mai puțin cea a lui Goma, ale cărui revoltă și luptă păreau mai firești, în definitiv fusese închis și crunt umilit de securitatea sistemului, cărțile lui refuzate etc. etc.! Deci, nu frica de repercusiuni, ci dorința ca disidența noastră, a scriitorilor, să devină un organism compact, programatic, „rațional”; nu excludeam să ne atragem, astfel, printr-o critică clară a sistemului ceaușist (și nu a persoanei lui!) simpatia unor nemulțumiți din rândurile sistemului însuși! Cu atât mai mult cu cât, în anii de stabilizare a puterii sale, Ceaușescu a fost nu numai abil, dar și doritor de a-și lărgi popularitatea în masse și între tehnocrați, și, de prin ’66-’67, au început să fie selectați în posturi de conducere în economie, știință și administrație (chiar și în secțiile tehnice ale partidului!) oameni cu reală pregătire, cu o reală capacitate profesională ce erau, acum, mulți dintre ei, tot mai nemulțumiți, nici eu și nici Goma nu eram singurii nemulțumiți, singurii lucizi! Goma a stat mereu deoparte de întreg aparatul uriaș de conducere și administrație, de aici și judecățile sale generalizatoare, globale, nu rareori inflamate de ură. O ură justificată, accept, dar adeseori

rău sfătuitoare, atunci când vrei să organizezi o contramișcare, când vrei într-adevăr să limitezi – dacă nu să răstorni! – autocrația. Și acest lucru, am mai spus-o, ar fi fost posibil atunci, în „zorii autocrației”, în ’71-’72. Dictatura nu este o fatalitate, Ceaușescu nu a fost un demon; el însuși nu era cel de la sfârșit, paranoia lui s-a accentuat pe măsură ce era susținut tot mai iresponsabil de cercurile politice influente din afară, pe măsură ce noi ezitam să recunoaștem „boala” dictaturii și să ne organizăm eficient contra ei, să „orbim”!

Dar fiecare credea, probabil, că se va putea aranja, Goma însuși voia să plătească o poliță, cum o declara adeseori! Încă o dată, am toată stima pentru lupta și curajul lui, în definitiv a fost singurul care a organizat un grup de rezistență deschisă față de dictator. Dar grupul lui, vai, nu era unul politic, majoritatea nu voiau să lupte, ci să fugă, să emigreze, iar el însuși a fost destul de repede – și de stângaci de barbar! – izolat și determinat să-și ceară exilul definitiv.

Dar... să intrăm puțin în amănunte.

III

Goma a reușit un lucru admirabil: acela de a crea singurul grup organizat, deschis, public, contra dictaturii lui Ceaușescu în iarna lui ’77. A produs însă, în același timp, vrând-nevrând, un lucru mai puțin admirabil: politizarea excesivă a literaturii, scindarea ei, expulzarea scriitorilor de vârf, a unora dintre ei, în afara unei atitudini fățișe de protest. Și aceasta s-a întâmplat, cred eu, deoarece era stăpânit de ideea răzbunării – și aici făcea un perfect cuplu antinomic cu fostul său prieten și coleg de celulă, Alexandru Ivăsiuc, care, devenind marxist într-un fel la fel de strident, trecea în extrema cealaltă – Goma era și este, în majoritatea cărților sale de reportaj politic, și, ceea ce este mai grav, mai păgubitor pentru autorul Goma, în cărțile sale de ficțiune, în romanele sale! posedat de ideea intoleranței, a justiției absolute, fiind singurul ei purtător, aprig ca un zeu dar și la fel de uituc.

Între intoleranță și suspiciune nu este, vai, o cale prea lungă, și aceasta o vedem chiar și azi, la începutul libertății României, cu atât mai scurtă era această cale în anii '67-'77, când nori grei se aglomerau pe cerul și așa nu prea curat al vieții sociale românești. Astăzi, multora, probabil, nu le vine să creadă *cum a fost posibil!* Pe tineri nu-i vom convinge niciodată că lupta nu a fost posibilă – deși, ei înșiși, tineri de toate categoriile profesionale și sociale, azi aleg în masă calea exilului în locul luptei! Iar noi, noi înșine, care am trecut prin iad, trebuie să ne pișcăm ca să credem că tot ce am trăit nu a fost o dramă shakespeariană sau kafkiană, propria noastră realitate trăită se fluidifică rapid și prinde un halou de irealitate; și, printr-un dublu proces, ciudat, extrem de paradoxal, abia acum nu că înțelegem, ci *aflăm* cu adevărat ce ni s-a întâmplat, privim la ultimele două decenii *ale noastre* ca printr-un ocean, alienați-înstrăinați, fascinați și terifiați de propria noastră viață! Atâta este de adevărat că trăim, cu toții, realități diferite. Eu am o cunoștință la Paris, ființă inteligentă și sensibilă profesoară de sociologie la o universitate pariziană, exilată de tânără, la sfârșitul anilor cincizeci, care afirmă, cu candoare, și o și scrie, deoarece este o autoare și analistă inteligentă, informată, că perioada stalinistă, față de ceea ce a urmat în țările din Est, a fost o perioadă benefică! Și are, pentru aceasta, nu puține argumente...

Pentru a înțelege legătura dintre intoleranță și suspiciune este suficient să ne amintim de vara anului trecut și de splendida experiență ce s-a numit „Piața Universității”! Da, sunt printre cei care am admirat-o, începuturile ei, mai ales ideea ei de „zonă liberă de neocomunism”, dar ceea ce am admirat mai puțin au fost entuziasmul acela pe dos care se cheamă intoleranță și suspiciunea ce rezultă automat din aceasta. De curând, D. Țepeneag, primul inițiator al disidenței literare române, cel care a organizat, din afară, grupul Goma, cel care l-a ajutat să apară, în Franța și Germania, la mari edituri, și a provocat primele luări de atitudine în favoarea sa (și apoi, a lui Virgil Tănase), Țepeneag scria de curând în revista tinerilor scriitori, „Contrapunct”, că principiul brutal stalinist care a produs atâtea crime de stat în Rusia și în tot estul Europei, „cine nu este cu noi este împotriva

noastră”, este încă actual în România de azi. Anumite spirite curate și entuziaste ale opoziției încă acționează, gândesc după schematicul și, mai ales în social, falsul principiu binar al lui drept-nedrept, bine-rău, alb-negru, just-nejust. Or, prima lecție a democrației și prima dovadă a realei gândiri democratice sunt acceptarea și apariția unei societăți *multicentriste*, pentru a nu spune decât atât. Când cei din Piața Universității i-au exclus pe toți cei ce nu se afixau vizibil acolo, procedau ca și Goma sau susținătorii săi – măcar unii dintre ei, din mediile pariziene – în anii ’66-’77 și după aceea.

Nu vreau să scuz scriitorii români, mai puțin pe cei din vârf care, pe măsura gloriei, dar și importanței lor sociale sunt și mai vinovați, mult mai vinovați! Am scris-o cu puțină vreme în urmă, toți cei care am participat la Congresul scriitorilor din mai ’77, când Paul Goma era arestat, suntem vinovați, deoarece nimeni nu a articulat vreo silabă în apărarea sa. Nici eu, nici Blandiana, nici Marin Preda, nici Geo Bogza, nici Nichita Stănescu, nici Manolescu, nici Dinescu, nici ceilalți care aveau greutate în lumea noastră, dar și în cea politică, și care am avut acces la microfon. De aici, se înțelege, și disprețul „forurilor” care ne urmăreau, direct sau indirect, minut de minut, și care, în afara unor obosite critici ale cenzurii și a lipsei de hârtie sau de vize de ieșire – critici pe care le făceau și unii activiști, mai luminați, ai partidului –, deci, în afară de unele, mărunte, revendicări administrative sau în afară de unele șopârle, de unele aluzii extrem de voalate la perechea prezidențială, nu aflau, spre satisfacția lor, spre *disprețul* lor, nimic ce ar fi putut să semene cu o critică profundă, analitică, clară, a sistemului anacronic, depășit în toate țările vecine, de „îndrumare a partidului în literatură”, de cult al personalității, de falsificare a istoriei, a realității, de rupere a culturii României de Europa occidentală, de propriile ei tradiții, de pervertire a tineretului etc. etc.

Am fost, deci, vinovați atunci, la congresul din mai ’77. A, dacă-mi aduc bine aminte, a fost totuși o voce, o singură voce, subțire, de femeie, de poetă, vocea Angelei Marinescu, poetă debutantă, ce nu avea greutatea unui „maestru al culturii”, care, e drept, nu a deplâns nici ea rușinea de a fi adunați într-un conclav când unul dintre colegii noștri este în temniță, dar

care a zis, totuși, de la tribună, oarecum vag, dar destul de răspicat, că „noi, Românii, suntem un popor de lași”! Această scurtă intervenție a stârnit rumoare, domnul Macovescu, altfel om simpatic, fost prieten al lui Zaharia Stancu și ultimul președinte, se zice, luptător cât-de-cât al obștei noastre, deși el însuși mai degrabă modest înzestrat în cele ale scrisului, domnul Macovescu (despre care, mi se pare, bunul meu prieten Petre Stoica a lansat fraza *rea* că „odată ce avem ca președinte un ministru de externe, nu ne rămâne, în viitor, decât să avem ca președinte un ministru de interne!...”), domnul Macovescu, deci, însoțit de câțiva distinși scriitorii din prezidiu, a fugit la Palat să ceară scuze! Și în loc ca intervenția curajoasei, aproape necunoscutei, atunci, tinere poete să facă ecou, să provoace alte intervenții, ea a fost mușamalizată, Angela Marinescu a fost chemată deoparte și certată cu cvasiasprime, iar conducerea Uniunii a fost aplaudată că a știut să aplaneze conflictul. În felul acesta, prin mușamalizări și certuri în privat, se pare că a domnit și colegul nostru D. R. Popescu: e suficient, printre atâtea incidente pe care dânsul „le-a rezolvat”, să amintesc pe acela, foarte cunoscut în lumea noastră, al lui Virgil Mazilescu, care a fost dus la circa de miliție pentru că, ziua-n amiaza mare, înjura regimul. La postul de miliție, în fața câtorva ofițeri obraznici, Mazilescu, curajos și inteligent, a escaladat brusc conflictul și, pătrunzând rapid psihologia slugilor dictatorilor și propriile lor frici, a început să înjure perechea prezidențială.

– Ei, se pare că le-a spus poetul, faceți un raport despre asta dacă vă dă mâna! Ofițerii și plutonierii prezenți, altfel firi nu prea delicate, s-au speriat brusc – pentru propriile lor cariere, evident, D. R. Popescu a intervenit, a mușamalizat lucrurile, l-a certat blând pe Mazilescu, iar restaurantul Casei Scriitorilor l-a primit ca pe un erou. În ambele cazuri, Macovescu sau D. R. Popescu au acționat bine sau rău? Azi, probabil că părerile sunt împărțite, dar atunci unanimitatea era de partea lor. Ce este ciudat este că, deși ambii se comportau ca niște buni părinți față de oile rătăcite ale turmei scriitoricești, ei făceau – vrând-nevrând?! – în primul rând jocul și politica partidului, ale casei Ceaușescu care voia orice, numai nu un conflict deschis cu un grup mai mult sau mai puțin larg sau reprezentativ al Uniunii

Scriitorilor. Cu un singur scriitor se puteau lupta, cu atât mai mult cu cât disidentul însuși se autoizola –, și aceasta s-a întâmplat și în cazul Goma, și în cazul Tudoran, iar, dacă ar mai fi continuat dictatura, dacă nu ar fi căzut zidul Berlinului și nu ar fi explodat Revoluția românească, aceeași soartă i-ar fi așteptat și pe ultimii disidenți: Pleșu, Dinescu, Dan Petrescu. Izolarea și expulzarea, mai mult sau mai puțin voită.

Dar înainte de vinovăția noastră, a celor care am participat la Congresul din mai '77, vinovat a fost consiliul de conducere (din care, regret sincer, eu nu făceam parte!) care l-a exclus pe *Goma*, știindu-se foarte bine că o asemenea excludere în afara obștii, fără nici un motiv, deschide poarta arestării, a pușcăriei. Unii dintre scriitori au părăsit atunci consiliul, iată, fuga ca formă a curajului, dar au rămas destui să facă votul valabil, să ușureze munca partidului și a poliției sale!

Cu aceste ezitări și lașități ale noastre, Goma însă a „colaborat”; în loc să le înțeleagă ca o stare de primitivism civic, de ezitare, de simpatie prost sau pe dos exprimată, el ne-a făcut pe toți un singur pachet, ne-a redus la cel mai simplu și grosolan numitor comun, iar pe cei, puțini, foarte puțini, e drept, care încercau să-l ajute, sau să se apropie de el, i-a acoperit de sarcasm, dacă nu i-a suspectat de-a dreptul!

Dar... suspiciunea și propagarea ei au venit mai târziu!

IV

...Sigur, este dificil să vorbești despre tine. Dar, după douăzeci de ani, propriul tău trecut se îndepărtează și se rotește, atâția prieteni, tovarăși de idei, complici sau simpli detractori s-au îndepărtat definitiv, au murit sau s-au revoltat – este dreptul lor! –, încât ai senzația, ca un gust de cenușă persistent, că ai nimerit din greșeală în alt secol, că îți supraviețuiești, că ești un *supraviețuitor*. Nu că ai îmbătrânit – aceasta este o altă nevroză! –, nu, ci acel sentiment de inconfort al oricărei imposturi: ce este supraviețuirea decât o impostură?! Ești acolo unde nu ar trebui să te afli, te folosești de propriul trup, de propriile-ți reflexe ideatice și sociale ca să

continui, să reprezinți, să joci un rol imposibil: și această impostură este exilul, intern sau extern, este însăși starea de creație, o singurătate gesticulatorie, ca acel individ ce poartă trăsăturile lui Pessoa, Kafka, Canetti sau Bacovia și care începe să vorbească singur... Exilul este bineînțeles un monolog, dus într-o limbă din ce în ce mai amestecată, un adevărat idiom babilonic, o disperată încercare de a salva nu o identitate națională, ci una sentimental-socială, o identitate *tout court*! Este adevărat însă că unii exilați nu țin defel la vechea lor identitate, și atunci se înmormântează grăbit în peisaj, aventura adaptării poate începe! Alții, artiștii, neurastenicii de profesie, bălceștii, cei care au fost dezadaptați *dincolo* rămân și *dincoace*, singurătatea aceea patetică care se cheamă creație se atârână, ca la liliecii uriași, de membrele lor, de pielea gâtului, devenind aripi. Și ei, acești curioși originali, încep să zboare, jos, ca în unele vise de dimineață, nu suficient de jos ca să poată merge, nu într-atât de sus încât să se poată sustrage peisajului uman și legilor sale!...

Suntem infinit mai puternici decât credeam că suntem! În general, calitățile noastre, calitățile mari apar pe neașteptate, se instalează în viața noastră și o răsucesc, o deformează, iau forma unei biografii neașteptate, aproape nedorite. Altfel, cine ar mai fi virtuos, cine ar renunța la bunuri și privilegii, cine ar ține piept in justiției, cinismului social, brutalităților unora, uitării altora?!

Când, în 19 aprilie '72, mă întorceam din primul meu exil, de un an, speram, bineînțeles, ca *nimeni* să nu fi observat gafa mea socială, revolta mea, aveam o psihologie de copil, dar și una de nebun precaut, de puber social care se întoarce la locul catastrofei, zâmbind cu naivitate, ca într-un salon în care a explodat o petardă. În același timp, după actul meu public de insumisiune socială – pe care unii azi încă încearcă să-l deturneze, de parcă eu atunci, în iulie '71, aș fi fost profet când nu eram decât un scriitor, bucuros de începutul de glorie, e adevărat, dar nu corupt de ea – trăiam, dacă vreți, și un sentiment opus celui descris mai sus: convingerea că totul, întreg eșafodajul social se va prăbuși rapid, deoarece era absurd, era din ce în ce mai absurd.

Nu s-a realizat, bineînțeles, nici una dintre cele două utopii ușor adolescente: toată lumea a luat notă, cu gravitate, de „gafa”, de abaterea nemaiauzită de la regulile convenției sociale – în comunism, mai ales, într-un stat totalitar, nu te revolți decât pe culoare, în șoaptă, în orice caz nu în străinătate, în camerele de rezonanță ale burgheziei! Și, în ciuda absurdității sociale care începea – e drept, subtil, doar pentru anumite conștiințe, mai sensibile, mai treze, mai „profetice” –, eșafodajul rezista, nimeni nu se alarma. A, bineînțeles, cei contra „regimului” continuau să-l critice ca și înainte – aș îndrăzni să spun că nici ei nu observau ceva deosebit, o răsucire „calitativă”, o îndepărtare în primul rând, decisă, de modelele comuniste la putere din țările vecine, ceea ce a făcut specificitatea dictaturii noastre: concentrarea puterii în mâna unui grup, a unei clici, apoi a unei familii, dar nu un stalinism renăscut, cum credeau și mai cred unii, ci un fel de peronism românesc, o dictatură de familie, de tip sud-american, cu un profil antiimperialist de coloratură marxistă.

Iar „colaboratorii”, care în ultimii ani de „deschidere”, de raționalism tot mai evident în economie și cultură (nu în agricultură!) deveniseră mai numeroși și aveau, vai, și o scuză obiectivă pentru dorința lor de a lucra, de a crea, sperând în sfârșit într-o dez-înnebunire a sistemului, aceștia continuau să colaboreze, sperând din tot sufletul și crezând cu sinceritate că vara nebună a lui '71, cu discursurile inflamate și ciudate, cu sutele de ședințe de tip stalinist pe întreg cuprinsul național, cu brusca radicalizare a conducătorului, era un accident, era pasageră! Nu era el legat de Occident prin atâtea tratate, propriul său orgoliu de neatârnare (nu a țării, ci a lui și a clicii conducătoare!) nu-l ținea oare, și mai departe, distant față de hegemonul sovietic?! Cine ar fi putut să prevadă, atunci, în vara lui '71, că Ceaușescu va „construi” în mijlocul Europei comuniste de Est, satelit ferm al Uniunii Sovietice, o tiranie peronistă, familială, bazată pe câteva diversiuni simple, precum naționalismul sau antiintelektualismul, și pe câteva manevre, altfel extrem de dibace, cum ar fi depopularea satelor și distrugerea marilor centre urbane, a orgoliului și identității lor, prin centurile locative, stereotipe, izbucnite din pământ peste tot, cu sute de mii

de dezrădăcinați, indivizi care și-au pierdut în câțiva ani identitatea și reflexele sociale, hrăniți cu otrava dulce a antiindividualismului, a antiprofesionalismului (vezi „Cântarea României”!), o *massă* excelentă de manevră pentru vizitele și discursurile mamut ale bâlbâitului entuziast!

Sunt acuzat de unii că am acceptat să colaborez cu acest om (chiar dacă prin intermediari direcți!), că am acceptat să fiu patru ani membru de partid, dintre care doi ani membru supleant al C.C.! Vreți să știți dacă regret acest lucru?! Uneori da, alteori nu! Mai ales nu regret pentru că, spre deosebire de ceilalți, am avut nebunia să rup, să ies din rânduri! A, bineînțeles, nu bănuiam nici în cele mai rele visuri că puterea acelui conducător care devenea din ce în ce mai puțin charismatic va mai dura încă vreo două decenii! Cine se poate arunca în fântâna, în tunelul a douăzeci de ani, mai ales într-o țară mică, unde domnește nu numai totalitarismul, dar și paternalismul sub forme primitive, unde, dacă nu ai o slujbă la stat nu însemni nimic, unde valorile, dacă nu se încarcă de o aură administrativă, sunt cel puțin dubioase! Ce a însemnat Blaga după instalarea dictaturii proletariatului, adică după instalarea stalinismului românesc?! În ciuda valorii lui afirmate și acceptate decenii de-a rândul, a operei sale, a fostelor sale titluri de profesor și academician, ce mai însemna el într-o țară în care puterea se concentrase brutal în mâna unei cliici?! De atâtea ori, student fiind la Cluj, prin anii cincizeci, l-am văzut trecând, siluetă singuratică și țeapănă, nesalutat, nebăgat în seamă de studenți și de profesorii lor, de colaboratorii înșiși ai revistelor culturale locale, care îi întorceau spatele cu un mic zâmbet crud, ignorat de colegii săi din alte centre, din București, pierzându-și subit valoarea, harul! Cum să mai respecti modelul Blaga când egalii săi în literatură propuneau un alt *model* de urmat (un Călinescu, un Camil Petrescu), cel al compromisului tactic, ipocrit sau levantin, cum vreți să-i spuneți, când toată lumea înșeală pe toată lumea, cel puțin pentru o vreme: artistul își păstrează locul în cetate și contactul cu publicul, iar stăpânitorul îl folosește pentru a-și consolida puterea. Dar numai pentru o vreme! Odată puterea stabilă, artistul, cândva prestigios și creator de modele de comportament etic și profesional, va sucomba în acel compromis

ce se va deosebi de simpla prostituție doar în propriii săi ochi și poate nici în aceia! Nesiguranța valorii specifice, ca atare, i-a făcut pe nu puțini maeștri ai culturii române, chiar și înainte de comuniști, să caute slujbe și onoruri, dezonorându-se fără să vrea în politică, vezi vârfuri precum Iorga sau Goga!

Blaga a fost primul care a intrat – care a creat conceptul – în realitatea de exil intern în România, în cultura noastră. Până azi, însă, această soluție socială de luptă, această postură dramatică nu este acceptată, dovadă că nu Blaga a statuat modelul de disidență culturală, ci tot un Călinescu sau Sadoveanu, Daicoviciu sau Arghezi.

Goma a vrut să se răzbune, pe drept cuvânt; eu am vrut să ies dintr-un sistem în care intrasem de puțină vreme, după o lungă, infinită adolescență și tinerețe marginală; nu am reușit nici unul, nu e vorba aici care dintre noi a avut mai multă dreptate. El a dorit să lovească în sistem, cât mai eficient, eu am dorit, am visat să public câteva texte *curate*, de certă valoare estetică, într-un climat corupt ideologic, în care și cei mai buni (vezi Petru Dumitriu, Eugen Barbu sau Marin Preda) făceau compromisuri în propria lor operă. Eu nu am visat lupta politică, nu am dorit-o, deși am intrat în ea și am acceptat-o.

El, Goma, poate nu a visat neapărat opera literară ca valoare pur estetică, deși, în ultima vreme, declară că este „doar” scriitor.

Nu cred că mințim niciunul, ce interes am avea?! E adevărat că eficiența noastră ar fi fost mai clară dacă am fi fost uniți – aici Goma avea dreptate, în ianuarie sau februarie '77, când îmi propunea să semnăm împreună afilierea la Charta '77. Dar, poate că și eu, împreună cu Nichita Stănescu sau Ivăsiuc sau Manolescu sau Negoïțescu sau Matei Călinescu (în acel moment deja „fugit”, iată, băjenirea ca o ancestrală formă de revoltă la români!) și alții, destul de numeroși, pe care nu-i mai citez în acest loc, aveam dreptate să nu părăsim solul și solul cultural (să nu uităm că, spre deosebire de Soljenițin, Goma a plecat de „bunăvoie”, în toamna lui '77, oricum, îndemnat, dar nu forțat să se exileze!), să nu ne părăsim publicul amplu pe care-l aveam și pe care-l dobândisem în urma unei lupte

enorme și cu mijloacele artei și profesionalismului, aveam dreptate să mai sperăm, să voim să luptăm împreună.

Excepția a creat-o, însă, Dumitru Țepeneag!

V

În '79 sau '80 apărea la Paris, la Editions du Seuil, *Les tremblements des hommes*, reportajul polemic al lui Paul Goma despre primăvara fierbinte al lui '77. Am aflat de apariția cărții de la criticul literar Maurice Nadeau, directorul cunoscutei „Quinzaine littéraire” și al micii, dar prestigioasei edituri Lettres nouvelles, care în acea vreme îngrijea o colecție la editura Robert Laffont și intenționa să-mi publice romanul *Bunavestire*. „*Vous n'avez pas vu le livre?*” m-a întrebat el, puțin jenat. – *Oui, il parle de vous et... assez mal!*”

Cu nici doi ani înainte, în '78, la întoarcerea mea dintr-un mai lung sejur în America, locuisem la Paris la soții Goma, iar cu vreo trei ani mai devreme încercasem – cu tot riscul ce-l incumba pe acea vreme orice apropiere sau susținere a scriitorului izolat de societate și de confrăți –, încercasem să-l ajut să-și publice o carte. În toamna lui '76, parcă, în orice caz cu luni înainte ca eu însumi să-l cunosc pe Burtică și să fiu primit de el, Goma m-a vizitat și mi-a mărturisit patetic (o, era un alt Goma decât cel rece și fals indiferent pe care-l întâlnesc azi!), cu vocea tremurând de emoție, cu o suferință greu reprimată, pe care am înțeles-o foarte bine și am iubit-o, că, deși a publicat câteva romane în foarte prestigioasa colecție de literatură străină a editurii Gallimard „Du monde entier”, dorința lui cea mai fierbinte este de a deveni, în sfârșit, autor român. De acest episod mi-am amintit când secretarul C.C., Burtică, la sfârșitul discuției despre manuscrisul *Bunavestiri*, m-a întrebat:

– Ei bine, ce credeți despre Paul Goma, despre „cazul Goma”?!

I-am replicat imediat că era o greșeală, o veche și gravă greșeală care se întâmpla cu scriitorul Goma. În primul rând, am adăugat, a greșit Dumitru Popescu, secretar C. C., interzicând romanul *Ostinato* și

împingându-l pe Goma spre disidență. Așa cum știe destul de multă lume în cercurile literare, acest roman putea să apară atunci, la începutul anilor '70, mai apăruseră cărți asemănătoare, aspre, ocupându-se de universul concentraționar al stalinismului, Ceaușescu însuși, i-am reamintit lui Burtică, a „înfierat” public, în repetate rânduri, metodele ilegale ale Securității sub Dej.

În continuare, spuneam, se procedează injust, nedrept cu acest om: nu i se publică textele, este împins în mizerie, cu familia lui, se țese în jurul lui, nu numai de Securitate, dar și de aparatul extrem de activ al Uniunii Scriitorilor, al unor membri al Biroului și Consiliului Uniunii Scriitorilor, o rețea de zvonuri și murdării. Spion, evreu, rus, lipsit „total” de talent (uitându-se că aproape două treimi din membrii Uniunii Scriitorilor erau cu adevărat impostori, veleitari și sicofanți, creații ale valului de „entuziasm” al anilor cincizeci, când literatura se făcea după dosar și după bunele intenții proletare!). Unul din vârfurile acestei maree calomnioase a fost acuza lansată la Atena și regizată de „colegul” nostru Ion Brad, aflat în „exil” în Grecia ca „simplu” ambasador, cu ajutorul fostului nostru „coleg”, comunistul entuziast și finul om de societate Dimos Rendis, cum că Goma ar fi rus, sovietic (i se dădea și numele „adevărat”!) și că ar lucra, bineînțeles, pentru Serviciul Secret de Informații al U. R. S. S.

Burtică mi-a dat dreptate, părea că știe aceste lucruri la fel de bine ca și mine, în orice caz nu m-a contrazis nici o singură dată când, minute în șir, am apărât cauza nu numai a lui Goma, dar și a unui scriitor acut nedreptățit. Goma, azi, aruncă asupra lui Burtică plasa groasă a îndoielii și sarcasmului. (Mulți, mai mărunței, la *Europa liberă*, dar și în țară, fac la fel preluând cartea lui – în fapt, cele două variante, românească și franceză, ale cărții – ca pe o literă de evanghelie, fără atitudine critică, uitând că e vorba de un spirit pătruns de vocația justiției sociale, dar și a răzbunării, un intelect inflammat și subiectiv, cum o spuneam, chiar și în cărțile sale de ficțiune, acolo unde orice polemică, orice resentiment sunt imens păgubitoare pentru crearea unei tipologii obiective, credibile, acolo unde spiritul justițiar este *mal en place*.) N-aș fi început, poate, aceste file memorialistice – sau, în

orice caz, nu acum, atât de devreme! – dacă reflectarea cărții sale *Les tremblements des hommes* și, apoi, *Culorile curcubeului* ('77) asupra unor cititori mai puțin avizați, de la Maurice Nadeau, care atunci, după lectura cărții lui Goma, n-a mai vrut să-mi publice *Bunavestire*, deși eram în faza semnării contractului, ea urmând să apară abia peste cinci ani la Flammarion, – până la unii tineri scriitori sau jurnaliști români de azi, n-ar fi de natură să arunce o imagine nu întru totul conformă trecutului apropiat, ațâțând, ceea ce mi se pare mai grav, un nou război de gherilă ideologică, lansând din nou „dosare” și „liste negre”, manipulând adevărul în modul cel mai abject, adică afirmându-l pe jumătate, trunchiindu-l, lipind cap la cap două fraze peste o prăpastie de alte fraze și idei, colând și calomniind, cu fervoare, brutalitate sau geniu, după caz.

De curând, un oarecare Florin Ardeleanu, în excelenta revistă „Familia”, în cadrul, cum se spune, al unei ample recenzii despre cartea lui Goma, se apropie, vrând-nevrând (eu cred că mai degrabă ne-vrând, dar asta arată încă o dată impactul negativ, ușor otrăvitor al cărții!), de marginile calomniei. F. A. spune printre altele că „Partidul se pregătea, prin cuplul Burtică-Breban, să rezolve cazul Goma”. Nu înțeleg, cum așa: „cuplul Burtică-Breban”? Eram exclus din partid de cel puțin cinci ani și din toate forurile reprezentative ale Uniunii Scriitorilor, o excludere – e bine ca anumiți neofiți s-o știe sau să și-o amintească! –, provocată de mine în vara lui '71! De la revenirea mea în țară în aprilie '72, de la neprimirea mea la Congresul Uniunii Scriitorilor din mai '72, deși acesta fusese motivul major al revenirii mele, spaima (cu toate că aveam deja cetățenia germană) că voi fi rupt de literatura română, deci, din septembrie '71 când mi s-a *acceptat* demisia de către Biroul Uniunii Scriitorilor, din iarna lui '72 când am fost exclus din Partid, din Biroul și Consiliul Uniunii Scriitorilor (în mod ilegal, nestatutar), de atunci și până azi, deci, martie '91, nu am ocupat nici un fel de post în ierarhia Uniunii Scriitorilor, nici în conducerea Uniunii, în Consiliu sau în Birou, și nici ca simplu redactor, două decenii. Oare memoria noastră e atât de anemică încât trebuie eu însumi să amintesc aceste lucruri, dreptatea, justiția civică nu încep oare cu acel *suum cuique*

tribuere, principiu fundamental de drept roman: dă-i fiecăruia ce este al lui?!

Vrem să restabilim o întreagă lume, sperăm, luptăm pentru o profundă răsturnare a in justiției și minciunii sociale, și, în același timp, cu o ciudată și naivă sangvinitate, admitem date, mințim cu adevărat, trunchiem istoria, facem alte liste negre, alte dosare și o altă psihologie a dosarelor! Oare când vom avea, în fine, criterii ale valorii, ale valorii estetice, literare, când vom înceta să apărăm adevărul unui grup, oricât ar fi acesta de bine intenționat, pentru a spune, în sfârșit, *adevărul*, atât cât suntem capabili, dar întreg adevărul, o nouă societate, polemică pe drept cuvânt față de cea veche, injustă și abuzivă, nu se poate naște dacă promotorii ei se servesc de aceleași legi, reflexe, tertipuri învățate altădată!

Când un oarecare băiețel de la o revistă din provincie (revistă, repet, excelentă, cu nu puține merite în ultimele două decenii, și, deși nu sunt un admirator al poeziei și poziției, pozițiilor politice ale lui Alexandru Andrițoiu, trebuie să-i conced o anume clară, fermă stimă pentru probabil opera vieții sale, revista „Familia”, unde au publicat, timp de decenii în umbra provinciei, dar și a cenzurii, nume mari ca Ovidiu Cotruș, Balotă, Negoîtescu, Doinaș, Radu Enescu și alții), deci, când un tinerel, începător în ale publicisticii, îmi alătură numele de cel al unui activist superior, al fostului secretar al Partidului, cu intenția de a mă denigra, trebuie să știe că face un abuz, cel puțin, o mărunță măsluire a istoriei. O spun nu atât pentru F. A., pe care nu-l cunosc, ci pentru cei tineri căroră le urez să intre în noua, libera literatură debarasați de bolile, apucăturile grave ale manipulării valorii estetice, le urez să învețe să prețuiască și să apere fondul, litera, esența actului creator literar. Suntem înconjurați azi – cum am fost și ieri! – de o anume indiferență ostilă, dacă nu de ură de-a dreptul: cine vrea să servească literatura, romanul, poezia, eseul, istoria literară, critica, atât de necesare mai ales azi, să reînvețe principiile profesiei noastre, să încerce, dacă este capabil, să se lase pătruns de *emoția* valorii, a capodoperei, ca și a creatorilor ei.

Goma, o spuneam, a aruncat în cartea sa o plasă groasă de sarcasm asupra lui Burtică; eu, însă, îi acordam o anume încredere. Să fi fost eu atât de naiv sau... atât de corupt...?!

VI

După ce a încercat să mă convingă să modific *Bunavestire*, Burtică, pe care l-am cunoscut cu ocazia acestei audiențe de la începutul lui februarie '77, văzând că sunt refractar la orice modificare a cărții, terminată cu trei ani înainte, mi-a cerut totuși o concesie: – Atunci..., mi-a spus, scrieți măcar o prefață în care să vă explicați atitudinea politică și civică. Sunt unii tovarăși aici care afirmă că ați fi dușmănos regimului!...

– O postfață am spus eu.

– O postfață! a acceptat el, și astfel am adăugat *Bunevestiri* acele câteva pagini de care, azi nu sunt mândru. Dar, spre deosebire de unii colegi ai mei care făceau compromisuri de tip prostituat în chiar *interiorul* operei (vezi *Delirul*, apărut cam în aceeași perioadă în care, ne amintim, tânărul Ceaușescu apare, „eroic”, în carne și oase!), eu am produs compromisul în afara operei, un principiu al meu, al lui Matei Călinescu, Nichita Stănescu, din tinerețe. – Dacă trebuie să facem compromisuri cu puterea – cine, unde, care dintre cei mai mari nu a făcut-o, cu puterea, fie că ea a luat masca militară, bancară sau politică, religioasă sau administrativă! –, dacă trebuie să facem un compromis, începând cu Femios ce cântă peștorilor abuzivi ai Penelopei, s-o facem, ne-am spus noi, în *afara* corpului operei, să fie acesta un adaos, o lipitură, un articol de presă, poate un interviu, o prefață sau mai bine o postfață, dar strigătul creației noastre să-l păstrăm estetic curat, intact!

Am scris deci acea blestemată de postfață, în care însă nu citez nici pe Marx și nici pe Ceaușescu, ci, dacă-mi amintesc bine, pe Goethe și Unamuno. Adaug însă, e drept, câteva fraze ambigue despre posibilitatea luptei în societatea instalată în România după al doilea război – „cu precădere după '65” – și declar că tot ce se întâmplă de la această dată este

„istorie, fenomen complex, profund integrator al tuturor straturilor sociale etc. etc.”.

Evident, nu sunt mândru de aceste câteva fraze și le regret, deși, până azi cred că atunci, sub toată domnia lui Ceaușescu, exista într-adevăr posibilitatea luptei. Dar am socotit că e mai bine să le scriu decât să emigrez sau, mai grav, să-mi prostituez cartea mea probabil cea mai inspirată. Și apoi, am vrut cu orice preț ca această capodoperă a mea să apară în limba în care am scris-o, în patria literaturii mele, și aceeași poziție o avea și prietenul meu Nichita, probabil cel mai mare poet român de după război, în orice caz creatorul celei mai puternice școli de poezie iraționalistă în ultima jumătate de secol, poezie pe care aparatul de propagandă al Partidului a trebuit, în ciuda, spre furia sa, să o răspândească zi de zi, în școli, cazărmi, universități, subminându-și propria ideologie, propriile principii! Arta mea și a lui Nichita, profund irațională, care puneau în dubiu ideea de progres moral sau social, existența ființei și a lumii obiective, care subliniau realitatea aristocrației naturale și falsitatea oricăror lupte sociale ca generatoare de noi valori, artele noastre – ca și ale unor congeneri! – au subminat, într-adevăr, comunismul! Disidența profundă aici trebuie căutată, și nu numai în opoziția jurnalistică, civică sau insinuantă, deși nici acestora nu le retragem un anume merit!

Înainte de a deschide discuția despre Goma, Burtică – pe vremea aceea, probabil, al doilea om politic în stat – a făcut un gest care m-a uimit, un gest pe care conducătorii comuniști, în general fățarnici, disprețuind cultura și pe slujitorii ei, îl făceau extrem de rar: un gest „sportiv”, aș zice, un gest deschis, extrem de angajat, un gest căruia i-a rămas credincios. L-a chemat, prin secretară, de la Casa Scânteii, în clădirea C.C., pe ministrul culturii de atunci, Miu Dobrescu, și, după ce acesta a pătruns în uriașul cabinet, arătându-i manuscrisul voluminos al romanului, i-a ordonat: Această carte trebuie să apară *așa cum e!* (Era copia care nu conținea nici una din cele 2000 de corecturi cerute de cenzură; cu excepția uneia, o jumătate de pagină despre martiriul episcopilor uniți și despre rolul nefast pe care l-a jucat dr. Petru Groza, el însuși fiu de preot ortodox, în procesul

bisericii Unite, Greco-Catolice, și în cel intentat în '55, în fața Curții Marțiale din Cluj, episcopului și, ulterior, singurului cardinal român, luptător pentru drepturile Ardealului, dr. Iuliu Hossu, singurul fragment pe care Burtică mi-a cerut să-l scot și am acceptat.

– La ce editură din țară doriți să apară romanul Dumneavoastră?, m-a întrebat Burtică, în fața ministrului, respectuos, iar eu, amintindu-mi că două edituri bucu-reștene îmi refuzaseră și calomniaseră cartea – în primul rând Cartea Românească și directorul ei, Marin Preda –, am spus, într-o mișcare spontană: – La Iași, la Editura Junimea!

Aceasta se întâmpla la orele șase seara; a doua zi la nouă dimineața directorul Editurii Junimea, Mircea Radu Iacoban mi-a telefonat și mi-a comunicat că minis-trul său i-a dat ordin să-mi publice romanul *Bunavestire* în cel mai scurt timp.

– Da, va ricana poate Paul Goma, iată Târgul!

Fals, nu a fost nici un târg! Dovadă că, la nici o lună după apariția cărții, *Bunavestire* a fost sălbatic criticată, atacată, injuriată, ea și autorul ei, împreună cu Goma, Negoîtescu, Manolescu și întreaga „România literară” de către spadasinul bufon al curții prezidențiale, Titus Popovici, atac unic în analele plenarelor C.C., romanul a fost retras din biblioteci – nu din librării, deoarece se epuizase peste noapte! –, au fost pornite atacuri furibunde în toată presa literară și de partid, Nicolae Manolescu, singurul critic care a lăudat cartea, și-a pierdut, pentru un timp, dreptul la cronica literară. „România literară” (Mircea Iorgulescu), „Contem-poranul” (Dumitru Micu), „Luceafărul” (Mihai Ungheanu), „Tribuna”, „Convorbiri literare”, probabil toate revistele literare ale Uniunii – care atunci nu a schițat nici cel mai mic gest de protest! –, întreaga presă de partid m-a atacat, pe mine, cartea mea, dar și întregul și de fapt restrânsul front literar ce făcea atunci, implicit – lucru pe care Goma nu l-a înțeles și nu a încercat să-l înțeleagă! –, o opoziție culturală, dar și politică.

Burtică însuși – atacat și el, fără nume, în acea plenară de la sfârșitul lui iunie '77 – și-a pierdut puterea și, la câțiva ani, a fost silit – sau a vrut-o el însuși! – să demisioneze din toate posturile de partid, din C.C., fiind trimis

ca simplu inginer în producție. Burtică, să nu uităm, unul din puținii tehnocrați veritabili ai lui Ceaușescu, un deceniu ministru eficient al comerțului exterior, apreciat de oameni de afaceri din afara României. Toate acestea și altele Goma le ignora, deoarece nu se potriveau cu schema, oarecum simplificată, primară, a luptei sale contra sistemului. O repet, am avut atât de puțini luptători reali contra totalitarismului încât nici o clipă nu ne gândim să diminuăm importanța unei figuri de prim-plan precum Goma! Dar nu e mai puțin adevărat că insuccesul luptei noastre, incapacitatea noastră de a crea o opoziție veritabilă, organizată, contra tiraniei născânde, se explicau nu numai prin „lașitatea poporului român” (o expresie cu care nu sunt de acord, așa cum contest afirmația unor intelectuali de azi că românii ar fi incapabili de simț civic sau „primitivi, înapoiți” în exersarea drepturilor civice!), ci și prin lipsa noastră elementară de solidaritate, a inteligenței, incapacitatea lui Goma sau a lui Tudoran de a rămâne în centrul lumii literare, culturale, ei dând dovadă de o anume rigiditate, falsă intransigență, ce se învecinau nu rareori cu un dispreț crispat, cu o mască a suspiciunii, a aroganței monopolului adevărului și demnității civice, umane!

Nimeni, d-le Paul Goma, nu este în afara poporului său, a „egalilor” săi cu adevărat mesager, reprezentant, profet! Oare marea, invincibila eroare a lui Eugen Barbu – care este despărțit de Paul Goma printr-o lume! –, oare eroarea lui Eugen Barbu, scriitor adevărat, nu a fost mereu aceea de a se fi considerat *singurul* deținător al adevărului social și moral, și, încă mai grav, îndrituit să se *răzbune* pe propria sa tagmă?!

Când toată lumea greșește – sau ni se pare nouă că greșește! – trebuie să ne depărtăm, să fugim în exil, explicit sau nu, ca Aristide, nu vom învinge și nu vom avea niciodată dreptate împotriva ginteii noastre, a tribului nostru spiritual!

El, acest *trib* este, poate, detracat, heteroclit, templul culturii a fost nu de puține ori pângărit, dar el este singurul, adevăratul, vom pierde mereu de vom fugi, înrăiți, de sub coloanele sale. Céline însuși, probabil cel mai mare romancier francez după Proust, a pierdut când s-a opus națiunii sale „lașe”, cum o credea, geniul însuși sau furia dreptății nu sunt suficiente pentru a

apleca balanța unei prejudecăți milenare. Nu cei mulți, ci *egalii* tăi au dreptate, chiar când tac sau ezită sau își caută armele și cuvintele, când par adormiți sau fascinați de sirenele zilei. Într-o artă atât de aristocrată cum e literatura, rămâne un criteriu, o axă de stabilitate, de orientare, de valoare, nu numai propriu-ți instinct, propria-ți „dreptate”, ci instinctul „grupului” căruia i te-ai alăturat. Un *grup* care a preluat, de bine-de rău, realele, sfintele tradiții ale literelor române, ale conștiinței naționale exprimate în scris, în logos, ale ființei noastre istorice.

Există o mie de dreptăți, de răzvrătiri posibile; nici una însă contra ginte tale firești, contra poporului tău, chiar atunci când el se află în „nedreptate”. Ce sunt acelea *dreptate* și *nedreptate* în fața norilor grei, de plumb, ai istoriei, ai necesității, ai lui Nemesis...

VII

...După ce a aflat părerea mea despre Paul Goma și avatarurile sale, Cornel Burtică m-a întrebat dacă sunt dispus să vin cu Goma la el. „Bineînțeles”, am răspuns eu, încercând să-mi ascund uimirea; uimirea și neîncrederea. Când Goma, în varianta cărții de la Paris, se întreabă „de ce nu l-am sunat imediat după prima mea întrevedere cu C. B.”, comite, dacă-mi permite, cel puțin două erori: una, a aroganței – eu nu eram obligat să-l sun imediat, nu eram amici, și raporturile noastre, atunci, erau univoce, de la el spre mine, dacă-mi amintesc... oh, eram bucuros de fiecare dată când mă căuta și așa fi vrut să-l ajut mai mult decât am făcut-o. Încă la „România literară” îl menajam cât puteam – și pe el, și pe Leonid Dimov, amândoi stăteau ca un spin în ochii celor de la partid, care ar fi vrut să-i concediez, să nu le măresc salariul etc. etc., și când, de altfel, i-am și propus lui Goma să-i fac un referat la cartea lui *Ostinato* care avea „probleme”. Peste câțiva ani, când l-am întrebat, mi se pare, de ce nu mi-a dat totuși, atunci în ’70-’71, manuscrisul să-l citesc, pentru că așa fi putut, dacă nu cu influența mea politică, măcar cu cea scriitoricească, să ajut la apariția cărții, el, Paul

Goma, mi-a răspuns, cu o anume neglijență: – Eh, păi nu cred că se putea face mare lucru!

Paul Goma nu contenește să-l atace pe fostul său coleg de celulă, Al. Ivasiuc, defăimându-l cu o energie disproporționată, și hărnicia sa destructoare trece dincolo de reportaje și memorii politice, într-un roman întreg, *Bonifacia*, unde *Alec* este sediul unor inimaginabile defecte și ticăloșii, mai mult decât un pamflet, „romanul” acesta este un veritabil tratat de afurisenie, hilar prin transparența răutăcioasă, aproape demonologizantă, a unui biet individ care a suferit, a greșit desigur, era mânat de contradicțiile cele mai puerile, mai umoristice, dar care este un scriitor, fără îndoială, un martor lucid și articulat al epocii post-dejiste, unul dintre cei mai buni scriitori, romancieri și esești ai generației noastre. Din nou, transportul de morală în profesiunea scrisului îi joacă o festă lui Goma, transportul în ambele direcții: sau îl apasă, și încearcă (după, vai, metoda harnică românească a denigrării colegului sau conaționalului!) să-l „desființeze” pe autorul Ivasiuc sub povara realelor și închipuitelor vini și suspiciuni politico-umane, sau, invers, în sensul absolut contrar, își transportă propria vanitate literară în politică, și nu ne poate ierta, lui Preda, Nichita Stănescu, lui Ivasiuc sau mie, o notorietate de care el nu s-a bucurat. Gloria noastră, atâta cât a fost, i se pare un reproș continuu, o suspiciune continuă și, în raport cu această suspiciune care s-a generalizat în vechea emigrație, îmi amintesc de o noapte lungă de discuții în casa lui Mircea Eliade la Chicago când, în prezența lui Matei Călinescu, d-na Cristinel Eliade a revenit de-a lungul întregii serii la o unică întrebare ce prindea astfel ciudate sclipiri: – Cum de am reușit, eu, noi, scriitorii români cunoscuți, să ne publicăm cărțile, și el, adică Goma, nu...?!, reușind să mă proiecteze pentru acea seară, dar și pentru multe alte nopți treze ce mă așteptau, într-o stare aproape clară de vinovăție, de culpă, într-o psihologie tulbure și angoasată, punându-mi aproape în pericol întregul echilibru al vocației.

...Nu i-am telefonat, deci, imediat lui Goma pentru că eu însumi trebuia să mă gândesc ce hotărâre să iau, și-apoi, mai ales, pentru că nu credeam că Burtică ne va primi, într-adevăr, împreună. Ar fi fost – cum a și fost într-

adevăr, dar Goma omite să sublinieze asta! – o premieră absolută în lagărul de Est, ca șeful disidenței politice să fie primit la cel mai influent birou după cel al șefului statului, și nu în prezența unor activiști sau a unor scriitori politrucci, ci a unui prieten, oricum cineva favorabil lui, scriitor cunoscut – ceea ce nu era cazul lui Goma atunci! –, trăind într-un cvasiexil intern, refuzând să mai colaboreze cu autoritatea politică. Sigur, Burtică voia să ne câștige de partea lui, pe Goma și pe mine, și pentru aceasta ne-a promis amândurora că ne va publica o carte, mie *Bunavestire*, lui, una din cărțile oprite. Sigur, ei erau speriați de *underground*-ul politic al țărilor din Est, la o săptămână după prima noastră întrevedere cu el Burtică urma să participe, la Sofia parcă, la o consfătuire a secretarilor C.C. cu propaganda și cultura, confrunțați cu un fapt nou și neliniștitor pentru puterea comunistă în aceste țări: Charta '77, ce întrunea, pentru prima oară, vocile disidente din aproape toate țările comuniste europene, și e indiscutabil meritul lui Goma că, afiliindu-se Chartei, România a apărut pe harta disidenței Estului. (Voi reveni însă la ceea ce ne propunea secretarul C.C. și la poziția mea și a lui Goma vis-à-vis de aceasta.)

La o săptămână, însă, după prima mea întrevedere cu C. B., acesta m-a sunat, mi-a certificat promisiunea lui de a-mi publica *Bunavestire* și mi-a repetat invitația de a veni împreună cu Goma la dânsul. Atunci, da, încă uimit, l-am anunțat pe Goma și m-am bucurat, într-adevăr, că pot să-l ajut, deși nu au lipsit unii prieteni din anturajul meu care m-au sfătuit să „nu mă amestec” în „treburile astea” și să-mi văd de cariera mea literară. Nu bănuimam nici o clipă că însuși Goma în zilele acelea mă „suspiciona” sau... suspiciunea a venit abia mai târziu, când, la Paris, instalat confortabil, își scria cartea pentru prestigioasa editură Seuil?

Oricum, cu entuziasmul meu vechi, care mi-a atras nu puține momente inconfortabile, am spus: da!, l-am anunțat pe Goma care părea foarte bucuros – toate acele săptămâni, până la arestare, era teribil de emoționat de „aventura” noastră și părea, dădea semnele unei vii recunoștințe! – și într-adevăr, într-o dimineață de la sfârșitul lui februarie, a venit să mă ia de

acasă și, cu câteva minute înainte de orele opt dimineața, ne-am prezentat la una din solemn-macabrele porți de intrare ale C.C.

Aici va avea loc o mărunță scenă pe care Goma, în cele două variante ale aceleiași cărți (cea de la Seuil și cea de la Humanitas), o prezintă diferit, mințind, calomnindu-mă cu bună știință, spre răul meu, indubitabil, și spre folosul nimănui... decât, poate, al dictaturii!...

Am urcat deci cele câteva trepte și am pătruns în holul de la intrare, unde se mai aflau câteva persoane, și, la un birou, ofițerul de pază, un maior, parcă, de securitate, ce verifica listele de audiențe. M-am apropiat, mi-am spus numele și locul unde eram așteptat. În afara tuturor regulamentelor, tânărul ofițer – era un om înalt, negricios, al cărui nume nu-l rețin! – a sărit în picioare, m-a salutat cu mâna la chipiu și, dintr-o răsuflare, mi-a declarat, emoționat și puțin comic totodată, că se bucură enorm că mă cunoaște, că mi-a citit cărțile care i-au dat ore de satisfacție înaltă, ca, mai ales, *Animale bolnave* etc. etc...! I-am întins mâna, l-am întrebat cum îl chema, era ardelean, făcuse dreptul și, mi-a spus, încalcând încă o dată regulamentul strict de pază: – A, Dumneavoastră nu trebuie să-mi dați buletinul! Să mi-l dea dânsul, doar! și a arătat spre tovarășul meu (de atunci)! În *Le tremblement des hommes*, autorul urcă împreună cu Breban (despre care nu se spune niciunde că era un scriitor de o anume audiență în România, nici demisia mea din aparatul politic și cultural al țării, din vara lui '71, nu este amintită cu o iotă!), securistul de la poartă îl salută cu mâna la chipiu, nu-i cere actele! „*Mie, bineînțeles, mi le cere!*” zice Paul Goma.

Ce înseamnă acest: bineînțeles?! Nu este cumva o... cum să-i spun... da: o ticăloșie?! Una, așa, mică, nevinovată, strecurată, abia observabilă, dar totuși o ticăloșie! Noi, scriitorii, trăim nu numai prin profesionalism, dar și prin prestigiul moral, or, această variantă calomnioasă a lui Goma mi-a dăunat, cu atât mai grav cu cât folosește *adevărul*, însă *trunchiat*, cea mai... neplăcută formă a calomniei, uzitată și de comuniști sau de naziști în procesele lor penale sau de intenție. Da, în versiunea de la Paris, ofițerul nu-și explică gestul său! De ce a omis Goma explicația entuziastului ofițer – pe

care, în versiunea românească, o dă?! Nu a uitat-o, cartea a scris-o acolo, la Paris, cu memoria încă proaspătă, dovadă că în ediția românească de anul trecut ea apare, chiar și dacă într-o formă abreviată. De ce m-a *omis*, m-a „uitat”, m-a „tăcut”, cum zice el?! Ca să nu afle franțujii că sunt un scriitor cunoscut sau... ca să arunce asupra mea o umbră, o acuză abia voalată și, ce ciudat!, nefăcând în fapt decât să continue zvonul ticălos lansat de securitate imediat după întoarcerea mea în '72, din „primul meu exil”, zvonul că aș fi avut „o misie”, nu știu ce „însărcinări speciale”, intoxicarea obișnuită atunci când nu puteau acționa cu metodele lor mai expeditiv și brutale. Țin să-i reamintesc lui Goma că și despre el se puneau în mișcare cele mai grosolane sau rafinate zvonuri, murdării: în fața mea, odată, Pleșiță a încercat să-mi paseze una, după care Goma ar fi „agent sovietic”. I-am răs însă în nas, și celălalt nu a insistat! Omisiunea de adevăr a lui Goma era cu atât mai gravă cu cât eu, atunci, nu mă puteam apăra: dacă aș fi făcut-o la Paris, într-un jurnal, sau la *Europa liberă*, aș fi fost imediat etichetat ca trimis indubitabil al guvernului! Dacă o făceam în țară, în „Scânteia”, rezultatul ar fi fost și mai dezastruos. Alarmat însă de calomniile voite sau ne-voite din cartea lui Goma, la adresa mea, dar și a altor scriitori români cunoscuți, i-am telefonat prietenului meu Noel Bernard, directorul de la *Free Europe*, secția română, și mi-am manifestat acordul pentru un interviu pe care acesta, în agapele noastre prietenești, în prezența soției sale, Ioana Măgură, mi-l cerea de mult. În aceeași săptămână, însă, într-o lungă convorbire cu criticul Nicolae Manolescu, aflat atunci la Amsterdam, acesta m-a deconsiliat ferm și cu insistență să dau acel interviu. „N-o să mai putem scrie despre tine, mi-a spus Nicolae Manolescu, ai să fii rupt de literatura română”.

L-am ascultat și am suportat nu puține pierderi profesionale și morale, atât în sânul emigrației culturale la Paris, cât și în țară!

Cui i-a folosit aceasta?! Nici mie, nici lui Goma, nici literaturii vii, celei bune, ce lupta în felul și în formele ei – dovadă eficiența ei, atunci și acum! – poate doar... dictaturii!... Încă o dată: dictaturii!

VIII

...Cum au decurs cele două întrevederi pe care le-am avut cu secretarul C.C. Cornel Burtică?! Fără prea mari diferențe între ele, dacă este să omitem că între prima, la sfârșitul lui februarie, și cea de-a doua, în prima jumătate a lui martie, a avut loc o tragedie națională: cutremurul din 4 martie. De altfel, ca un semn de bunăvoință (de o parte și de alta a baricadei), Burtică i-a publicat lui Goma, după a doua întrevedere, un articol, un cursiv *Pământ de flori* în „România literară”, care a stârnit senzație: Goma nu mai apăruse de ani de zile în presa literară, cu atât mai puțin în „organul central” al literaturii și când? Într-un moment când presa internațională rezona de interviurile sale, de atacurile la adresa lui Ceaușescu – după cutremur, la București se aflau sute de corespondenți străini, și Goma folosea, dibaci, toate armele ce-i stăteau la dispoziție, ghidat cu inteligență, ca și cu ani înainte, de D. Țepeneag, întemeietorul și artizanul cu adevărat al opoziției culturale românești. Ceaușescu știa probabil ce face retrăgându-i numai lui cetățenia română, în timp ce Goma, Virgil Tănase, Botez și alți disidenți au reușit să și-o păstreze pe a lor, cetățenie care nici până azi, în 1991, nu-i este restituită lui Țepeneag! Apropo de acest fapt: încă de la prima întrevedere pe care am avut-o singur cu Burtică am atacat această problemă și, din nou, spre uimirea mea, Burtică mi-a dat dreptate: – Într-adevăr, a acceptat el, fără să ezite, s-a făcut o greșeală gravă retrăgându-i-se lui Țepeneag cetățenia!... (L-am privit uimit, deoarece era notoriu că președintele însuși semnase decretul rușinos.) – ...Nu, a adăugat el, nu este în stilul Tovarășului acest tip de rezolvări nedemocratice!... I s-a împins cu insistență această hârtie de către... știi dumneata cine!...

Burtică m-a privit cu insistență și încă o dată se confirma explicația întregii sale atitudini: fiind numit secretar cu propaganda și cultura al C.C., după ce acest post fusese ocupat ani de zile de Dumitru Popescu, era în rivalitate cu acesta. D. Popescu a fost creatorul, printre altele, al cultului personalității – pe care urma să-l adopte și Burtică, nu după multă vreme,

sperând probabil să-l poată influența, dacă nu chiar manipula pe omul din fruntea statului și care, nu puținor inși din anturajul lui le dădea impresia de *prost*! Probabil că și Maurer a căzut în această capcană când l-a împins pe primul loc pe tânărul, radicalul, naționalistul și limitatul în calități intelectuale și culturale, fostul utecist, protejat al lui Dej, miopie în care urmau să cadă nu puțini; eu însumi, o recunosc – Țepeneag și Pituț îmi sunt martori! – eram tentat, în vara lui '71, după neta de-clanșare a Revoluției culturale, să mă întorc și, folosindu-mi poziția din aparatul cultural și politic, să încerc să-l influențez pe omul care, nu de puține ori, îmi apărea influențabil, dacă nu nesigur de-a dreptul, în ședințele oarecum restrânse pe care le aveam cu dânsul atunci, noi, membrii Biroului de conducere al Uniunii – nu am vorbit niciodată cu Ceaușescu între patru ochi! –, să încerc să limitez dezastrul care se profila, în ochii mei, cu claritate!

Există, în țările noastre, țări de Răsărit!, cel puțin două feluri de a te împotrivi puterii: cea *directă*, frontală, europeană, *poloneză*, practică rareori și care nu dă niciodată rezultate eficiente – încă o dată onoare lui Goma! –, și cealaltă, într-adevăr pământească, cu tradiție, ce ne-a alunecat din geamantanele fanarioților sau din viclenia tortuoasă grecească – cea insidioasă, răzvrătirea sau răzmerițele de culoar, atacurile voalate și redundante asemănătoare unui târg rafinat și interminabil în jurul unui covor de Buchara sau Kirman lângă minuscule cești de cafea, ce este și devine aproape o artă în sine! Nu stabilirea prețului este cu adevărat scopul – ce intenție vulgară! –, ci derularea unor complicate formule de politețe (ce sunt tot atâtea injurii subtile dacă spadasinii verbali sunt de talie!), situarea celuilalt în etajele sociale, politice și mondene, colportajul de știri, noutăți despre vreme, familie, trib, planetă și marile puteri ale momentului, discursuri asupra tradiției și inovației, artei și decadenței moravurilor, despre femeie și metaforă, despre Firdousi și Lloyd George, Churchill sau contele Ciano!

Astfel și cu luptele de culoar ale puterii comuniste ce, bănuiesc, semănau nu puțin cu luptele de dinainte, oricum una din variantele acestei țesături de interese și de grupuri, mai ales atunci când puterea se concentra

în mâna vreunui autocrat, rege sau mareșal, beizadea sau domn ce-și pândea rivalii din București sau de la Poartă. Ivasiuc îmi spunea odată că explicația incapacității intelectualității noastre de a se coaliza contra domnului era relativ simplă: spre deosebire de bătrânul Occident unde nu rareori scriitorii de vârf făceau parte dintr-o clasă puternică, autonomă economic și politic, noblețea franceză sau marea burghezie germană, vârfuri ce purtau cu ele aroganța, dar și calmul istoric al unor purtători de opinie dincolo de clanul aflat imediat la putere, la noi, scriitorii, *grămăticii*, o pătură, un grupușcul istoric oarecum recent, își creaseră prestigiul – și acela nu prea stabil! – abia în ultimul secol, și, de proveniență extrem de modestă, era redus la ajutorul, bunăvoința și caprițul domnului, voievodului, uneori ale bancherului, ca în vremuri mai noi. – De aceea, spunea în continuare Ivasiuc, spaima tuturor nu este atunci când domnul face abuzuri – oarecum previzibile, în zonele noastre geografic-morale! – ci când acesta... înnebunește!

Mie mi-a repugnat mereu – sau, cum doriți, nu am fost capabil de aceasta! – lupta, politica de culoar: de aceea, în cei câțiva ani când m-am apropiat de putere am făcut-o în mod franc, chiar prea franc pentru spiritele dunărene, unde arta politică folosește în primul rând tertipul dedublat al lingușelii insidioase, al vitriolului aruncat asupra umbrei, și nu asupra persoanei incriminate, lauda pompoasă, a *clin d'oeil*-ului, înjosirea ceremonioasă și fugară, ca o haină ce se poate purta pe ambele părți!... Probabil că această metodă este una eficace, de vreme ce boierii mai mici sau mai mari au folosit-o de-a lungul secolelor. Nu suntem atât de ruși de tradiție cum credem! Dar ce te faci cu... *nebunii*! Cu un Ioan Vodă, cu un Mihai Ghiaurul, cu un... Ceaușescu?! Cu cei care uită pilda înțeleaptă a unui Alexandru cel Bun sau Ștefan al treilea, cel Mare, care, după o scurtă personalizare a domniei, s-au sprijinit pe vechii boieri, spre gloria lor, liniștea țării și tihna straturilor complicate sociale?! Dej, în toată instinctivitatea sa primitivă, a avut tactul să se sprijine pe boierii vechi sau noi, după ce a mazilit câțiva care îl primejduiau direct, cu cinismul întreg al unui fanariot (ca în cazul Pătrășcanu, care nu numai că-l speria pentru viitorul imediat, dar îi și irita spiritul lui – și al ortacilor săi – de pro-letar

aproximativ, prin acuratețea intelectuală și franchețea morală, care, în ochii lui, ai „lor”, trecea probabil drept „naivi-tate periculoasă!”). O pildă de un astfel de „boier nou” a fost Maurer, fără îndoială, cu care și-a construit întreaga, noua și excelenta politică externă, pe care Ceaușescu, în prima sa fază, a continuat-o cu succes. Dej însă, în ciuda corupției, abuzurilor, crimelor, inculturii crase și agresive, a lăbărțelii sale fanariote, nu a dat o clipă impresia de nesiguranță, de pericol, liotei de slujbași, de *boieri noi*, roșii, ce-l înconjurau și-l sprijineau. Și iată-l deodată pe ceașul cel fugos și tânăr, bun cunoscător și manipulator de oameni, genial misit între părți cunoscute ca ireductibile (vezi intermedierea între Brejnev și Willy Brandt, sau Begin și Sadat!), cum, după câțiva ani de cumințenie și respect al tradiției și privilegiilor, extrem susținut de marile puteri străine, cum, în vara lui '71 se nemulțumește nu se știe de ce – de răbdarea pe care trebuia s-o manifeste față de propria-i politică de cvasiliberalizare, insuficientă chiar și față de vecinii de la Nord ce mâncau aceleași feluri la ospete?!... sau... mai știi, îmboldit de perechea Mao-Chiang Cin să grăbească atacul antiimperia-list?! Sau cine știe, poate flatat de prietenii săi *fundamentațiști* din Africa septentrională și din Orientul Apropiat, ce urmau să semene atâția spini în calea gleznelor și genunchilor fini, pretențioși ai vechii și arogantei lumi a Soarelui Apune?!...

Iată-l deci pe tânărul domnitor roșu, noul Lăpușneanu, erou al scenei din balcon din 20 august când desfide însăși Armata Roșie și o determină să se maseze pe malurile Prutului, în aplauzele cancelairilor apusene care, acablate de scandalul vietnamez, scapă pentru câteva luni de afurisenia tinerilor și intelectualilor care, sute de mii, în Europa și dincolo de Ocean nu se solidarizau în ruptul capului cu odiseea încă dureroasă și suspectă din estul Asiei (vezi bombardamentul brutal al Cambodgiei, care a provocat până la urmă ajungerea la putere a khmerilor roșii, după Hitler, cea mai eficientă mașină de exterminat oamenii!), acțiunea militară de salvare a democrației în Vietnam, contra vietnamezilor înșiși!

Amalrik, unul dintre disidenții într-adevăr scilpitori ai gulagului sovietic, la una din primele sale conferințe de presă în Vest, și-a manifestat

astfel nedumerirea: – Nu înțeleg, a spus tânărul istoric ce urma să moară nu după multă vreme într-un stupid (!) accident de mașină, nu înțeleg de ce americanii, pe care și eu, în tinerețea mea, i-am admirat atât, fac toate lucrurile pe dos: ori îi blochează pe cei din Extremul Orient să încerce cu orice preț experiența marxismului-realist – ori, invers, aici, în Europa de Est, îi ajută pe ruși, cu toate mijloacele, să ne împiedice să revenim la democrația burgheză!...

IX

Dar cum se ducea lupta, opoziția de culoar?! Sub comunism, intelectualitatea a trăit, a trecut prin cel puțin trei faze, ultima fiind și ea împărțită în două. Cea dejistă, a „obsedantului deceniu” (o expresie nefericită, după părerea mea!), liberalizarea sau, dacă doriți, cvasiliberalizarea, și perioada ceaușistă, la care doar ultima parte, ultimul deceniu a arătat forma clară și agresivă a unei dictaturi personale.

Pe Dej, intelectualii de atunci, de vârf, se pare, nu l-au simțit ca pe un autocrat. (Ar fi interesante, într-adevăr, mărturiile actorilor de prim-plan ai acestui prim deceniu de putere comunistă, și noi îi invităm cu această ocazie pe toți scriitorii sau intelectualii care au scris în această perioadă și au jucat un rol mai mare sau mai mic să încerce să testimonieze, indiferent dacă sunt sau nu apti de simț autocritic – important fiind să posede un limbaj, un stil pe măsura unui eseist mediu și onestitate în fața istoriei care se zugrăvește iute sub ochii noștri. Nu vreau să dau nume, ar fi prea numeroase, unul trebuie însă să-l avanseze: e vorba, bineînțeles, de Petru Dumitriu, care publică în aceste săptămâni în „România literară” un astfel de *témoignage*, sub formă de roman: *Întâlnire la judecata de apoi*, după părerea mea nu capodopera Domniei-Sale și făcut în formă voalată, cu cheie. Îl invităm în paginile noastre să-și amintească acum, în libertatea reală a presei din România, cum a fost așa-zisul obsedant deceniu, din unghiul D-Sale de vedere, surparea valorilor, a marilor nume și, mai ales, lupta surdă, complicată, paradoxală și profund nedreaptă ce începuse între scriitorii care

nu se predaseră noii puteri – cel puțin în focul lor interior – și aparatul de partid, sutele, miile de falduri și de nuanțe pe care le prindea această încheștare. Am o deosebită stimă pentru opera și cariera lui Petru Dumitriu și mărturia D-Sale ar fi extrem de utilă nu numai culturii de azi, în procesul inevitabil și stringent al dedogmatizării istoriei recente). Greșeala noastră – greșeala noastră *gravă!* – la începuturile liberalizării ('64-'65) și întreaga, scurta perioadă până în vara lui '71, a fost aceea de a nu fi profitat destul, curajos, lucid – cum a făcut-o intelectualitatea maghiară sau poloneză ce traversa același tunel obscurantist ca și noi! –, de momentul de slăbire a Partidului, momentul de desprindere de hegemonia sovietică în nu puține domenii majore și de reinstalare a unui alt model, cel al puterii personale, de familie, modelul *peronist*, cum l-am mai numit. Dictatura care a urmat poate că nu ar fi fost atât de crâncenă sau, cine știe, nu s-ar fi instalat în nici un fel dacă noi, actorii și factorii mai mult sau mai puțin de decizie din lumea culturii *ne-am fi unit* (nici azi, vai, solidaritatea vârfurilor în cultură și știință nu ne e caracteristică!) și am fi încercat (măcar) să facem procesul stalinismului cultural, al stalinismului *tout court*. (Așa cum, încă o dată, ungurii, polonezii l-au făcut!). Ce e ciudat e că Partidul o făcea mai categoric decât noi, condamnând metodele ilegale ale Securității, începând o descentralizare administrativă și economică, înlocuindu-și aparatul de Partid, schimbând partenerii în exterior. (Măsuri pe jumătate – cu excepția externelor – iute anulate la începutul deceniului opt.) Ar fi trebuit noi înșine să facem mai decis legătura cu valorile trecutului apropiat, cel de dinainte de război. (Una din încercări a fost *Antologia...* lui Manolescu, topită și retrasă de pe piață, dar nu la decizia Partidului – cel puțin așa îmi mărturisea secretarul C. C., Mizil, în '68, înainte de Conferința Scriitorilor, ci la incitația unui grup de scriitori ca Stancu, Cicerone Theodorescu, Boureanu și alții, denunțând – *ei*, și nu Partidul! – includerea poetilor Radu Gyr, Ștefan Baciu și a altora în această carte, „slăbirea” vigilenței revoluționare!)

Iată, în acest exemplu, una din explicațiile majore ale slăbiciunii funciare a frontului scriitoricesc: lupta în interiorul speciei, fratricidă

uneori, alteori doar o concurență profesională sălbatică, caracteristică, mascată sub voalul „vigilenței comuniste”, transportul, în fapt, al valorilor nespecifice, ale politicului, ale „noii morale” pe terenul estetic.)

Politicienii români, aflați și ei la începuturile unei domnii, sfâșiați ei înșiși de lupte intestinale, nu au avut decât să profite de setea noastră de putere, în cultură, de glorie imediată, setea aceea de glorie ce seamănă cu fanatismul, deoarece își exclude orice coleg sau adversar posibil, chiar dacă acesta se schițează doar în vis! Ar fi trebuit, deci, să reluăm mai decis, mai siguri pe noi, criteriile esteticului, logicului, bunului-simț, numele mari, adevărate, prestigioase, de la 1900 încoace, ar fi trebuit să publicăm în grabă câteva istorii ale literaturii moderne și contemporane pentru a oferi o scară indubitabilă a valorii, sfârșind astfel cu ierarhizările mai mult sau mai puțin de grup sau subiective din periodice sau din sumarele unor cărți de critică a literaturii vii, sfârșind cu ierarhizările cele mai subiective și fanteziste ce circulau atunci într-un fel de samizdat oral prin lumea noastră. E adevărat că I. Negoițescu intenționa o astfel de istorie, dar a făcut „greșeala” să-i anunțe sumarul și criteriile în revista „Familia”, lucru ce a stârnit un val de proteste, din nou, nu dinspre partea oficialității ce, un timp, preocupată de stabilizarea noii sale formule, ne arăta o benefică cvasiindiferență (ceea ce noi numim: liberalizare!), ci din nou din lumea noastră: din nou Stancu și alți scriitori umflați de proletcultism, zeci de scriitori de mâna a doua sau a treia care, în „absența stăpânilor”, în absența celor mari, măturați de coasa dictaturii proletariului, erau chemați să joace, cu satisfacție abia acoperită, rolul impostor de mare scriitor – din nou Stancu, Jebeleanu și alții –, repet, scriitori buni, dar otrăviți de tribuna înaltă pe care se aflau, au protestat și săracul Negoițescu a trebuit să-și retragă proiectul, atât de necesar, de interesant, sau să-l transporte în subsolurile activității sale.

Pentru a nu părea unora excesiv de aspru cu unii colegi ai mei, voi relata un fapt, cunoscut de puțini, ilustrativ într-un grad înalt pentru complicațiile luptei pe care le ducea literatura atunci, luptă pe care străinii sau propria noastră emigrație culturală – care nu a trăit nici o oră în

miasmele și condiționările acestei lupte, acestui mediu nou istoric – dacă nu le falsifică, le nivelează la extrem: rareori și numai în momente extrem dogmatice, extrem represive cum au fost cele de la începutul instalării bolșevicilor sau cele de la sfârșitul dictaturii personale ceaușiste, lupta aceasta s-a simplificat, s-a maniheizat într-o încheștare între bine și rău, între poliție și partidul său (sau, dacă doriți, invers!) și reprezentanții spiritului și tradiției reale românești. În rest – decenii întregi, lupta aceasta a luat nu rareori forme absolut paradoxale, de necrezut uneori pentru cei „din afara” lumii noastre sau din afara comunismului. Slăbiciunea literaturii noastre, a frontului nostru prost, cum ar zice Noica, lipsa de luciditate și de nerv, de îndrăzneală politică, incapacitatea de a fi într-adevăr *orgolioși*, adică siguri de noi, de valorile pe care le producem, de ceea ce reprezentăm. Și, vai, aceste metehne, mi-este teamă, continuă! Sunt ele oare eterne, legate de creație... într-adevăr?!

Mă aflu la Sinaia, în iarna lui '63, pentru prima oară musafir la palatul Pelișor (nu eram încă membru al Uniunii Scriitorilor, dar mi se făcuse favoarea de a mi se acorda o repartiție pentru o cămăruță la etaj!) și scriam la primul meu roman, la *Francisca*. Apăruse, mi-amintesc, prima carte de poezii, sub comuniști, a lui Blaga, mort de curând – avusese timp să-și vadă șpalturile, prin grija lui Ivașcu, mi se pare! –, o carte postumă deci, cu un sumar extrem de „prevăzător” dar, oricum, apăruse pentru prima oară după ani de salahorie cvasiculturală și după apariții marginale ca traducător, trăitor în teama arestării și a vulgarității din presă, și din viața cotidiană a Clujului „cultural”; nimic din ce-i omenesc nu i-a rămas străin, atunci, în acei treisprezece sau paisprezece ani de excludere a sa de la catedră și din viața publică literară română, marelui om.

Matei Călinescu, care nu împlinise încă treizeci de ani, era atunci, prin grija, dar și prin curajul și gustul lui Paul Georgescu, șef de secție critică la „Gazeta literară” și făcea cronica literară. Cu ocazia, deci, a apariției subțirelului volum, a făcut o cronică „neprevăzătoare”, mai amplă decât cele de care se bucurau culturnicii, atâția așa-ziși colegi ai lui Blaga, mai

mici sau medii, cocoțați pe tot felul de posturi în ierarhia revistelor, a Uniunii, a Partidului, Arlusului, Securității înseși etc. etc.

După apariția acestei cronici din „Gazeta literară”, seara, la Pelișor, în aerul velutat și bonom de mare pension al vârfulor culturii, s-a întâmplat un cutremur!

X

Ne aflam cu toții, un grup de vreo zece-doisprezece scriitori, instalați în marele hol de lemn al Pelișorului, (celebru prin faptul că în el fuseseră expuse rămășițele pământești ale gloriosului rege Ferdinand), la una din plăcutele palavre în jurul focului, ce avea loc în fiecare seară. Se aflau acolo, printre alții, Jebeleanu, Preda, Nina Cassian, Al. I. Ștefănescu și Mihnea Gheorghiu.

– Ați citit cronica literară de azi, din „Gazeta lite-rară”?, lansă cineva atacul și, iute ca un foc de paie lacom, discuția se aprinse în jurul acestei teme. Dintr-un bavardaj lejer, traversat de poante politice și literare, calambururi sclipitoare, amintiri despre scriitori dispăruți, conversația s-a focalizat și înăsprit brusc, pierzându-și eleganța. E adevărat, nu s-a mers până acolo încât să se protesteze contra apariției cărții – deși mi se pare că am auzit remarci minimalizatoare la adresa calității poeziei martirului dispărut, dar repede atacurile s-au concentrat asupra tânărului cronicar. – Cine e acest Matei Călinescu?! Cum i se permite să țină o cronică literară?! Ce, a înnebunit Paul Georgescu, dă pe mâna unor necunoscuți locul cel mai supravegheat – de foruri, dar și de confrăți! – al revistei ce era *organ* al Uniunii după „Scânteia”, deci dătătoarea de ton în lumea literară. Și atunci am tresărit, pe scaunul meu aflat puțin literal, mai ales după ce, nu știu cine, o voce, a remarcat: – Vedeți că se află un prieten de-al lui aici!

– De fapt, a irupt unul dintre convivi, ce-ar fi să studiem puțin dosarul acestui Matei Călinescu?! Mi se pare că are o origine destul de tulbure! Cum dăm pe mâna!...

Iarna lui '63, deci trupele sovietice evacuasera teritoriul României de cinci ani, trecuseră cinci ani de la faimosul congres XX (al cărui raport hrușciovist, într-adevăr revoluționar – Gorbaciov nu se înscrie azi, oare, în aceeași linie, evident, mult mai radical?! –, fusese interzis în țară și în mediile de Partid) și, din nou, cuvântul blestemat *dosar* căzuse într-o discuție profesională, purtată nu la Sindicat, nu la Partid, nu la Securitate, ci în holul luxos al unui palat, unde masa și casa, îmbelșugate, costau ridicol de ieftin, cuvânt invocat de un scriitor, de un scriitor adevărat. Știu numele acestui scriitor, dar nu vreau să-l divulg deoarece nu aceasta e important (în orice caz, nu a fost Preda!), ci inconștiența colectivă, beția de care erau cuprinși, subtil și tenace, cu toții, *revoluționarismul* acela fals, ca orice ideologie impusă de o poliție totalitară. Se aflau acolo, ca și în presă, nu puțini foști scriitori suprarealiști, oameni de stânga înainte de război, și grotescul răzbunării aparatului de partid în cazul lor a fost că le-a interzis lor, în primul rând, tovarășilor de drum, arta, esența și forma artei lor, taxând-o ca „mic-burgheză”. Dar ei, unii dintre ei foști anarhiști și geniali pornografi ai literaturii, copii talentați, fără frică, nici reproș, luptători vaianți contra mașinii și „stupizeniei” burgheze, contra filistinismului de orice bord, acum, într-un stat condus de câțiva lăcătuși, vopsitori de vagoane, vagi electricieni și alții, ne-calfe încă, și-au pierdut întreaga, inspirată sau nu, insolență și truculență, se aliniaseră ca niște școlari în fața puterii primitive ce bâlbâia fraze vag ideologice, unse cu uleiul gros al resentimentului, resentiment pe care nu puțini l-au împrumutat cu grabă din arsenalul copiilor confuzi ai proletariatului român.

– Da, dom'le, tovarășe, ia să vedem ce e cu dosarul acestui băiat..., acestui filfizon literar, fost asistent al lui Vianu, pe care nu l-am văzut, vreodată, semnând un editorial „de-al nostru” etc. etc.!

Reproșul la adresa poeziei lui Blaga – atât de greu, de nedrept, de absurd publicată la luni de zile după moartea lui –, amenințarea cu *dosarul* la adresa unui tânăr critic ce îndrăznea o laudă timidă și calificată pentru una din marile și nedreptățile siluete ale culturii noastre m-au umplut de silă: mi-am făcut bagajul și am vrut să fug, dându-mi în același timp seama

ce gravă ar fi orice confruntare a acestei lumi călduțe, nu impotoare, repet, dar flatată excesiv și amnezică, grav amnezică. Dimineața, la o oră „mică”, când m-am întors acasă de la Riegler, un restaurant în afara incintei Pelișorului, am găsit sub ușă un bilet al Ninei care mă ruga să nu plec, să nu fug, luându-și asupra ei vina tuturor. Mi-a fost încă o dată rușine: cine eram eu ca o poetă distinsă, cunoscută, să-mi ceară scuze, un mărunț și aproape ridicol, în rigiditatea sa, debutant întârziat care, ca și prietenii săi, Matei Călinescu și Nichita Stănescu, visează, inoportun, pueril, la criterii pur estetice!

Peste câțiva ani, cărțile noastre, ale lui Nichita, Matei sau ale mele, au fost acuzate în străinătate, dar și acasă de estetism, iar literatura noastră, de evazionism estetic! Se poate, azi încă sunt mândru că, în ultimul deceniu al lui Ceaușescu, când aproape nu puteam să public – și nici nu voiam, decât textele mele fundamentale! –, am insistat ca un interviu al meu, mi se pare în revista azi dispărută, sau pe cale de dispariție, „Ramuri”, să poarte titlul: „Esteticul – zonă autonomă și majoră a vieții sociale”!

Într-adevăr, *descoperirea esteticului*, a esteticului pur, absolut, a fost pentru noi, pentru grupul nostru restrâns, prost văzută și destul de izolată în acea frământare socială, un ideal profesionist, dar și unul practic, de luptă. Esteticul, esteticul pur are acest inconvenient, dar și privilegiul ciudat de a fi perfect ambiguu: el poate fi fugă, dar și ideal social, depinde în ce moment, în ce ambient îl abordezi, cu câtă curățenie, cu câtă radicalitate, depinde din ce unghi îl ataci. În plină perioadă dogmatică dejistă, a aspira spre esteticul pur putea fi mai mult decât o fugă din real, putea fi o gravă neprevădere, aproape o crimă. În momentul liberalizării – atâta câtă a fost! –, a-ți aminti că unii, doar cu câțiva ani înainte, visau esteticul ca normă, *numai* esteticul, valoarea intrinsecă, părea hilar, dacă nu de-a dreptul laș, evazionist, cum se spune. În cel mai bun caz, ei puteau fi adepții aceluiași snobism literar ce făcea furori în plastica și literatura engleză și franceză la sfârșitul secolului trecut: artă pentru artă!

Dar noi nu voiam – noi nu vrem nici acum! –, deși milităm pentru același *estetic ca formă autonomă și majoră a vieții sociale*, o artă pentru

artă, nu, noi vrem o clarificare, o profesionalizare a criteriilor, o revenire în câmpul nostru predilect și major, în specificitatea noastră inconfundabilă, noi respingem orice imixtiune, fie ea a bisericii, a moralei burgheze sau a Partidului! Încă o dată azi, când abia liber, esteticul riscă să fie din nou invadat de *resentiment*, sub atâtea forme mascate și ingenioase ale acestuia, prelungind întreaga epocă comunistă care, în mare, în esența ei, ce a fost decât o epocă sălbatică a *resentimentului*?! De *resentiment*, dar și de carierism și, anume, de arivismul cel mai grosolan, ce se drapează în faldurile moralei sau politicului pentru a accede la sfere sau merite care altfel sunt, oho, inabordabile!

I-aș sfătui pe acești domni de ieri și de azi, atât de harnici în *resentiment* și carierism, mai mult sau mai puțin mascat, să-și încerce geniul adaptării și al luptei nu în zona socială, ci în cea, cu mult mai limpede și aspră, a metaforei, a construcției ideatice și logice sau a redescoperirii tradiției! A reabilitării istoriei, sociologiei, psihologiei, aici, unde, ca și în filosofie, urbanistică și alte zone majore ale construcției spirituale, pauperitatea și ezitățile noastre sunt mai mult decât evidente, explicabile istoric sau nu.

Propunem acestor domni care, sub masca restabilirii *tout de suite* a adevărului social și profesional, compun deja liste negre, dosare de merite, genealogii „pozitive”, și care își exersează ochiul vigilant, încruntat, atunci când cineva cu har – doar cu har! – îndrăznește să calce alături de poteca trasată de câteva spirite înțelepte și, ades, oculte, alături de cele câteva parole de fier ale unui grup sau altuia – le propun, deci, dacă nu au bunul-simț de a înceta continuarea acestei „tradiții realist-socialiste”, să aibă măcar pudoarea de a ne arăta un rest de inventivitate, un început de creație chiar și în zona alunecoasă a avansului social, a reîmpărțirii grăbite, prea grăbite, a rolurilor.

XI

Vorbeam mai sus despre cele două modalități de a lupta contra puterii abuzive, contra puterii *tout court*: manevrele de culoar și opoziția fățișă, atât de rară, de exotică pe plaiurile noastre, mai ales sudice. Ardelenii, într-adevăr, au făcut sau au recurs mai des la opoziția fățișă și organizată, și e suficient să amintim cele vreo trei secole de luptă civilă, din ce în ce mai lucidă, mai eficientă, mai largă, care a primit numele de *Școala Ardeleană*, făcută și impulsionată sub protecția noii religii a ardelenilor: Biserica Unită cu Roma, cea Greco-Catolică, *singura* instituție care s-a opus și care a fost eliminată total din viața publică, civică și al cărei martiraj, în mod paradoxal, continuă și azi.

Cât de puțin suntem obișnuiți, cât de greu ne vine să acceptăm lupta deschisă, totală, contra unui regim discreționar, o arată felul în care au fost și sunt încă priviți un om și o instituție care au refuzat compromisul de orice fel, adaptările, colaborările mai mult sau mai puțin profunde: omul se numește Lucian Blaga, iar instituția: Biserica Română Unită.

Înainte ca poliția sau aparatul politic al vechiului regim s-o facă, ne-am grăbit noi, adeseori neremunerați, să acoperim – și Omul și Instituția! – sub reproșuri, uneori chiar sub calomnii. Lucian Blaga era prezentat în anii șaizeci ca inadaptabil – în sensul rău! –, ca ins care a pierdut trenul, incapabil, deși doritor, de adaptare, de aranjare, de compro-mis; iar despre Biserica Unită, pur și simplu se afirma că după o lungă *trădare* s-a întors la ființa mună și legitimă, *singura* Biserică posibilă și istorică a românilor, cea răsări-teană, Ortodoxă. *Luntrea lui Caron*, romanul exemplar și mărturia dramatică, lucidă și îndrăzneată apărută în ultimele luni arată, cu câtă claritate, energie și profetism a reacționat poetul și filosoful din nordul țării la noua invazie barbară, dacă nu desființând, oricum relativizând mult celelalte modele din capitala țării, a unor artiști impecabili însă comozi, grăbiți să-și vadă scrierile tipărite și de noua putere.

Iar seninătatea cu care, azi, ieșită din *underground*-ul a peste patru decenii de martiraj – dar de existență pastorală și catehetică! –, Biserica

Unită luptă să-și păstreze, să-și continue ființa, de data aceasta nu cu organele Securității, ci cu o amnezie agresivă aproape generalizată și cu vârfurile statale și bisericești, este edificatoare. La o întrunire pe care revista noastră a avut-o la Cluj (la una dintre ele) pe tema luptei Bisericii Unite de a-și recâștiga dreptul la vechile lăcașuri de cult, zidite de ea, și dreptul de a primi și a mărturisi împreună cu vechii și noii credincioși credința în Mântuitorul, unul dintre vorbitori, părintele Botiza, calm și aproape trist – cu o elocvență tristă vreau să spun! –, se întreba de ce Uniții, după ce și-au văzut desființată brutal Biserica, capii ei târâți în pușcării și torturați, atâția preoți alungați sau forțați și șicanați prin mii de viclenii să „treacă”, să „semneze” trecerea la cealaltă Biserică, după întreg exodul acesta în interiorul țării (într-o teribilă emigrație internă, într-un exil intern, care a durat aproape o jumătate de secol), Biserica noastră Unită trebuie să sufere în continuare, să reia calvarul de la început.

– ...Poate este vina noastră, spunea părintele Botiza, poate este în întregime vina noastră: *nu am suferit destul!*

Iată o frază adâncă, *adevărată*, demnă de buzele Sfântului Paul sau Sfântului Augustin, o frază mai îngrozitoare decât imprecizia cea mai aspră. Și, încă o dată, ca și în cazul martiriului cultural (și fizic!) al lui Lucian Blaga și al altor câtorva care au rezistat integral mareei roșii, actul acesta de suferință și împotrivire se duce sub semnul imposturii, al calomniei abile, inventive, al nerăbdării noastre de a reduce la același numitor orice, preîntâmpinând cu o ciudată bucurie sau grabă metodele forței totalitare.

Nu de puține ori auzim fraza imbecilă, grăbită și sinucigașă: „– În definitiv, de ce să existe două biserici?! Și-apoi... să nu uităm: ei *au trădat!*”

L-am întrebat odată pe unul dintre acești viforoși apărători ai solidarității neamului: – Dar când anume a început această trădare...?! Nu cumva în primele secole după Christos, când fecioarele dace s-au unit cu tinerii coloni romani, învățând un nou grai – iată și o trădare lingvistică de care azi suntem atât de mândri...?! Oare nu cumva sunt în istoria noastră *trădări* de care suntem mândri?! Exista oare România Mare după primul război fără *trădarea* lui Ferdinand de Hohenzollern față de casa sa augustă,

față de poporul său german, față de limba sa, când, la sfatul înțeleptului Brătianu, a târât țara care l-a adoptat și pe care a adoptat-o într-o catastrofă de moment, ce apoi s-a adeverit a fi una din întregirile cele mai justificate, cele mai puternice ale Românilor de pretutindeni?! Sau *trădarea* acelui grup de preoți ardeleni, ortodocși, care au început lunga luptă și complicatul calvar al luptei pentru drepturi elementare în sânul unui imperiu brutal, pentru dreptul la învățătură al „valahilor puturoși”, la ocuparea de posturi în administrație, dreptul de a alege și de a fi ales, dreptul de a fi o națiune, dreptul la o conștiință națională! Și au luptat atât de bine acești *trădători*, încât i-au convins, cu argumente aduse de la Roma, nu numai pe opresorii lor indiferenți și brutali, dar și pe ceilalți Români, de peste Carpați, la Est și la Sud, producând chiar și efecte hilare, cum a fost acea limbă cvasiutopică, italianizantă, a lui Heliade-Rădulescu! De ce a fost atât de fascinat tânărul Eminescu de flacăra ce pâlpâia cu o ciudată fervoare acolo, la Blaj, unde o magistrală catedrală străjuiește aproape un sat?!

Când Nae Ionescu proferează una din frazele sale nu numai extrem de imbecile, dar și periculos fanatice, cum că: ortodoxismul este egal cu românismul sau invers, știm bine ce flori otrăvite au ieșit curând din această învățătură exaltată, unificatoare cu orice preț, din acest totalitarism al ideologiei! Iar când Dej și poliția sa, de esență stalinistă, distrug a doua biserică în stat, ce număra peste trei milioane de credincioși și avea în spate trei secole de lupte politice și civice împotriva unui imperiu absolutist, străin, el, noul autocrat, a reușit, cu o eficiență într-adevăr diabolică, mai multe rele majore în același timp: distrugerea legăturii directe și ierarhice a uneia din instituțiile istorice românești cu Occidentul, *slăbirea* Bisericii Ortodoxe – în pofida aparentei ei întăriri cu bunuri, lăcașuri și credincioși! –, deoarece devenea cvasipurtătoarea ordinii de stat și era pe veci maculată de vina de non-asistență a unui *corp* în primejdie (cu excepțiile de rigoare ale unor clerici ortodocși!) și – în teritoriile *laicității confuze*, acolo unde vechea credință nu mai ajungea sau ajungea fals, calomnios, și unde „noua credință” era respinsă organic, instinctiv.

Dubiul asupra capacității poporului nostru de viață spiritual-religioasă, simptom major al tuturor marilor popoare europene, vechi și creatoare de civilizație! – a fost încă o dată reactualizat. Aceasta îl face, probabil, pe târziul, bătrânul Mircea Eliade, într-unul din jurnalele sale ultime, publicat la Paris, la Gallimard, să încerce, extrem de stângaci, aproape iresponsabil, să justifice mișcarea legionară ca „una care a arătat că poporul român este apt de religiozitate!”

Da, poporul român este apt de existență mistică și metafizică, apt de a practica și a crea viață spirituală, de a se înscrie în mitul și ideologia sublimă a suferinței Fiului Unic, dar nu mișcarea bezmetică și criminală, „nerăbdătoare”, legionară este o dovadă, ci încreștinarea noastră de la anul o mie, întreaga și vasta literatură orală ce înaintează, secole, prin vitregii teribile pe roțile de lemn și de aur ale credinței creștine, *necesitatea* poporului nostru și setea de credință ca de o *morală* profundă, de neocolit, unificatoare și păstrătoare de gintă, de neam, de ființă umană; religiozitatea românească este într-adevăr o realitate, nu prin politică, ci prin tradiție, și Coresi sau Eminescu sunt mai degrabă apostolii ei, decât nu știu ce proclamație, decret sau șarjă a poliției, mascată mai mult sau mai puțin abil.

Suntem un popor religios, și faptul că Biserica Unită nu s-a dizolvat, nu a murit, nu s-a epuizat în ciuda indiferenței, a șicanelor, a securiștilor obraznici și a atâtor tineri care o ignorau – cum poți ignora Istoria sau, mai dăunător, cum poți crede și răspândi o falsă, o adaptată istorie?! –, arată că, așa cum Biserica Ortodoxă se mândrește de a fi, în toată lumea, păstrătoarea adevăratei credințe, Biserica Română Unită se poate mândri, în întreaga și adevărata ei umilință de corp ce poartă încă vii stigmatele agresiunii ateiste și barbare, de a fi un stâlp al demnității românești și umane.

Oare cuvântul *demnitate* – în sensul său mai special, mai adânc, de *respect pe care ți-l datorezi ție însuși!* – nu va trebui să-l declinăm împreună cu Biserica luptă-toare, cea care a ales rara și aspra formă de opunere vădită, necruțătoare, față de *vremi*?!

Sunt mai multe forme de luptă, e adevărat; dar nici una dintre ele nu trebuie să le ignore sau să le condamne pe celelalte, altfel riscă să cadă nu

numai în orbirea fanatică a „nerăbdării” de a învinge, dar și în boala propriei slăbiri. Într-adevăr, numai o victorie reală, îndreptățită, ne întărește; celelalte, cele false pe jumătate sau pripite, ne împing spre nesiguranță, spre rătăcire în cerc, spre epuizare internă.

Nemo contra Deus, nissi Deus ipse, pe Zeus nu-l poate învinge decât propria sa forță.

XII

Paul Goma (și alții) face mare caz de o dedicație pe care i-am dat-o generalului Pleșiță pe un exemplar al romanului *Bunavestire*, la câteva zile de la apariție.

Apropo de aceste dedicații ce apar uneori, polemic, în presa română! E bine să se știe, să ne reamintim, că această curioasă, interesantă subspecie literară – despre care, e adevărat, se pot face amuzante antologii! – nu este de domeniul public, așa cum este literatura, în totalitatea ei. Un scriitor, vreau să zic un scriitor profesionist, are o anumită psihologie când emite un text ce trebuie să-l confrunte cu eternitatea și o alta când se apleacă asupra unui jurnal de domnișoare – cu un secol sau două în urmă astfel de jurnale erau la modă, chiar și în marea literatură romantică germană! – sau asupra paginii de titlu a propriei sale cărți pe care un cititor, un admirator i-o întinde să-și aplice fraza amabil-convențională și semnătura. În ce mă privește, eu nu vreau să-mi reneg dedicațiile – cele câteva sute, cel puțin! – pe care le-am împrăștiat cu indiferență și amabilitate de-a lungul carierei mele! Paul Goma, însă, care, printr-o împrejurare de natura destinului, a dat infinit mai puține astfel de dedicații – îi urez să ratrapeze această mărunță injustiție pe care i-a oferit-o existența socială! –, nu poate înțelege, probabil, că o dedicație, acordată chiar și unui general de securitate, nu înseamnă mai mult decât ceea ce înseamnă: câteva rânduri amabile, de curtoazie, pentru cineva care ți-a cumpărat cartea sau care ți-a făcut un serviciu, cineva care ți-a arătat o anume bunăvoință. Sunt unele reviste care azi, în România, fac un anume război de dedicații; după modesta mea părere, ele nu fac decât să

se afunde într-o bătălie sterilă, nesemnificativă: de ce amabilitatea mea, chiar și față de un potentat, să constituie o vină?! Nu o dedicație sau alta, întâmplătoare sau conjuncturală, au dus starea culturii noastre acolo unde se afla la sfârșitul deceniului nouă, nici măcar două sau trei rânduri aruncate în presă, convenționale – deși, față de rândurile din presă, publice, am avea dreptul la mai multă asprime! –, ci angajarea personală, *funcțională*, de zi cu zi, este infinit mai gravă! Prezența fizică în spatele unui birou, al unui prezidiu, cauționarea fizică și auctorială a unui program anticultural sunt nesfârșit mai grele de sens, de consecințe... În ce mă privește, eu, din sutele, din miile de dedicații pe care le-am dat pe cărțile mele – și sper că bunul Dumnezeu mă va ajuta să mai adaug încă alte sute (sau mii!) pe cele viitoare! –, chiar dacă unele dintre ele se află în bibliotecile unor foști activiști, foști militari, ale foștilor *aparaciki* etc., nu le regret în nici un fel; am trăit în *acea* lume, am publicat cărți în *acea* lume după o luptă indescriptibilă, enormă, și, mai mult decât jena, nedumerirea de a fi trăit în *acea* lume oficială, resimt mândria de a fi rămas integru, scriitor, atât cât poate fi un om dependent de istoria cotidiană a unui deceniu sau de necesitățile comune, mândru, într-adevăr mândru de a fi făcut publice câteva texte coerente și reprezentative! Și, poate, nu numai pentru cel ce semnează aceste rânduri și nu numai pentru deceniul în care ele au apărut, printr-un fel de miracol, printr-un fel de justiție a literei scrise, a logosului!

Apropo de dedicația dată lui Pleșiță de care Goma face atâta caz: da, generalul Pleșiță mi-a făcut un serviciu, nu mie, omului, care nu avea nevoie de bunăvoința sa, ci textului meu, manuscrisului meu, romanului *Bunavestire*, și, pentru acest lucru, când acest manuscris a văzut, ca printr-un miracol, lumina tiparului, i-am scris câteva rânduri de mulțumire. Nu știam, bineînțeles, că același om urma să-l tragă de barbă pe Paul Goma, deși, bineînțeles, nu ignoram injustițiile pe care acest om și alții – pe care nu-i cunoșteam, din aparatul de represiune! – le comiteau. Dar, ca și în cazul I. Negoțescu, am încercat, izolat cum eram în anii aceia, să intervin în favoarea victimei, am încercat, am luptat să readuc în discuție un punct de vedere cât de cât uman, cât de cât de bun-simț, valoric. I-am apărut nu

numai pe Negoîtescu sau pe Goma, dar și pe alți autori prost văzuți; unii dintre ei, atunci, în anul '77, se numeau... Mircea Eliade sau Eugen Ionescu! Unii, bineînțeles, acum că „războiul” a trecut, naivi sau simpatici eroi de cafenea, vor afirma că Pleșiță voia să mă manipuleze sau să mă neutralizeze, în cel mai bun caz!

Ei bine, nu m-a manipulat în nici un fel, nu am făcut, în destul de lunga mea carieră publică, nici un milimetru de concesiune polițienească sau valorică! Dimpotrivă! Iar în ce privește neutralizarea, de care probabil unii, în *siajul* lui Goma, sunt ispitiți să creadă, ea nu a avut loc, deoarece, după apariția *Bunevestiri*, printr-un efect de... greață, ca să zic așa, de oboseală psihică și socială, am început să fac sejururi tot mai îndelungate în dificila și indiferenta străinătate culturală: oriunde mai bine decât *acasă*, decât o singurătate murdară, mai bine una curată. Între străini, între cei indiferenți și placid-aroganți, în oceanul unor idiomuri străine, pe continente vaste și fără rădăcini, în umbra unor turnuri fără memorie, privind păsări desenate de genii exotice!...

Într-o zi însorită de la începutul de vară a anului '76, în grădina populară Cișmigiu, în jurul orei unsprezece de dimineață, alergând la o întâlnire, l-am întâlnit pe o alee, nici mai mult, nici mai puțin decât pe ministrul adjunct al Securității Pleșiță, în civil, cu o servietă în mână, îndreptându-se, după propria-i declarație, spre forul suprem, spre C.C. al Partidului. M-a salutat cu un fel de voioșie ce era masca lor atunci când nu o foloseau pe *cealaltă* și m-a anunțat că a intervenit în favoarea mea la o cerere de călătorie în Suedia, unde se pregătea apariția unei cărți în editura René Coeckelberghs. Îl știam, cum am mai scris-o, de la o discuție-anchetă în legătură cu confiscarea manuscrisului *Bunevestiri* la graniță, din mașina aceluiasi René Coeckelberghs, și acum părea radios că poate să-mi dea vestea bună a aprobării călătoriei. „– Ei m-a întrebat jovial, ești mulțumit cum...?!”

– Deloc, i-am răspuns, pentru mine, mai importantă decât această călătorie este apariția cărții mele, care zace de trei ani pe la edituri!...

Pleșiță a luat un aer îngrijorat: „ – Nu știu ce se întâmplă cu manuscrisul dumitale, mi-a răspuns, mi-este teamă că este vorba de o gelozie profesională din partea lui... Marin Preda!... Dacă vrei, a adăugat, pot să duc manuscrisul la Comitetul Central: cui vrei să-l dau, lui Dumitru Popescu sau lui Cornel Burtică?!”

– Lui Burtică, am răspuns, nedând prea mare importanță promisiunilor generalului.

Peste vreo două-trei zile primeam pașaportul și fugeam la Stockholm, unde mi se oferea nu numai o bursă de lungă durată, dar și calitatea de scriitor suedez și liniștea, în sfârșit liniștea necesară cărților și lecturilor mele.

Stockholm, un oraș pitoresc, înconjurat de ape, cu oameni blânzi și inteligenți, având încă prejudecata fundamentală a literaturii de calitate, a poeziei și a muzicii, statura înaltă, severă și elegantă a lui Lundkvist, căldura deosebită a familiei Branting care mă adăpostea și, mai ales, frumosul fanatism literar al lui René, căruia i se părea că noi, cei câțiva scriitori români, Stancu, Nichita, Ivasiuc, Marin Preda, Gabriela Melinescu sau eu, am fi apti să spunem adevărul despre secolul în care ne mișcăm, am fi capabili să afirmăm o valoare majoră în ciuda originii noastre culturale mai degrabă marginale, în ciuda presiunilor magnifice ale marilor și vechilor culturi!

După o vară întreagă petrecută la Stockholm – unde mi se pregătea o nouă patrie și unde am scris un roman, *Pândă și seducție*, încă inedit până astăzi –, după o nouă ezitare a unui alt exil, m-am întors încă o dată acasă, spre furia sau uimirea unora, în patria literară de care fugeam mereu și care, asemeni unei insule fantastice, țesută din culorile febrei și halucinațiilor de zi-noapte, îmi apărea pretutindeni, acoperind în întregime orizontul nerăbdării sau oboselei mele de a lupta, de a crede.

Dar *patrie* înseamnă nu numai o memorie colectivă sau suma unor prejudecăți esențiale: patrie înseamnă și un destin, un fel de *neputință* de a fi altfel, o eșuare într-o gesticulație monotonă și simbolică. Patria este o alergare în cerc, o infirmitate ce devine lege sau, dacă vreți, o victorie

măruntă ce devine un fel de infirmitate, de dependență. Patria este nu numai limba și aerul ideilor, patria, atunci când există, este nu numai aerul de deasupra mormintelor celor ce poartă același nume cu noi, patria este un fel de necesitate abstractă ce apare brusc, nevăzută și de neocolit așa cum un orb nu-și poate ocoli ținta spre care tinde, nu pentru că o vede, ci pentru că o duce cu sine.

EXILUL INTERN

I

Foiletonul pe care l-am dedicat exilului („Stafiile și farmecul exilului”) ar fi trebuit să înceapă cu cele trei eseuri pe care le-am numit „Cazul Lucian Blaga”, prilejuite de apariția-eveniment a romanului *Luntrea lui Caron*. Și, poate, cu o mai amplă analiză a noțiunii de exil. Într-adevăr, dacă până la al doilea mare război al secolului nostru, exilul avea mai degrabă un sens univoc, cel de „pedeapsă” și „pierderea patriei” ca la vechii greci, de pierdere a drepturilor cetățenești, a averii, a limbii etc., odată cu venirea „la putere” a sistemelor extremiste politice, fasciste (în Spania, Italia și Germania) și comuniste (în Europa de Est), exilul, el însuși, se complică, se împarte în două: cel extern și cel intern. E suficient să facem această succintă analiză pentru a ne da cont, aproape cu brutalitate, de noua și enorma complexitate a termenului.

Marea noutate istorică este bineînțeles „exilul intern”.

Or, la noi, această teribilă, așa zice „canceroasă”, noutate politică și cetățenească a fost inaugurată (pentru mine acest lucru este indubitabil) de „cazul” Lucian Blaga alături de alții, bineînțeles, precum Țuculescu, Voiculescu, Ion Barbu, ca să rămânem în domeniul culturii. Pentru a generaliza puțin lucrurile, putem afirma că orice individ adult și onest care voia să creeze valoare în domeniul său, care voia să rămână în adevărata și buna tradiție a culturii și civilizației românești, orice individ creator și bine pregătit profesional care nu se „îmbolnăvise” de boala

fanatismului (roșu sau negru!) trebuia, volens-nolens, să intre pe culoarele, din ce în ce mai strâmte, mai întortocheate, nu rareori paradoxale, ale exilului intern.

Apărarea valorii, a tradiției, deci a valorii românești – agricultura, „satul românesc”, biserica, cultura – iată unicul criteriu care te putea face să devii, de pe o zi pe alta, exilat – exilat intern, chiar dacă nu părăseai fruntariile naționale, chiar dacă îți păstrai limba, postul, uneori chiar și carnetul de partid. Blaga, cum o spuneam, a fost primul mare exilat intern, iar romanul său, de curând apărut, arată luciditatea, curajul și profunzimea, vezi profetismul poziției sale, atunci, în „aurora” dictaturii proletariatului, când „ei înșiși”, noii ideologi, proletarii ieșiți din temnițele burgheziei și ale războiului dus de fasciști (cei care se grăbesc să-l poleiască cu aur pe Antonescu care are meritul de a fi lichidat mișcarea legionară, să nu uite că acesta s-a lăsat antrenat într-un război imperialist, dincolo de hotarele noastre istorice și firești, și a fost aliatul lui Hitler), când noii conducători, ei înșiși, nu aveau ceea ce se cheamă legitimitate, siguranță de sine, experiență în conducerea treburilor statului, îngâmfarea de pe urma relațiilor externe etc. (Legitimitatea, la drept cuvânt, nu au avut-o niciodată, aceea pe care ți-o dă reprezentanța națională ieșită din urne; dar, pentru câțiva ani cel puțin, susținuți de marile puteri occidentale, unii dintre *leaderii* din Est, comuniști, au fost, mai mult sau mai puțin, direct sau indirect, pe căi diplomatice sau economice, susținuți până la marginea, până în pragul legitimității.)

Dar Blaga, din păcate, a fost o voce în pustiu, un exemplu steril. Cazul lui arată încă o dată una din fisurile fundamentale ale intelectualității, și nu numai ale celei românești: incapacitatea de solidarizare în momentele de criză, de amenințare a valorilor mari, naționale, a persoanelor care sunt purtătoare ale acestor valori. Astfel, au putut învinge mai ușor, mai iute, mai brutal cei ce conduceau sub „umbrela” armatei sovietice, cei din „prima oră”, în ciuda disensiunilor între cei veniți de la Moscova și „autohtoni”; astfel au putut învinge Ceaușescu și clica lui, cea din „ultima oră”, din ultimul deceniu de dictatură: nici coșmarul social cel mai grotesc, cel mai

„absolut”, mai terifiant, nu a putut să ne unifice, să ne solidarizeze, nici în interior și, vai, nici în exterior. (Cu un an înainte de căderea dictaturii, la Paris, împreună cu D. Țepeneag am încercat să constituim o Uniune a Scriitorilor, deoarece în țară Uniunea Scriitorilor se afla de vreo cinci ani în ilegalitate, nestatutară, dar am întâlnit ample și ciudate rezistențe, ceea ce a făcut să eșueze proiectul nostru. Un exemplu, printre altele, de incapacitate de luciditate, de solidarizare, dar un exemplu major la care vom reveni.)

La cealaltă „extremă” a domniei comuniste avem încă un exemplu major de exil intern, de data aceasta un exemplu colectiv: cazul sau scandalul, cum vreți, al așa-zisei „meditații transcendente”, când multe personalități de prim ordin, dar zeci și apoi sute de specialiști, psihologi și sociologi au trăit, de pe o zi pe alta, frigul social, *underground*-ul profesional și psihologic, exilul intern. Din toate ororile ultimei perioade ceaușiste – care a culminat, indubitabil, cu planul paranoic de lichidare a satului românesc! –, cazul meditației transcendente este, probabil, cel mai original, cel mai „exotic”, cel mai surprinzător: oferind însă, în același timp, legături nu mai puțin curprinzătoare cu alte vechi și macabre înscenări ale stalinismului, vezi procesele de la Moscova, inițiate de Stalin și „orchestrate” de trista celebritate ce poartă numele de Vîșinski.

În primul rând cuvântul: *transcendental*! Nu numai unul dintre cele mai dificil de pronunțat în limba noastră (pus în circulație de un aparat de propagandă în fruntea căruia se afla cineva cu evidente probleme de dicție chiar și la noțiuni sau expresii curențe, cu mult!), dar și una din noțiunile cele mai complexe, mai abstruse, din întregul vocabular al filosofiei kantiene. (A *transcende*, a depăși, a trece dincolo de criteriile curențe, *transcendental*, categoriile apriorismului, înaintea experienței, categoriile kantiene de timp, spațiu, cauzalitate, substanță etc.) Dar nu asupra substanței acestui cuvânt, complexă noțiune filosofică vom întârzia, ci asupra exotismului ei, a greutateii în a o exprima. Deja cu două decenii înainte, Ceaușescu a lansat un întreg program social și economic sub un nume dificil – pentru el oricum! – de articulat: *multilateral*, *multilateralitate*. Cu „transcendentalitate” însă – trecând prin ilicit și alte

neologisme de ultimă oră, dictatorul s-a întrecut pe sine: întreg aparatul de partid și polițienesc, primarii, adjuncții și adjuncții adjuncților, plutonierii și cohorta enormă de responsabili, securiștii mici și mari, reali sau bănuți, miile de semidocti cu patalama universitară ai regimului au trebuit să înghită această noțiune, acest cuvânt. (Oare câți dintre ei au avut curiozitatea să-l caute într-un dicționar, efort aproape inutil, deoarece majoritatea dicționarelor ieșite sub comuniști – vezi masa noastră rotundă la Institutul Lingvistic din Cluj, „40 de ani de noapte a dicționarului românesc” – au ocultat sau, mai ales, au corupt, degenerat, răstălmăcit, pervertit scrisul tuturor noțiunilor din marile grupe de cuvinte „dușmane”, ce țineau de realitatea și denumirile din lumea țăranului, a agriculturii, a bisericii, a culturii și științei, a filosofiei și, mai presus de toate, a istoriei.)

Dar să povestim pe scurt „romanul” acestui episod provocator și profund anacronic – față de celelalte „democrații populare” –, sângeros nu în formă, ci în esență și în conștiințe, episod ce trebuie să treacă de la comentariul oral în cel scriptic – și noi invităm încă o dată pe martorii și „eroii” acestui scandal politic ceaușist să colaboreze, în paginile revistei noastre, pentru a clarifica și, mai ales, a face ireversibil unul din momentele-cheie al diversiunilor dictatoriale, așa cum ar trebui, de altfel, să procedăm cu întreaga perioadă comunistă: numai *litera scrisă* poate fi începutul procesului de dogmatizare, numai istoria reală, scriptică, organizată, lucidă ne poate apăra de o tiranie viitoare, de un abuz statal viitor, numai istoria –, deci memoria scriptică, coerentă și organizată, simbolică și științifică ne poate interpreta trecutul, ni-l poate salva de la uitare sau false și varii interpretări.

...În anul de grație 1981, nu mai știu exact în ce anotimp, prin părțile „Dunării-de-Sus” și-a făcut apariția un oarecare Stoian, cetățean elvețian, pare-se, care a propus instituțiilor specializate – psihologice, sociologice – și „altor ministere” un experiment, un nou „program” de educație și antrenament pentru a declanșa noi resurse de energie, poate, cine știe, de a forja un „om nou”. Ah, utopia „noului om”, ce carieră lungă, întortocheată, seculară, a avut această sintagmă până a ajuns în secolul nostru să producă

hecatombe umane, fizice și morale: „noua Rasă” (fascistă), „noul om” (comunist).

Ciudat, propunerile, mai degrabă stranii (la acest nivel) ale micii biserici stoianiste, un fel de sincron românesc cu realitatea, adeseori îngrijorătoare, a atâtor secte ce se răspândesc ca focul sau ca apa în țara Soarelui-Apune și nu rareori încalcă limitele legii și ale buneicredințe, propunerea falsului elvețian a fost primită cu brațele deschise: dar nu de specialiști, ci de tovarășii care foloseau până la indigestie, zilnic, în discursuri și articole de ziar, cuvântul „științific” și derivatele sale, tovarășii din „conducere”.

II

...În biroul prof. Marin Rădoi (care urma, cu ocazia acestui scandal, să-și piardă postul de ministru adjunct la Învățăământ), prof. dr. Radulian, directorul Institutului de Psihologie, ia cunoștință de o decizie a conducerii de Partid, semnată se pare de însăși Madame Ceaușescu, de a da curs cererii d-lui Stoian din Elveția de a ține cursuri pentru un „experiment de testare a eficacității tehnicii de meditație transcendentă în educația tinerilor”, curs ce urma apoi a fi răspândit în școli și licee: profesorii Gheorghiu și Radulian referă negativ asupra nivelului și actualității unui astfel de curs, însă sunt obligați să dea ascultare înaltei decizii. Până aici nimic nou, de peste patru decenii specialiștii s-au obișnuit cu astfel de încălcări brutale ale domeniului și competenței lor, ruina României de azi este rezultatul lor. De data aceasta, însă, familia Ceaușescu și clica lor, clanul lor, au hotărât, după modelul proceselor de la Moscova, din anii treizeci, să exploateze „incidentul” exotic și oarecum anodin al „meditației” pentru a mări „veghea revoluționară”, „vigilența”, pentru a accentua cultul personalității, deja suficient întreținut și, probabil, pentru a mări procentul de frică irațională ce stă la baza oricărei dictaturi, dincolo de clase și ideologii, dincolo de orice justificare. Într-adevăr, în acest scandal al meditației au fost prinși nu numai „simpli” tehnicieni, sociologi, pedagogi sau psihologi, dar și vârfuri ale

culturii și ale administrației politice; acum că nimeni nu mai era la adăpost în fața „bănuielii”, a vigilenței „de stat și de Partid”, oricine, de la orice nivel social, putea fi scos, târât, smuls din „respectabilitatea” civică și împins pe banca acuzării. Și, rapid, acest, mai degrabă amuzant, kitsch, episod al „meditației transcendente” a devenit „complotul contra tovarășului Ceaușescu”, a „ordinii de Stat” etc. etc.

La ce se așteaptă un om bogat, mai ales un îmbogățit peste noapte, cum sunt atâția în secolul nostru?! Zi și noapte el se așteaptă să fie furat și asasinat. În primul rând furat, depozitat de ceea ce el însuși, în proprii săi ochi, nu crede a avea legitimitate. De ce se teme, în primul rând, cu o frică și „furie” disproporționată, irațională, un dictator, cineva care cumulează cu rapiditate în mâinile sale puterile discreționare ale unui stat?! De un complot, de „ceva” care să-l „jefuiască” de puterea neverosimilă dobândită peste noapte, de care el însuși nu apare convins. Și, dacă un astfel de complot întârzie, dacă o astfel de conjurație nu se ivește, ei bine, în frica lui irațională (o frică atât de enormă și de inumană, încât se apropie de gelozie, în imperiul vieții și furtunilor sentimentale!), el inventă *de toutes pièces* un astfel de complot și nu ar fi exclus ca, în timpul instrumentării procesului sau proceselor, să înceapă să creadă el însuși în acesta. Astfel, la începutul anilor cincizeci – orice s-ar zice, anii cei mai sângeroși ca brutalitate a dictaturii comuniste, ca număr de victime și de abuzuri fizice și morale exersate în toate clasele sociale! –, noii conducători, nesiguri pe ei, beți de noua și demesurata putere pe care tancurile sovietice care moțăiau în jurul marilor orașe ale țării le-o asigurau, au inventat astfel de „comploturi”! Deși burghezia română era „la pământ”, fugită, dar mai ales izolată, închisă în numeroasele pușcării politice sau la Canal, nu numai depozitată de bunuri, dar și „afurisită”, *demonizată* (vor trebui studiate, odată, similitudinile acestui sistem, comunist, ce se voia dialectic și rațional, științific, cu crizele indubitabile ale bolilor Evului Mediu timpuriu), burghezia română, deci, intelectualitatea „reacționară” și țărănimea înstărită trebuiau să facă oficiul de figurație în atâtea procese „orchestrate din interior și din afară”, trebuiau să furnizeze „comploturi și instigații”, temei al unei „vigilențe mărite”, al

unei înăspriri și mai brutale a mijloacelor represive, al cedării unui spațiu privilegiat Ministerului de Interne, al recompensării mai cinice a delatorilor și fripturiștilor de ultimă oră.

Cursul de „meditație transcendențială” drept complot contra vieții Tovarășului! Ce titlu grotesc, de care peste un timp cei mai tineri vor zâmbi, dar care, câțiva ani cel puțin, a acoperit o realitate sumbră și hilară în același timp. Au fost prinși în acest proces, în acest „scandal”, zeci și zeci de psihologi, pedagogi și sociologi, vârfuri ale culturii – precum poetul Marin Sorescu, eseistul Andrei Pleșu și alții, cărora li s-a interzis semnătura, fiind însă îndemnați să se pocăiască în public, să facă un act de reparație pentru o vină niciodată comisă! –, iar institute întregi au fost desființate – Institutul de Psihologie și Pedagogie, Facultatea de Filosofie practic, aneantizată (ea cuprindea patru secții din care trei, cele de Psihologie, Pedagogie și Sociologie, au fost practic desființate: cea de a patra secție, cea de Filosofie, era redusă, în urma atacurilor succesive ale lui N. Ceaușescu, la un studiu sumar al unui marxism vulgarizat, cu exemple masive din „opera” Conducătorului). Zeci de specialiști de înaltă clasă au fost trimiși „la munca de jos”: *Prof. Dr. Vladimir Gheorghiu*, specialist în psihofiziologie, citat în nu puține tratate străine de specialitate, remarcabil autor el însuși, o somitate, este trimis ca simplu lucrător la „Nufărul”, după ce a fost victima unui proces în cadrul Institutului de Psihologie. Interesant de notat că, deși, cum o spuneam la început, el s-a opus diletantului experiment „transcendențial”, pe măsură ce lucrurile se îngroșau și se agravau, nu puțini dintre colaboratorii și colegii săi de institut au început să-l denunțe și, cine știe! poate să și creadă în „vinovăția” sa, oricum, să-l acuze tot mai vehement că e „vinovat de a fi știut de complotul contra tovarășului”, în timpul nenumăratelor ședințe de „demascare”, ședințe unde, ca în anii treizeci la Moscova, anii cincizeci la București, se cultiva isteria colectivă, atacul la persoană sălbatic, fanatizarea minciunii oficiale, spălarea creierului.

Prof. Dr. Radulian, directorul Institutului de Psihologie, face o criză cardiacă și este pensionat prematur. *Dr. Stroe Marcus* este trimis la muncă

necalificată într-o uzină metalurgică. *Dr. Georgeta Dan Spânoiu*, fostă șefă de secție la Psihologie socială, este trimisă ca muncitor necalificat. În timpul ședințelor de critică și autocritică, ea își face o vehementă autocritică cu accente paroxistice, deplorând cu sinceritate faptul de a fi maculat numele tatălui ei! *Dr. Aurora Perju-Liiceanu* – trimisă muncitoare într-o țesătorie. *Dr. Irina Holdevici*, specialistă în psihofiziologie, asistentă a profesorului Gheorghiu, este trimisă, la rândul ei, ca muncitoare necalificată într-o fabrică textilă. *Dr. Holdevici*, autoare a numeroase articole, colaboratoare la tratate de psihologie, este acuzată în ședințele de demascare de „a fi umblat goală pe acoperișuri, drapată în cearșafuri, cu o lumânare în mână!...”. *Dr. Ene* și alții, pe care nu-i mai enumăr aici, sunt descalificați, trimiși în mărunte fabrici, dați afară, trăind ani de zile o vinovăție gravă și confuză, repudiați de foruri, dar și de proprii colegi, uneori chiar și de prieteni, plonjați cu brutalitate într-un „Ev Mediu al sentimentelor”, într-o zonă socială discreționară cu accente de iraționalitate francă, cu rânjetul poliției de stat, al Partidului, al poliției pur și simplu abia mascat în dosul acestor înscenări grotești și eficace. De remarcat că, în toiul acestei „munci” de demascare a „complotiștilor”, organele de Partid arătau o „intransigență”, o brutalitate cu mult mai marcate decât cele ale Securității! Să fi fost oare semnul că Partidul nu mai avea încredere în instrumentele sale?! (În fapt, numai conducerea lui; la acea oră, începutul deceniului nouă, noi nu credem că mai exista un partid ca atare!; conducerea lui, mai exact spus: grupul restrâns din jurul celor doi Ceaușescu, grup format din ce în ce mai evident din activiști recrutați de curând, de undeva din provincie sau din subsolurile partidului și aparatului administrativ-politic, veleitari grăbiți, fără pregătire și fără scrupule, contingent la care apelează orice formație politică discreționară, grup format din ce în ce mai clar din polițiști.) Poliția română va trebui să facă eforturi ample, lucide și în timp, pentru a se debarasa de pata indubitabilă, persistentă și gravă cu care regimul comunist, mai ales în cele două asalturi ale sale – „asaltul Dej” și cel din ultima perioadă a dictaturii lui Ceaușescu –, a marcat-o. Din clipa când ea, poliția, și-a părăsit sarcinile firești în orice

stat democratic: cele de asigurare a liniştii, a bunurilor şi siguranţei persoanei, a ordinii democratice pentru a se *ideologiza*, pentru a deveni complicea unei aventuri politice şi, în ultimă instanţă, a unei aventuri personale, antinaţionale, antiumane.

Astfel, au dispărut nu numai institute, o facultate umanistică cu secţiile ei atât de actuale, de necesare în viaţa socială modernă, s-au frânt nu puţine cariere, conştiinţe şi specialişti de înaltă calificare, dar chiar şi unele noţiuni, cuvintele au fost expulzate, exilate, blestemate, cuvinte ce ţineau de domeniile afurisite: *sociologie*, *filosofie*, *psihologie*, domenii temute de dictatură, de dictator, de comunismul însuşi. Mai ales cuvântul *psihologie*, această noţiune şi derivatele sale au devenit extrem de suspecte; şi nu numai specialitatea strictă ca atare, ci aproape întreaga cultură.

Nimic mai „firesc”: cultura este generatoare a umanismului. Orice regim care sabotează sau se teme de cultură îşi trădează astfel ilegitimitatea, frica de istorie, de viitor, deci frica de libertate.

Într-adevăr, noi, azi, nu putem concepe libertatea fără cultură.

EXILUL (LUPTELE INTESTINE)

I

Una din bolile noastre, ale țărilor „balcanice”, este cu siguranță fatalitatea, ceea ce numeam odată „mica fatalitate”. Și de acest sentiment a profitat din plin comunismul și mai ales familia Ceaușescu (căreia îi putem găsi echivalent doar în istoria turbulentă a secolului al XV-lea italian, în familia Borgia, unde Machiavelli a găsit în Cezar Borgia un model pentru *Principele* său. Oare literatura de mâine își va găsi, va căuta modele în această familie extrem de unită ce trăia într-un alt secol, de megalomani, cu un ciudat și profund resentiment față de propria lor clasă, cea țărănească, orice s-ar spune, o excrescență exemplară, magnifică, macbethiană a comunismului?...).

Mica fatalitate, bucuria de a cădea în sentimentul inexorabilității, senzualitatea fatalității, în fond, incapacitatea de europenism, văzut ca un dinamism lucid, constructor, responsabil. Sentimentul fatalității (al drobului de sare al lui Creangă; interesant, și Rebreanu, și Creangă au dedicat prostiei două schițe magnifice, nu ar trebui oare ele puse în legătură?!...), dar și cel al confuziei luptei: prin aceasta înțelegem luptele interne, intestinale, inutile, „păguboase”, cum ar zice acel prinț al gratuitului și generozității literare ce se chema Miron Radu Paraschivescu.

Puterea clanului Ceaușescu nu trebuie căutată numai în coeziunea sau marea sa abilitate – externă și internă –, dar și în confuzia noastră, în mediocritatea noastră în organizare și luptă. În incapacitatea noastră de a fi

lucizi de gravitatea momentului, în incapacitatea noastră de a transcende măruntele și tracasantele noastre vanități, spirite de grup, resentimente, lupte puerile și pierdute *d'avance*, în fapt incapacitatea noastră, a intelectualității române, de a fi la nivelul dramatic, o recunoaștem, al evenimentelor istorice. Am pierdut încă o dată și, ce ciudat, ne-am salvat, în același timp! Dar am rezistat, am învins chiar, dar... fără glorie! Neconvingător! Nu am putut fi la nivelul polonezilor (să ne consolăm, nici francezii n-au reușit această performanță în perioada lor „penibilă”, sub ocupație, pe care nu conțin s-o descifreze până azi!), dar nici la nivelul ungarilor, care au arătat totdeauna, începând cu superba lor revoltă din '56 și după aceea, o perfectă coeziune de breaslă, luciditate a momentului și scopurilor, sentiment real, profund, național. Apropos de sentiment național: când vom înceta să trișăm cu acest sentiment, cu această *realitate*, când vom înceta să facem din ideea națională o armă de diversion, o armă politică?! Când văd că și azi unele grupări încearcă să monopolizeze, să instrumentalizeze, să *utilizeze* acest sentiment, această stare profundă și gravă, încerc o nedumerire care se învecinează cu perplexitatea și greața. Nimeni, nici familia defunctă Ceaușescu și nici alții nu pot pretinde să posede acest sentiment, *adevărul* acestei stări! Nimeni nu poate vorbi în numele românismului, al *rumânismului*, acest lucru nu există! Suntem un popor multinațional, *nimeni* în România nu are sânge curat românesc, întreaga istorie a naționalismului mi se pare ridicolă și reacționară în mod profund, contrară adică valorilor și tradiției reale românești! Cine vrea să servească poporul și istoria românească trebuie s-o facă numai prin muncă creatoare, generatoare de valori indiscutabile, prin fidelitate creatoare față de tradiția românească, față de instituțiile care au făcut ca România de azi să fie nu numai un teritoriu fizic limitat de câteva borne de frontieră, dar și o realitate și o explozie în conștiință, în conștiințe, o *unitate* vie și majoră a continentului istoric și cultural în care trăim, Europa...

...Da, atât în exil, cât și în țară, în interior, am fost cu toții împotriva clanului Ceaușescu, împotriva comu-nismului. Și, în ultimul deceniu de dictatură, a existat o enormă coeziune în acest sens; și aceasta nu numai în

massele largi și indiferente, dar chiar și în rândul așa-zişilor membri de partid, chiar în cercuri înalte ale puterii: fenomenul Ceaușescu a avut „darul” nu numai de a caricaturiza sistemul, dar și de a-l face indubitabil inuman, monstruos de-a dreptul, cine mai îndrăznește, în forul său intim, să-l justifice?! Nu, eu nu cred că au fost în România 4.000.000 de comuniști, nici măcar 400.000, nici măcar 40.000! Nici nu exista măcar un „partid” în ultimul deceniu al dictaturii, și acest lucru partidele de opoziție, național-țărănesc și liberal – a căror istorie în România este mare și demnă de respect! – îl ignoră, lucru care explică, printre altele, ciudat de scăzuta lor popularitate. Va trebui oare să apară un partid monarhist care să stabilizeze voturile unei bune părți a populației ce ezită încă, pe drept cuvânt, între trecut și viitor, viitorul imediat?!

Dar în lupta dură și complicată politică, socială, nu este suficient, se pare, să fii contra *a ceva* pentru a produce, pentru a avea eficiență! Nu era suficient să fim indignați, revoltați, nedreptățiți, deposeați fizic și moral, umiliți până în ungherele cele mai intime ale personalității noastre; istoria dramatică, coșmardescă, teribilă, recentă ne învață că trebuia, alături de toate aceste răni și ulcerații, să fim capabili de unitate, de o minimă, necesară unitate pentru a putea lupta, pentru a fi capabili de a începe lupta contra unui organism bine pus la punct, polițienesc, contra unor grupuri care aveau siguranța și exercițiul puterii, aroganța și alianțele obținute după decenii!

Ei bine, nu am fost capabili! Eram ulcerați, jigniți, umiliți, frustrați, alungați, dar... continuam..., ca „în zilele bune”, să ne autodevorăm, calomniem, eram incapabili să renunțăm la vanitate și la instinctul mărunț de conservare al persoanei și al familiei (pe care dictatura se baza, tactica ei era de a susține micile grupări, bunăstarea indivizilor, a unora, dar ea însăși nu era stabilă: era o siguranță efemeră și victimele nu-și dădeau seama că fuseseră utilizate ca instrument decât în momentul când alții, indiferenți până atunci, erau chemați să joace rolul de călăi, de mărunți călăi! Ah, mărunții călăi, când vom vorbi despre ei?...).

Deși vremurile erau grave, într-adevăr istorice, teribile, noi, intelectualii, continuam să fim buni profesioniști, harnici, curați, dar... infinit mediocri! Nu la înălțimea momentului! Dar... cine poate reproșa unor indivizi, unei categorii întregi că nu a fost capabilă de eroism, de genialitate a sentimentelor, de supradepășire a instinctului mărunț, dar explicabil, al binelui persoanei, familiei și tribului, în fapt cine poate reproșa cuiva incapacitatea de potențare maximă a persoanei, de transcendere a necesității firești, de geniu?!

Și astfel... și astfel dictatura a fost posibilă și, mai ales, durata ei neverosimilă. Nu am reușit să ne autodepășim, să spargem zidurile care ne apărau mărunta demnitate a persoanei, nu am reușit să intrăm în incinta poloneză, în zona *teatrală* istorică și magnifică, acolo unde, după părerea mea, singura în acest secol, tragedia și-a găsit un rol. În Polonia. Cea istorică, dar și culturală, sentimentală, individuală!

În vara lui '89, D. Țepeneag și cu mine, nebănuind cât de aproape respiră libertatea, speriați însă de vitalitatea dictaturii, de complicitatea politică aproape a tuturor, am imaginat să spargem aparențele mincinoase măcar într-un sector, foarte important, al vieții publice comuniste: cum Uniunea Scriitorilor își pierduse de vreo cinci ani legitimitatea (mandatul consiliului, biroului și al conducerii efective expirase de prin '85), ne-am gândit să propunem la Paris, în libertate, crearea unei Uniuni a Scriitorilor la care să se poată afilia scriitori români profesioniști din toată lumea, din România inclusiv. Am început demersurile de organizare, dar, de la început chiar, ne-am izbit de unele obstacole ce azi pot părea ridicole, dar atunci, în vara și toamna lui '89, păreau de-a dreptul insurmontabile: care sunt criteriile pentru a fi considerat scriitor profesionist, cum să se numească uniunea sau asociația și cine anume să participe la prima reuniune de organizare?

Pentru că Uniunea Scriitorilor din România avea drept criteriu *sine qua non* de integrare, de participare, publicarea a cel puțin două titluri și existența a câtorva ecouri din presa de specialitate, ne-am gândit, Țepeneag și cu mine, să propunem același criteriu, altfel am fi fost invadați de marea

veleitarilor care, în Occident, își *tipăreau* (nu publicau la o editură cunoscută, profesionistă!) pe banii proprii opurile și care, în consecință, nu treceau prin circuitul tradițional de lectori și critică. Imediat am fost asaltați de revendicările, dar și de resentimentul celor care nu aveau texte publicate la o editură, ale celor ce se voiau scriitori și, mai mult decât atât, mentori ai literelor românești. Interesant a fost că însuși I. Negoitescu a luat apărarea unora dintre acești – altfel stimabili – veleitari!

Apoi, a început o lungă și obositoare, extrem de controversată discuție despre titulatura noii organizații: să se cheme „Uniunea scriitorilor liberi” sau doar „Uniunea Scriitorilor”? Încă o dată, Țepeneag și subsemnatul am opinat pentru „Uniunea Scriitorilor”, pentru a pune mai bine în valoare, ca să zic așa, impostura Uniunii Scriitorilor din țară și, mai ales, pentru a sublinia profesionalismul acestei noi asociații.

Din nou s-au ridicat voci, extrem de vehemente și încruntate, de parcă de o singură particulă, de câteva silabe ar fi atârnat destinul sau demnitatea României viitoare, care au cerut ca, neapărat, viitoarea uniune să poarte denumirea de „liberă”! (Viitoarea uniune – ce era, cum spuneam, ideea noastră, deci inconfortabilă unor grupuri vechi culturale ale emigrației; inconfortabilă, de ce?! Ne-am întrebat și noi! Nu ne găseam noi, Românii, ci „Uniunea scriitorilor români liberi” într-un impas teribil istoric, vital, ce mai conta cine pornea o inițiativă sau alta?! Ei bine, conta, în saloanele emigrației culturale era mai importantă, se pare, inițiativa decât eficiența, mai important protocolul decât fapta. Era o luptă pentru *centrul* cultural din exterior, era o luptă politică în afara granițelor, meschină fără îndoială, pentru că, în acele momente, totul era în cumpănă, națiunea întreagă era în pericol. Dar... ce conta!...)

Deci nu, în orice caz nu: „Uniunea scriitorilor români”, ci „Uniunea scriitorilor români liberi”.

Dacă vom adăuga *liberi*, opinam noi, atunci cei din țară, de la Partid, se înțelege, se vor prevala de aceasta pentru a porni o campanie politică contra noastră, intimi-dându-i pe cei câțiva – noi speram cât mai numeroși! – care vor voi să se înscrie în Uniunea noastră.

Nu și nu, ni se replica cu hotărâre și cu un fel de furie, de încruntare a sentimentelor de parcă am fi vrut să dăm foc nu știu cărui ideal național – nu! Ori „liberi”, ori deloc!

II

Apoi, precum în țară (cea comunistă!), s-a pus problema cadrelor. Cine dintre scriitorii din exil să facă parte și cine... n-ar fi bine, n-ar fi potrivit să facă parte: totul cu o jumătate de voce, prin telefoane, întâlniri de grup, de cerculețe, fișe, liste gri, alb-negre, negre, argumente pe jumătate exprimate, altele mai mult mimate, oftaturi, ochii ridicați la cer, pe scurt, o întreagă gesticulație de salon, de o mondenitate dubioasă, extrem de deplasată față de gravitatea scopului, a situației. Să fie acceptată sau nu candidatura lui Damian Necula?! Dar a lui N. Breban? Dar dacă... îi trece prin minte lui C. Chiriță, de curând refugiat cu familia în R. F. Germania, să ceară să facă parte și el din noua uniune?! Brrr, nici nu e bine să ne gândim! Și alte griji de acest tip, telefoane, multe miniconsfătuiri, la Paris și München mai ales, cu obișnuitele reverberații în S.U.A. Până la urmă, s-a căzut de acord asupra unui comitet de trei care să organizeze prima întâlnire, primele alegeri și primele hotărâri (printre care și titulatura definitivă a asociației sau uniunii), compus din: D. Țepeneag, Sorin Alexandrescu și Bujor Nedelcovici. Secretariatul și cererile de admisie erau trimise pe adresa lui Bujor Nedelcovici, Paris. Bineînțeles că am trimis și eu o astfel de cerere. Totul se întâmpla prin vara lui '89.

În același timp, prin iulie '89, și Țepeneag și eu, la un interval de nici o lună, am avut două discuții, separate, la München, cu Ion Negoïtescu. Am fi vrut ca marele critic și omul atât de încercat de regimul comunist – prietenul de care mă legau atâtea nopți de discuții, un debut aproape comun, deși făceam parte dintr-o altă generație biologică – să devină decanul, nu de vârstă, ci de prestigiu al noii Uniuni. Negoïtescu se afla doar de câțiva ani în exil și făcea parte, ca mulți dintre noi, din „noul exil”, adică dintre scriitorii care publicaseră cărți sub comuniști și care aveau un organ mai

exersat, mai realist în judecarea taberelor, luptelor, nuanțelor uneori extrem de determinante din lumea culturii interne românești. Acest „nou exil”, de altfel, spre deosebire de cel „vechi”, scriitori care părăsiseră țara înainte, în timpul sau imediat după război, era convins că literatura cu adevărat reprezentativă, profesionistă, aptă de viitor cultural se făcea, în ciuda cenzurii și imixtiunilor variate ca intensitate, dar mereu prezente ale politicienilor, în țară, în interiorul țării. „Vechiul exil”, nivelând lucrurile și transferând unele veleități literare în frontul politic și invers, pornea de la axioma că sistemul comunist, ca orice sistem totalitar ideologic, este un adevărat rulou compresor în creația de valori; *ergo*, orice creație majoră era imposibilă, toate tablele de valori false, corupte și manipulate de criteriul politic.

Cum o scriam de curând, lupta între specific și nespecific, între cultură și politic, între valoare și nonvaloare s-a dus în formele simple, primitive, patetic-polemice, cum le vedea vechiul exil, doar în prima decadă și în ultima a domniei totalitarismului comunist. Primii zece ani ai lui Dej și ultimii ai lui Ceaușescu. Deși, ca să fim drepecți, noaptea totală a criteriilor, răsturnarea tuturor valorilor s-a făcut doar la început, până la țarmul anilor șaizeci, cu mari excepții și aici, cum a fost apariția unor talente de prim ordin ca Petru Dumitru, Marin Preda, E. Barbu, M. R. Paraschivescu, Geo Dumitrescu, Nina Cassian, Ov. S. Crohmălniceanu și alți câțiva, care, în afara unui tribut dureros plătit esteticii așa-zis marxiste, erau personalități reale, creatoare, fapt pe care l-au demonstrat înainte de teribila primă decadă a lui Dej și, din plin, apoi. În rest, deci, de la începutul anilor șaizeci și chiar până în ultimele luni ale domniei „cuplului prezidențial”, criteriile reale, tablele de valori, în toate domeniile literaturii, n-au mai putut fi cu adevărat zdruncinate. În ciuda presiunilor fluctuante, dar mereu prezente ale aparatului de partid, în ciuda centralismului total și agresiv, luptele succesive și repetate pe care le-am purtat noi, scriitorii tineri sau mai puțin tineri de pe la începutul deceniului șapte (în ciuda disproporției mijloacelor care ne stăteau la îndemână și a solidarității nu totdeauna exemplare) și-au arătat roadele și ele, apoi, în ciuda contraatacului ideologiei de partid, mai

ales după vara lui '71, nu au mai putut fi negate, dislocate. Astfel, lupta crâncenă contra grupului Barbu-Lăncrănjan, care conducea două din revistele cele mai prestigioase ale Uniunii Scriitorilor („Gazeta literară” și „Luceafărul”) și avea majoritatea covârșitoare în Biroul Uniunii Scriitorilor, luptă ce a durat câțiva ani, a fost încununată de un succes total, unul de durată, deci: în toamna lui '68, la presiunile noastre, direcția cultural-ideologică a Partidului, sub conducerea lui Niculescu-Mizil, a trebuit să accepte prima Conferință cu adevărat liberă și democratică a scriitorilor (atât cât putea ea fi sub un regim unipartinic, dictatorial), tip de conferință care nu s-a mai repetat apoi. Cu câteva luni înainte, Partidul a trebuit să renunțe la câteva cadre „prețioase”, cadre eficiente cu atât mai mult cu cât erau scriitori profesioniști, adevărați, iar unul dintre ei era – și este încă, să mă scuze – un scriitor de primă mână: E. Barbu; el a trebuit să părăsească revista „Luceafărul”, după asalturi succesive ale tinerilor scriitori de atunci și ale întregului front literar de calitate. Atât Barbu, cât și Lăncrănjan, care era adjunct la „Gazeta literară” și secretar al organizației de partid a Uniunii (vă imaginați ponderea de care se bucurau acești domni!), dislocați din posturile lor (împreună, se înțelege, cu fireasca lor clientelă), nu au mai revenit niciodată în fruntea revistelor literare și nici în organismele de conducere ale Uniunii. De aici resentimentul profund al ambilor! În loc însă să înțeleagă lipsa lor de popularitate în rândul colegilor ca o firească consecință a ambiguității comportamentului lor în fruntea obștii literare, acești reali colegi ai noștri, și în primul rând E. Barbu, și-au ascuțit cu vehemență cuțitele și, neștiind să profite de timpul liber pentru retragerea în cultură și creație, s-au îndreptat încă o dată contra propriei lor obști. De aici „serviciile” făcute, ani de-a rândul, nu numai secției de presă și cultură a Partidului, dar și trecerea directă în rolul de provocatori, de zeloși denunțatori ai „moravurilor” scriitoricești. Bineînțeles, scriitorii sunt departe de a fi niște sfinți, dar, într-o țară în care domnea tot mai agresiv, mai nedisimulat monopolul adevărului, Eugen Barbu și ciracii săi „denunțau” (cum o fac, vai, și azi!) „opinie publică” *datoriile* bănești ale celor mai buni poeți sau prozatori (se știe, tirajele erau strict dictate de la

centru și numai în funcție de „servicii” sau de „calmul” politic al autorilor) sau când același E. Barbu, la revista „Săptămâna”, „înfiera” bețiile artiștilor (nici o vorbă de deboșă enormă a aparatului politic ce trăia într-o altă țară, cu alte prețuri, alte libertăți, cu sclavi reali și multipli, cu propria lui justiție, indiferentă la delictele civile și penale!) sau, mai ales, când unii sau alții dintre scriitorii de valoare erau „denunțați” ca infideli Partidului și tovarășului (tovarășei, în ultimul deceniu), când era atacat tot ce avea exilul cultural mai valoros, când erau atacați sistematic tinerii de viitor, cu un ciudat și nedezmintit simț-pe-dos al valorii, *sinceritățile* lui E. Barbu și ale grupului său au indus nu numai în rătăcire mulți cititori naivi din țară – cum o fac și azi, aproape cu aceleași mijloace în care sunt, e drept, extrem de exersați! –, ei bine, toate, într-o țară ce naviga tot mai vertiginos spre cinismul nedisimulat, spre o politică fățiș aventuroasă, antinațională și antieuropeană, E. Barbu și alții, *ejusdem farinae*, s-au transformat nu numai în simple unelte – disprețuite, în fapt, ca orice sculă, ca orice lemn ce se ridică împotriva pădurii! –, dar și-au pierdut și seninătatea, calmul necesar contemplației, calmul necesar creației. Un talent, oricât de pregnant, nu poate lupta cu aceste influențe, cărțile noastre se hrănesc nu numai din experiența, cultura și profesionalismul nostru, dar și din straturile adânci de moralitate. Adevărata reprezentanță literară, după care râvnesc atâția scriitori și artiști talentați, irupe, credem noi, din aceste straturi! Nimeni nu poate lupta cu *ginta sa*, chiar când „ai dreptate”, nu te poți opune obștii. Cu atât mai mult în vremuri dificile istorice, când o asemenea obște, cea profesională, după primul și marele val sângeros stalinist, își regăsise criteriile și formele de luptă, pro-ducând, nu în puține cazuri, valoare reală, perenă.

S-ar putea ca azi, în libertate, mai bine zis la începuturile libertății civice, această obște să se dezagrege, în fața hetereoclitismului care o compune și mai ales în fața liberalismului nițel *sauvage*, așa cum și-l închipuie unii proaspeți dregători. (Într-adevăr, de unde a apărut „ideea” sau naivă sau ticăloasă că, în domeniul culturii și științei, fiecare unitate trebuie să se autofinanțeze?! Întreaga cercetare și creație culturală ar dispărea

astfel, în câțiva ani, în țări de mai veche structură culturală ca a noastră! În loc să facem tentabile industria și comerțul, unii „înțelepți” recentți vor să „autonomizeze” cultura, revistele, teatrele, editurile, muzeele, distrugând rapid ceea ce a supraviețuit uraganului dictatorial. Dar noi nu credem că acest lucru e cu putință. Apropo, există oare o lege sau decret, azi, în România, care să permită instituțiilor sau fabricilor să spon-sorizeze cultura sau cercetarea științifică, reducându-se, ca în Occident, un anume procent din impozitul pe venit?! Din *impozit*, și nu din *beneficii*! Nu continuăm noi însă greșelile grave ale stalinismului, încărcând cu poveri micul producător, micul artizan, și subvenționând „marea” industrie, „marile” construcții?!)

Nu vom ieși cu adevărat din totalitarism decât respectând individul, creator și conștiință a epocii, și familia, ca nucleu social. Trebuie să intrăm nu în liberalismul mai mult sau mai puțin sălbatic, mai mult sau mai puțin înțeles (sau manipulat, după interese de moment!), ci în această eră a respectului individual și valorilor sale, ce sunt ale tradiției românești profunde, ale europenismului, ale culturii. Dar pentru aceasta e nevoie și de o revoluție în deprinderi, individuale sau de stat, o revoluție în moravuri!

III

În ambele discuții pe care le-am avut, Țepeneag și cu mine, cu I. Negoïtescu, în vara lui '89, pregătind constituirea unei Uniuni a Scriitorilor, fostul copil teribil al Cercului de la Sibiu nu numai că a refuzat să patroneze cu înaltul său prestigiu proiectul nostru, ce ni se părea atât de important, de necesar, dar s-a împotrivit lui cu o îndârjire, cu o lipsă de umor pe care nu i le cunoșteam. A refuzat toate propunerile noastre, a refuzat însuși dialogul deschis, public, la Paris.

– Vino, i-am spus, vino acolo, la prima întrunire, vino și susține-ți refuzul, susține-ți punctul de vedere; atât asupra denumirii viitoarei organizații, cât și asupra criteriilor care trebuie să domnească, asupra validării membrilor etc.

– Nu vin, a răspuns sec Negoîtescu. Monica Lovinescu mă va reprezenta.

– La București, i-am spus, în ciuda terorii, erai *tout de même* parcă mai autocefal!...

– Ideea asta a voastră cu înființarea unei Uniuni a Scriitorilor în Occident, mi-a spus, servindu-mă cu înghețată, una din specialitățile casei Negoîtescu în exil, la München, pare mai degrabă de sorginte comunistă, de inspirație netă a Securității!...

Sărmanul Nego, ca și Goma, era atins de virusul suspiciunii, sau, cine știe, știindu-se culpabil față de *Europa liberă* pe care o înjuriase într-un articol, după părerea mea fără ca acest lucru să fi fost imperios necesar, făcea act de o sumisiune violentă. Adeseori, la spirite superioare, culpabilitatea creează astfel de fidelități agresive, de fanatisme de licean...

– Nu crezi, i-am răspuns uimit de lipsa lui de eleganță, în propria lui casă, nu crezi că Securitatea ar avea mai degrabă interes să *nu se facă* o astfel de Uniune?!

Dar am părăsit iute, descurajat, o asemenea discuție. Peste câteva zile, la telefon, în același oraș, München, unde locuiește familia mea, l-am întrebat, apropo de un interviu pe care-l dăduse unei reviste românești în exil și unde pomenise de arestarea sa de două zile și de cei ce l-au ajutat în acel moment dificil.

– Pe mine de ce nu m-ai pomenit, dragă Nego?! În seara în care ai fost arestat, într-o sâmbătă, prietenul nostru, Doinaș, m-a rugat fierbinte să intervin la secretarul Burtică, care mă primise în două rânduri, să fac tot ce era posibil să te scoatem. Doinaș i-a rugat și pe Preda, și pe Barbu, dar singurul care a făcut-o într-adevăr – o astfel de intervenție la un activist superior este totdeauna penibilă! – am fost eu. L-am asociat și pe Nichita, pe care l-am rugat să doarmă la mine și să mă aștepte după convorbirea cu influentul personaj, la acea vreme. Burtică a promis că va „coborî” în câteva minute la „tovarășul”, și părea impresionat de argumentul meu, care era un simplu bluff, acela că la orele prânzului, în curtea Uniunii Scriitorilor, se vor găsi zeci, dacă nu sute de membri ai Uniunii care vor

protesta contra arestării marelui critic. (Mințeam, nu era programată nici un fel de întrunire, la orele douăsprezece, chiar și cei care știau de arestarea lui Nego – și, probabil, nu erau puțini! – au avut grijă să ocolească locul cu pricina! Doar câțiva membri ai Uniunii îmi amintesc să fi văzut în curte, în afară de obișnuiții consumatori ai restaurantului bineînțeles, și, ce ciudat!, aproape toți erau *evrei*! Maria Banuș, Ov. S. Crohmălniceanu, N. Tertulian!

După discuția cu Burtică, l-am luat pe Nichita de la mine de acasă (pe Nichita, Nego, în interviul de la München, îl citează ca prieten săritor la nevoie!), străbatem curtea Casei Scriitorilor, urcăm scările principale unde ne izbim de Doinaș, care le cobora tulburat și bucuros, anunțându-ne: – Nego, este liber! și am urcat în biroul Președintelui de atunci, Virgil Teodorescu, unde, în prezența a zece, cincisprezece membri de „frunte” (de atunci) ai Uniunii, răposatul Dumitru Ghișe, *aparatic* îndeobște pozitiv în peste două decenii de responsabilități la C.C. și la Ministerul Culturii, ne informează că, în urma discuției cu mine, tov. Burtică „l-a informat” pe *tovarășul*, care a dispus eliberarea lui Negoîtescu, sub rezerva, însă, a unui proces de corupere de minori. (Iată, încă o dată, rolul pozitiv al lui C. Burtică!)

Coborând în curte, Nichita și cu mine întâlnim pe cei câțiva, vai, teribil de puțini colegi ai noștri și, în timp ce mă întrețineam cu N. Tertulian și Ov. S. Crohmălniceanu, o Dacie neagră intră pe poarta Uniunii și din ea coboară un individ de statură mijlocie, cu părul argintiu, corect îmbrăcat. Abia rigiditatea lui Vasile Nicolescu, care se opri pe peronul intrării principale a Casei (cerberul polițist și, Dumnezeu să-l ierte!, adeseori infam al unui deceniu și mai bine de cenzură și provocare-diversiune comunistă, poet parnasian și traducător al lui Max Jacob etc. etc.), m-a făcut să-l privesc, mai cu atenție pe cel coborât din banala Dacie: era într-adevăr ministrul adjunct al Securității, tov. Pleșiță, pe care l-am cunoscut, cum o scriam mai înainte, cu ocazia confiscării manuscrisului romanului meu *Bunavestire* din mașina editorului suedez René Coeckelberghs.

(Lectorul mă va ierta, voi face din nou o digresiune „monstruoasă”, una din acele paranteze care-mi parazitează nu numai editorialele, dar și

romanele de „ficțiune”; numeroasele, excesivele subordonate ale scrisului meu îi răpesc, sunt convins, unul din dezideratele principale ale unui bun stil clasic: claritatea. În schimb, va trebui să mă consolez, poate, că ele, aceste îndepărtări de la linia majoră ideatică sau epică, aceste digresiuni, ocoluri și paraocoluri, vor arăta cumva lectorului meu o anume autenticitate stilistică, un anume „gâfâit” al modului meu de a gândi, o anume surprindere a aglomerării ideatice, o anume capacitate de a construi realul, însuși epicul. Dacă nu te poți debarasa de un defect, fă-l cu sinceritate, cu autenticitate! ar suna maxima mea. Un defect stilistic, se înțelege!)

Când mi s-a restituit manuscrisul *Bunevestiri*, în prezența lui Pleșiță și a câtorva colonei de securitate, am fost rugat cu insistență să scriu câteva rânduri în care să arăt că regret că am încredințat unui cetățean străin manuscrisul meu, „călcând” nu știu care din decretele fricoase ale totalitarismului în materie de cultură. Deși în cursul „discuției” – care era în fapt o anchetă! – am arătat, destul de ferm, mi se pare, că manuscrisul confiscat la frontieră era rodul muncii mele, îmi aparținea în totalitate și puteam face ce voiam cu el, la restituirea acestuia am scris o pagină, de mâna mea, în care-mi arătam regretul de a „fi încredințat un manuscris unui cetățean străin, editor, de altfel, cu care aveam un contract”. Această pagină pe care am scris-o de mână este, vreau să subliniez aceasta! –, singura hârtie scrisă de mine vreodată încredințată Securității! Nu am dat niciodată – de altfel nici nu mi s-a cerut! – nici un fel de informații despre întâlniri cu străini, la întoarcerea din vizite în străinătate etc. etc. Timp de mai bine de treizeci de ani de activitate profesională ca scriitor, aceasta a fost singura filă, acoperită cu scrisul meu pe o singură parte, în speranța că *Bunavestire* va apărea totuși în limba română, în speranța că nu i se vor face greutăți lui René Cockelberghs, care, fiind logodit în acea vreme cu poeta Gabriela Melinescu, venea regulat în România.

Nu aș fi făcut această paranteză, în ciuda variatelor calomnii mai mult sau mai puțin ingenioase, „binevoitoare”, „subtile”, „inițiate” sau pur și simplu grosolane care circulă de decenii pe socoteala mea; soarta unui om public este să-și suporte legenda cu toate ingredientele ei, uneori

exasperante. De altfel, este vina mea, deseori: nevoind să intru „în rânduri”, să pășesc cuminte la pas cu un grup sau cu altul, să dau din cap înțelept sau trist la o opinie sau alta, omologată, luxul de a fi singur îl accept și îl plătesc cu o umoare adeseori francă. Iar când nu rezist, o mărturisesc, mă retrag pur și simplu în singurătate, în „dubla singurătate”: cea din țară și cea de-aiurea!

Deci nu cortegiul aiuritor de bogat de „interpretări”, „adevăăruri” sau „nuanțe” – adeseori simple și vulgare murdării! – ce-mi întovărășesc cariera de romancier m-ar fi făcut să scriu această jumătate de pagină ce va părea, bineînțeles, în ochii unora, o „disculpare” Nu, ci ultima murdărie care circulă, am aflat de curând la Paris, pe socoteala mea: aceea că, după ce i-am încredințat prietenului meu René Coeckelberghs manuscrisul *Buneinvestiri* pentru a-l scoate din țară și a-l publica, eu însumi l-aș fi denunțat! „Dovadă” că manuscrisul a fost confiscat la frontieră!

Deci, *eu* să denunț pe cineva! Și încă, pe cine?! Un om cu care am făcut contract pentru întreaga operă, care îmi făcea un enorm serviciu: acela de a scoate manuscrisul cărții mele refuzate de două mari edituri bucureștene, probabil capodopera mea, în afara granițelor, în siguranță! Cum poate un fost prieten – cel care a lansat această amabilă murdărie este un poet român ce trăiește în America! –, cum poate un fost prieten care mi-a intrat de atâtea ori în casă, ale cărui dedicații calde, pe volume, le am în bibliotecă, să mă cunoască atât de puțin, să mă creadă atât de... cum să zic: de nebun?!

De altfel, după confiscarea *Buneinvestiri* din mașina lui René, după cum am scris-o de curând, a fost rândul scriitorului, diplomatului și prietenului Erwin Wickert să-mi facă serviciul de a pune în siguranță manuscrisul acesta atât de prețios în ochii mei. Cum, nu cumva l-am denunțat și pe Erwin Wickert?

IV

...Și astfel a avut loc atât de așteptata, controversata, lipsita de noroc, prima și ultima ședință a constituirii unei Uniuni a Scriitorilor în Occident, la Paris.

Eu nu am putut participa, deoarece în această perioadă, sfârșitul lui octombrie, începutul lui noiembrie, mama mea, la München, suferea o intervenție chirurgicală, și a trebuit s-o asist. Demn de revelat este faptul că mulți dintre cei ce aveau obiecții la participarea mea ca membru al Uniunii sau doar la participarea la prima reuniune nu au venit ei înșiși, deși nu am fost prezent. Ceea ce arată că obiecțiile lor țineau de o rezervă mai profundă împotriva constituirii unei astfel de organizații care trebuia să desemneze cu claritate impostura celei din țară și nu vizau numai stricta mea prezență.

Despre ceea ce s-a întâmplat la această unică întâlnire nu pot să relatez decât la modul indirect. În primul rând, se pare că s-a consemnat un număr extrem de restrâns de participanți, față de comunitatea extrem de puternică scriitoricească a Parisului, vreo 20 de persoane. Au fost de față, printre alții: D. Țepeneag, Sorin Alexandrescu, Dan Culcer, Virgil Tănase, Marin Tarangul, Al. Sincu, Matei Beldiman, Victor Frunză, Monica Săvulescu, Dinu Flămând, Matei Vișniec, Ioan Groșan, al cărui curaj de participant trebuie lăudat, deoarece el se afla „în trecere”, în prima sa vizită la Paris și urma să se întoarcă în țară. Cu toate acestea, nu a ezitat să participe și a luat chiar și cuvântul, salutând inițiativa, promițând aportul celor din țară și deplângând lipsa de unitate a emigrației literare.

Nu au participat: Ion Negoïtescu, Bujor Nedelcovici (deși au acceptat să facă parte din „triumviratul” organizării), Monica Lovinescu, Paul Goma, Mihnea Berindei, Marie-France Ionesco (care în numeroase ocazii se arată interesată de soarta literelor românești), Al. Papilian, Alain Paruit, Georgeta Horodincă și mulți, mulți alții.

Mulți dintre cei citați mai sus ca absenți au participat, cum o spuneam, la ample și febrile dezbateri preliminare, au pus condiții, se aflau în localitate etc. etc., deci absența lor era una programatică, și nu fortuită.

Vreau să adaug imediat că, deși unii dintre cei absenți au pus în discuție prezența mea la această primă reuniune, eu scriu aceste rânduri, la aproape doi ani de la această luptă eșuată – vai, câte astfel de lupte eșuate nu au marcat paralizia noastră față de dictatură?! –, defel sub impulsul vreunui sentiment de revanșă, nici măcar de ranchiună. La un moment dat, în pregătirea acestei întruniri, am mers atât de departe, nevoind să impietez în vreun fel solidaritatea scriitorilor din exil, încât i-am propus lui D. Țepeneag să renunț de a face parte din viitoarea uniune, dar el nu a fost de acord.

Cu câteva luni mai devreme, o altă inițiativă a mea și a lui D. Țepeneag a dat greș: la propunerea prestigioasei reviste „Les Temps Modernes”, care ne oferea un număr întreg, am scris un număr de 12-15 scrisori unor eminente personalități scriitoricești din țară, rugându-le să răspundă la câteva întrebări fundamentale ce țineau de soarta actuală (primăvara lui '89) a literaturii române, situația revistelor, editurilor, cenzurii etc. Foarte, foarte puțini au acceptat să răspundă, deși, în marea majoritate, întrebările nu vizau latura politică a culturii, iar doi dintre prietenii noștri, pe care i-am rugat să împartă scrisorile și să recolteze întrebările, Ioan Buduca și Ioan Groșan, au fost molestați de ofițeri ai Securității, iar Buduca a fost pedepsit cu retragerea pașaportului.

Iată lipsa de glorie a literelor române! Oare scriitorii unguri sau polonezi ar fi fost mai îndemânatici, mai uniți, mai curajoși, mai prezenți? Nu știu, nu știm, și eu, oricum, voi fi ultimul care să acuze o obște întreagă de amorțire, lașitate, fugă de responsabilitate. Dar nu voi ezita niciodată să declar că am arătat o condamnabilă incapacitate de solidaritate, de luciditate a momentului grav istoric și cultural. Nimeni, niciodată, din generațiile ce vin și care vor fi necesarmente aspre, nu vor „înțelege”, nu ne vor acorda cea mai mică circumstanță atenuantă! Înainte de a-i acuza pe tirani, pe foștii noștri „stăpâni”, iubindu-ne, vor fi de două ori mai necruțători cu noi, cei care, în ultimul și cel mai atroce deceniu al dictaturii, nu am știut să uităm, să aruncăm orice rest de discordie, de vanitate provincială, de veleități de „șefi” și să procedăm la un *minimum* de coeziune, la un început măcar de

acțiune comună, de eficiență. Apoi, după cum știți, Revoluția și întreg curemurul binefăcător al țărilor din Est, foste „satelite” ale imperiului oriental, au șters toate aceste mii și milioane de tresăriri de confuzie, lașitate, pasivitate fascinantă, colportaje complicate și ignobile, pentru a ne proiecta, în sfârșit, în sfârșit!, dacă nu în imperiul libertății definitive și structurate, oricum în zona posibilului, a luptei, a speranței unei demnități viitoare, a normalității.

Dar noi, noi cei care puteam și ar fi trebuit să ne unim, să luptăm, noi, încă o dată, am ratat ocazia, am fost *absenți* din prezentul nostru, am fost cumva morți, inanimați civic și politic, și, probabil, moral. Am fost încă o dată balcanici, robi ai unei mărunte și false fatalități, fascinați de puterea grosolană ce venea parcă din medievalitatea târzie a istoriei noastre. Am fost neeuropeni.

Nu aș dori, însă, să adăugăm unei greșeli alta: resentimentul nu trebuie în nici un caz să mineze posibilitatea unei coeziuni viitoare și necesare, posibilitatea, necesitatea unei acțiuni culturale și civice solidare, necesitatea europenismului.

Dar despre *resentiment* – sentiment „descoperit” de Nietzsche și Max Scheler, și care a stat, după părerea mea, la baza a două mari și atroce imperii ideologice și militare ale acestui secol, am numit nazismul și comunismul –, despre resentiment și multiplele sale fețe și „valori” vom vorbi pe larg, în curând.

RESENTIMENTUL

I

– Grandoare falsă, iluzie sângeroasă!...

Vom vorbi în continuare despre *nerăbdare*, *fanatism* și corolarul lor major: *resentimentul*.

Astăzi, când atâta lume este suspectată în România de diletantism, un romancier care va îndrăzni să vorbească despre răbdare-nerăbdare va scăpa, suntem convingși, de o atare învinuire. Mai ales un romancier care vrea să povestească, care are, cum se spune, un *story*; cineva respectuos, în literatură, față de marile prejudecăți ale realismului văzut nu ca o școală istorică, ci ca o metodă. Unele din aceste prejudecăți ar fi: o anumită coerență clasică a expozeului, respectarea proporțiilor kantiene ale realului (timp, spațiu, cauzalitate, substanță), crearea de personaje, utilizarea dialogului ca factor al desenului tipologic, dar și cel conflictual (capacitatea trăirii imediate, unul din majorele atuuri ale prozei secolului XIX, pe care proza sfârșitului nostru de secol riscă să-l piardă), și, poate, mai presus de toate aceste arme redutabile, majore și complicate, întreaga știință a construcției. Aici, mai ales, în organizarea enormului material, se cere, înainte sau după experiență și talent, o nesfârșită răbdare. Nu talent, ci răbdare trebuie să posede tânărul și vivacele veleitar în arta romanului, răbdare cu materialul ce-i stă, uriaș și în același timp infim, în față, răbdare în afară și răbdare înlăuntru, față de avalanșele de clișee și forme sterpe ce-l asaltează, față de

fericitele și falsele soluții, o oarbă și pipăitoare înaintare, prudent-șovăitoare, aproape mistică, în față propriului instinct.

Da, sunt convins că noi, romancierii (fie-mi iertată prezumția!), noi putem vorbi despre răbdare și antinomul ei. Nu am voit să o facem, dar, de-a lungul deceniilor, crezând că facem literatură, nu am făcut decât să ne exersăm în ciudata artă a așteptării, a speranțelor înșelate, a atâtor neputințe umilitoare și scrâșninde, a atâtor sfârșituri de drumuri... Ce sunt, ce erau toate acestea decât imagini vii, pipăibile, ale neființei, și ce poate palmui mai iute, mai brutal un creator decât prezența subită a neființei, ieșită dintre degetele sale, mișcându-și șoldurile subțiri pe pagina albă din fața sa sau, mai înfricoșător, pe pagina scrisă parcă de un altul, *un altul* neasistat, în mod evident, nici de taurul, nici de leul, nici de vulturul și nici de îngerul vreunei realități mai înalte decât stricta și epuizată în cerc viață a sa, ca o orbită blândă, statică, aproape inutilă?! Câtă răbdare cu sine trebuie să îndure arogantul cetățean care încearcă să rupă lanțul anonimatului, luptându-se cu simțul său autocritic ce, ca și răbdarea sa, trebuie să crească uriaș ca o turlă în asfințit, ca un stejar mut ce se încarcă de atâtea destine feroce și clandestine! Defel întâmplător că, din lungul cortegiu de încercări și suferințe care i-au întovărășit viața-i de cercetător, Doctorul Faustus lasă la îndemâna ultimului blestem însăși răbdarea! Sigur, împărțim cu invizibili dar prezenții colegi ai noștri în efortul, orice s-ar spune, dizgrațios! al reacției, cu maniacii de orice fel, schizofreni sau doar grafomani, acest exercițiu de întoarcere în cerc ce seamănă atât de izbitor cu sterilitatea; dar, în dezavantaj cu ei, ne aflăm în dizarmonie cu produsul nostru imediat, miile de lectori viitori își au un unic și înveninat reprezentant, unul din acei demoni mărunți ai *saga*-urilor nordice, ce ne locuiesc într-un interstițiu nevăzut și pe care-l botezăm profesionalism sau spirit critic sau instinct sau geniu pur și simplu. Pentru că, acolo unde un talent mediu, firesc (există talente medii, firești?!), după repetate, istovitoare încercări se oprește fericit de ultima asociație, de ultima soluție, variantă, reprezentare, simbol, el, geniul, ce pășește atât de rar și de sfios printre noi, în secol, el continuă, caută, caută scrâșnind din dinții invizibili

ai răbdării, exersate sau moștenite – de fapt, și una, și alta! –, el reîntră în mină și atacă un nou front, aruncând aproape nepăsător ceea ce altora, ei înșiși dotați cu har, li se pare – și poate că și este! – a fi o pepită veritabilă, o iluminare prinsă grăbit și iscusit în imagine, în cuvânt.

Am înșirat toate acestea mai puțin ca o înfumurare a unui răbdător săpător de șanțuri ce este orice creație complicată, cât ca un exorcism față de unul din zeii tutelari ai vocației noastre; față de una din acele statui care nu pot fi plasate și, deci, nu sunt vizibile decât într-o incintă – în acest caz, interiorul singurei noastre calități verificate: paciența. Iar atunci când vom vorbi despre opusul ei, cea care, cine știe!, creează nu proză, ci poezie – am numit *ne-răbdarea*, va trebui să rezistăm ispitei de a rămâne în zona esteticului sau sentimentalului, și vom aborda, vrând-nevrând, realitatea cetății, a civicului și politicului, a organizării sociale.

Churchill spunea, într-o butadă celebră până la lasitudine, că „democrația este, cu siguranță, cea mai rea formă de organizare socială descoperită de om; dar că, în ceea ce-l privește, nu cunoaște o alta mai bună!...”. Dincolo de acest reușit sofism („cea mai *rea* formă care e cea mai *bună*!”), gândul meu, logica mea mă duce imediat la capacitatea de răbdare pe care trebuie s-o dezvolte omul social, dregătorul sau simplul cetățean pentru a accepta democrația cu regulile și jocurile ei, cu înaintarea ei dreaptă, dar nu rareori în cerc sau paradoxală.

Iar dacă răbdarea înseamnă democrație – o răbdare activă, se înțelege, o răbdare în veghe! –, atunci nerăbdarea civică trebuie să producă opusul a ceea ce numim puterea demosului, a majorității, adică oligarhia, puterea celor puțini sau, de-a dreptul, dictatura, puterea unuia. E adevărat că răbdarea nu creează totdeauna capodopere, iar ne-răbdarea monștri! Dar spiritul sceptic, în aparență cinic, al premierului englez vrea să ne învețe, fără îndoială, că trebuie să avem înțelegere și, mai ales, răbdare față de om și înjghebările sale; dintre care, cea mai imperfectă ar fi cea socială, întrucât cea mai complexă.

Într-adevăr, utopia cea mai îndrăzneată este aceea de a voi să faci să coexiste o largă comunitate de oameni, atât de diferiți și de opuși, adeseori,

ca interese și năzuințe, respectând demnitatea fiecărei persoane în parte. Omul fiind imperfect, orice proiecție a sa va suferi de acest viciu; cu atât mai mult încercarea de organizare socială, de stat, un loc al compromisului și creației de valori, al exercițiului individual în agora. De la statul democrat atenian până la organizarea statală hegeliană, în frunte cu un principe, ideea de democrație, trebuie s-o recunoaștem, nu a progresat prea mult. Există, se pare, idei și structuri care își ating apogeul de la început și, în afara excluderii ideii de sclavi și de sclavie, nici în ce privește ideea de reprezentanță – prin clasa cavalerilor ori a spiritului lor censitar – și nici cea a posesiei, a dreptului civil, nici ideea de delict, nici cea religioasă nu au suferit abateri substanțiale. În afară de ideea de sclavie și, poate, a dreptului femeii! Bine, dar capitalismul nu are oare sclavi moderni, ghetto-urile chinezești din America de Nord sau cele asiatice ori nord-africane în Europa?

Puține lucruri s-au schimbat într-adevăr și, dacă ar fi să sucombăm unei tradiții scilipitoare a spiritului reacționar în drept și filosofie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, am spune că nici nu trebuie să se schimbe! Că tot ce a adus progresul a fost în pierdere!

Evident, nu vom merge până acolo, deși, după atâtea aventuri criminale ale spiritului novator social, după atâtea utopii radicale, nerăbdătoare de a se împlini social, ce au „construit” piramide de trupuri umane, mai înalte decât cele de la Gizeh, o anume rezervă în materie de „progres social”, un scepticism precaut nu este într-un totu deplasat.

II

...Când vorbim despre *răbdare* – în creație, ca și în viața socială –, nu putem vorbi decât despre una singură; *ne-răbdarea* însă este cel puțin dublă, cea adevărată, *sinceră*, și cea prefăcută. Ambele pot produce efecte dezastruoase.

Cea sinceră, autentică, pleacă din mai multe rădăcini: o anume naivitate umană și socială, un utopism târziu, o formă trivial-romantică a răzbunării

(rudă, aici, cu resentimentul, cu incapacitatea de a uita!), o dorință copilăresc-bătrână de a pedepsi sau restabili adevărul (din nou răzbunarea!), un autoritarism primitiv, o sangvinitate socială care, sub forma pripelii, ascunde și sentimente secunde, cum ar fi senzualitatea oricărui sadism sublimat, plăcerile mici, punctuale, dar profunde totuși prin repetiție mecanică, ale exersării puterii primitive, totale.

Nerăbdarea nesinceră, jucată – dar care se joacă, o manipulează pe cea de mai sus! – este cu adevărat cea care, dacă nu creează istorie, creează tragicul în istorie; dacă nu transformă destinele – le distruge, le egalizează cu o brutalitate ne-umană; deși se preface că răspunde unor colosale întrebări, în fapt – le distruge, le aneantizează pe toate, în visul suprem reacționar de a reveni pe scara evoluției civice, de a restabili omul primar și „curat”, de a asana specia, de a forma „omul nou”, o încercare nerăbdătoare de a-l înlocui pe Dumnezeu! Care dintre Ei?!

Nerăbdarea care, nesigură de ea, se transformă rapid într-o boală cu sclipiri ilustre – fanatismul.

Nerăbdarea socială este cea mai rea dintre ele; este, pe plan social, ceea ce violul este pe plan sentimental: o bruscare a firii. Violul este prin esență antiuman, nu pentru că se apropie atât de mult de scara animală (dar, oare, întâlnim violul sexual, ca atare, în natură?!), cât prin faptul că bruschează, disprețuiește, forțează și falsifică *alegerea* femeii, descoperirea ei cea mai prețioasă, trăirea în instinctul alegerii, al iubirii. (Există și un corolar pentru violente, violul exersat asupra unui bărbat: când devine tată fără voie, în ciuda sa, sursă savuroasă a atâtor vodeviluri. Dar această impunere, forțare este infinit mai slabă, mai puțin vinovată, deși bărbatul are și el dreptul să-și aleagă partenera cu care își va continua descendența *numită*.)

Dar violul sexual, ca și cel social sunt crime din cele mai afunde, mai desăvârșite. Dincolo de atâtea progrese, de atâtea ameliorări pe care le-au adus istoria lucidă, scrisă, științele și artele, omenirea stă încă, sigură, pe stâncile puține ale instinctului, în dragoste, în iubire, în creație, în mit, construcția mitului. Disprețul sau falsificarea lor (prin falsa erudiție, de exemplu, printr-o falsă edilitate – distrugerea Satului românesc de către

Ceaușescu etc.) pot, dacă nu să ne corupă sau distrugă, să ne slăbească îngrijorător, să ne răpească acea minimă și vitală încredere-în-sine fără de care nu este posibilă nici o existență în timp, nici o supraviețuire majoră.

Nerăbdarea socială, violul social, fanatismul singuratic și colectiv au dus în secolul nostru, ce ne piere ne-glorios sub ochi „zilele acestea”!, la monstruoase platforme de sacrificii umane, la două sisteme – cel nazist și cel comunist – ca două altare nesfârșite, păgâne, din care aburii nerăbdării – celei reale și celei mimate! – se ridicau gros spre un cer pierdut pentru multă vreme, pentru decenii! Deși opuse prin multe criterii, opuse apoi prin alianțe și prin luptă fizică, aceste două sisteme au fost legate, mai bine de un an, printr-un pact, Ribbentrop-Molotov, ce trăda pentru o dată fondul comun, disprețul pentru răbdarea socială, creatoare și umană, disprețul față de valorile „burgheze”, tirania utopiei etc. etc. Acest pact drăcesc – ce stă sub semnul „entuziasmului” drăcesc! – va rămâne multă vreme în istorie ca una din siglele secolului nostru. „Noul” revoluționar, novator, „omul” și „societatea” viitorului, un întreg cult al viitorului, prin care însă se înțelegea prezentul imediat depozat de toate atributele sale de bun-simț.

Nietzsche, în furia sa inflamată contra creștinismului, în mania sa sfântă, patriarhală, acuza ideologia creștină de a voi să răpească vieții acesteia imanentului, orice bucurie de a fi, de a voi s-o spolieze de „norocul nostru omenesc” pentru a-l transporta într-un *dincolo* problematic și mincinos.

Ideologii nazismului și comunismului au trivializat însăși această mutare a accentului de pe valorile trecutului și prezentului – văzut ca un cult pios și precaut al tradiției –, pentru a construi un *jenseits*, un *au-delà* grotesc ce trebuia să aibă loc aici, *hic et nunc*, în fapt o brutală contradicție în termeni, un *dincolo* care este aici!...

Bineînțeles că nu logica era prima dintre preocupările fanaticilor, mimetici sau reali, ai secolului nostru, cel care, obosit, se întinde acum sub ochii noștri și, epuizat parcă de erorile sale atât de rău-pilduitoare, atât de macabru-embematice, se pregătește să ne părăsească luându-ne, cumva, cu el. Deși punând accent pe două dimensiuni esențial diferite ale „logicii

entuziasmului lor ideologic”, una pe „social”, cealaltă pe „individual, rasial”, ambele platforme, ambele sisteme se întâlneau în ura aparentă contra burgheziei, cea istorică și cea structurală, cea tradițională și cea valorică. Erau în fapt două extreme, două aripi mari ale aceluiași tip ciudat de regresie-înaintare istorică pe care istoriografia umană nu a cunoscut-o, mai ales în această amploare, de secole: progresul – un concept atât de scump științei, iluminismului, întregii burghezii tinere, postromantice – devine un scut al crimei, al nerăbdării sociale, al visului de licean bolnav, hiperdotat și corupt profund, detracat al unor vizionari ideologici precum Goebbels sau Troțki, visul perfectibilității sociale rapide, imediate, cu orice mijloace! Deodată, întreaga tradiție este dată peste cap, morala este pusă în slujba crimei: „Vrem să construim o societate mai *dreaptă*, se spunea, un om nou, mai curat, mai viguros, o altă rasă, o altă, mult mai perfectă repartitie a bunurilor și, pentru aceasta, orice mijloc este permis! Scopul nostru va sfinți orice mijloc, morala însăși va prinde o altă formă, paradisul este aproape, sub ochii și simțurile noastre – și ce dacă vor pieri câteva milioane...?! Ei sunt născuți pe jumătate sclavi, sângele lor i-a blestemat la aceasta (credința lui Hitler că slavii sunt născuți pentru a servi arienilor!) sau însuși tribul lor îi condamnă, apartenența la o clasă, la fel de arbitrară cum ar fi culoarea irisului la indivizi, îi desemnează pentru lagărele, plutoanele de execuție sau disprețul nostru organizat!...”

Iată un discurs pe care, în mii de variante, locuitorii acestui secol l-au auzit enorm, ei înșiși au devenit, în Europa și Asia, cutia lui de rezonanță, și aici tortura era una asiatică: să-ți secreteți tu însuși propria-ți măcinare.

III

„Der Sklavenaufstand in der Moral beginnt damit, dass das Ressentiment selbst schöpferisch wird und Werte gebiert: das Ressentiment solcher Wesen, denen die eigentliche Reaktion, die der Tat, versagt ist, die sich nur durch eine imaginäre Rache schadlos halten. Während alle vornehme Moral aus einem triumphierenden Ja-sagen zu sich selber

herauswächst, sagt die Sklaven-Moral von vornherein Nein zu einem «Ausserhalb», zu einem «Anders», zu einem „Nicht-selbst“: und dies Nein ist ihre schöpferische Tat. Diese Umkehrung des werteseetzenden Blicks – diese notwendige Richtung von aussen statt zurück auf sich selber – gehört eben zum Ressentiment: die Sklaven-Moral bedarf, um zu entstehen, immer zuerst einer Gegen – und Aussenwelt, sie bedarf, physiologisch gesprochen, äusserer Reize, um überhaupt zu agieren, – ihre Aktion ist von Grund aus Reaktion” (Genealogie der Moral).

„Recolta sclavilor în morală (spune Nietzsche) începe prin aceea că resentimentul însuși devine creator și naște valori: resentimentul acelor ființe cărora fapta însăși, adevărata reacție, le este interzisă și care rămân inofensivi numai printr-o răzbunare imaginară. În timp ce o veritabilă morală naște din sine însăși și dintr-o triumfătoare afirmație (a existenței), dintru început, morala sclavilor opune un nu oricărei exteriorități, oricărei alterități, lui altceva decât «eu însumi». Și această negație este, în fapt, acțiunea ei creatoare. Această răsucire a privirii valorizatoare – această silită direcție dinafară în loc de confruntarea cu sine – generează în fapt resentimentul: morala sclavilor cere, pentru a ființa, cu necesitate o lume potrivnică și exterioară, ea pretinde, vorbind fiziologic, excitanți externi, pentru a acționa – acțiunea ei este esențialmente reacțiune.”

O întregă filosofie pozitivistă, istoricistă și, mai ales, marxismul au vrut să ne convingă că formele politice și sociale ale resentimentului sunt provocate obiectiv și ambiental, că revoluția însăși este justificată printr-o îndelungată geneză a suferinței sociale. Astfel, revoluțiile burgheze – și cea franceză în primul rând – sunt rezultatul unor dezechilibre în repartitia bunurilor și a sarcinilor sociale, a onorurilor în stat, astfel că istoria vie, care vine totdeauna „de sus”, păstrează pentru secole o stare reacționară în societate, înăbușind tocmai pe cei creatori și privilegiind pe cei care aparțin prin naștere unor pături ce posedă puterea sau privilegiile.

Ce este interesant e faptul că, se pare, omul suferă de o boală profundă, de care nu poate sau nu vrea să se debaraseze: luptând, în timp, cu un inamic, chiar dacă îl învingi, îi preiei vrând-nevrând unele „ticuri”

fundamentale, unele reflexe esențiale psihologice, de judecată. Astfel, și clasa muncitoare sau, dacă vreți, ideologii ei, marxiștii: luptându-se cu burghezia „în declinul ei”, acaparatoare de privilegii și bunuri, o acuză că nu aplică adevăratele criterii ale valorii și emulației sociale, preferând pe cei dintr-o clasă, dintr-o anume „naștere”, așa cum, cu câteva secole înainte, numai cei de un anume sânge puteau accede la investiții înalte în stat, biserică sau diplomatie. Când ea însăși a ajuns la putere, muncitorimea și-a însușit același fel „reacționar” de a gândi, de a selecta: nașterea era determinantă, lăsând un loc foarte îngust, aproape virtual uneori, în anumite epoci dure, competiției individuale reale, de valori. În acest fel, marxismul la putere, ca și burghezia sau feudalitatea, în loc să promoveze un statut al valorizării individuale sau sociale, nu a făcut decât să *administreze puterea*, păstrată cu orice preț, inclusiv violența de stat, nu a făcut decât să se considere, cu o psihologie cvasimistică (în ciuda parolelor științifice și ultraștiințifice) o emanație predestinată a divinității sau a Istoriei – văzută sub chipul lui Nemesis. Tot astfel, noi, cei care am fost victimele sistemului totalitarist roșu, supraviețuindu-i, luptând cu el și nu rareori învingându-l, în forme ascunse sau deschise, spectaculoase, am preluat de la acesta, acum că uriașa sa piele reptiliană ni se zvârcolește încă la picioare, o boală afundă: îndemnul la dez-uniune, *suspiciunea*! Nu numai că epitetul de „securist” a devenit cel mai infamant (înainte de război, în burghezie, epitetul defăimător era cel de „hoț”, deoarece valoarea era banul, și nu puterea), dar psihicul nostru însuși, ori că am vrea ori că nu, e traversat de mici viermișori inefabili și percutanți ce produc galerii răsucite și vii, unde se surpă nu puține reputații, nu puține valori. Numai cei cu un psihic extrem de viril, de echilibrat au putut traversa această lungă perioadă scăpând, măcar în parte, de invazia acestor viermișori. În ce mă privește, pentru a putea rezista și, mai ales, pentru a mă putea dedica cu toate forțele creației – și ea, creația, este și va fi mereu barometrul stării psihice dinamice, echilibrate, sănătoase –, nu numai că am refuzat să-i confrunt pe cei cu care veneam în atingere cu acel ciudat și otrăvitor criteriu, noul criteriu al *dubiului* politic, al *dubiului* social (fața arătată și cea secretă, aservită undeva, unui organism

ocult!), dar chiar și față de cei despre care aveam oarecum date sigure că aparțineau poliției secrete, chiar față de cei care o mărturiseau, mă comportam, pe cât posibil, în limitele normalității. Îmi interziceam – și adeseori reușeam, deși mie însumi îmi era frică sau, dacă nu mi-era teamă, trăiam seducția fricii, „noblețea, aristocrația ei” – despre care voi scrie, voi inventa, în sensul că voi relata cu mijloacele prozei! –, îmi interziceam, deci, să intru pe acele culoare întortocheate și instauram, cu o putere care emana din mine însumi, o ordine normală a lumii, de care aveam nevoie tocmai pentru a scrie, în afara căreia orice creație majoră este imposibilă. Nu numai noi, cei care am trăit totuși în libertate – libertate mișcătoare ce se micșora sau mărea oarecum după meteorologia celor de sus, de la putere! –, dar și cei care au fost privați de libertate, mai ales în prima perioadă, cea dejistă, cea mai exterminativă, au fost capabili adeseori, se pare, să-și învingă terorii și seducțiile rafinate, corupte, învingându-se și găsim nu rareori platforme ale unui umanism, altfel dificil de atins.

Dar absolutele, marile societăți „resentimentare” ale secolului nostru – cea nazistă și cea comunistă – nu au avut numai o geneză, o origine obiectivă, socială, ci și una abisală, afectivă, subiectivă profund, fără legătură cu istoria sau socialul. Și aș putea să afirm că, în fapt, au avut – cel puțin conducătorii, inițiatorii, apostolii și geniile lor – *doar* o asemenea sursă și motivație. Resentimentul este o formă, o incapacitate „de a uita”, spune Nietzsche, o incapacitate de a judeca numai prin tine însuși, de a te confrunța numai cu tine, o necesitate de a-l acuza pe *celălalt* pentru a te valoriza pe tine. „Tu ești rău, tu ești dăunător, de aceea eu sunt bun, eu am și câștigat valoare”, iată formula omului resentimentar. (Și nu invers, deci: eu sunt pozitiv, bun, de aceea tu devii negativ).

IV

În tinerețe, am găsit într-o cărțuie (cred că era volumașul de aforisme al lui Schopenhauer, în traducerea lui Titu Maiorescu) o frază care, așa cum se întâmplă, a prins greutate, valoare, mult mai târziu: „În tinerețe, orice

bătaie în ușa, neașteptată, ne bucură, ne umple de speranță; la bătrânețe, același sunet, același semn ne face să ne strângem umerii, ne umple de spaimă!...”

Ca multora, îmi place să primesc scrisori, mă bucură un plic de oriunde ar veni (cu excepția, se înțelege, celor de la Fisc!...). Azi dimineață, însă, 23 iulie, deschizând un plic ce venea din străinătate, via Budapesta (?!), mi-am dat seama că s-a dus de mult vremea tinereții, că nu orice ciocănit în ușa este o veste bună, că, uneori, banalele plicuri brune ascund un șarpe subțire și sâsâind, și că anumite file trebuiesc apucate cu mânușile...

Cum ușor vă puteți imagina, în acel plic se găsea „articolul” d-lui Goma pe care-l publicăm în pagina a doua a revistei noastre¹, cu tristețe, evident, cu o nespusă tristețe, dar și cu mulțumirea că-mi dă prilejul să-mi spun cuvântul după atâta vreme în care numele și statutul meu social erau înfășurate, în anumite cercuri, în pânza unor veninoase sau doar amuzante scenarii fanteziste sau grosolane, „moderne” oricum, deoarece brodau pe una din teme cele mai obsesive ale vremii noastre: suspiciunea.

Publicul meu și critica care s-a ocupat de cărțile mele, în aproape trei decenii de vocație publică, îmi sunt martori că niciodată – atunci când se putea, înainte de expulzarea mea din viața culturală, ’71, toamna – nu mi-am apărat nici textele și nici persoana mea fizică, publică, de vreun atac sau afirmație, oricât de hazardate, indiferent că veneau de la naivi sau falși naivi, de la detractori ce aruncau în pagina tipărită minciuni grosolane cu intenția de a mă provoca. (Am făcut o excepție, în primăvara lui ’71, la nenumăratele atacuri, insinuări și calomnii ale lui Eugen Barbu, atunci la revista „Săptămâna”, am răspuns, subliniind încă o dată răul pe care poate să-l facă „unul dintre ai noștri” atunci când înfrângerile personale sau ambițiile nemăsurate iau forma *resentimentului* agresiv, fenomenul „cozii de topor” , al lemnului ce se răzbună pe pădurea care l-a „umilit” sau „expulzat” vreodată, chit că acest lucru s-a întâmplat doar în imaginația sa!...)

Poate că dl. Goma va fi furios că-l compar cu (totuși!) colegul său Eugen Barbu sau, mai știi, Barbu însuși va fi iritat că-l pun pe aceeași

treaptă cu inițiatorul comitetului de luptă pentru drepturile omului în România lui Ceaușescu!... Idiosincraziile lui Eugen Barbu nu m-au interesat niciodată, cât despre furiile lui Goma, ele sunt atât de numeroase și de totale, încât mi-este teamă, vai, că produc efectul celui ce strigă tot timpul: aproape nimeni nu-l mai aude!...

În primele rânduri ale pamfletului (sau Dumnezeu știe ce-o mai fi!...) se face prima afirmație gravă, extrem calomnioasă, exercițiu pentru care oricine este pasibil să fie chemat în fața justiției: „...scriitorul Ministerului Afacerilor Interne, Nicolae Breban...”. Dar cu dl. Goma și cu alții ca el se întâmplă două lucruri: au proferat de atâtea ori aceeași minciună – nici măcar inventată de ei, sunt de acord, ci tocmai de cei cu care afirmă că se războiesc! –, în atâtea variante și în atâtea împrejurări, încât, printr-un efect psihologic simplu, ea devine în ochii lor adevărul cel mai verificat.

Apoi – și aici lucrul devine cu adevărat grav – luptându-se harnic, meritoriu și curajos cu un sistem, îi preiau, fără să vrea, otrava, arma sa cea mai eficace, deși oarecum inefabilă. Și chiar dacă acel sistem, la urma urmelor, este învins – cum este cazul totalitarismului roșu românesc! –, suspiciunea, otrava sa se prelinge în conștiințele lor, în apucăturile lor lingvistice și psihologice, și astfel, în mod extrem de grotesc, ei continuă pur și simplu acel sistem!

Dacă dl. Goma, și noi toți! vrem să trăim în demo-crație, în libertate, trebuie să ne supunem constrângerilor democrației, ale libertății: alături de demnitatea persoanei, a muncii, a opiniei etc., va trebui să acceptăm și responsa-bilitatea afirmațiilor, respectul persoanei și a muncii!

Dl. Goma se va supăra cu siguranță pe mine – dar el este deja atât de supărat că mi-a făcut rău în atâtea rânduri și, mai ales, în străinătate, unde mă puteam apăra și mai puțin ca acasă (acel *acasă* care era la fel de puțin al meu ca și al lui!), el este atât de furios pe Breban, pe care el l-a calomniat prin viu grai și *în scris*, și tocmai de aceea, că *el* l-a calomniat, și nu Breban pe el! (După toate aparențele, eu chiar am încercat să-i întind o mână de ajutor într-un moment dificil, când nu se înghesuiau mulți s-o facă și când

acest lucru comporta riscuri, un moment în care se arăta excesiv de recunoscător, aproape slugarnic!...)

Am să reiau, în paranteză, o frază, spusă de curând de D. Țepeneag, un fost prieten al lui P. Goma, ce explică fenomenul acesta de furie a ingratitudinii: – Sunt unii indivizi, spunea Țepeneag, care, la începutul unei relații, unei prietenii se comportă slugarnic, dau semne de exagerată modestie; apoi, după un timp, acești indivizi nu-ți iartă ei înșiși slugărnicia proprie și se răzbună cu armele cele mai neașteptate!...

Dl. Goma, deci, se va supăra încă o dată pe mine, dar am să-i spun că D-sa nu face, acum – și o face de câțiva ani, chiar dinainte de Revoluție, dar acum lucrurile devin mai evidente –, decât să aplice el însuși normele unui ofițer de Securitate, ale unui activist, dar ale unui activist înrăit, resentimentar, fără speranță: pentru D-sa există un *monopol* al adevărului (și al dreptății, al onestității, al curajului etc.), deținut numai de D-sa și de cei din stricta sa apropiere, din grupul său restrâns și imediat. Orice alte aserțiuni sunt nu numai false, dar și ticăloase, insidioase, mincinoase cu program!

Societatea, spun ei, nu poate fi lăsată de capul ei, deoarece este tembelă sau înapoiată: de aceea, domnii de tipul amintit mai sus trebuie, în grabă, să întocmească dosare și dosărele, liste negre, conform cărora – dosarelor și listelor negre – *va fi stabilită valoarea*, cinstea profesională și civică, meritul. Numai conform acestor *liste*, deoarece se știe, nu există valoare *în sine* sau, mă rog, chiar dacă există, în afara unor grupuri lucide, ce întocmesc harnice liste negre sau gri, nimeni nu este capabil s-o recunoască! Ceaușescu își închipuia – și o afirma! – că poporul român este nedezvoltat civic, că este corupt, incapabil de democrație; alți domni, ceva mai recent, arată aceeași „grijă” față de popor sau... față de scriitorii români: nu-nu, noi nu suntem în stare să deosebim valoarea de nonvaloare, este suficient să apară un... ăsta, un Breban sau un Petre Dumitriu și toată lumea – cu o naivitate ce se învecinează cu ticăloșia cea mai perfidă, cea mai vinovată – va cădea în lațul lor, îi va declara scriitori adevărați, răpind altor domni din aura ce li se cuvine de drept și în mod exclusiv.

...Evident, evident, acestea sunt lucruri vechi, iritări profesionale atât de curențe în profesiunea noastră seculară, invidii prost exprimate, ranchiune transformate în elogii veninoase, vanități acerbe transportate din politică în cultură sau invers! Da, sunt boli vechi, chiar și răutatea cea mare, vie, viguroasă, abjectă, cea care se învecinează cu nebunia, nu este un lucru foarte nou!

După fuga, plecarea lui Ion Caraion în străinătate, în urmă cu vreun deceniu, Securitatea a dat peste un jurnal intim al acestuia, pe care dl. Eugen Barbu, cu o curtoazie pe care i-o știam față de prietenii săi din acest organism, s-a arătat dispus să-l publice în foaia pe care cu nu prea mare demnitate o conducea. I. Caraion, indiscutabil un poet de primă importanță, un om care a suferit ani grei de temniță politică, arată însă în jurnalul impudic publicat de, totuși, colegul său, forme ale răutății ce se învecinează cu nebunia; într-adevăr, numai un psihic tulburat, bolnav, poate îndrăzni să agațe de numele unui vechi și bun prieten, mare scriitor, epitete grosolane, birjărești sau să clatine încrederea unei cunoscute cronicare literare din străinătate asupra paternității ei, ilustre, de altfel! Nu, nu cred că aceste enormități erau însăilate de „editorul” jurnalului, în el, mă rog, în fragmentul publicat în „Săptămâna”, se face referire și la o întâlnire pe care am avut-o cu I. Caraion, care mi-a cerut un exemplar din *Bunavestire* și mi-a dat întâlnire în părculețul din fața Ateneului Român, și, într-adevăr, filele jurnalului reproduc cele câteva fraze și idei pe care i le-am împărtășit atunci, când nimeni altcineva nu mai era de față!...

Da, fantezia noastră creează și monștri pe lângă atâtea construcții muzicale sau pitorești! Suntem răspun-zători și de ele...?! Și cât?!...

De aceea, iată, sunt puțin stânjenit să răspund la acuze atât de grosolane, de lipsite de măsură, de impudice, dar o fac și cu o oarecare satisfacție, cum o spuneam, după două decenii mă pot, în sfârșit, apăra, pot să-mi exprim punctul de vedere și, evident, nu numai în această problemă! Și, curios, tocmai acest lucru îl exasperează pe Goma, faptul că îndrăznesc să mă exprim public și că nimeni nu se revoltă, nu mă cenzurează! Peste câteva săptămâni voi publica o carte, un roman scris cu 15 ani în urmă; P.

Goma, probabil, va turba de furie – cum de există o rotativă, un linotipist, o librărie sau un critic să ajute cartea mea să apară în conștiința publică! Fiind o carte scrisă de cineva care nu face parte din strâmtul său cerc, va fi cu siguranță nu numai o carte proastă, dar și periculoasă pentru cultură, pentru ordinea publică, un roman pus la cale în pivnițe specializate! Faptul că sunt în fruntea unei reviste literare, după douăzeci de ani de marginalizare socială, două decenii în care nu am avut slujbă nicăieri și nici un fel de salariu, cum se zice, îl face să protesteze cu directe, grosiere aluzii la ministrul culturii! Uitând că el a fost exclus din partid cu mulți ani în urma mea, că eu am renunțat de bună voie la conducerea „României literare” într-o vară când stalinismul se întindea peste România artei, culturii, științei și nu numai!

Faptul că stau într-o casă a mea, că am și cetățenie germană (după mamă, care este nemțoaică din ambii părinți!), da, îl umple de indignare faptul că statul liber german mi-a acordat, în 1972, cetățenia germană! Că am *voiajat*! Ah, asta este extrem de suspect, extrem de ticălos, să voiajezi: precis că aveam intenții dubioase, să fotografiez, de exemplu, în taină, un pod peste Sena sau să semăn discordia între doi simpatici veleitari ai cenaclului d-lui Mămăligă!

V

Mă pregăteam să răspund acuzațiilor (de fapt: injuriilor!) lui P. Goma cu oarecare metodă, când o imensă lasitudine m-a prins. („Tovărășia” cu Burtică – eram de șase ani exclus din partid; „prietenia” cu Pleșiță – pe care l-am cunoscut într-o anchetă, vag mascată, la ministrul Securității, cu ocazia confiscării manuscrisului *Bunavestire*; tăcerea mea „înțeleaptă”, adică lașă, de-a lungul a două decenii; repetatele tentative de a „sparge exilul” și, ultima, atacul emigrației!)

Nu, nu, nu are rost să dialoghez cu D-sa, deoarece D-sa nu mă aude: cum să-i răspunzi cuiva care vorbește singur?! Și Nichita Stănescu, în ultimii săi ani, avea un discurs singuratic, însă sublim, cuprins de un *hybris*

inconfundabil când provoca aproape întreaga lume, disprețuind convențiile, logica socială, provocând aparențele unui oportunist (cum îl categorisește însuși Goma, acolo, în cercul său strâmt, la Paris), dar a trăit toată maturitatea sa și a murit ca cel mai sărac dintre noi, primitor ca un prinț – era un prinț, domnule Goma, așa cum noi doi nu vom fi niciodată! –, rătăcit în literatura română de două ori provincială, dar *entuziasmat*, până la ultima lui respirație, până la ultimul surâs, locuit de zeu! Un zeu el însuși, printre puținii ce au pășit ușor, fermecat, abia atingând iarba istorică a acestor pământuri de la gurile Dunării, admirat de străini și suspectat de ai săi, unul din acei mesageri care călătoresc în paginile Bibliei și care vestesc aurore ale spiritului, cutremure ale atâtor milioane de petale!

O spun încă o dată, dragă domnule Paul Goma: eu, Nichita, Marin Preda, Virgil Mazilescu, Grigore Hagiu (vezi, vorbesc despre mine cu îngâmfarea unui mort!) și alții câțiva, noi nu am vrut sau nu am putut să facem ceea ce ai făcut Dumneata! De fapt: nu am vrut! De aceea te respectăm, nu ți-am luat și nu-ți vom lua niciodată ceea ce-ți aparține! Dumneata ai vrut să te răzbuni pe o societate nebună și rea, și aveai toată justificarea să o faci, poporul acestei țări îți este recunoscător! Noi am vrut *doar* să publicăm câteva *texte* curate în această lume strâmbă și nebună, un *vis estetic* la fel de curajos, de curat și de nebun ca visul dumitale justițiar și, poate, cine știe, poporul acesta în limba căruia trăim nu ne va uita cu desăvârșire. Dar, ce importă! Nu e vorba aici numai de o luptă, ci de instinctul unei lupte, ce este mai mult decât talentul, decât vocația: fiecare ne urmăm instinctul, forța este de a nu ne dezice de el, de a trăi în el, ca într-o lege, să lăsăm pe alții, mai puțin „ocupați”, să ne țină la zi tablele cerate ale contabilității victoriilor și nepăsărilor contemporane, iar dacă imaginația este terenul nostru predilect de vânătoare, să fim toleranți și imaginativi și față de instinctul, forma, modelul sau vocația altuia, să părăsim intoleranța tiranilor și mediocrilor autori de manuale școlare!

Întreaga dumitale, enorma, aspra, violenta, bolborosita acuzație rezidă în faptul simplu că eu aș fi în slujba Securității! *Dar dacă nu sunt?! Dumneata* vrei să provoci perplexitatea în atâtea mii și mii de lectori ai

cărților mele, în atâtea mii de conștiințe care își închipuie – și cum ar putea trăi și lupta altfel între atâtea mizerii istorice! – că scriitorii acestei literaturi, cei care trebuie să reconforteze, să inflameze, să educe, să legitimizeze mințile atâtor tineri, atâtor singuratici, atâtor disperați, sunt exemplare de elită ale acestui pământ, posibile modele morale, eroi ai încleștării absurde și zilnice.

Dumneata mi te adresezi – cum vorbești și de Nichita, iar el este mort! – cu o naturalețe, cu o directețe, cu o nepăsare de parcă nici o oră a vieții mele lucide, eu însumi nu aș fi fost locuit de zeu. Dar dacă, în ciuda teoremelor dumitale spumegânde și sângeroase, dar dacă... *eu am totuși talent?*! Nu te sperie deloc acest lucru, această stafie trandafirie și inefabilă ca o mânășă de fier, visată, a unui comandor ce va veni odată, la ceasul unui festin, să-ți întindă mâna?!...

...Și-apoi... ce rost are acum, în ceasul culturii române de acum, care abia începe să respire în libertate, ce rost are ca Breban și Goma să se certe?! Cine va câștiga, dragul meu, dacă nu coleg, oricum contemporan al aceleiași, unice limbi, cine va câștiga din lupta noastră obosită, din ura noastră stângace, din cearta noastră ce nu este decât o absență din istoria micii noastre națiuni, care, în ciuda trecutului, în ciuda tuturor, începe încă o dată să spere?!

Să nu crezi că vreau să mă împac cu Dumneata; rămâi unde ești, am să știu să nu-mi depășesc locul meu, atât cât îmi este îngăduit. Sunt încă destul de tânăr ca să-mi ascult sângele, iar sângele meu nu te iubește! Dar nu am să-ți vreau răul, chiar dacă nu ți-am făcut întreg binele de care aș fi fost capabil. D-ta te revolți că mă exprim, că-mi spun părerea despre cele întâmplate. Dacă ești de acord sau nu, D-ta sau nu importă cine, noi trebuie să vorbim despre trecutul nostru imediat, despre suferința noastră complicată și teribilă, individuală și colectivă, noi, scriitorii, trebuie în primul rând să dăm mărturie despre cele ce s-au întâmplat pentru ca niciodată acest coșmar social să nu se mai repete, ca fiii-fiilor noștri să se cutremure de libertatea otrăvită sau de desfrânarea arogantă la care poate ajunge un singur om când vigilența noastră fuge din turnul ei de pază!

...Vino, vino înapoi, Paul Goma, vino acasă! Să știi, nici pe mine nu m-a invitat nimeni, dar încă la graniță am fost răsplătit: după o călătorie de o zi și o noapte (călătoriile mele cu mașina care pe Dumneata și pe atâția alții vă umplu de nedumerire și de dispreț infantil!), în noaptea de 15 martie spre dimineață, în pădurea de la Anina, în Banatul german-român al mamei mele, înțepenit de oboseală, dar și de o spaimă a revederii – cum voi fi primit, își va mai aduce aminte cineva de mine?! –, am intrat în pădure, am făcut câțiva pași printre arborii înalți, rari și mișcători, în galbenul dimineții, și, deodată, în ciuda firii mele nu totdeauna spontane, am vibrat puternic, împreună cu ei, cu lemnele acelea vii și verticale, cred că am plâns cu ei, o lungă secundă, nu mai mult, de fericire că eram *liberi*! Da, eram liberi, împreună cu *ei*, copacii înșiși erau *liberi*, eram împreună, liberi, după o călătorie atât de chinuitoare, după o închisoare atât de vie, după un vis atât de tiranic!

Încă mă hrănesc din acele minute senzaționale din pădurea de la Anina, când, azi, aud pe atâția sceptici și îngrijorați înșirând argumente și fapte, reale și convingătoare, negre, profeții pe dos, predici ale firescului urât, seducții ale nenorocirii viitoare, mă revolt, scurt, și-mi spun: – Nu se poate, eu și arborii mândri ai acelei vechi păduri de la Anina am simțit cu certitudine vântul libertății, nu se poate! Eram acasă, după o jumătate de secol eram încă o dată acasă, libertatea s-a abătut încă o dată pe plaiurile mele!

VI

În lumina realității profunde și relativ puțin cercetate a lumii resentimentare, cele două sisteme, cum le-am numit, cele două logici ale coșmarului social, comunismul și nazismul, prezintă deosebiri, dar și surprinzătoare asemănări.

Spuneam de curând că științele sociale și mai ales marxismul (care, bineînțeles, refuză să pună pe aceeași treaptă nazismul și comunismul, perioada barbară a stalinismului chiar o trece sub epitetul nu de totalitarism,

ci mai degrabă sub cel de „autoritarism”) au încercat să ne convingă de geneza pur socială a celor două „noi lumi”, a celor două „viziuni”. Unul din derapajele majore de altfel ale științelor umanistice ale secolului nostru – și, bineînțeles, ale marxismului de orice culoare, de orice sorginte – este în primul rând această absolutizare, această scientizare în extrem a criteriilor ambientale socio-economice, uitându-se, voit, adeseori, și în ciuda enormelor progrese ale științelor eredității, natura profundă a individului, rareori educabilă sau influențabilă prin mediu, natura legică și gregară a unor grupuri de indivizi. Iată un dublu exemplu din sfera politicului care ilustrează „absurdul” care guvernează uneori mișcarea grupărilor mari umane, absurd ce persistă atâta vreme cât vrem să îl explicăm doar prin influența istoriei imediate, prin educație sau mediu: în anii lungi de război civil în Indochina franceză și apoi „americană”, cele două puteri coloniale au fost umilite și apoi înfrânte de slaba cooperare a poporului vietnamez, din nord și din sud, în ciuda uriașelor investiții umane și materiale, în ciuda pericolului evident al bolșevizării întregii regiuni, al pierderii proprietății, libertății, tradiției înseși etc. Ei bine, odată armata americană și cea sud-vietnameză înfrânte rușinos, odată „unificat” teritoriul sub aceeași ideologie, sub aceeași poliție, aceiași indivizi, aceleași grupări umane care îi sabotaseră pe „imperialiști” și ajutaseră Vietcongul, cu mari jertfe materiale și umane, întorc spatele regimului ce nu s-ar fi putut instala și generaliza fără concursul lor, și încep o lungă corvoadă a emigrației spre zone extrem de incerte și îndepărtate, riscându-și avutul, existența și demnitatea, întregul, pitorescul și, în aparență, absurdul calvar a ceea ce a devenit „boat-people”, cu aventuri trase parcă din lumea sălbatică a antichității!

Sub Ceaușescu și, mai ales, în a doua parte a „domniei” sale, a început un puternic exod românesc, fără comparație cu istoria noastră din ultimul secol, exod ce a atins toate straturile populației, chiar și muncitorimea al cărei reprezentant comunismul se declara a fi. Deși Ceaușescu a fost nimicit și premisele unei viitoare societăți democrate eropene sunt vizibile, exodul grupărilor, al tinerilor de înaltă calificare continuă. Există justificări subiective pentru aceasta, dar nici una obiectivă; iar aceea că în România ar

continua comunismul este o idee întreținută în mod iresponsabil și de anumite cercuri ale emigrației ce vor să impună, se pare, prin mijloace brutale numai *un anumit* mod de organizare statală; or, tocmai acest exod în masă poate face posibilă, după părerea mea, reinstalarea unui anumit bun-plac al autorității, oricum perpetuarea centralismului excesiv, moștenire a comunismului românesc. O afirmăm încă o dată: crearea unei democrații reale, viabile, a unui solid spirit republican în care respectul persoanei și al legislației să devină realitate nu este rezultatul numai al unei singure zile sau nopți de luptă, al unei singure revoluții! O adevărată revoluție este nu numai *una*, ci un *șir* de revoluții, o continuă stare de luptă și de veghe, o credință reală, deci o necesitate reală, afundă a democrației, un patriotism veritabil. Democrația, ca orice stadiu al civilizației umane, este *un produs*, o *construcție* lucidă, în timp, colectivă, de aceea meritată, de aceea asimilată și inexpugnabilă. Dacă nu vom veghea, dacă nu vom lupta pentru a păstra cele câteva libertăți de care ne bucurăm deja, și care, bineînțeles, vor trebui mai bine gerate, mai responsabil folosite – cea de vot, de asociație, de expresie orală și scrisă, de călătorie, de informare –, ele, aceste libertăți, în loc să se fortifice și să se maturizeze, se vor anemia și vor dispărea una câte una, iar 22 decembrie al nostru, de care suntem atât de mândri, această violență care ne-a salvat nu numai de perechea iresponsabilă și de clica lor, dar și de psihoza, de teama irațională a propriei noastre pasivități, a acestei ciudate, neeuropene fascinații a dictaturii, acest „22 decembrie” al nostru în loc să „devină” o adevărată „Revoluție franceză”, va semăna, vai, tot mai mult cu un „1907”!

Evident, mulți dintre cei care pleacă, care „fug” acum, se vor întoarce lovindu-se de valul de șomaj din Europa occidentală și mai ales de atmosfera neprietenească, neînțelegătoare a popoarelor de acolo care, dacă ne-au primit bine când fugeam de barbaria comunismului, vor înțelege foarte rău demisia morală a fugarilor și o vor eticheta ca o emigrație economică, deci o încercare de căpățuială, o inserție iute, comodă, într-o structură gata făcută. Se vor întoarce, poate și unii dintre cei care-au plecat perfect justificat, disperați de orizontul negru și aparent implacabil al

singurei dictaturi personale din Est, iar cultura, știința și industria românească vor beneficia (cum se spune!) de cadre cu experiența Vestului. Dar anii aceștia de vid civic, de absență a luptei, de anemiere a cadrelor și spiritelor de bună credință, nu vor fi folosiți oare tocmai de aceia care și-au pierdut privilegiile, cei pe care-i sperie pe bună dreptate democrația și concurența reală, valorică, de cei ce au trăit ani lungi, decenii cu psihologia că țara e o moșie personală, de cei care împărțiseră, cu brutalitate morală, însăși morala în două, cea de zi și cea de noapte?! Când cinismul devenise noul bun-simț, iar corupția era fabricată și importată, de sus în jos, de înseși structurile statale și instituționale, când am fost invadați de lumpenul de toate culorile, intern și extern, când ne clătinăm îngrijorător între un aer de lagăr de concentrare și starea unei țări africane cu un guvern de pistolari vag marxiști domnind peste o uriașă infrastructură mizeră și apatică, tinzând spre o civilizație de tip Coca-Cola!... Ce rost are deci continuarea emigrației românești, unde o pondere însemnată o au intelectualii?!

Nu, nu totul poate fi explicat prin „condițiile social-economice”, nu toate procesele majore ale lumii noastre au o logică dedusă din Haeckel sau din darwinismul social; comunismul și fascismul care au mișcat și schimbat destinul a sute de milioane de oameni în secolul nostru, în ciuda aparențelor complicate și parțial logic-sociale, au o geneză și o justificare abisal umană, ele rezidă pe această platformă adâncă puțin descrisă, abia presimțită, a resentimentului. Nu istoria majoră le justifică și susține, ci legile tiranice și adeseori complicate ale sentimentului, mai ales ale celui incapabil, din diverse rațiuni, să se exprime, să ajungă la lumina zilei emoționale, a sentimentului refulat, înăbușit lungă vreme și care fasonează monștri. A acestui sentiment învins și umilit, dar și a unei anumite concepții despre valoare, a ceea ce noi numim teama de mediocritate, sentiment, el însuși, extrem de actual, de *modern*.

VII

Resentimentul, în afară de faptul că este făuritor de o (grandioasă) falsă istorie – am numit cele două imperii ideologice, nazismul și comunismul –, este și un regulator al vieții noastre zilnice. Este, cu siguranță, un simptom al unui anumit primitivism civic, al unei clare excentricități sociale, al distanței față de vechea Europă pe care o considerăm centrul civilizației noastre.

Ceașescu, acest mărunț Hitler, acest Hitler al Balcanilor, va reprezenta încă multă vreme tipul emble-matic, insecta enormă și otrăvitoare pe care va trebui s-o studiem pentru a înțelege tipul resentimentar „modern” al zonei noastre de civilizație, precum și școala – ne este teamă, numeroasă, felurită și adânc înkrustată în straturile sociale –, școala tipologică, dar și psihologică pe care a creat-o și lăsat-o în urmă: moștenirea dictaturii.

În primul rând: sterilitatea.

Dacă e adevărată aserțiunea lui Nietzsche că, spre deosebire de tipul *agresiv*, tipul uman puternic, creator de valori, tipul resentimentar este cel al *sclavului*, cel incapabil să judece dinlăuntrul său și în raport cu sine, cel care va fi într-un veșnic raport de acuzare cu cel de lângă el, extrăgându-și valoarea proprie din incriminarea celuilalt, a lumii exterioare, atunci „tipul Ceaușescu” și armata insidioasă căreia i-a dat naștere vor avea nevoie de ură, de ură continuă, reală și contrafăcută, spre a se legitima, spre a-și justifica acțiunile adeseori hazardate, în contradicție cu bunul-simț social sau istoric. La început – mereu în cazul Ceaușescu –, justificarea dinamismului social va fi ura, resentimentul față de înaintașul său, față de Dej. Și aceasta cu atât mai apăsător, mai adânc, cu cât înainte de război, în închisoare și apoi, în anii lungi ai cuceririi și exercitării puterii, Ceaușescu a fost unul din discipolii lui Dej cu fața cea mai conturată de sclav benevol, de sclav entuziast, ieșit parcă din cea mai bună școală a ascultării necondiționate de tipul iezuitului dintr-un anume Ev Mediu. (În general, cine va studia istoria noastră politică recentă va trebui, cred eu, să recurgă adesea la situațiile tipice, monstruos-jalnice, ale politicii Evului Mediu

românesc, înainte de fanarioți și, în primul rând, cele două modele clasice de conducere ale voievodului: *împreună* sau *contra* boierilor mari. Neîndoios că Ceaușescu vine, în mod grotesc, pe linia puțin numeroasă, e adevărat, dar atât de exaltată de o istoriografie cu tușuri provinciale și patriotarde, reprezentată de Vlad Țepeș, Mihai Viteazul sau Ioan Vodă cel Cumplit, inși curajoși, instabili, paranoizi, extrem de reacționari în plan social – vezi felul în care Mihai a legat țăranii de pământ! –, dar dușmani jurați ai mării boierimi, ai instituțiilor, deci și ai purtătorilor tradiției. Modelul literar l-a dat ultracunoscutul *Alexandru Lăpuș-neanu* al lui Negruzzi, care, în afara unor tușuri convențional-romantice, de un gotic local, închide în el acel *hybris* frecvent în medievalitate, dar și în secolul nostru politic, ieșirea din realitate, gonflarea, dilatarea monstruoasă a eului, identificarea țării cu propria persoană – un fel de *l'État c'est moi* al lui Ludovic al XIV-lea, fără capacitatea acestuia de a-și alege consilierii, de a fortifica instituțiile, armata, industria etc., fără bunul-simț istoric al Regelui-Soare, care a creat într-adevăr epocă în ciuda „mediocrității” sale personale ce a arătat, e drept, cult al persoanei – era și în gustul epocii –, dar nu a căzut în vulgarul și catastroficul *hybris*, iar acest *l'État c'est moi* va trebui, după moartea sa, citit tot mai mult într-o lectură a servituții, nu a grandorii vane; el a lăsat un model atât de reușit al centralismului statal, încât și azi politicienii francezi *ont du mal* de a se debarasa de el, de secolul lui Louis XIV, și să reușească într-adevăr o descentralizare, să gândească realitățile socio-politico-economice nu printr-un individ salutar și profetic, ci printr-o geranță calificată, colectivă, non-aristocrată).

Dar cât de departe suntem noi de acest model!

Am fi, în primul moment, dispuși să credem că la noi, românii, vanitatea ce devine iute monstruoasă și reacționară este aceea care-i împiedică pe responsabili să păstreze măsura lucrurilor, să devină cu adevărat eficienți și reprezentantivi; în fapt, nu este vorba de vanitate – viciu, la urma-urmei, superficial, neeficient și care-și atinge rapid limitele, provocând ridicolul –, ci de această falsă și viguroasă formă a răzbunării ce este resentimentul. Da, o falsă răzbunare, o furie ce ia hainele vindictei, o

mânie ce se îmbracă în sentimente previzibile, umane, scuzabile mai mult sau mai puțin.

După ura contra înaintașului său, care l-a iubit, se pare, și l-a ajutat, Ceaușescu și-a îndreptat ura abilă contra celor ce-i stăteau în cale, contra rușilor. A fost o furie pe care a trebuit să și-o domolească, s-o înjumătățească în toată cariera sa, dar era o mânie mare pentru că pohta lui de putere era teribilă! Așa s-a făcut că am trăit vreo patru-cinci ani acea faimoasă cvasiliberalizare: el ne-a cerut concursul, nouă, umaniștilor, tehnocraților, specialiștilor de orice fel, chiar și țăranilor pe care el i-a deposedat de pământ cu mijloace brutale. Ne-a cerut ajutorul, nu cum am crezut mulți dintre noi cu o naivitate de care ne vom minuna, probabil, încă multă vreme și care ne va face sceptici la orice joc politic, oricât ar fi acesta de justificat, de bine intenționat! —, nu pentru a pune săraca România, cât de cât, dacă nu în rândul civilizației mari, măcar a celei mici, cea din jurul nostru, privind mai ales spre nord (spre unguri, spre polonezi), nu pentru a ieși cât de cât din dogmatismul stalinist, din aventurism economic și din arbitrariul cezarist în promovarea cadrelor și a criteriilor valorice, ci pentru a-și crea, extrem de abil, o minimă bază populară. Apoi, brusc, contra tuturor legilor politice la acest nivel, ne-a părăsit și s-a întors spre marile puteri care i-au dat, ca și noi, credit, înșelate de reala sa abilitate, de profundul său resentiment ce-i împrumuta un fel de geniu al actoriei diplomatice și al legăturilor atât de diverse, de iuți și de planetare, într-adevăr, cum nici un Domn român nu avusese înaintea lui. Oare câți dintre noi, când am început să voiajăm, la sfârșitul anilor șaizeci, nu eram uimiți și prostesc-mândri când, aproape oriunde în Europa și America, declinându-ne originea etnică, națională, de români, eram întâmpinați cu un zâmbet și cu un nume: Ceaușescu?!

Vorbeam mai sus de actorie și de abilitate într-un sens profund, aproape paradoxal: nu, să nu credem că omul acesta căruia i s-au acordat atât de grozave puteri și-a construit, pas cu pas, lucid și histrionic, aceste etape ale grandorii și decadenței sale! Nu, tocmai natura sa profund resentimentară, ca și în cazul lui Hitler, marele său model, îl făcea, cred eu, să creadă

aproape *sincer*, să joace *fair*, cu o convingere viguroasă, schimbările abile de măști, atunci când își părăsa brusc protectorii sau aliații spre a-și descoperi alții. Omul acesta – însemnat de un geniu rău, care-și construia personalitatea din ură inextinguibilă, din resentment! – și-a jucat toată cariera în fața unei oglinzi speciale, uneori oglinzi adânci, în relief, prin care trecea existența socială însăși. Poate doar în ultimii ani, izolat voit în mijlocul camarilei sale polițiste, net slugarnice, a revenit cumva la realitate. Era însă prea târziu: rămăsese mai mult decât singur, era depozat de însuși eul său proteic și narcisiac, autentic ca orice pulsione paranoidă.

VIII

...De când Nietzsche a descoperit resentimentul, trăim într-o lume a resentimentului. Un sentiment care nu poate fi „îngropat” și nici transformat în altceva. De aici natura sa profund sterilă și violentă.

Mulți confundă resentimentul cu ambiția sau răzbunarea. Chiar cu creația! Nu, ultimele trei stări volitive sunt de natură creatoare. Altfel spus, în ciuda realei motivații care stă la baza lor, actul lor final, *creația*, le salvează, le ridică la rangul valorii, al moralei chiar. Al acelei morale înalte, se înțelege, ce se opune moralei mic-burgheze eterne și care nu este decât un cod al unei lumi închise care-și apără interesele. Acea morală care face posibilă umanitatea omului, care *dublează* orice act valoric și specific, care ne separă de orice manifestare superioară. Dacă actul cultural, cultura este cea care definește specia noastră, cum o afirmă unii esteticieni, atunci ea este astfel pentru că este dublată de morală, de o anumită morală. Și dacă valoarea are atâtea fețe câte s-au încetățenit în praxisul creației de la începuturile civilizației – fie ele magice, sacerdotale, militare, comerciale, artistice, științifice, politice, filantropice (ca o morală aplicată, diurnă) –, ea, morala care le „dublează”, care le transcende, este unică, ea este *valoarea*. Aceea care face posibilă, cum spuneam, umanitatea, acel factor „misterios” care l-a ajutat pe omul preistoric să devină creator de spațiu artificial, de valori dincolo de reflexele chiar și complicate ale supraviețuirii, ale

agresiunii și proliferării speciei, acel factor „misterios” care ne-a ajutat nu numai istoric, dar și în unele momente-cheie ale existenței noastre să ne depășim, într-o singură clipă, într-un singur ceas, într-o singură noapte, pulsunile tiranice ale autoapărării, ale autopromovării.

Pentru Kant și întreaga școală a „rațiunilor practice” care i-a urmat, întreaga capacitate morală a omului este condensată într-un singur cuvânt care, mai ales în țările de cultură protestantă, prinde o acuitate deosebită, o pregnanță ieșită din comun: *die Pflicht*, datoria. La Spinoza și la Kant, fericirea constă nu în plăcere, ci în existență, în practica virtuții, în împlinirea datoriei. „Fericirea nu este răsplata virtuții, scrie Spinoza, ea este virtutea însăși!”

Dar când vorbim de o morală care dublează toate valorile esențiale ale umanității, *valori-profesiuni* cum le numesc eu, care sunt istorice, dar și structurale, eterne (preot-magician, militar, comerciant, artist, om de știință, politician) șine ale creației fundamentale în afara cărora nu este posibilă valoarea, ne referim la o morală, la un instinct al moralei dincolo de social, la acel zvâcnut intern, uneori insesizabil, cu forme uneori sinucigaș-sociale care ne îndeamnă imperios să ne depășim condiția momentană și dezideratele ei tiranice, pentru a ne arunca în golul unei umanități posibile și problematice, într-o aventură ce este ființarea umanului însuși. Orice poet adevărat, orice cercetător, orice pastor cu vocație sau comandant de oști, orice comerciant genial ce colportează bunuri și înlesnește civilizația (să ne gândim la Heinrich Schliemann, care a descoperit Troia), orice pedagog cu har au simțit, cu siguranță, în creația lor specifică și îndrăzneată, de câteva ori în viață, cel puțin dincolo de bucuria *invenției* și a *oficierii*, o anume stare difuză însă persistentă, adâncă, inconfundabilă, unică, o dilatare a persoanei morale dincolo de orice limite, de fapt o fulgerătoare, dar concretă (aproape) intrare în *uman*, o descoperire a umanului, a esenței sale. Herder, marele fondator al romantismului, marele umanist, spunea undeva că „cel mai înalt scop pe care și-l poate propune un om este să-și atingă propria-i condiție!”.

În acest sens, actul creator este moral, și nu în sensul îngust, activistic, al respectării unor norme ce se schimbă de la epocă la epocă. Această dublură morală unifică personalități atât de diverse, în plan social sau caracterologic, sfinți umani sau sociali precum Sf. Augustin sau „uscatul” și vizionarul Immanuel Kant, și „dezordonați” precum Baudelaire, Rimbaud sau Eminescu. Pe această afundă și unică dublură morală ce însoțește creația cu multiple fețe, o văd mai ales ca esență a umanului. Deci nu de la uman spre moral, ci de la moral spre uman, prin acea moralitate ce dublează orice act cu adevărat și rar creator este posibil umanul, acea stare unică și inconfundabilă, inefabilă și aproape imposibil de „trecut”, de exprimat celui care nu a încercat „aventura periculoasă și necesară a creației” în orice domeniu, o stare inconfundabilă de eliberare de normele atât de tiranice ale ființei vii, sociale.

Sigur, umanul se creează, apare și prin păstrarea *tradiției*, a valorilor sociale și istorice, atunci când ea, tradiția, se face într-un sens viu, creator și intuitiv, și nu când ea, tradiția, este proclamată scut și slujește interesele unor grupuri sau maschează unele limite, unele neputințe.

Da, și exercițiul tradiției ce ne împrumută gravitatea istoriei, responsabilitatea și descifrarea continuă și inspirată a cronicii unei idei, a unei limbi, obiceiuri, podoabe, meserii, grupuri umane, credințe pe care le numim istorie. Dar tradiția, pe care am numit-o o creație pasivă, este după părerea noastră pusă în umbră, măcar din acest punct de vedere, de creația activă, agresivă, cum i-am spus, „aventuroasă” deoarece ea cere calități morale și volitive ieșite din comun, și, poate, mai ales acel simț al „riscului”, al „riscului în cultură” atât de necesar, de complicat și de care se vorbește atât de puțin, atât de neevident și care constituie o componentă majoră a valorii. Un risc, un tip de risc greu de definit, cu atâtea fețe, a cărui pedagogie nu o știe nimeni, maeștrii înșiși îl simt doar atunci când *el* se apropie nemijlocit, când trebuie să opteze pentru el sau contra lui, „mirosul” lui inconfundabil (așa cum unele otrăvuri au mirosuri de flori), o opțiune extrem de periculoasă, de dăunătoare social și, mai ales, un risc *inutil*! Într-adevăr, diavolul sau, cine știe, poate un îngerăș păzitor ne suflă în acele

momente că de fapt nu avem nici o nevoie de asemenea risc, că viața poate continua în liniște, armonic, fără a-l asuma, că nu avem decât să-i imităm pe ceilalți, majoritatea prezentă sau istorică, poate, cine știe, nu trebuie să ieșim din locul nostru, din decența unei atitudini medii, să nu rupem regulile („*Je hais le mouvement qui déplace les lignes*”), să nu sărim în afara umanității constituite o dată pentru totdeauna! Dar cine poate descrie cu adevărat acest gust sau tentație a riscului în creație, risc ce are atâtea fețe, una mai „oribilă” ca alta și printre care, cine știe, poate că *răbdarea* este la fel de greu de îndurat, la fel de respingătoare ca și capul Gorgonei?! Sau puterea umilinței, acel stomac moral ce înghite atâtea lucruri imposibile, indigeste la extrem, în numele unor năzuințe și valori discutabile?!

IX

Resentimentul, ca orice zeitate (neagră!), are nenumărate fețe, ce-i strălucesc ca antracitul. Teama de mediocritate este una dintre ele, sau este numai o față a mediocrității?!

Înregistrăm, oricum, un uriaș salt de la acel îndemn horatian de a găsi fericirea în „mediocritatea de aur” sau de la modestia, cumințenia atâtor meșteri necunoscuți ai Renașterii ce lucrau ani în șir la soclul unei coloane, al unui amvon, la detaliile unui triptic, mari maestri care acceptau cu seninătate anonimatul semnăturii, dar și pe cel al motivului artistic tratat: erau reluate aceleași și aceleași motive, fantezia și personalitatea autorului se exersau doar în compoziție, desen, culoare. Oare una din majorele cauze ale pulverizării artelor, azi, a tuturor artelor, nu este faptul că ne-am „îngâmfat” excesiv, că am lăsat să alerge în planul tehnic al creației prea multe motive, în fapt: anarhic de multe motive, oare nu ar fi trebuit să ne întoarcem din nou la temele mari: Cucificarea, Fuga în Egipt, Nașterea, Suzana și cei doi bătrâni, Jertfa lui Isaac, Faust (fascinația destinului sau libertatea omului singuratic și disperat de prea multă luciditate), Schimbarea la față, Don Juan (jocul, așa cum îl vede Nietzsche în cea de-a

treia fază a Spiritului, după cea a Cămilei orgolioase și îndurătoare, a Leului victorios ce strigă noile Legi, a Copilului „*ein aus sich rollendes Rad*”, roata ce se rostogolește din sine, Jocul văzut ca o libertate totală), rătăcirea lui Ulise, ucenicul vrăjitor etc. etc.?!...

Un salt uriaș, spuneam, la anarhia, profuziunea, infinitul motivelor creației azi, formă a aroganței autorilor care nu se vor îngrădiți de nici o limită sau prejudecată sau, mai bine zis, acced la formele superficiale de libertate, cum ar fi libertatea totală, anarhică, a temei, disprețul față de orice construcție inteligibilă (disprețul față de lector, văzut ca o ființă aparte, fără acces la cifrul creației, ce trebuie șocat, nu luat complice), pudoarea pe dos de a nu-ți trăda profesionalismul și, în primul rând, bineînțeles, aroganța numelui, semnătura, individualitatea formală exprimată la orice pas, pe orice capăt de hârtie, semnătura ce devine ea însăși obiect de artă, de cult, în lipsa zeilor tutelari!...

Dacă în creație, în cultură, părăsirea aceluia anonim cuminte și harnic a spart doar formele discursului artistic, în politică aroganța individuală, *frica de mediocritate* creează monștri sociali și suferință enormă.

O întreagă sociologie, politologie și istoriografie de tip pozitivist au explicat cele două mari cutremure sociale din secolul nostru – comunismul și nazismul – prin condiționări de tip economic, politic, ambiental etc., pe scurt, cu instrumentele raționalismului aplicat, comparatistic și analitic. Dar, dacă există și o altă explicație (pentru că avem necesitatea, rutina și demonul cauzalității, al explicației!), o altă *lumină* asupra acestor fenomene aproape apocaliptice ce au arătat omului, pentru întâia oară în istoria sa, limitele amețitoare ale forței și libertății sale, semnul decăderii, începutul sfârșitului? Nu cauze ce se înlănțuie și se intercondiționează atât de frumos, de logic, orizontale, ci unele care vin din adânc, de-o clară, abisală verticalitate. Forțe iraționale, cele care plăsmuiesc, șlefuiesc cealaltă față a omului social, de unde tresar cu violență metafora și instinctul, în miile sale de fețe și energii, forțe care, la urma-urmei, echilibrează – și vor echilibra! – raționalitatea ce ne amenință acum, la sfârșitul mileniului, ca apele

neînfrânate ale tânărului vrăjitor, să ne inunde, să vestească, bolborosind, sfârșitul.

Iraționalitatea a fost pusă adeseori la temelia celor două sisteme politice: cea rasială, la fasciști, și cea egalitară, la comuniști. Omul politic excesiv (și criminal!) a vrut să facă o lume mai desăvârșită decât cea a lui Dumnezeu (cine spunea că dacă omului i s-ar fi dat să deseneze globul pământesc l-ar fi conceput ca pe o bilă de biliard?!), mai bine zis: omul politic excesiv a transportat fanatismul credinței – și poate al creației! – în social.

Despre fascism am citit și auzit o multitudine de teorii, și toate îl explică, îl condiționează de și prin convulsiile istorice, militare și mai ales economice de la începutul secolului nostru. Niciunde nu se caută fenomene mai puțin vizibile, mai puțin „logice”, și toată această complicată construcție arată încă o dată forța, frumusețea, dar și limitele – și nocivitatea! – logicii aplicate în social. Se face, bineînțeles, o excepție, atunci când este explicată energia demesurată a lui Hitler (Goebbels, scriitorul ratat!) prin deturnarea ambiției, a visului său de a deveni pictor și arhitect, spre politică. Dar fascismul – ca și comunismul! – nu s-a făcut cu un singur om, nici cu un grup restrâns, ci cu masse de indivizi! În ultimii ani, revista „Der Spiegel” a adus nenumărate documente care arată fără umbră de îndoială că asasinatelor și represiunea sângeroasă și organizată din spatele frontului rusesc erau îndeplinite nu numai de aparatul SS al lui Himmler, dar și de cel al Wermachtului, de trupele regulate, de ofițeri din diferite arme! Și, dacă este așa, dacă cele două sisteme abuzive, criminale, politice ale secolului nostru s-au bucurat de colaborarea, de complicitatea atâtor inși, atâtor „anonimi”, va trebui să ne intereseze care a fost motorul, energia, ambiția sau insatisfacția care a făcut să se șteargă, în atâtea conștiințe, diferența între bine și rău, care i-a împins pe atâția indivizi, în aparență blânzi și șterși din punct de vedere moral, să transgreseze cele mai elementare frâne ale vieții în colectivitate.

După părerea noastră, fascismul, mai ales, dincolo de toate condiționările sociale, istorice și economice care se știu, și-a fundamentat

Întreaga construcție pe o trăsătură adânc umană, extrem de generalizată în vremea noastră: nemulțumirea față de propriul destin, mai bine zis încercarea de a explica, de a transgresa limitele persoanei prin *acuzarea* unui grup anumit, pulsivitatea resentimentară de a te zugrăvi *în bine* prin conturarea în rău a celuilalt, a unui *anumit* celălalt. Prin delimitarea strictă a unui grup uman și social negativ, dăunător (evreii, intelectualii, negrii), care împiedică armonioasa dezvoltare a restului societății, acest rest el însuși bine conturat, el însuși o grupă exclusivistă.

De ce oare, azi, omul a început să fie nemulțumit să aparțină, în toată cumințenia și hărnicia, unei *masse* anonime de creatori și, mai ales, de ce omul social – la îndemnul unor genii negre! – își caută, disperat și agresiv, o justificare în afara sa, a destinului său monoton?!

Numai prin slăbirea credinței?!

X

Secolul nostru muribund este un secol în care toți au voit să fie eroi! Așa a apărut, printre altele, ideea (exacerbată!) a ratării!

Spuneam odată că ratarea este o pură poză! Într-adevăr, ratarea *trece doar prin realizare*, numai cel care a realizat ceva, într-un domeniu fundamental al valorii, poate măsura cât de departe se află de culme, de *adevărata* realizare, numai un adevărat creator, indiferent de nivelul național sau internațional al activității sale, va înțelege distanța care îl desparte de piscurile mari ale științei sau artei, numai el va avea dreptul de a striga: – Am ratat!

Ceialți, ce, mulți, veleitarii, grafomanii, inventatorii fără brevet, pozeurii, surrealiștii (adevărații, cei care refuză să scrie deoarece scrisul este o activitate burgheză, academică!), toți aceștia sunt falși ratați! Un număr enorm, mereu alimentat de aluviuni umane de neliniștiți ai stării normale, ai stării de mediocritate socială! Cine, ce diavol mărunț și persistent se apleacă la urechea atâtor sute de mii de indivizi sociali, șoptindu-le, inculcându-le, sugestionându-le neliniștea vocației, a

profesiunii lor, a stării lor în lume?! De ce *Acela* îi îndeamnă la neliniște, la nemulțumire, de ce *Acela* pregătește atât de harnic terenul de pe care un *altul* va culege roadele, cel vizibil de data aceasta, care va da și soluția, va arăta cu degetul sursa „nefericirii” adeseori închipuite a atâtor sute de mii: evreul, intelectualul, negrul, străinul, capitalistul, ungurul, creștinul sau musulmanul etc.?

Pentru că din cauza tuturor acestora noi credem, suntem adânc convinși, aş zice: sălbatic convinși!, că realizarea noastră este împiedicată, uneori chiar imposibilă. Iată sursa resentimentului în social, iată sursa fascismului: *celălalt*!

Dacă la colțul străzii ovreiu! nu ar avea prăvălie, eu aş fi un negustor mult mai bun sau dacă același nu ar fi cineva în jurnalistică! Sau dacă *ei* nu ar fi în gașcă! Ah, câte lucruri nu ar merge mult mai bine, mai firesc, mai echitabil în lumea aceasta, dacă evreii nu ar sta, diabolic, în spatele tuturor lucrurilor! Dacă nu ei, atunci multinaționalele, supratrusturile!

Pentru activiștii Partidului comunist, intelectualii erau sursa tuturor relelor: îngâmfați, nesiguri (din punctul de vedere al puterii!), imprevizibili, ingrați (din punctul de vedere al puterii, se înțelege!), paraziți! (Ah, ce frumoasă revanșă am trăit, în toamna anului '88, la un Congres internațional al scriitorilor care a avut loc la Beograd, al douăzeci și nu știu câtelea, în timp ce la București nu sunt nici la primul! –, când a intrat în sală un scriitor rus, expulzat din Uniunea Sovietică și condamnat ca parazit – „Cum poți dovedi dumneata că ești poet?!” a fost întrebat de un judecător servil ordinelor partidului, dar, probabil, răzbunându-se, satisfăcându-și un resentiment adânc, personal! –, poetul Iosif Brodsky, laureat al premiului Nobel pentru literatură, și a fost aclamat minute în șir de sala în picioare, de scriitori veniți de pe toate continentele, și printre ei se afla, bineînțeles, și delegația de scriitori sovietici, care aplaudau la rându-le volens-nolens, roșii la față, pe acel „parazit” de care ordinea socialistă se împiedicase cu vreo două decenii în urmă ca să fie mai echitabilă și mai rentabilă, mai umană!...)

Sau negrul, spaniolul, portoricanol, în universul american! Sau creștinul, cei de religie coptă, de exemplu, printre musulmanii tot mai convinși, tot mai integriști, mai siguri că cei de altă tradiție și religie îi împiedică să fie buni musulmani! Sau pur și simplu străinul, cel care este diferit, și în categoria aceasta intră, evident, și homosexualii, bărbați sau femei!

Sigur, nu este numai nemulțumirea afundă și obscură față de limitele personale, uneori și vremurile se însărcinează să producă crize și nemulțumiri obiective, reale: foametea sau inflația sau pierderea unor teritorii! Sau revoluția, revoluțiile reale și cele inventate, cum a fost „revoluția comunistă română”, în fapt, o permanentizare, o ideologizare a unei ocupații străine ce nu s-a mulțumit să ne stoarcă averile naționale, dar s-a încăpățânat să ne schimbe limba, cultura, credința, instituțiile și valorile! Și era cât pe-aici să reușească, cu concursul nostru, binevoitor sau silit, se înțelege!

Dar și în situațiile dramatice și reale, arta diavolească și inventivă a diversiunii își urmează cursul ei: îl vezi pe *celălalt*, ne șoptește *el*, de ce se bucură el de o apreciere mai rapidă, de ce a obținut un post mai înalt decât al tău, de ce primit cutare casă, și tu nu, de ce banca îi dă bani cu împrumut, de ce este trimis în străinătate el sau fiul său, de ce are cronici în toate ziarele sau contracte bune, de ce nu dă faliment, de ce este doctor *honoris causa*, de ce nu face cancer, de ce nu-i otrăvește nimeni câinii, de ce nu este alcoolic... de ce... de ce... de ce?!...

Dar dacă, îi șoptește diavolul politic omului mediu, normal, cuminte, la ureche, dar dacă există o cauză *anume* a mediocrității tale, a nenorocirilor tale, o cauză limitată și individuală?! Dar dacă tu nu ești defel individul șters și fără noroc ce pari a fi în ochii atâtoră, dacă țara ta, chiar, națiunea ta întreagă ar putea rezolva cu mult mai rapid, mai eficient anume probleme stringente, insurmontabile, cu condiția ca anume grupuri – în anumite cazuri intelectualii, alteori evreii, uneori și unii și alții! – să fie mai „supravegheate” în preocupările lor „suspecte”, dacă li s-ar „interzice” să-și

urmeze vocația sau credința, în fond activități ce camuflează o conspirație ticăloasă sau pur și simplu o impostură, un rău exemplu pentru moravuri?!

Intelectualii, ungurii, evreii!... Iată ce simplu s-ar rezolva atâtea probleme, de la șomaj și inflație, până la problema învățământului și culturii, a istoriei și a propriilor noastre, nu puține, erori!

Ei, ei sunt de vină, ei, *ceilalți*, cei *diferiți* de noi (uneori nici nu sunt atât de diferiți cum am vrea să credem!), și sunt sursa simplă a unor nenorociri atât de complicate, ei trebuiesc înlăturați, izolați, boicotați, închiși (de ce nu?!...), asasinați, înjurați, arătați cu degetul!!

Ei, cei pe care i-am desemnat noi că sunt sursa nenorocirilor noastre, a mediocrității noastre, a limitelor noastre care s-au lipit de ființa noastră socială, a liptei noastre de geniu și de voință!

[1](#) „Contemporanul – Ideea europeană”, nr. 30/ 26 iulie 1991.

FEȚELE AUTORITĂȚII

I

După un ciclu închinat resentimentului, dimensiune abisală a societății totalitare și a atâtor boli aberante ale creației de valori, ni se pare că este de intensă actualitate abordarea conceptului de autoritate, azi, când una din fețele autorității, cea politică, este contestată cu atâta violență verbală și fizică.

Este ușor de observat că prima greutate în abordarea acestei noțiuni este tocmai vicierea de fond a înțelesului ei: dacă ne gândim că noi ieșim – și nu încetăm de a ieși! – dintr-un *sistem autoritar* politic, justițiar, social, cultural etc., vom înțelege repede cât de greu ne va fi să folosim cuvântul autoritate cu adevăratul său sens, în multiplele și necesarele sale întrebuințări, de la latinescul *auctoritas* (siguranță, cauciune, împuternicire). Și asta timp de o jumătate de secol, mai puțin în dicționare care, ades, nu erau o oglindă a sensurilor reale ale multor noțiuni aflate în tangență cu politicul (și ce nu este în legătură cu politicul într-un sistem discreționar?, în primul rând viața instituțiilor, a culturii, religiei, științei chiar etc. etc!), o alunecare de sens, o corupere de sens mai ales în viața și exercițiul „practic” al limbii, deci și al psihologiei. Astfel, într-un stat polițist – cum au fost, cum au creat cele două sisteme opuse și atât de asemănătoare, cel fascist și cel comunist! –, cuvântul autoritate lunecă în mod brutal la opusul înțelesului său, și nu mai înseamnă siguranță sau cauciune, ci invers: arbitrar, nesiguranță. Într-un stat polițist, cum a fost cel comunist român

atâtea decenii, *autoritatea* se referea cu prioritate la instituții și, în primul rând, la instituțiile ce asigurau puterea în stat, partidul comunist și polițiile care-l sprijineau, cea militară și cea „civilă”.

Partidul însuși, prin lăcomie de putere și prin teama de orice referință concurențială sau critică, și-a pierdut orice autoritate. Și prin statut, e adevărat, fiind, în anii treizeci, o filială a comunismului moscovit și urmând nu rareori politica antinațională a Kominternului, dar și prin nerăbdarea, în anul 1945, de a prelua întreaga putere, și-a pierdut bruma de autoritate pe care o avea în anumite pături muncitorești sau intelectuale.

Poliția apoi, și mai ales poliția politică, Securitatea, a devenit rapid, brutal, fața ce se ascundea sub obrăzarul, sub masca subțire a ideologiei de partid. Poliția care și-a pierdut propria ei autoritate – cea de a veghea asupra securității persoanelor și bunurilor de stat, asupra respectării instituțiilor și libertăților democratice, *ideologizându-se*, preluând sarcini străine ființei și scopurilor ei specifice, trădându-și menirea și legitimitatea. Astfel, partidul comunist și poliția română s-au compromis reciproc, interschimbându-și specificul: partidul a devenit o formă abia mascată a poliției (politice), iar poliția, din susținătoare a unui stat de drept, a devenit instrumentul unui partid „revoluționar”, dispus deci să obțină și să păstreze puterea prin mijloace violente, în afara procesului democratic civil.

În fapt, statul comunist, renunțând la o reală autoritate (cea a prestigiului, a valorilor) în toate domeniile vieții publice și ale creației de valori, și-a pierdut complet orice fel de autoritate, iar acest cuvânt, ca o războare teribilă, a început să semnifice tot mai mult, să *trădeze* tot mai clar specificul adevărat al statului și instituțiilor sale: forța militară, directă, brutală – poliția vizibilă și „invizibilă”.

Știința, cultura, religia (biserica) și-au pierdut autoritatea rapid sau într-o mare măsură. (Acest fenomen a fost fluctuant, firește, mai evident, mai direct în perioada stalinistă și, să zicem, în ultimul deceniu al dictaturii ceaușiste, prin simpla adițiune, vreun sfert de secol! Mai atenuat, cu semne de revenire la criteriile normalității la începutul deceniului șapte, ezitant, însă păstrând acea dimensiune a resentimentului așa-zis „proletar” față de

individ și valoare, față de cultură, religie și istoria reală.) Și, bineînțeles, odată cu pierderea rapidă a prestigiului domeniului lor, odată cu coruperea și deturnarea specificității zonei lor de creație, cei care slujeau sau oficiau în aceste zone, oamenii de știință, scriitorii și artiștii, preoții (cu excepția bisericii Greco-Catolice, Romano-Catolice sau de cult protestant) s-au văzut ei înșiși deposezați de una din pârgurile fundamentale ale cercetării, creației și oficerii: prestigiul.

Prestigiul unei persoane sau al unei instituții este inextricabil legat cu autoritatea lor, funcționând uneori ca sinonimii. Prestigiul înseamnă totdeauna autoritate, iar autoritatea nu se poate dispensa de prestigiu; iar când o face, cum s-a întâmplat sub comunism, „răzbunarea” coruperii acestui termen este teribilă și de lungă durată!

În genere, nerespectarea tradiției duce la o pierdere rapidă a autorității. Autoritatea școlii românești s-a pierdut atunci când, odată cu așa-zisa „reformă școlară”, au fost abolite vechile manuale și criteriile valorii, pentru a promova, peste noapte și cu cadre și principii prost pregătite, ideologizarea învățământului. Totul s-a petrecut sub semnul improvizației și al resentimentului față de arta și cultura „burgheză”. Totul a fost pus în discuție, peste noapte și de către inși fără prestigiu, opere și nume de imens răsunet în știință, arta și literatura română au fost negate, știrbite sau calomniate, puse să „servească” cauza „proletariatului”, a învățământului „nou”. În general, ideologia „noului”, fanatismul, superstiția, religia „noului”, a „omului nou”, falsul revoluționarism, falsa înnoire, demolarea tradiției văzute ca o rețută a valorilor opuse comunismului, lupta contra individului și demnității sale văzute ca un focar posibil al criticii sociale au fost instrumentele destabilizării, ale aneantizării aproape complete a uriașului sistem de învățământ.

În esență, a fost știrbită *autoritatea individului*, ce a fost înlocuită cu o falsă autoritate a „*maselor*”. S-a plecat de la ideea paradoxală – care s-a dovedit exactă! – că grupele, *massele* de indivizi sunt mai ușor de manipulat, de înșelat, de folosit decât indivizii. Iar tradiția, cea reală, vie,

istorică, valorică s-a refugiat în indivizi sau în grupe restrânse, izolate, de indivizi.

În genere, lupta comunismului s-a dus pe frontul luptei contra autorității reale – instituționale sau individuale –, contra autorității specifice, specializate, eficiente, pentru a o înlocui cu autoritatea politică ce era, în esența ei și în perioadele radicale, autoritatea unei clii, ba, chiar autoritatea unui singur om. Formele hilare le-a luat această „înlocuire” prin sentințele de-o stupefiantă generalitate din cărțulia roșie a lui Mao sau din discursurile din ultimii ani ai lui Ceaușescu. Nu se mai urmărea coruperea, seducerea, refacerea unor domenii clasice de cercetare sau creație, ci li se opunea pur și simplu, în bloc, charisma unei singure persoane ce devenea șaman absolut, semizeitate construită după cele mai bune reguli ale unui teatru de marionete în care orice nuanță sau sfert de originalitate, de gândire reală sunt suspecte și expulzate, în care mesajul este transmis prin ultraclișee, enorma limbă de lemn ce propunea poncife ale limbii și gândirii nu din insuficiență intelectuală sau profesională, ci din aroganță. „Așa este și așa vreau să fie!” clama dictatorul roșu sau negru.

Iar acest: „așa este” devenea un element inconfundabil al terorii, deoarece era nimicul, neantul articulat.

II

Prima autoritate este cea a tatălui sau a Zeului, în această ordine sau în ordine inversă. Dumnezeu ca o proiecție cosmică a tatălui sau tatăl ca înlocuitor, reprezentant al aceluiași. Sau principele, Regele, Basileusul.

Tatăl, de-a lungul secolelor, începând cu civilizațiile arhaice greco-romane, când putea să-și vândă fiul ca sclav sau putea să-l ucidă (vezi episodul sacrificării Ifigeniei de către tatăl ei, Agamemnon), până la societățile mai noi, când putea doar să-și dezmoștenească progenitura, în societățile musulmane unde și azi tatăl decide asupra mariajului etc., instituția tatălui este cea autoritară, coercitivă, punitivă, cea care decide asupra descendenței, o copie a lui Jupiter Tonans. În comparație cu acest

tată teribil – o copie a lui Jehova biblic, gelos și aspru până la sacrificul absurd, ca în episodul jertfei lui Isaac –, imaginea Principelui lui Hegel este un uriaș pas înainte în relația cu comunitatea umană pe care trebuie s-o protejeze și dirijeze. Tatăl luminat sau Patriarhul, Abraham, cel ce descoperă pe Dumnezeu-unul.

Splendid capitolul din *Iosif și frații săi* de Thomas Mann, unde se încearcă restituirea universului moral și psihologic al lumii, a comunității umane în care a fost posibilă poate cea mai grandioasă, mai senzațională „descoperire” a omului istoric – Dumnezeu biblic. Față de reducția fenomenelor naturale a grecilor și antropomorfizarea lor la o duzină, cu aproximație, de figuri ce trebuiau să încorporeze și simbolizeze frica cosmică și tumultul sentimental, performanța lui Abraham este într-adevăr formidabilă: el reduce întreaga lume morală și cosmică la o singură Ființă, și aceea este goală, o reprezentare vidă! Abstractul în forma sa cea mai exemplară și vie, descoperirea lui zero înaintea arabilor, un zero ce nu stă numai la intersecția valorilor, a vizibilului și invizibilului, ci are valoare *în-sine* și *prin-sine*, un gol apt de istorie și destin, de concret și semnificație, *Unul*. Monoteismul în forma sa cea mai radicală și inspirată.

Generații după Abrahă, imaginația, forța imaginației umane a „slăbit”, și politeismul a irupt în acest Unu, o luptă ce durează până azi, ce semnifică, printre altele, nu numai simetria fundamentală cu organizarea familială sau socială, cu forțele cosmice, dar și incapacitatea spiritului uman de a trăi în abstractul perfect, gol și unic, creator al inerției, dar și al mișcării.

Iată autoritatea Patriarhului legendar, a Tatălui suprem, cap al Tribului și al Religiei, interpret al Existenței, vizionar și custode. Căzând în istorie și în civilizații, figura aceasta s-a micșorat, bineînțeles, și s-a degradat în sensul limitării. Dar până în secolul nostru el semnifică ilustrarea cea mai directă, mai imediată a Instituției, și nu numai a celei paternale. De aceea, una dintre cele mai adânci frustrări ale individului uman, social, este absența tatălui și nu numai prin nesiguranța, extrem de gravă ea însăși, a genealogiei, dar și prin experiența fundamentală de a crește, de a se forma,

de a depinde organic de o instituție vie, concretă, extrem semnificativă și istorică.

Autoritatea Tatălui ce se deosebește atât de esențial, de *pitoresc*, de cea a Mamei, capăt cert al genealogiei, păstrătoare a focului și a Tradiției, simbolul dragostei. Există însă și mame *autoritare* în sensul coercitiv, și unii psihologi explică astfel rata crescută de violuri în societatea australiană sau nord-americană, ca o refulare a adolescentului care a suferit rigorile autorității maternelle respective.

Sigur, cele două autorități elementare, paternă și maternă, le-am putea extrapola și exemplifica prin nenumărate pilde mitologice sau literare. Important este că imaginația și reflexul adultului social sunt formate, în contact cu instituțiile variate ale societății, de aceste modele. Iar atacul la ele, la familie – așa cum au îndrăznit cele două sisteme totalitare, fascist și comunist, încercarea de a corupe, de a submina aceste modele, aceste *principii*, au dus la ruina nu numai statală și individuală, dar și la alienarea majoră a psihicului uman. Astfel, atât fasciștii cât și comuniștii au mers până la crima morală de a instiga copiii, puberii, adolescenții, ființe în formare și vulnerabile, contra autorității familiale, introducând principiul și otrava ideologică în celula sacrosanctă a familiei. Părinții pândiți de copii, părinții ce se fereau de cei pe care trebuiau să-i ocrotească și formeze! În zilele noastre chiar, în ultimul deceniu al dictaturii, partidul a încercat – și reușit, în multe cazuri, iar orfanii din care au fost create trupele „de elită” ale Securității sunt un exemplu printre altele! – să înlocuiască autoritatea firească a tatălui natural sau adoptiv prin cea fals mitică a șefului statului, în fapt disoluția familiei și a autorității ei. Iată unul din prejudiciile morale, mai grave în consecințele sale decât ruina economică sau profesională.

III

Vorbind de tatăl ca supremă autoritate (cel ce îl maschează, ecranează, acoperă și reprezintă pe Zeus), ar trebui, după moda secolului, să vorbim de Oedip, cel al lui Sofocle, dar și cel al lui Freud. N-o facem, nu pentru a fi

originali cu orice preț, ci din simplul motiv că, dacă îndrăznim să contemplăm autoritatea și mitul tatălui, o facem doar pe panta *ascendentă*, cea afirmativă, creatoare și constructivă, și pentru acest motiv am întârziat lângă figura exemplară a lui Abraham, descoperitorul Dumnezeului unic. Nu uciderea tatălui, chiar și *întâmplătoare*, ne preocupă obsesiv, ci sursa autorității sale, forța și curajul său de a statua un model, *aproape* o legendă, răbdarea formativă, inspirația unei pedagogii pentru care nu este totdeauna înzestrat. Să stai atât de aproape de o ființă vie, în mișcare, carnivoră de realitate, sensibilă până la țipăt, să-ți trăiești propria-ți viață – de soț, de om social, de om disperat ce se poticnește în istorie – în cea mare și în cea mică, cea trivială! – și să ai, în același timp, talentul și forța *scenei* unde joci pentru un singur spectator, neobosit și lacom de existență. Panta ascendentă, deci, a admirației nesfârșite, necesare, dorința, foamea de un model uman, în paideea neîntreruptă a vârstelor *slabe*, vulnerabile, dar și sensibile, când se forjează noua matrice.

Oedip, cel „antic”, nu se va bucura de toate acestea. (Cel „antic”, deoarece există și un Oedip modern, creație a lui Sigmund Freud, fiu al viselor noastre neîntrerupte, atât este de adevărat că odată cu *acest* Oedip freudian am început să visăm cu toții după cele mai bune modele ale psihanalizei!) El va fi, alături de Oreste, cel care-și ucide mama, cea mai nefericită creatură a lumii vizibile, zar rostogolit de zeii cruzi într-un joc straniu, cosmic, în care cauzalitatea morală este suspendată. Astfel apare, odată cu acest păstor care devine rege după ce ucide, la o încrucișare de drumuri, un bătrân aflat într-o „cocie”, într-o căruță, una din temele stranii și înfricoșător de moderne, de actuale: aceea a vinovatului fără vină! Și totuși există o vină, deoarece „făptașul” se pedepsește singur, or, pedeapsa este un semn indubitabil al vinei, dintotdeauna cea mai gravă: paricidul.

Nu, noi nu vrem să întârziem prea mult asupra acestei viziuni *descendente*, suprimarea autorității paternale, trăim încă în mirarea, admirarea și frica acelei zeități umane ce ne-a populat copilăria și tinerețea, contradicția profundă între ascultare și iubire! Sarcina cea mai grea, aceea de a purta o mască eroică, exemplară, de a forma și apoi de a contempla o

progenitură, visând la viitorul stirpei, dar și înspăimântat de posibila ei degenerescență, doritor de a te bucura de micile și imprevizibilele bucurii ale existenței și, în același timp, obligat de legile nescrise și tiranice de a asista Istoria, de a fi conștient de ea, responsabil. Istoria care-ți curge neîntrerupt dintre coapse, să stai firesc și demn înconjurat de femei, slugi, urmași, fii și fiice, gineri și nurori împreună cu familiile și clientela lor, să încerci și adesea să reușești să fii mai bun, mai adânc, mai iute, mai norocos, mai înțelegător și mai înțelept decât ești de fapt! În teatrul existenței, să joci un alt teatru, cel al salvării aparențelor – până în cele mai fine detalii – zeității temporale pe care o încarnezi, din impostură să faci o adevărată creație, deoarece trebuie să-l înlocuiești pe Zeus în fața femeii tale și în fața progeniturii!

Altădată, scriind despre instituții, mai veche decât cea a agriculturii, păstoritului, vânătorii și cea militară ni se părea *instituția mormântului*. Cultul morții, momentul acela istoric când antropozii – printr-un enigmatic reflex! – au început să îngroape, cu gesturi ce au devenit un ritual, cadavrele congenerilor lor, care nu mai serveau la nimic, nici la procreație și nici la obținerea hranei sau la apărarea tribului, ritual pe care mamiferele superioare nu l-au învățat nici până azi. În aceasta, ele sunt decis mai *practice* decât noi, dacă a fi practic înseamnă *a face* (gr. *praktike*), și nu a semnifica. Cultul autorității paternale (și maternale) vine imediat apoi, după părerea noastră, depășind necesitatea și instinctul simplei supraviețuiri, ca o prefigurare a ideii de instituție. Ca un embrion al organizării sociale, principiu, dar și nucleu al societății umane, „invenția” cea mai formidabilă a stirpei noastre, mereu pusă în discuție, o pasăre Phoenix ce se autodistruge fără oboseală, îngâmfată, probabil, de capacitatea ei de regenerare în noi forme sociale.

Dar, dacă de autoritatea tatălui, a luptătorului, a celui care dă numele stirpei și asigură hrana, se leagă ideea de instituție, de prezența mamei fără îndoială se leagă autoritatea iubirii. Cele două protecții atât de diferite, a tatălui și a mamei, trebuie să împlinească, pentru tânărul vlăstar ce se mișcă și se formează, întregul cer al valorilor și posibilităților, ei sunt zeii sau

semizeii vizibili ce epuizează geniul naturii și al unui Dumnezeu care, ca sistemele sociale, este mereu pus în discuție și mereu reinventat, dintr-o necesitate aproape la fel de oarbă ca instinctul. De aceea, crima care se îndreaptă împotriva lor este urmată de cea mai gravă și mai teribilă pedeapsă, ca la cei doi nefericiți, Oedip și Oreste, dincolo de avatarurile fizice și sociale, urmărirea necruțătoare a Eriniilor, ciocul de fier al propriilor remușcări. Iată, alături de „instituția mormântului”, „instituția remușcărilor”, organul moral, un alt semn al umanului, al celui *gratuit* ce ne desemnează, ne izolează de corpul vast al speciilor vii, ne aruncă într-un destin singular, într-un destin posibil!

Mâna ridicată contra autorilor existenței, cea mai teribilă crimă, dar și absența acestora pot crea monștri. Absența familiei, germenul instituțional, creând dezorien-tarea inițială, lipsa de scut existențial, permeabilitatea periculoasă psihică și morală a celui vulnerabil, ce se dezvoltă, infiltrarea autorității celui fără de autoritate, ce nu are drept la aceasta, parazitul autorității, așa cum au încercat și reușit „falșii părinți ideologici” ai secolului nostru, uzurpatori profunzi ai Tradiției. Nu, oricât de neliniștită și inventivă, în aceasta societatea și geniul uman nu pot inova: autoritatea primă trebuie să fie legată de părinți (naturali sau adoptivi), numai sângele și iubirea pot îndruma, forma și răspunde în numele Zeului.

AUTORITATEA MAESTRULUI

I. UTOPIA PRAXISULUI

După autoritatea tatălui (tatăl înlocuitor al lui Zeus, formator și protector, capăt vizibil al genealogiei, și nu tatăl descendent, castrator), *maestrul* este autoritatea care se impune imediat, în ordinea prestigiului (uneori, ca în cazul lui Socrate, ea o înlocuiește, o dislocă pe cea a tatălui).

Maestrul care este și inițiator, amfitrion, tiran, pedagog și artist sau doctor în descifrarea legilor. Despre amfitrion, stăpânul unei case, al unei incinte, ne rezervăm dreptul de a scrie un roman. (În descendența imediată a ultimului Amphitryon notabil și modern, cel al lui Kleist, unde uzurpatorul este cel așteptat, cei legitim!) Despre pedagog – singura vocație pe care o invidiem, de care... nu suntem capabil! – am scris și vom mai scrie. Ce ne interesează aici este postura de maestru în acea dialectică opoziție: maestru-ucenic. Din ea ne-au fost inspirate două cărți: prima a fost *Animale bolnave*, în care *ucenicul* fanatizat își depășește *maestrul* prin singura cale posibilă lui, cea a crimei, în clipa când i se pare, lui, ucenicului, că maestrul își trădează propriile idei. Iată o nuanță extrem de curioasă – și de actuală! – a acestei vaste și vechi teme, a acestui vechi cuplu: emulul care-și expropriează maestrul, inițiatorul, ucenicul impostor. O aplicație interesantă am trăit-o în politica modernă, în „lumea” comunistă, unde Endver Hodja, tiranul Albaniei, s-a revoltat contra centrului hegemonic moscovit, aliindu-se Chinei, apoi s-a revoltat total, declarându-se singurul păstrător curat al leninismului. Crima, aici, are forme ideologice și, dincolo de efectele

parodice ale acestei revolte, negații, putem constata „nerăbdarea” ucenicului de a-și urma modelul în toate posturile sale sau, pur și simplu, oboseala de fidelitate. Stalin, de altfel, a relativizat la extrem postura, aura, credibilitatea maestrului, obligându-i pe fideli la cele mai neverosimile contorsiuni ideologice sau sociale pentru a relativiza la extrem principiul ideologic și a rigidiza (la extrem) supunerea oarbă față de propria sa persoană, apropiindu-se până la parodie și groază de supunerea față de superior a iezuiților.

În cartea lui Pacepa, *Orizonturi roșii* (ce trebuie citită, bineînțeles, cu multă precauție), fostul nostru tiran, Ceaușescu, apare el însuși în postura de ucenic ideologic ce-și deposează maestrul de putere, de prestigiu, când îi neagă lui Brejnev competența, intransigența leninistă! Argumentul micului tiran de la București – ce, în aceasta, după vreo două decenii face cuplu simetric cu Hodja – este că Brejnev nu putea fi adevăratul păstrător al leninismului întrucât nu trăise capitalismul, nu se impregnase de ura de clasă, petrecându-și aproape întreaga existență în condițiile unei societăți în care domnea proletariatul (adică în U. R. S. S., în timp ce „el”, Ceaușescu, a cunoscut din plin inegalitatea și asuprirea capitalistă! Iată notele sincere, autentice, paranoide, ale acestui – în același timp! – atât de viclean și tenace autocrat român, note care îl făceau să lunece firesc lângă congenerii săi în ura contra „imperialismului anglo-american și european”, Gadhafi și Arafat. Dacă Moscova era Roma ideologică a comunismului, iată, deci, un „credincios” mai catolic decât Papa!).

Cuplul maestru-ucenic mi-a inspirat și o altă carte: *Bunavestire*. Aici inițierea se face ocult, emulul nu cade în orgoliul diletant de a voi să fie singurul posesor al „adevărului” revelat, nu se detrachează psihic, ci face o cale inversă lui Miloia din *Animale...*: în loc să-și ucidă maestrul, îl „învie”, îl creează, îl potențează, îl face posibil.

Dacă primul tip de relație îl întâlnim adesea în lumea ideilor, în lumea luptelor sociale – și ingratitudea, uneori feroce, a emulilor nu este decât una din ilustrările curente! –, cel de-al doilea tip este rarisim. Aproape neverosimil! Aici, la Grobei (dacă-mi permiteți!...) se realizează

performanța formării, a paideei: emulul îl creează pe magister, în timp ce se lasă creat, format cu adevărat de acesta! Mi se pare că este înscris aici un adevărat și profund principiu pedagogic, acela al formației continue, al autoformației, educației, al celui ce se învață pe sine învățând! Modelul este aici inclus, *doi* se reface în *unu*. Iar relația inversată, ucenic-maestru, se realizează dedus, indirect, cu ajutorul unui text. După o idee (pe care o sesiza și Michel Foucault) care pretinde ca revelația, răsturnarea, revoluția să se facă cu ajutorul unui *text*. Iată-i aici pe Don Quijote care se sprijină pe textele romanelor cavalerilor „*de la Table ronde*”, Hitler cu textele ideologului Chamberlain (*Fundamentele secolului XX*), Lenin ce-l exemplifică pe Marx, comparându-i, deviindu-i sensurile.

În fapt, avem de-a face cu una din formele eternei utopii umane: aceea a exemplificării unei teze juste, revelate, înnoitoare, utopia praxisului, a aplicării și verificării unei idei în viața socială, relația idee-realitate, în fond, scopul oricărui dogmatism filosofic: *adevărul*. Dintr-o aspirație, dintr-o metodă (ca în știință), în viața socială însă, atunci când ea devine „nerăbdătoare”, când se fanatizează, exemplificarea, „aplicarea” sau „verificarea” unei idei în practică sau *de* practică sfârșește în arbitrar, totalitarism și crimă. Iată cât de periculoase devin ideile, sclipiri inofensive ale minții de care este populat orice licean! – când sunt ratrapate de demonul praxisului, al realului!

Conceptul, realitatea posturii de *maestru*, simplificând mult lucrurile (și ocolind continentul ideologic exotic, lumea istorică și paideică a buddhismului, taoismului, a lui Zen), le putem sesiza mai bine, mai didactic prin cele două exemple, două paradigme ale paideei, opuse și complementare pentru formarea spiritului modern: Socrate și Iisus.

Unul, Socrate, a clădit modernitatea prin orizonta-litatea, raționalitatea și ironia ținutei sale ideatice, celălalt, Ioshua, din semința lui David, prin verticalitatea, didac-ticismul tiranic și iraționalitatea sa, adică prin (descoperirea și) autoritatea iubirii.

II. IISUS – PRIMUL PERSONAJ MODERN

Iisus și Socrate, deci didacticismul și ironia, raționalitatea și esența iraționalității – iubirea, – doi înși exemplari uciși de tribul lor, doi poli ai modernității, cum o spuneam mai sus.

Despre Socrate s-a vorbit mult în cultura noastră, despre Iisus mai puțin... în ultimele decenii! (A vorbi despre el pe prima pagină a unei reviste de cultură îmi pare azi mai mult decât un fapt emoționant: o datorie.)

O spuneam altădată, Iisus îmi pare, prozatorului ce sunt, primul personaj modern, dacă modernitatea în proză începe cu Don Quijote și Hamlet, dacă ea începe cu siguranță cu personajele, cu tipologia romanelor lui Dostoievski. Astfel, Fiodor Mihailovici ne învață nu numai că regnul binelui-răului, al maniheismului, dispare, se relativizează la extrem în proză, dar, în plus, ca orice mare, uriaș creator, el schimbă psihologia noastră fundamentală, lumea însăși; așa cum, de exemplu, impresioniștii francezi nu numai că descoperă un alt fel de a picta obiectele, turtite, „distruse” de lumină, dar *inventă* lumea. – Ia te uită, îmi spunea acum câțiva ani E. R., un prieten parizian, în timp ce admiram ambii un peisaj asupra căruia convenisem că este „un peisaj impresionist”, ia te uită, această natură a fost descoperită de impresioniști!... – Nu descoperită, l-am întreupt eu, *inventată*!

Acest paradox se leagă, bineînțeles, de prima judecată a oricărei estetici clasice: „Frumosul nu există în natură”. Astfel, Dostoievski a inventat un domeniu *moral fără moralitate*, o lume vie, caracteristică, în care dispar granițele între bine și rău sau aceste limite, frontiere nevăzute, sunt atât de întortocheate, de contradictorii, de înșelătoare, încât încetează să fie ca atare. Sigur, acest adevăr al lui Dostoievski, ca orice mare *adevăr*, va continua să coexiste cu alte adevăruri mai vechi, așa cum mecanica tradițională newtoniană va continua să coexiste cu cea mai nouă, einsteiniană.

Dar personajele lui Dostoievski nu sunt numai *flou*, ambigue din punctul de vedere al moralei curente (mai bine zis din punctul de vedere al

moralei prozei tradiționale, până la el!), ele sunt contradictorii în esență, *flou* și în constituția lor: slabul se amestecă cu tarele, inteligența cu prostia, eroismul cu poltroneria și numai enormul talent al autorului a putut reține în aceeași pastă tipologică compoziții ce tindeau, ce tind mereu să se desfacă. Un atfel de personaj *flou* este, a fost pentru mine, încă din tinerețe, Iisus, când le citeam amicilor unei pasaje din *Noul Testament* (în traducerea episcopului unit al Lugojului, martir, Dr. Ioan Bălan): erou al celor patru istorii, mărunț și exaltat predicator de la periferia Imperiului Roman, din vremea lui Tiberiu, el, după părerea mea, conține în sine contradicții de nerezolvat după psihologia eroului tradițional, devine însă „un erou modern” în lumina tipologiei unui Hamlet sau Mitea Karamazov.

Aici însă nu ne interesează Iisus ca erou, ca personaj al unei istorii exemplare, ci ca maestru, ca învățător, ca rabbi.

Ca și psihologia noastră asupra unui personaj de roman, de-a lungul secolelor, evident, psihologia, conturul lui în mintea noastră s-a modificat. Între toate aceste fluidificări, schimbări, salturi sau reveniri, fasonări continue și contradicții irezolvabile pe care trebuie să le îndure un personaj al istoriei care durează, care supraviețuiește timpului și, mai ales, psihologiilor, moravurilor, civilizațiilor, una dintre interpretările cele mai paradoxale, mai senza-ționale ale acestui Ioshua din seminția lui David este cea propusă fără îndoială de marele Inchizitor, din monologul său uriaș din *Frații Karamazov*. Un Iisus anacronic, refuzat de istoria sa, de emulii săi îndepărtați în Timp, un cititor respins, „ucis, condamnat” de Biserica pe care a fondat-o! Un impostor, o stafie incomodă pentru o realitate făcută în numele său, inițiatorul refuzat de „birocrația” enormă pe care sistemul său de idei a prilejuit-o sau care s-a construit în numele său și al revelațiilor sale. Iată încă una din sursele *politicului*, care izvorăște din opera marelui Rus, o profeție a contradicțiilor fundamentale ale lumii sociale și politice a secolului nostru: stafia unui Marx respinsă de un leninism „victorios”, practic, sau însăși stafia lui Lenin calomniată, distrusă de un Stalin, dictator mărunț și sangvinar, vârf puternic, viclean și mediocru, al unui aparat birocratic lacom de a câștiga și păstra puterea, posedând o ură instinctivă

față de elite, față de orice creier cu adevărat intelectual, apt de viziuni critice.

Cum era Iisus ca maestru, ce relație avea el cu ucenicii săi?!

Spre deosebire de Socrate, care îl precede cu patru secole și care, din punct de vedere pedagogic, era cu mult mai aproape de psihologia noastră, de metoda noastră de educație, descoperind calea intuitivă, moșirea suplă, abia observabilă a adevărului care, printr-o trișerie miraculoasă, mereu reiterată, ieșea și trebuia să iasă din gura celui ce tocmai chiar o nega, tânărul evreu, bastard și precoc era cu siguranță un mărunț tiran, un *didactic*. Încă din tinerețe îmi plăcea să întârziu asupra *didacticismului* iisusiac, conferind acestui atribut o conotație pozitivă, însă. Prin didacticismul lui Iisus înțelegeam capacitatea acestuia de a comunica adevăruri complicate unor subiecți, unui grup de indivizi care nu erau pregătiți, intelectualicește vorbind, să le primească. De aici, bineînțeles, profuziunea de pilde și parabole, dar și animizarea unor concepte. („Tatăl meu cel din ceruri” pentru Adevăr.) Și îmi puneam atunci întrebarea: de ce Iisus, voind să transmită, să comunice un Adevăr revelat, un nou sistem de idei (cum am zice azi), nu a făcut cum o face azi orice universitar, alegând pentru aceasta un public restrâns și specializat, cineva care se afla deja în posesia unui limbaj specific, el, care la vârsta de 12 ani a uimit învățații în Templu, demonstrând, încă atunci, că se afla în posesia acelui limbaj?! Nu era aceasta o cale mai comodă, mai eficientă, decât să facă cum a făcut, întorcând spatele Templului și erudițiilor săi, alegându-și ucenicii printre ființele cele mai necăjite social, mai puțin pregătite pentru afirmații logice, paradoxale, pentru afirmații ce țineau de natura cunoașterii?!

Ce e cu acești pescari mizeri, vameși, subofițeri romani, femei cu moralitate dubioasă, de ce i-a ales el ca public, ca păstrători ai adevărilor sale, acest sinucigaș social ce provoca Tradiția și Templul, acest paranoid ce se credea trimis de unicul Creator, acest tulburător al legii triburilor, al moralei, acest aristocrat al Ideii, obsesiv și tiranic în afirmațiile sale rigide, dictatoriale, ce „veneau” mereu vertical, de sus în jos, spre deosebire de

orizontalitatea fermecătoare a unui Socrate, de democratismul ținutei sale pedagogice...?

Iisus, credem noi, avem două scopuri (ca maestru, ca inițiator): acela să *treacă*, să facă sensibile, să convingă prin adevărurile, ideile sale, un grup de persoane și, doi, să facă să *dureze* aceste noi idei, permanența lor în timp. Comunicarea, spunem noi azi, și instituționalizarea. Dar una o exclude pe cealaltă.

Pentru a trece, pentru a comunica un adevăr special, noi o știm azi, ai nevoie de un limbaj, și acesta a fost mereu actual, de-a lungul istoriei. Adevărurile lui Iisus erau speciale, erau de ordin moral și gnoseologic, în plus, ele implicau la auditoriu o absență a prejudecății, a gândirii tradiționale, o elasticitate și curaj al gândirii, al noilor idei, calități care le poți întâlni doar printre învățați, printre unii învățați! Dar el i-a ales pe *ceilalți*, pe cei umili, pe cei care nu-l puteau înțelege. De aceea, credem noi, el a inventat acel discurs didactic, în care conceptele erau topite în metafore și pilde, în care una din metode era aceea a repetiției obsesive a veșnic unuia și aceluiași lucru.

Dacă, pentru a comunica, el trebuia să se adreseze intelectului, pentru a păstra, permanentiza, el trebuia, necesarmente, să se adreseze afectului, caracterului (în sens moral). Or, noi știm azi că, adeseori, aceste două calități se exclud, una din dramele profunde ale omului modern – și ale celui dintotdeauna! – era incompatibilitatea celor două trăsături constitutive umane, mai bine zis: coexistența lor disproporționată – la un moral puternic, un intelect mediu și invers.

Deci Învățătorul, lucid de această contradicție adânc umană, a hotărât, probabil, că cea mai dificilă este *păstrarea*, permanentizarea noii învățături, instituționalizarea ei, și, cum spuneam, s-a întors cu spatele spre erudiții Thorei și Kabbalei, căutând un depozit secular pentru ideile lui ciudate și, cum s-a văzut, explozive. Și, îndrăznim să credem, apoi, orice mare creator a acționat la fel pentru că, după modelul iisusiac, orice autor fundamental trebuie să aleagă între comunicare și conservare, permanență, orice autor esențial face eforturi miraculoase de *didacticizare*, de „turtire”, de

fluidificare, de fasonare a conceptelor sale specifice în pilde, metafore, istorii, pline de repetiții obsesive, minate de un grăunte de nebunie. (Autorii importanți, dar minori vor face invers: în loc de „didacticizare”, de „vulgarizare” a ideilor lor, ei le vor „întuneca”, „criptiza”, întorcându-se cu fața spre puținii erudiți și cu spatele spre grupurile mari, neinițiate.)

Și Iisus nu s-a înșelat, Maestrul a ales bine: acel grup anonim, prost pregătit intelectualicește, i-a păstrat, fidel, învățătura, litera și spiritul ei, deși mulți nu o înțelegeau prea bine sau deloc. (În scena splendidă a întâlnirii după crucificare cu cei doi ucenici pe drumul spre Emaus, Iisus, încă nerecunoscut de cei doi, trebuie să te reamintească, exasperat că moartea sa pe cruce nu a fost o moarte totală, definitivă, așa cum le-o predicase în atâtea rânduri! Abia prezența sa fizică, după calvar, și expierea pe cruce îi face pe cei doi să înțeleagă, să creadă, deci, adevărul uimitor al frazei sale, al frazelor sale! Sau pe necredinciosul Toma, ce trebuie să pipăie rănila celui înviat ca să creadă, deci să *înțeleagă*!)

E adevărat, Iisus și învățătura sa revoluționară au avut norocul aportului Apostolului Pavel, singurul dintre apostoli cu instrucție aleasă, filosofică, care a răspândit, a *tradus* deci, în limbaj specific, înalt, ideile lui Rabbi, răspândindu-le astfel în lumea greacă și romană! Dar importantă era, cum spuneam, nu înțelegerea, ci păstrarea, pentru pedagogul, maestrul ce a fost Mesia, prioritatea trebuia s-o aibă forța caracterială, forța morală, am îndrăzni să spunem: candoarea.

III

Afirmam mai sus că Iisus, tipologic vorbind, este cu adevărat primul modern sau, dacă vreți, primul erou mo-dern; aflat la intersecția a patru narațiuni fundamentale, profilul lui este atât de *flou*, de contradictoriu, încât esența lui nu se încheagă decât într-o post-lectură, într-o lectură comparată a celor patru texte ce se contrazic într-un mod ciudat, în ceea ce-l privește pe El, Învățătorul Vagabond și stabil, umil (în fapt, a inventat *umiliința* opunând-o vanității cultivate de civilizațiile frumosului și individualismului

greco-roman) și vanitos (cu câtă plăcere lasă să i se ungă picioarele cu ulei parfumat, lansând imediat, ca orice aristocrat al ideii, o teorie asupra cazului...), umil încă o dată, ca profesiune aproape, ca metodă, dar violent, adeseori violent – ca metodă. Răbdător și brutal. Răbdător, calm, inventând pilde savante, diverse – îmi vine în mine pilda proprietarului viei, ce căuta zilieri, una din parabolele cele mai enigmatice. Astfel, dimineața, un proprietar de vie cobora în piață să angajeze muncitori, pentru un dinar pe zi, să-i sape via. Spre prânz, văzând că lucrul nu înaintează destul de repede, năimește alții, pentru aceeași sumă, până la sfârșitul zilei. Apoi, după ce soarele trecuse bine de meridian, mai angajează câțiva, mereu pentru același dinar.

La sfârșitul zilei de muncă, după ce fiecare și-a primit plata, dinarul său, cei dintâi, cei angajați în zori, s-au revoltat, zicând: – Cum, e oare drept ca noi să fim plătiți la fel cu aceia care au fost năimiți după noi, care au lucrat numai o jumătate sau un sfert de zi?! Unde este dreptatea?!

Proprietarul viei se justifică spunând că el poate plăti pe oricine după cum vrea, invocă deci bunul-plac. Extrapolând în transcendentul religios – pentru care aceste pilde didactice sunt făcute! –, exegetul găsește rapid un mesaj, un simbol, în care proprietarul viei este Tatăl ceresc, se înțelege, care poate plăti, mântui, toate sufletele, fără o diferențiere strictă, contabilă, a serviciilor făcute, adică a eforturilor unei vieți în afara păcatului, a unei vieți dedicate comandamentelor supreme. Concluzia este că ultimul „angajat”, ultimul pocăit, întors, cucerit, credincios, cel căruia i se relevă adevărul și realitatea vieții de dincolo chiar și în ultimele minute ale existenței, are același drept, el, păcătosul de-o viață, cu cel drept de ani de zile, dreptatea divină, ca și mizericordia, nu este cantitativă, ci revelată.

În afara acestui paradox, mai avem însă conținut unul: cel al bunului-plac, cel aristocratic, împărțirea lumii de la început, *ab initio*, între cei care pot fi angajați la diferite ceasuri ale zilei, cu un același salariu, nivelator, arbitrar, și proprietarul viei. Nu ne vom grăbi, bineînțeles, să tragem o concluzie vulgar-umanitaristă din această stare de lucruri, textul nu vrea așa ceva. Vom constata însă că se propune, oricum, o aparentă nedreptate a

pariului, din capul locului, sau, altfel spus, morala curentă, evidentă, cantitativă, morala bunului-simț este, în realitate, inoperantă: pentru a înțelege lumea, trebuie acceptată de la început o diferențiere „abuzivă”, o denivelare crasă a rostului în lume, o responsabilitate inegală, pe care nu trebuie s-o privim în sensul nedreptății sociale, cum ne-au învățat aproape două secole de socialism naiv sau științific, adică: de o parte sunt posesorii mijloacelor de producție, iar dincolo, ceilalți, care-și pot vinde doar forța de muncă, predispuși să accepte orice judecată sau retribuție impusă! Nu, aici orice tip de socialism pleacă doar de la jumătatea drumului, nu ni se spune cum s-a ajuns la această situație sau, dacă se încearcă aceasta, concluzia e pripită și demagogică, în expresia lui Proudhon: „*La propriété, c'est le vol*”.

Dar dacă, după un anume efort, vom reuși să ne debarasăm de acest mod de a judeca, vom putea înțelege, într-adevăr, nu tâlcul religios al acestei pilde, ci pe cel moral: într-adevăr, cineva în această lume trebuie să se încarce cu povara *nedreptății*, proprietarul viei, în speță, pentru a duce la bun sfârșit săpatul sau culesul viei (în *Noul Testament* via și produsul ei, *vinul*, sunt obiecte înalt semnificative, indicând net o altă valoare și o altă realitate decât cea imediată, materială, conjuncturală!), va opera o injustiție vulgară, aparentă, asumându-și-o, creând astfel „o normă specială”, pentru a desăvârși opera. Luciditatea efortului este aici determinantă, și nu echivalențele, raportul între efort și răsplată, muncă/salariu, o lărgire clară a orizontului ideatic și social.

Și încă ceva: în afara injustiției aparente pe care și-o asumă pentru a desăvârși *opera* proprietarul viei acceptă postura singuraticului, din mai multe puncte de vedere: ei, ceilalți, nemulțumiți oricum, de-o parte, cei fără posesie, apți de resentiment și pripită indignare, și el, unicul, cel a cărui morală se duce înlăuntru, ne-vizibil, cel ce se încarcă cu un scop îndepărtat, cel apt de-o „nedreptate”. *Imediatul* și *îndepărtatul*, ferocitatea satisfăcută a celor „care au dreptate” și tristețea celui ce se încarcă de un orizont invizibil și necesar, cel apt de a imagina *întregul*, construcția, cel ce are curajul de a epuiza toate etapele efortului, până la sfârșit. Flegmaticul social sangvinului, dreptatea celui ce nu are dreptate în fața nedreptății celui ce are

dreptate, a celui ce se rupe de prezent, de imediat, renunțând „pentru o clipă la fericirea *aceasta*”, cum ar fi spus Hamlet.

IV

O altă pildă paradoxală, dar mult mai cunoscută decât pilda lucrătorilor viei, mai comentată, mai exemplificată de întreaga istorie a culturii europene (e suficient să ne amintim celebrul tablou al lui Rembrandt care se află la Leningrad), este pilda fiului rătăcitor.

„Un tată avea doi feciori...” obișnuia să spună tatăl meu, protopopul greco-catolic Vasile Breban, în momentele sale de nostalgie, tristețe și mândrie bine ascunsă, deoarece el însuși fusese dăruit de cel Nevăzut cu doi prunci, de sex masculin, și își puna, fără îndoială, întrebarea care din cei doi este cel cuminte, harnic și credincios, și care cel risipitor și fugar!... Pildă paradoxală, deoarece, încă o dată (cum o vedem în *Evanghelia lui Luca*), justiția comună, aparentă, de „bun-simț”, este forțată, anulată și, așa cum principiul simplu și atât de înrădăcinat al ECHITĂȚII era contrazis în pilda lucrătorilor viei unde proprietarul face uz de dreptul lui, aproape abuziv, aproape cinic, de a-i plăti pe toți în mod egal, deși lucraseră inegal, flagrant inegal, la fel, în pilda fiului risipitor, cuminenția, regularitatea în sentimentul fi-lial și datoria față de familie, față de obște sunt contrazise flagrant de răsplata nemeritată ce i se dă fiului rebel, desfrânat și fugar. Ca și în pilda oii rătăcite, când Iisus se bucură de regăsirea ei mai mult decât de prezența celor nouăzeci și nouă ascultătoare, tatăl, ce este în același timp Tatăl, sursa lucrurilor și păstrătorul dreptății, face din dreptate aproape un capriciu.

Într-adevăr, revolta fiului mai mare, întorcându-se acasă, obosit de la muncă, este justificată: – De ce se aruncă pe umerii fugarului, desfrânatului, falitului haina cea mai scumpă, de ce i se strecoară în deget un inel rar și se taie vițelul cel gras?! Ce fel de dreptate este asta, munca și credința sa față de vechile norme ale iubirii familiale și de trib nu meritau ele mai degrabă

manifestarea publică a acestor acte de răsplată, de simpatie?! Răsplata a ce?!

Iată exemplul bun ignorat, cel prost – prost, nerușinat, provocator! – recompensat de un tată în transă, ce pare că uită pentru câteva ceasuri normele etice și tribale. E abuzul, capriciul șefului absolut al gintei, al mării familii de păstori, e bucuria regăsirii, recuperării unei odrasle de sex masculin (oare, o fată pierdută, regăsită, ar fi fost tratată cu aceleași semne evidente de sărbătoare?!) sau este statuarea unui SEMN, a unui simbol?! În afara extrapolării religioase, bineînțeles.

Remarcăm însă, ca și în cazul precedent al lucrătorilor viei, o contrariere a justiției aparente, tradiționale, și, ca și în cazul proprietarului viei, Tatăl disturbă regulile curente și vede mai departe, vede întregul, are o privire de anvergură, de sus, nu numai asupra familiei tribale, dar și asupra speciei umane și a timpului. „Tu ești cu mine tot timpul, îi spune fiului cuminte. El, însă, mort a fost și a înviat, pierdut a fost și s-a aflat!”

Mort, bineînțeles, din punct de vedere al asprelor legi ale tribului, ale succesiunii, din punct de vedere social, cum am zice noi azi. În acest sens, euforia BĂTRÂNULUI tată ar putea fi explicabilă și prin luciditatea puterii sale de părinte, de șef ierarhic social, de a re-da viața, demnitatea unui element pierdut, și el, tatăl lumesc, de carne, are privilegiul unei divinități: el trans-formă umila, deznădăjduita întoarcere a aventurierului într-o sărbătoare, cu o mare cheltuială de mijloace, tocmai pentru a sublinia propria-i forță, de a spune parcă: – Da, iată, priviți cu toții, eu sunt nu numai păstrătorul regulilor tradiției și al averii, al unității familiei, eu pot trece dincolo de prejudecată, eu pot să întorc o catastrofă socială în contrariul ei, pe cineva care se credea el însuși pierdut, fiul acesta al meu care se autocondamnase, excluzându-se din casta sa, care ar fi fost fericit să fie primit în rândul slugilor acolo unde fusese stăpân, cel care se resemnase cu ideea, realitatea declasării, deci a morții sociale, iată, eu îl pot „învia social”, eu îl pot reintegra în drepturile sale de la început, oricât ar părea aceasta de neconvenabil, strident și împotriva tuturor regulilor, a bunei

judecăți comune. Iată câtă putere am, trebuie să am, și, iată, de aceea o folosesc, ca să se știe că o am!

Înainte deci de a anunța (pentru noi) o parabolă, o altă justiție, o interpretare, o hermeneutică a evenimentelor imediate în alt plan, cel fantast și divin, acest tată „capricios” lezează, contrariază justiția terestră, riscând să producă o perturbare a normelor, dar arătându-și voința, deci grandoarea! „Justiția lumii acesteia, pare el să spună împreună cu proprietarul viei, cel ce răsplătește egal munci flagrant diferite, justiția lumii acesteia nu este atât de simplă, de «logică», de imediată cum pare, cum VI se pare! Iată un moment în care EU instaurez o altă justiție, un alt tip de recompensă!...”

Și în această atitudine de tată „capricios”, acest părinte al fiului risipitor se apropie de postura unui Socrate, cel ce-i învață pe emuli, pe cei din jurul lui, nu numai să raționeze, să emită judecăți logice, dar îi învață actul pur al gândului (al justiției). „Când punem alături două corpuri, spunea Socrate, constatăm nu numai că ele sunt egale sau inegale, dar constatăm și IDEEA de egalitate și de inegalitate!” Când aplicăm justiția, recompensa, o spun cei doi tați (stăpâni) din cele două pilde, noi (trebuie să) transcendem echitatea imediată, trebuie să gândim justiția ÎN SINE, hegelian, ca o idee vie ce rezolvă convenabil contradicțiile acestei lumi vizibile.

Și-apoi, cât patetism în această rezolvare magistrală a unei mărunte, aproape banale nenorociri de familie, câtă istorie viitoare, câtă „modernitate” se ascunde în această ipostază a tatălui entuziasmat de ceva care ar fi trebuit, de fapt, să-l facă să arunce fulgere și să încrunte grav sprâncenele teribile de *pater familias*! Oare istoria, modernitatea iese din asemenea fisuri paradoxale de comportament?! Oricum, este clar, cu asemenea pilde Iisus semna agonia, decadența decisă a unei întregi lumi, postulând nu numai conceptul IERTĂRII, dar și pe cel al unei noi tradiții, al unei alte justiții, mai încăpătoare, universale.

Iar autoritatea tatălui, a maestrului, iese nu numai întărită, dar abia într-un asemenea caz excepțional, paradoxal, se revelă în lumina ei adevărată: nu există un adevăr, o justiție în sine, oricât ar fi ele de neobișnuite, de „stridente”. El se încarcă, demn și înflăcărat, de eroismul acela subtil și

salvator, al descifrării Realului și al sensurilor sale. Aceasta este sursa autorității sale: el este nu numai PĂSTRĂTOR, dar și INOVATOR, și, în fapt, pentru a gândi încă o dată hegelian, trebuie să spunem că el nu poate păstra (Tradiția) decât în măsura în care este capabil de INVENȚIE în ordinea Realului, și nu a realității. Doar cel capabil de revoluție, de invenție în gândire, în soluții, este capabil, apt, demn de a păstra, de a transmite, de a instituționaliza. Iată întreaga dinamică a Tradiției, văzută ca act viu, purtătoare de autoritate.

V

Pilda talanților arată încă o dată dacă nu o justiție paradoxală, oricum o reacție ciudată, neașteptată, a „tatălui”, ce este acum nu Proprietar, nici Tată, ci Stăpân.

Pe robul ce-i păstrează intact unicul talant, îngro-pându-l în pământ și restituindu-i-l la întoarcere, îl aruncă în „întunericul de afară, unde va fi plânsul și scrâșnirea dinților”, adică în iad. Ciudat, păstrătorul este pedepsit, i se reproșează că nu a încredințat banul zarafilor, cămătarilor, să-l dea cu dobândă, să-l înmulțească! Iar ceilalți doi robi, cei abili și întreprinzători, care au dublat capitalul inițial, sunt primiți în bucuria sa, adică grațiile sale. Dincolo de acuta actualitate a acestei pilde pentru societatea economică de azi, românească, ce intră în liberalismul mai mult sau mai puțin sălbatic – și care, evident, va avea nevoie de spirite cu simțul riscului și inițiativei, cu capacitatea de a ieși din inerție, cu capacitatea agresivității economice –, nu putem să nu compătimim, o lungă clipă, măcar!, cu cel temător de aprigul caracter, avatar, al stăpânului, și care i-a păstrat avutul în felul său: nu l-a cheltuit cu prieteni și femei ușoare, precum fiul răătăcitor – care este apoi răsplătit! –, nu l-a pierdut, mai mult chiar: l-a îngropat în pământ, cu teamă și evlavie pentru bunul stăpânului (în vremea aceea banii puteau fi îngropați, nu rugineau, nu se alterau și nici nu-și piderdeau valoarea de schimb!).

Viața de aici, pământească, este privită deci ca un *capital* ce trebuie folosit, dublat, întreit, prin nu importă ce mijloace. Iată, pe cale dedusă, indirectă, apariția ideii de destin: ce faci din viața ta, te va întreba Cineva, după scurgerea unei porțiuni de timp, limitată?! Nu ajunge s-o păstrezi, s-o trăiești decent, s-o epuizezi în forme nespectaculare, calme. Ea trebuie fructificată, potențată, ea trebuie să devină altceva decât era inițial, în clipa când „ți-a fost încredințată”. Ce înseamnă aceasta, până unde se întinde responsabilitatea unui astfel de posesor (provizoriu) al talantului existențial?! Cât anume, deci, trebuie să îndrăznim în viață pentru a ne justifica în fața celui ce ne va cântări efortul îndelung și riscant?! Nu sunt suficiente, probabil, simpla supraviețuire, „simpla procreare”, reproducerea cantitativă (această reproducere, de altfel, în zilele noastre este prohibită pe o mare întindere a globului, la popoarele ce amenință, prin explozie demografică, viitorul umanității!). Ni se cere *altceva*, un „salt calitativ”, geniu și îndrăzneală, capacitatea de a ieși din staticul devoțiunii, capacitatea de a vedea altfel, sub un alt unghi, talantul, valoarea.

Nevoia de destin, deci, nevoia imperioasă, imperativul unui destin! Iată mitul faustic în embrionul său, ascuns, dar nu total irevelant. (Oare îndemnul de a te adresa cămătarului nu e o propunere, timidă, de a-l căuta pe diavol, deocamdată pe diavolul social?!). Oare suntem vinovați dacă nu am știut să ne făurim un destin, dacă nu am fost capabili să transcendem necesitățile complicate și tiranice ale acestei vieți, dacă nu am reușit să ne înălțăm în zonele unde plutește abstractul, legea și o altă necesitate, infinit mai înaltă?!

Sigur, de la „nemulțumirea” celor doi robi care își riscă talanții pentru ca să-i înmulțească, până la nemulțumirea aceluia magister în toate științele, Faust, este un salt enorm.

Ce este prețios, fundamental în și la Faust?! Nemulțumirea, „plictiseala” față de valorile unei vieți exemplare – după norma timpului –, dorința „nebunească” după *altceva*, dorul după exoticul unei alte existențe. Faust este poate acel Spirit absolut al lui Fichte ce *se mișcă*, ce iese din sine, ce sparge coaja lui Unu, lunecând în multiplu, inventând Timpul,

istoricitatea și istoria, declanșând o cale fără întoarcere, creând, dând posibilitatea lumii să fie. Căci, *das Absolute Wesen* se poate întoarce la Unu, la sine, față de care are o nostalgie irepresibilă, *trebuie* să creeze vastele și complicatele categorii dialectice descrise de prietenul lui Fichte, de Hegel. Trebuie să creeze un sistem coerent și viabil, ce-și va conține semnul, sensul, istoricitatea, scopul, simbolul, acel creier al lui Kant, apt să contemple *încă o dată* Totul ca întreg.

Faust, deci, face orice, face un compromis grav, teribil, doar pentru a-și retrăi existența, pentru a-i da un sens, un altul decât cel acceptat de toată lumea, decât cel stereotip. Sigur, el nu știe aceasta în momentul legământului cu cel „Nenumit” și în această „inconștiență” reală a scopului se ascunde, poate, primul element al oricărui destin de excepție, al oricărui Destin real, creator, unic. Doar *dorul* este prezent, nevoia imperioasă și nostalgică după un *altceva*, momentul acela când se pierde, binefăcător, realitatea acestei lumi.

„*Was ich besitze, seh ich wie im Weiten,
Und was verschwand, wird mir zu wirklichkeiten*”

„Ce posed, văd ca în depărtare,
Și ce dispare, (îmi) devine realitate.”

Ce posed, adică realitatea, contingentul, realitatea cu mii de fațete, stringente și rănitore, milioanele de necesități ce ne împiedică să ne ridicăm deasupra lucrurilor și să visăm activ, să ne dominăm și să ordonăm altfel existența impusă, tiranică. Ea se depărtează, sub presiunea geniului poetic, al acelui dor, *sehnsucht* insuportabil.

Și *ce dispare*, ceea ce este invizibil, legea și simbolul, abstractul necesar și sintetic, Realul (și nu realitatea!) devin prezente, devin istorice și fenomenale, devin realitate, concrete, vizibile.

Oare când Maestrul umblător, Iisus, le împuia capul ucenicilor cu viața de apoi, nu se gândea el la o viață superioară, la un Destin posibil, ce trebuie cucerit, în numele căruia trebuie negată această „viață de aici”, imperioasă, concretă și mărunță?! Să ne re-trăim existența, cu Faust, având

adânc inculcată nemulțumirea față de imediat și valorile lui, tânjind după o altă construcție ce-și va revela, chiar dacă nu de la început, sensul?! O viață gravidă de sens, deja, o viață ce-și continuă negația în sensul proliferării simbolului, o viață ce se justifică prin aceea că se neagă – pe ea și valorile ei ce par atât de necesare! –, o viață ce, ca orice sămânță, se hrănește din carnea fructului său.

Într-un mic și uzat *Larousse des débutants*, cumpărat pe cheiul Senei, țin minte, cu suma de 3 franci, am găsit această definiție a grăuntelui, a seminței:

„*Germe = principe d'un être vivant*”.

VI

Dacă am vorbit undeva de un Oedip „vechi”, cel al lui Sofocle, și de cel „modern”, al lui Freud, putem acum, extrapolând ideea de destin pildei talantului, să abordăm cele două fețe ale noțiunii de destin (cel puțin!), cea „veche”, grecească, și cea „modernă”, care începe cu mitul faustic, ce-și are vârful, fără îndoială, în vastul poem al lui Goethe. Evident, primul erou romantic (deși termenul urma să apară mult mai târziu!), Hamlet, este, fără îndoială, printre primii „moderni” ce-și pun problema destinului într-o formă negativă și retorică. „De ce, se întreabă fiul de rege rămas fără tată, de ce trebuie să-și riște norocul omenesc pentru a corija, a îndrepta justiția lumii?!...” Și-apoi, această idee ciudată că „timpul și-a ieșit din țâțâni?!...”

Forme de revoltă internă, indubitabile, forme ale individualismului născând. Rebeliune ciudată, până la primele semne de nebunie (reală și mimată), față de *ascultare*, față de acomodamentul social, față de „respectul” legilor și persoanelor cu autoritate, sentimentală și publică. O insurgență ce ascunde rău un dor de altceva, de-o altă existență socială, o intrare în aventura ce va pava, peste nici două secole, romantismul. Foamea de destin! O foame concretă de destin, impuls ce va împinge atâția „aventurieri” să rupă limitele lumii cunoscute și să străbată oceanele, dar și

o foame abstractă, încă și mai „aventurieră”, ce va trasa un continent al spiritului, sprijinit pe secole, între Don Quijote și Faust.

Nu vom dezbate aici, bineînțeles, ideea de destin, chiar și în accepțiunea modernă, cea care vine direct din compromisul și nebunia faustică, din revolta magisterului obosit de scolastică. Dar vina celui care a îngropat, a prezervat talantul încredințat ne incită a gândi revolta faustică ca una necesară, iar acomodamentul, adaptarea, simpla păstrare a unei valori încredințate, tradiția calpă, înțelegerea tradiției ca o simplă, plată conservare a valorilor, ca un minus, ca o deficiență gravă, ca o fugă în fața singurei, majorei responsabilități a vieții. De aici, imediat, prezența riscului, aş zice necesitatea riscului, a factorului risc, a acelei „puneri în chestiune” a tuturor valorilor.

În roman, acest factor: *risc* eu l-am numit *ruptură*, *ruptura personajului*, și o defineam ca principala separare, ca prima posibilitate de a disjunge între două genuri ce par atât de înrudite și care, prin neînțelegerea autorilor și, nu rareori, a editorilor, se amestecă până la confuzie: nuvela și romanul. Diferența este simplă, însă fundamentală: dacă nuvela este descrierea unei stări tensionate umane (sociale și psihologice), romanul este același lucru cu deosebirea că unul din personaje suferă o ruptură, o casură, o modificare esențială, bulversantă, aproape incredibilă. Cu această ruptură a unui singur personaj al vechii nuvele începe proza modernă, începe romanul, începe, în viziunea noastră, a celor de azi, epicul. Epicul văzut nu ca o simplă narațiune, oricât de savantă, de pitorească (ca la Merimée și la Sadoveanu), ci ca o sursă a energiei conflictuale, epicul ca o sursă a acelei structurări pe care o numim roman, de la *Roșu și negru* la *Muntele vrăjit*. Unul din eroii nuvelei clasice, tradiționale va „înnebuni”, își va dezice structura tipologică, sfidând toate legile unui „caracter” literar tradițional și, abrupt, întreaga narațiune se va răsturna într-o altă viziune asupra aceleiași lumi, lectorul însuși – lectorul atent, capabil de nou, de revelația lecturii, lectorul viu! – se va freca la ochi contemplând altă lume, o lume *nouă*: lumea epicului, a ceea ce *se mișcă*!

Sigur, Balzac și Stendhal (și nu Dickens, atât de admirat în trecut!) au intuit, descoperit acest nou epic, acest nou gen ce intră în marea literatură prin ușa de serviciu a literaturii pentru bone, pentru servitoare și liceene de provincie vag dezaxate, dar cel care a dus la culme, la virtuozitate această revoluție tipologică, această cu adevărat descoperire a romanului așa cum îl înțelegem azi, a romanului modern, a fost fără îndoială Dostoievski. Și, cum o mai spuneam, el nu a împlinit numai o grandioasă răsturnare psihologică asupra a ceea ce numim personaj, dar a făcut cu mult mai mult, un lucru de care încă, în ciuda gloriei sale universale, recunoscută de aproape un secol, puțină lume este conștientă: el a schimbat, pentru noi toți, viziunea morală asupra lumii în care trăim. E adevărat că nu numai în viața profană, dar și în literatură, la mulți profesioniști ai scrisului, revoluția tipologică a marelui rus nu este încă o lege fundamentală, mulți scriitori moderni sau contemporani împart lumea, pe care o creează ei înșiși, mai mult sau mai puțin, în buni și răi, inteligenți sau proști, previzibili sau imprevizibili, adică într-o lume a caracterelor morale, distinctă și încremenită de la începutul până la sfârșitul ei. Evident, marea creație e posibilă și astfel (sau *încă* este posibilă!), ba, adeseori, gustul estetic cel mai răspândit (pentru a nu-i spune mic-burghez sau mediocru!) nu recunoaște ca mare sau adevărată literatură decât pe aceea în care caracterele, odată bine și plastic definite, rămân fixe, lege a fidelității față de normale interne ale unui personaj. Doar *story*-ul, narațiunea trebuie să se miște, spun acești păstrători ai templului prozei, personajele trebuie să rămână fidele lor înșile.

Noi credem altfel! Dar, din fericire, în lumea literelor, democrația este mai ușor de instalat, de apărat, decât în lumea „din afară”, cea socială, așa că predicăm coexistența celor două viziuni asupra caracterelor din opera în proză.

Dar ce sigură, novatoare, lucidă e revoluția morală a lui Dostoievski și ce deloc întâmplătoare e legătura lui cu lumea revoluționară a acelui Iisus care descria un Samaritean paradoxal, „incredibil”, ce traversează simplu și decis barierele obiceiurilor tiranice și cele morale, descoperind pur și

simplu omul, umanitatea în suferință, în acel corp părăsit la marginea drumului de torționari!

FORȚA EXEMPLULUI

I

Ne pregătim să trecem dintr-o societate retorică spre una pragmatică. Nu bunele intenții (sau, mai degrabă: caricatura bunelor intenții!), ci eficacitatea, nu proiectele edulcorate de resturi de fraze populist-socialist-umaniste, ci randamentul, prețurile reale, raportul calitate-preț, prognoza realistă pe scurtă și lungă durată etc. etc., vor fi viitoarele repere, necesarele repere. Criteriul valorii, deci, la vârf, realism, încurajarea elitei în toate domeniile, a elementelor de înaltă pregătire, capabile – și din punct de vedere psiho-moral! – de a-și asuma re-construcția României, de a reface instituțiile pe baze profesionale și, în același timp, de a intra în competiția, aspră, cu siguranță, cu țările vecine nouă și, măcar pe anumite compartimente, cu Vestul industrial și științific.

În fapt, ca să fim noi înșine realiști, trebuie să acceptăm că întreagă această *trecere* va fi o epocă, un traiect lung și complicat, o luptă în care nu puține mari speranțe se vor năruie, obosite de noile criterii, de noile condiții, când mulți necunoscuți, mai iuți, mai tenaci, mai bine pregătiți, mai apti pentru prezent, se vor impune. Nu va fi o junglă, cum se tem unii (am observat că există o panică, aproape o modă a scepticismului în toate direcțiile, și în primul rând în cea politică, scepticism ce se aliază, ca întotdeauna la noi, cu sarcasmul facil, nu rareori gros, nenuanțat; scepticism care, sub faldurile unei grăbite eleganțe formale, nu face decât să ascundă rău o ezitare ce înainte, sub vechiul regim, putea părea la locul ei, chiar

recoman-dabilă, dar care azi, în aurora unei noi și *necesare* României, nu este numai deplasată, ci și dăunătoare: e locul comun al indeciziei, al nesiguranței interne, al pierderii capacității riscului, o sechelă poate a unei mai vechi moșteniri istorice, balcano-fanariote), nu junglă deci, ci, în sfârșit, confruntare pe baza unor indici necruțători, concurență într-un climat de asistență și veghe socială, e adevărat, dar amendarea implacabilă a imposturii sau „nepăsării active”, a „vigilenței efemere” și a altor „snobisme” de tip totalitarist.

Evident, nu suntem naivi, capacitatea de *risc*, care nu s-a exersat în cadre *apropiate*, specifice, vreo jumătate de secol, se va reface dificil. Dureros va fi, cu siguranță, faptul că o anumită parte a scării de valori din toate domeniile, de sub vechiul regim, va suferi modificări substanțiale. Nici chiar tinerii nu vor fi scutiți: noi, am mai spus-o la începutul seriei „Ideea Europeană”, suntem, sentimental, adeseori și valoric vorbind, de partea lor, și am arătat-o, mai ales în ultimul deceniu, revenind adesea în țară, în primul rând de dragul lor și al literelor române ce aveau *în ei*, în primul rând, credem noi, un izvor încă viu, ne-cinizat, ne-obosit de circumstanțe, dar și o promisiune certă a culturii de mâine. E adevărat, în ultimul deceniu, în multe domenii, marginalizate cu brutalitate, multe cadre tinere s-au pregătit în tăcere, în umbră, au rămas în țară, sperând, ferindu-și instrumentele și ființa morală de o apropiere prea strânsă de habitudinile tiraniei, vânând, uneori pentru o singură noapte, o carte străină, rară, ce era fișată și devorată cu o lăcomie și sfințenie greu de găsit *dincolo*, unde vocația nu întâmpină nici un fel de rezistență deplasată, demesurată; e adevărat, în condițiile enorme, dificile, ale dictaturii, ei au știut să lupte, au știut să-și păstreze integritatea profesională, a criteriilor și a moralei profesionale, a deontologiei; în noile condiții ce se profilează, vor ști ei să înainteze, să fructifice cu calm și cu aceeași pasiune, întoarsă de data aceasta *în afară*, idealurile ce-i animau și susțineau, tezaurul acumulat?! Vor ști să-și găsească ei drumul și încă *iute*? Ceea ce ne așteaptă trebuie s-o facem calm, e adevărat, însă decis, bine și repede, foarte bine și foarte repede, altfel, chiar dacă vom câștiga – nu avem cum să pierdem!, iată, mă

devoalez ca un incurabil vitalist, ca un optimist de profesie, dar e adevărat că instinctul meu, *daimonul* meu, care în câteva rânduri m-a sfătuit bine (la începutul anilor şaizeci şi, dacă vreţi, în vara lui '71...), mă împinge încă o dată s-o fac, să mă *amestec* în treburile publice –, deci, chiar dacă, necesarmente, vom câştiga (şi am suferit prea mult, prea absurd, uitaţi păream de vechiul nostru Zeu protector, precum şi de ajutoarele sale cu feţe diferite şi fluide, încât să ne putem permite şi o iute clipă, doar, în gând, luxul impudic de a pierde – să nu uităm că, dacă vom pierde acum, vom pierde numai noi, generaţia, generaţiile noastre, cei care vor veni după noi vor câştiga cu siguranţă şi vor fi, faţă de noi, la fel de aspri cum suntem noi cu cei care ne-au împilat deceniile!...) – vom câştiga deci, e adevărat, dar nu există oare riscul să câştigăm la un nivel inferior?! Fără o încordare deosebită a resurselor de care dispunem realmente, fără o necruţătoare aplicare a criteriului valorii şi elitei umane în toate compartimentele de creaţie, cercetare şi muncă, vom putea noi, încă din primii ani ai construcţiei (sau re-construcţiei, cum vreţi!), să ne situăm la un nivel apreciabil, *serios*, în actuala încheştare economică şi politică a zonei noastre, a continentului nostru?!

Din fericire – dar şi din nefericire! –, multe din cele trecute se vor schimba, nu puţini indivizi care au rezistat acceptabil în umbra totalitarismului roşu se vor zăpăci de o prea mare lumină, de o prea mare disponibilitate. Multe spirite care trăiau *de biais* vor trebui să se declare făţiş, unele demersuri care înaintau şovăitor cu program, cultivând *clin d'oeil*-ul ca o formă a libertăţii, vor fi nevoite să construiască fraze univoce, altfel nu le va mai înţelege nimeni. Mulţi dintre cei care compilau din cărţi sau reviste străine, de negăsit în ţară, vor trebui să creeze cu adevărat, alţii, ce semnav în locul adevăraţilor însă timizilor sau handicapaţilor creatori, vor acoperi de sarcasm noua libertate în care ne aflăm, bineînţeles, „mai rău decât înainte”!... Munca aparentă va fi înlocuită de munca reală, de neconfundat, riscul unei societăţi, cea condusă de o clică, după brutale criterii de aservire ce ne aduc aminte de modelele extrem-asiatice, va fi

înlocuită de noul risc, cel al unei societăți pragmatice, în care eficiența și prestigiul profesional și moral vor fi adevărata măsură.

Vom crea instituții, e adevărat, noi reflexe, noi habitudini, noi criterii (în fapt, cele vechi, de dinainte de război, aş zice: cele mai bune din cele vechi, nici înainte societatea românească nu scliffea prin perfecțiune!...), un nou climat și, pentru toate acestea și multe altele, ne vom crea instrumente potrivite, noi înșine, iar pe unele le vom împrumuta de la alții, mai exersați ca noi în democrație, toleranță socială și creație valorică, materială sau spirituală. Toate acestea cer timp, cheltuială de mijloace și energie umană, bani și chiar o anume cantitate de eroare. Există ceva ce ne stă însă imediat la îndemână, este *ieftin*, experimentat de milenii, un *instrument* în care nu suntem mai săraci decât cele mai bogate națiuni: e vorba de autoritate, de exemplul uman.

Pentru a nu deveni noi înșine abuzivi față de această temă, vom enumera câteva calități necesare autorității exemplului uman:

– el este în primul rând *tăcut*, este neîncrezător în cuvânt, mai ales în cuvinte. Înaintează pe culoarul său social doar *cu* și *prin* trupul său ce devine, după un timp, tot mai descărn timer, prinde, am zice, platoșe largi de *metal autoritar*. Tăcerea exemplului uman nu este atât de discreditare a cuvântului, ci o acreditare a gestului, a trupului ce se surpă, în timp, în simbol, o afazie superioară, voită, interpretabilă târziu. Oricum, o condiție dificilă pentru țările vorbărețe, latine sau răsăritene, unde cuvântul inutil devine o invenție, și e suficient să amintim de arta negustorilor de covoare din bazarurile Orientului Apropiat ce fac, cu rafinement și îndărătnicie, din cale un scop, din negociere o artă în sine, disprețuind finalitatea și îmbogățind, înflorind la nesfârșit decorativa și inspirata, delicioasa *târguială*!

– el este, în al doilea rând, *monoton*, își asumă riscul continuității plate, informe, privirea sa nu e făcută pentru un orizont apropiat, urăște piscurile și ritmurile disturbate, oricât s-ar arăta ele de seducătoare, de scânteietoare. Prin monotonie, după culoare nesfârșite de neînțelegeri și singurătate, el, exemplul uman, aspiră la un anume ritm, la o ritmicizare a existenței, unul

din darurile reale, rare, ale vieții, de care oaza destinului nu este prea departe. Monotonia ce, printr-un ritm găsit (și mereu regăsit, ca un motiv muzical, ca o temă care se instalează în haosul și căutarea melodică), devine un ritm propriu, urmând, apoi, după un timp moral incalculabil, să se transforme în natură, în propria natură, în *caracter*. („Am ajuns la Paris în 1936, îmi mărturisea odată Emil Cioran în timpul unei nesfârșite plimbări în jurul Grădinii Luxembourg, am părăsit aureola mea de tânăr filosof premiat de Fundațiile Regale, cărțile mele din România și m-am afundat doisprezece ani în învățarea limbii franceze și în noul climat, strălucitor și barbar totodată, al acestei mari capitale. În '48 am publicat prima mea carte în Franța, *Précis de décomposition*, care s-a bucurat de câteva ecouri. Și-apoi *treizeci de ani nimic!*... Nici un semn, nici o confirmare critică la cărțile mele ce aproape nu se vindeau... nimic!”). Monotonia ca armă are enormul dezavantaj că ea nu poate fi aleasă (ca și tăcerea, de altfel, tăcerea caracterială!), ea este un dar (otrăvit!) al destinului, al propriei naturi, unul din acele daruri ciudate pe care, la început – un început lung, lung cât o viață! –, le respingi, te împiedici de ele și le blestemi ca pe o mobilă nedorită, undeva în întuneric, unul din acele daruri mute și obstinate care sunt mai clarvăzătoare decât noi, care ni se impun ele însele după o lungă înțeleștare – ca aceea dintre Iacob și Înger, când, la sfârșit, omul lui Dumnezeu îl întreabă, vlăguit, pe Trimis: – Spune-mi numele tău!; unul din acele semne, *in-semne*, făcute numai pentru noi, pentru unica noastră persoană, și dacă ele, aceste semne, se distrug din cauza orbirii noastre îndelungate, ne trag după ele în neființă de destin, în nimic. Monotonia – o fericire ca o himeră blestemată, ca o promisiune pe care o faci în gând, surâzător, prietenilor de care te temi și pe care, uneori, i-ai prefera dușmani! Monotonia – singura cale a înțelepciunii tăcute, a eficienței gândului, a victoriei singuratică.

– el este *ieftin*, exemplul uman, nu cheltuiește nimic din ceea ce are preț, este inutil adeseori (în societățile îngâmfate și oarbe) și de neprețuit, trece alături de câmpia valorii. Se produce fără efort, parcă de la sine, așa cum ar toarce o pisică, nu se auto-admiră – nemulțumirea de sine e unul din

motoarele sale ce susură nevăzut! –, admiră la alții, ce ciudat!, calități evidente care însă, pe el, l-ar distruge! Nu rareori se autodisprețuiește – fără însă să se admire pentru aceasta; trăiește într-un incognito de viață total, nici rudele apropiate și stupid iubitoare, nici iubitele sau prietenii întâmplători nu bănuiesc nimic, trupul său se află, neîncetat, la intersecția unor conflicte neepice, ceva ce nu se poate nici descrie, nici nara, ceva inexistent, ceva ce nu va exista vreodată dacă nu apare accidentul sau miracolul. E adevărat, însă, că monotonia ca formă a destinului mizează pe miracol cu psihologia fanatică a alchimiei, nu cu emoția celui ce joacă la cursele de cai pictate de impresioniști, ci, mai degrabă, cu precipitarea omului de știință ce reface aceeași experiență, în condiții minimale schimbate, decenii de-a rândul. Capacitatea de emoție în umbră, în tăcere, aventurismul unei tenacități supra-umane, fanatismul surâzător al omului fericit pentru că nu este recunoscut de nimeni. *Încă!* Dar în aceste patru litere încap o viață pe care nici trădarea prietenilor și nici multiplele boli n-o descurajează de-a fi, o viață lungă. N-ați observat ce mult trăiesc oamenii de caracter?!

E ieftin pentru că, autodisprețuindu-se, încarcă toate valorile ce-i trec prin mâini, pe alții, cei înnobilați de un ceas sau de un deceniu, indivizii ce sclipesc vizibil. Disprețul de sine ajunge să-i fie aproape o a doua natură, ceva firesc, aproape necesar, încât îi convinge de aceasta și pe cei apropiați, chiar și pe cei care-l iubesc sincer. Parcă nu s-a văzut iubire ce, dacă nu se construiește pe milă, pe compasiune, o acceptă ca o condiție a destinului?! Și, până la urmă, acest lejer și reflex auto-dispreț se transformă aproape în farmec, dar e un farmec subtil, ce lucește rareori în fisurile de caracter ca apa subterană în relieful carstic, nu se aseamănă cu farmecul diurn și vizibil, o expusă vanitate pe care o iubim. Dar dacă, în nepăsarea sa, el ne îndeamnă să-l disprețuim, aceasta nu e o scuză, în timp, pentru noi, cei ce căutăm valori, repere fixe. E adevărat însă că este greu să-l recunoaștem, reperele fixe sunt atât de rare, de neașteptate! Majoritatea reperelor noastre, cele care trec cu seriozitate ca atare, sunt ca bețele înfipite de ștrengari, iarna, pe un râu înghețat: odată cu gheața, se mișcă și ele!

II

Am admirat, se înțelege, multe științe în viață; singura, însă, pe care am invidiat-o a fost, probabil, *pedagogia*.

Arta nu de a transmite altuia ceva ce el nu știe, ci, mai degrabă: capacitatea de a-ți imagina ce nu știe celălalt!

Pedagogia are nevoie în primul rând nu de știință, ci de răbdare; răbdarea însă cu sine, nu cu celălalt, care este totdeauna nerăbdător.

– Da, dar a avea răbdare cu sine, ar putea obiecta un năstrușnic, înseamnă să fii puțin sfânt!...

– Ei și, vom răspunde noi, să fim sfinți, dacă trebuie! Oricum, să admirăm, să respectăm deci pe adevărații pedagogi, acei indivizi ciudați care, știind sau neștiind – mai ales neștiind! –, încearcă să fie sfinți...

De curând, în Franța, Lionel Jospin, ministrul învățământului în cabinetul Rocard, un om extrem de inteligent, de viu, a propus o enormă prostie: încercarea de a îmbunătăți învățământul național, modificând, printre altele, substanțial, salariile corpului profesoral!

Vreau să mă explic imediat: la primul nivel Jospin avea, bineînțeles, dreptate: și în Franța, și în România, ca și în multe țări civilizate, corpul învățătorilor și profesorilor este retribuit insuficient, uneori este de-a dreptul nedreptățit față de alte categorii profesionale și față, mai ales, de enorma răspundere socială pe care și-o asumă: formarea unui adult nu numai pregătit tehnic, dar și înzestrat cu simțul moralei, cu cel civic și istoric, pe scurt, un ins demn social. Și atunci, de ce credem noi că a greșit ministrul Jospin?

Când vorbim de pedagogie, de această știință, de această artă, de această ciudată *răbdarea*, dacă suntem cu adevărat sinceri, ne gândim cu toții la primul nostru dascăl, la primul învățător sau învățătoare. Ei (alături de părinții noștri) aveau într-adevăr răbdare, acea naivitate, candoare nesfârșită de a asculta și de a răspunde la nesfârșit la atâtea întrebări stupide, previzibile și esențiale. Adesea ne gândim la primul nostru învățător sau învățătoare nu pentru că ei ar fi fost pedagogi perfecți (oh, ce pasăre rară, ce

sfinți rari!!), ci pentru că ei au stat, aproape întâmplător, la începutul aceluia drum lung al formării conștiinței de sine, un loc modest, la prima vedere, de fapt un loc privilegiat! Oamenii aceia necăjiți, cu mii de tracasări externe și interne, adeseori mediocri sau foarte mediocri, nu rareori ridicoli – în oglinda critică și autocritică a elevilor ce devin, peste decenii, creiere enorme și savante! –, ei bine, acești oameni, uneori: omuleți!, se află într-unul din posturile-cheie de *putere* ale existenței sociale, cu mult mai mult decât un general care comandă o divizie de tancuri sau un chimist, un biolog care se joacă cu genele umane. Este una din acele puteri reale, pe care ei, acele personaje modeste, și-o asumă firesc, cu umilință, o putere pe care noi înșine o cedăm cu indiferență, aproape cu compasiune, spre deosebire de celelalte puteri sociale, cu mult mai puțin eficiente, la a căror distribuție suntem cu mult mai avari, mai precauți!

Învățătorul sau învățătoarea, care trăiesc și vorbesc nemijlocit alături de și cu măruntele turme umane, de indivizi vioi și nedezvoltați, seamănă în imaginația mea cu niște cârmaci ai unor enorme pacheboturi sau, mai bine, cu acei generali necunoscuți, care, în umbra unor cabinete, aplecați peste o masă nu prea înaltă, luminată de o veioză, cu câteva mișcări de creion și câteva fraze, trimit la moarte și la viață mii de indivizi necunoscuți, o forță teribilă!

Evident, trebuie să facem în așa fel ca această profesiune ce are urmări atât de complicate, de formidabile, să se bucure de un respect mai clar, mai subliniat printre alte categorii profesionale. Dar vom reuși acest lucru în primul rând printr-o mărire tarifară a remunerației lunare? Ce caută banul aici, să fie el atât de puternic?!

Vorbind de forța exemplului, trebuie să mărturisesc că totdeauna mi s-a părut că una din realele surse ale tragicului social și uman constă în incapacitatea tatălui (cel care are vocația tatălui!) de a trece, transmite fiului său propria experiență, în fapt înțelepciunea; la fel, incapacitatea mamei de a-și avertiza fiica de pericolele vârstei adulte sau de bucuriile ei!

Și atunci... la ce mai folosește exemplul uman, la ce mai folosește pedagogia?!

Dar, cine știe, un adevărat pedagog, un adevărat părinte poate că nu vrea să transforme, să plămădească, să creeze încă o dată după ce a creat îndubitabil viața?! Un adevărat pedagog și părinte va ști, va învăța instinctiv (cum poți să înveți instinctiv?!...) această modestie primordială: nu de creatori, nu de moralizatori are nevoie lumea proteică a tineretului, nici măcar de prieteni, cum ne învață nu știu care demagogi ai pedagogiei, ci de martori.

Când mă gândesc la un prieten adevărat nu simt recunoștință – deși așa mi se pare! – pentru știința pe care mi-a transmis-o, nici pentru ajutorul real pe care mi l-a dat într-o împrejurare dificilă! Nu, recunoștința mea, analizată cu sinceritate, este mult mai simplă: eu îmi iubesc, îmi prețuiesc prietenul pentru că a trăit lângă mine. Atât timp cât a putut, cu câtă putere a fost în stare.

Primul nostru învățător este primul străin pe care-l întâlnim, primul adult ce se schimonosește, ca și noi, în fața vieții. El nu este un complice, dar ne vestește posibilitatea acestuia, posibilitatea unui prieten. De aceea, părintele, ca și învățătorul, nu trebuie să fie prieteni cu mărunții indivizi ce se numesc elevi sau copii; copiii, de altfel, nu au nici o încredere în prietenia adulților, chiar și în aceea a lipșiților de prestigiu social: ei au nevoie de o maimuță sau de un animal, de o păpușă mecanică și binevoitoare, de un lucru misterios și derizoriu, de o victimă pe care o uită repede, de o caricatură a părinților, de un idol pe care, însă, îl uită la fel de repede. Din nepăsarea lor față de adultul care le stă în preajmă, el însă, învățătorul, profită enorm: aproape în joacă – el este cel care se *joacă* cu adevărat, în accepția teribilă și ireversibilă a acestei noțiuni –, îi modifică pe mărunții oameni de lângă el, pentru totdeauna. În spiritul societății, se pare, spre binele ei, se spune! Dar îi modifică!

Pentru că sunt romancier, văd peste tot ceea ce sunt, adică narațiune și descriere.

La fel, în ochii mei, pedagogia, pe care o stimez enorm pentru că nu o înțeleg prea bine și, mai ales, pentru că nu sunt în stare să o practic! –, pedagogia nu este decât descriere. Aș compara imediat rolul pedagogului cu

cel al actorului, chiar dacă e puțin amuzant, nu-i așa, să vorbești de rolul actorului!

Dar nu pentru latura morală a acestor profesii, deși s-a bătut multă monedă pe rolul moralizator al teatrului! Nu, pentru mine pedagogul descrie întocmai ca actorul, iar actorul, cel adevărat, cel mare, nu descrie cu cuvintele, cu tiradele, ci, pur și simplu, cu trupul său! El este cel care-și închiriază trupul, cu întreaga-i energie limitată și unică, unor destine străine. Cum o face și pedagogul, ce-și petrece un timp din viața sa, deloc neglijabil, cu cei nedezvoltați fizic și mental.

A descrie înseamnă a povesti, a inventa. Copilul nu vrea să-i „descrui” scaunul pe care îl are în față, el vrea, pur și simplu, să-i vorbești de un *alt* scaun, și, dacă ai să reușești, el va decreta ca real cel de-al doilea scaun, singurul pe care-l vede. Așa cum actorul nu „descrie” ce se vede, ce există, ci excepționalul, incredibilul, deoarece publicul, în infantilismul său genial, știe, simte că doar excepționalul este real, deci necesar. Chiar dacă actorul joacă un comis-voiajor, publicul atent va înțelege că un asemenea comis-voiajor nu există și nici nu trebuie să existe. Prin arta realistă se înțelege reflectarea realității, deci a unei cantități ce nu există: realitatea este esențială, scapă deci privirii medii și punctuale a individului. Evident, există și creatori sau critici de artă sau lectori (sau societăți, precum cea a comunismului sovietic care a inventat „realismul socialist”) care confundă șablonul cu obiectul viu, detaliul cu esența, caricatura cu realitatea. O caricatură, ce trist, care nu stârnește nici măcar râsul!

III. INSTITUȚIILE

Una din bolile mai intime, mai profunde, ale eului nostru balcanic și latin este, probabil, „arta cuvântului”, „arta de a vorbi bine”, *retorica*, istețimea de a mânui topica și vocabularul, *deșteptăciunea* de a fermeca auditoriul, de a-l convinge, nu ca în sofistică – de orice lucru, ca și contrariul său, dar și de a-l face să lupte și să sufere pentru lucruri indiferente și, ca o culme a geniului oral, poate: de a transforma totul în

cuvinte, în cuvânt, de a topi, lamina, aplatiza fenomenul, lumea fenomenală în toată obiectivitatea și succesiunea ei logică, în discurs. Ca orice boală majoră, retorica apare, la început, în conștiința noastră ca o calitate, ca o excelență. (O spuneam odată, sursa ratării individuale nu este puerila dicotomie, alegere între bine și rău, între o calitate și un defect al persoanei, ci ezitarea continuă între două calități, între două excelențe!)

Într-adevăr, retorica e un mărunț și neîntrerupt miracol, o baghetă magică în sfârșit găsită și, după un scurt exercițiu, ușor de manipulat pentru cei cu sânge aprins, mai probabil, născuți în zonele sudice ale continentelor, pentru latinii și orientalii tuturor civilizațiilor. Una din acele baghete utilizate cu farmec de cel ce se reîntoarce dintr-o lungă călătorie – nu e acesta oare începutul oricărei educații sau științe, confesiunea celui care se reîntoarce acasă, printre ai săi, ce-i stau în jur în plăcuta conveniență a taifasului, lăsându-l pe înstrăinatul lor prieten, concetățean, consătean, să transforme în cuvânt, în șiruri calme, colorate de cuvinte, atâtea întâmplări, fețe umane, dialoguri, surprize și coincidențe bune și rele, dealuri, podișuri, fântâni, păsări, siluete în mișcare sau statice, orașe și obiceiuri, cuvinte, *alte* cuvinte ce sunt atât de ciudate și noi încât par, cu siguranță, întâmplări la rândul lor (iată o retorică pe dos!), moravuri, feluri de mâncare nemaivăzute?... Sau de inspiratul, mucalitul și înțeleptul vânzător de covoare din bazarele Orientului ce, ca un diagnostician experimental, cercetează cu interes mersul și fața celui ce-i trece pragul, încercând să pătrundă nu numai rangul și puterea pungii vizitatorului, dar și știința sau harul întâmplătorului client de a intra în discurs, de a se pune în ipoteză, salvând astfel existența de cauzalitatea ei materială brutală, propunând un tip de demnitate: a logosului, a salvării tuturor aparențelor și suspiciunilor!

Sau arta corespondenței, aflată în declin!..., în secolul nostru (ce se află la rândul lui în declin!...), care e o retorică pe jumătate coruptă de literatură, în fapt un magic loc de intersecție a valorilor și manierelor, și atunci când una din artele care ni se par majore se află în criză, nu ar trebui oare să ne reîntoarcem la acele locuri de intersecție, puncte ale creației originare, naive

și fecunde?! Vom mai avea această inspirație, această memorie simplă, necesară?!

Sau arta predicatorului inspirat, cel care arată calea morală unei comunități înfricate, care ezită între vizibil și invizibil, între util și grandios, între detaliu și întreg, între legenda trecutului și utopia viitorului, acel Meister Eckhart al comentariului *animei* și absolutului ce se întrupează în milă și înțelegere, acel Luther al furiei contra fenomenului uman cel mai reacționar: instituționalizarea actului absurd al credinței!

Arta predicatorului *corupt*, din care ne vine, în secolul nostru, mai ales, știința demagogiei, diversiunii și provocării prin cuvânt, un Mussolini sau Goebbels, un Ceaușescu, care au nivelat întreaga lume sensibilă și colorată, încărcată de speranță și de imprevizibil, de justiție și epic, topind-o în câteva fraze ce se hrăneau din aroganța proorocirii politice, un calvinism social asistat însă de o poliție tot mai ideologică, în fapt o întronare a poliției ca obiect de cult!

Retorica artei noastre, a literaturii, a liricii înseși ce se privește în oglindă, auto-admirându-se la nesfârșit, narcisismul criticii, al tuturor formelor literare, odată revoluționare, dadaismul, formalismul, constructivismul, futurismul, suprarealismul și atâtea inteligente și pline de unor lupte de la începutul secolului contra miciei-burghezii în artă, contra filistinismului, academismului imediat și etern, toți acei Tzara și Marcel Duchamp incapabili, pe ruinele artei clasice, să construiască o altă artă și care se ritualizează ei înșiși, se îmbolnăvesc încă o dată de vechea boală a învingătorilor: corupți iremediabil de victimele lor!

Totul, mai-mult-decât-totul, cuvântul însuși a fost transformat în cuvânt, într-un *ersatz*, într-un ambalaj, într-o schimă de cuvânt, totalitarismul ideologic al secolului nostru a influențat, a distrus în primul rând cuvântul, credibilitatea lui, ca și legăturile sale raționale și iraționale, adică topica, sintaxa, silogismul, logica și metafora. Ce vom pune în locul acestui instrument esențial și discreditat? Forța *tăcută* a exemplului, autoritatea umană și instituțională. Instituția.

Pentru a ne vindeca într-adevăr de boala și bolile incredibile prin care am trecut, va trebui, cu decizie, să părăsim acea Românie retorică pentru a ne îndrepta spre una instituțională; nu părerea *uneia* sau *unor* persoane va trebui să decidă de acum înainte, ci bunul, normalul mers al acelor structuri, nuclee, organizări umane care au preluat tradiția națională, a acestui pământ, în ceea ce ea a avut mai creator și specific, care a știut să adapteze forme străine, dar înrudite nouă de a rezolva problemele dreptății, educației, rostului nostru în lume, a lumii în sine cu legile ei misterioase și simple, a frumosului! Să ne re-întoarcem la viața instituțională de dinainte de comunism și de război, cu dictaturile lor, cert, ea însăși nu perfectă, nu foarte experimentată, nu foarte veche (ce am putea zice în fața unui mileniu de stat și biserică poloneze, a mai mult de jumătate de mileniu de școală?!), dar care a funcționat în spiritul acestui pământ și al continentului pe care ne aflăm, și care, în ciuda și a unor injustiții pe care necesarmente le-a produs sau tolerat, a creat un tip autentic de civilizație și câteva mari, ample generații de creatori în domeniile majore ale societății, permițând, în bună parte, realizarea visului oricărei organizări umane: echitatea și creația.

Care este cea mai veche instituție românească? *Biserica*, probabil, în accepția modernă a acestui cuvânt de la latinescul *institutio*, ce înseamnă așezare, ordonare, organizare. Dar dacă lărgim acest cuvânt, nu am putea vorbi de *agricultură* sau *păstorii* ca organizări umane cu mult mai vechi, mai expresive?! Sau, ca să extindem și mai mult această noțiune: cultul *morților*, cultul mormintelor, nu este oare instituția noastră, a Românilor, dar și a altora, a Egiptenilor și Grecilor, *prima* în sensul istoric și valoric, al necesității?! Într-adevăr, acesta e primul act cert nu numai al *stabilității*, al organizării unui teren, loc, pământ odată cercetat, cucerit și îmblânzit, dar și primul semn al *oglinzirii* ființei umane, al descoperirii sinelui, a corpului, ce conține și alte valori decât cele utilitare, descoperirea lui *anthropos*, a ceea-ce-este-dincolo-de-om, în fapt omul însuși. Socrate și elevul său Platon au descoperit un lucru esențial pentru întreaga viitoare dezvoltare a științelor umane, anume că într-o relație de egalitate sau inegalitate între două cantități este conținută, în afara acestui raport, și ideea de *egalitate* sau

inegalitate în sine; tot astfel, primele nuclee antropoide au *descoperit* un fapt surprinzător, plin de grave consecințe pentru istoria lor viitoare: corpul lor nu era numai un perfecționat instrument de procreație și vânatoare, acest corp însă, acest ciudat instrument conținea și ideea de *om*, de aceea el nu trebuia părăsit, uitat, după extincția sa, și, deși nu mai folosea la nimic, el, ceea ce numim azi trupul, trebuia *păstrat*. Astfel s-a creat posibilitatea istoriei, a memoriei. Păstrarea acestui obiect nefolositor, a acestui *trup*, însemnarea locului unde se afla el, însoțirea acestei munci cu gesturi și cuvinte care, la rândul lor, trebuiau să însemne și altceva decât însemnau ele de fapt, inventarea ceremoniei și ritualului din care vor ieși apoi dansul și recitarea, teatrul, poezia și științele, iată, probabil, primele instituții. (Lévi-Strauss ne arată că geneza civilizației este continuă, neîntreruptă, matură, completă în primele ei semne și organizări, aptă de a comunica cu universalul și invizibilul, iar Mircea Eliade descoperă faptul că nucleul sacral nu este de tip istoric, ci caracterial, și, în consecință, nu se uzează cu timpul ori cu formele sociale, el e doar ascuns și tresare în anumite, semnificative, momente sau obiecte, epifanii.)

Dacă acceptăm însă că încreștinarea româno-bulgarilor a fost prima instituție arhaică pe aceste locuri, atunci *școala*, răspândirea literei, a slovei scrise, a fost cea de a doua, în ordine istorică. Ne despart patru secole de acest eveniment, trei de *Biblia* lui Șerban Cantacuzino. Cultura, mereu în ordine istorică, va fi fost cea de-a treia instituție, tradiție instituționalizată românească, dar cu acest fenomen apar deja disjuncțiile numeroase și posibile, ce continuă până azi; în primul rând împărțirea acestei expresii în două nivele: cel involuntar, neprofesionist și intermitent, cultura așa-zis populară, și, la al doilea nivel, *cealaltă*, cea așa-zis cultă, ritmică, profesionalizată, un obiect *pentru sine*, lucidă, descifrându-și și statuându-și propriile legi, ea însăși punct de pornire al altor îndeletniciri și instituții majore. Cultura, un domeniu dificil de studiat, deoarece este *depozit* și *creație*, în același timp, lege și interpretare, conservare și revoluție, act secund social, dar, uneori, major, comanditar, încarnată uneori, paradoxal, de o singură siluetă istorică, precum Dante sau Eminescu, oameni-instituții.

Ce urmează în istorie după *Biserică, Școală, Cultură*?! Poate *Armata*!

Instituția și teoreticienii ei, ca atare, e drept, au apărut târziu la români, dar să fie ea ca existență socială atât de nouă?! Poate, cine știe, este una dintre cele tradiționale pe acest pământ pe care s-au perindat – dar au și locuit și con-locuit! – atâtea civilizații străine cu întregile și, desigur, complicatele lor suprastructuri, dintre care cele mai importante au fost, fără îndoială, cea a armelor și a dreptății. Odată cu limba latină, cu siguranță un mod, o instituție a comunicării, știința și instituția armelor, a grupurilor armate, dar și reprimarea sau organizarea umană în timp de pace, *justiția* deci, au populat din vechime meleagurile noastre. Ca atare, însă, justiția cu corpurile ei apare recent, în forma ei dublă: legislativă și executivă. Eu, într-o astfel de discuție necesară, aș cita *justiția* pe primul loc într-o ierarhie nu istorică, nici valorică, ci *polemică*: pentru că ea a fost sub comunism, alături de instituția *țăranului* și a *bisericii*, evident, cea mai maltrată, mai coruptă, manipulată în scopuri perfect opuse ideii pe care o încarna, pentru a masca instincte simple și joase de posesie, de crimă, de detracare a persoanelor, ideilor și instituțiilor. Ce se întâmplă cu o societate în care individul nu mai este asistat în nici un fel, în care rămâner *singur* în fața atotputerniciei și sadismului exersat al unui aparat de represiune omnipotent?! Ce se întâmplă cu conștiințele umane în formare când se observă fără greș umilirea persoanei și a drepturilor ei, anularea valorilor individuale între care prima este demnitatea?! Unde se află adevărata justiție a acestor locuri timp de o jumătate de secol, vom mai putea reconstrui, nu din ruine, ci din rele apucături și moravuri corupte, din minciuni retorice și cultul, îndemnul pe față, „instituționalizat”, al denunțului și furtului, urii contra străinilor și al disprețului față de munca onestă, o *altă* justiție, una adevărată ce va trebui să vegheze toate procesele și diferendele în stat, aplicând legea-legilor, Constituția, în litera și spiritul ei, indiferent de persoane și de interese, oricât ar fi ele de eminente? Vom mai putea crea acele conștiințe curate, curajoase adevărului, care să țină din nou balanța dreptății, cu ochii legați la orice imixtiune a claselor, partidelor, banului, ierarhiei sociale, care să reziste în fața celor mai brutale sau nobile

ingerințe, chiar în fața așa-zisei „rațiuni de stat”?! Ce școală, ce pedagogie va ști să formeze astfel de conștiințe, ale viitorilor *judecători de pace*, cei care, în Franța de exemplu, au puterea absolută, putând trimite propriul lor ministru în judecată (sau în America, unde prin procesul lung și spectaculos al *Afacerii Watergate* a demonstrat întregii lumi sănătatea instituțiilor ei, reala separare a puterilor în stat, curajul și forța unor „mărunți” magistrați de a trimite în judecată, de a pune sub acuzație pe cel mai puternic om al lumii, Președintele S.U.A.)?

Mereu în ordine istorică, nicidecum valorică, am putea vorbi de instituția *științelor* și de *Academie*.

După știință și instituțiile ei numeroase (una dintre ele, extrem de actuală, ar fi instituția unui adevărat *Dicționar românesc* cu toate sub-instituțiile sale, lingvistic, etimologic, istoric, enciclopedic, literar etc.), ce ar urma oare, în ordinea interesului nostru, pentru o Românie democratică? Unde vom așeza, de exemplu, viața politică, partidele politice, discreditate grav printr-o falsă morală sau prin absența îndelungată din viața civică? Sau *morală* însăși, cu instituțiile ei necesare?! (În America, foarte răspândită, foarte prestigioasă, este o instituție desuetă în Europa de azi: *filantropia*. Ea acoperă un evantai larg de preocupări și necesități, de la asistența medicală sau socială, până la mecenatul în artă și cultură.)

Statul însuși, administrația statală, eliberată în sfârșit de povara enormă și neautentică a politicului, statul cu instituțiile sale numeroase în *comunicație* (radioul, televiziunea, private ca în Italia, cu excesul de retorică a vânzării, a reclamei, violenței și pornografiei etc., sau etatizate ca în R. F. Germania, Suedia?!), *prestările de servicii* (Poșta etc.), *Muzeele*, *Poliția*, *Sindicatele*, *Asociațiile numeroase de breaslă, pe profesioni, de creație, de timp liber, sport* etc. etc., o temă amplă, enormă și necesară, o piatră uriașă pe care, iată, noi ne pregătim să o *ridicăm*, să o punem în discuție, deși este evident că, fără aportul tuturor instituțiilor enumerate mai sus și altele, al specialiștilor, al minților luminate și binevoitoare din țară și străinătate, nu vom fi capabili nici măcar să o atacăm așa cum se cuvine, să o punem în adevărata, cruda și originala ei lumină, proporție și valoare.

În locul unei lamentații continue și goale, al unei indignări infructuoase și generale, moștenire, ea însăși, a vechiului regim, vă invităm, iată, la analiză și re-construcție a conceptelor sociale, a reflexelor morale și instituționale, în fapt, la o adevărată luare în posesie a Puterii ce *ne* aparține și *trebuie* să ne aparțină tuturor.

IV. UN ANTIC MODERN: FRIEDRICH NIETZSCHE

1. „*Die Welt hat keine moralische Rechtfertigung, sondern nur eine ästhetische*”. Lumea nu are nici o justificare morală, doar una estetică, spunea Nietzsche încă de la începuturile sale, când era profesor la Universitatea din Basel, unde publica prima sa operă majoră, încă impregnată de formația sa de filolog clasicist, conținând însă primii germeni ai nihilismului său viitor, *Nașterea tragediei din spiritul muzicii*.

Mărturisesc că aștept, de decenii, să scriu aceste rânduri despre unul dintre spiritele înalte ce mi-au format tinerețea literară, ce m-au determinat ideatic și stilistic, unul dintre spiritele constructoare ale secolului nostru, ale întregii modernități, din nefericire intrat, în ultima jumătate de secol, la noi ca și aiurea, într-un con de umbră din motive nu ușor de discernut. Faptul că unii ideologi ai nazismului s-au servit de numele lui și al marelui său prieten, Richard Wagner, ar fi doar una din explicații și, după părerea mea, nu cea majoră; nu, eu sunt convins că însuși fondul exploziv al gândirii sale este un obstacol în calea receptării, și aceasta sună cu atât mai paradoxal cu cât, o spuneam mai sus, el este cu siguranță unul din ctitorii orizontului nostru actual în cultură, poate chiar mai mult decât atât. Dar o anume *violență* a frazei și a ideilor sale, un anume radicalism, un anume *revoluționarism* în aproape toate compartimentele scrierilor sale îl fac și azi – ca pe mai toți marii avangardiști a lumii moderne! – dificil de acceptat, cu deosebire pentru spiritele distinse, însă cuminți și înfricate de viitor, de orice transformare. Ca și Dostoievski, un spirit atât de înrudit (oare l-o fi citit?!), Nietzsche deranjează înainte de a se afirma, atacă înainte de a

construi, la el atacul este o formă continuă și subtilă a viziunii, a fabricării multiplelor sale orizonturi! – el atacă, *jignește* aproape toate ideile acceptate, toate prejudecățile lumii în care trăia, fapt pe care atât lumea sa, dar și generațiile care i-au urmat nu i l-au iertat, bineînțeles. În aceasta, alături de Dostoievski, îl putem apropia și altui spirit major, constructor prim al modernității în proză, victimă la rându-i a răzbunării universitarilor, criticilor docti, pe scurt a spiritului acceptat social: Henri Beyle, ce semna cu pseudonimul: Stendhal. Și autorul *Mănăstirii din Parma* (după părerea mea, înainte de *Posedații*, primul roman cu adevărat politic al prozei moderne) s-a comportat ca un *sinucigaș social*, ca un „iresponsabil ideatic”, nemenajând absolut *nici una* din ideile acceptate ale societății în care trăia. Dar nu numai ale societății sale, celei burgheze, cum nu obosec să specifice critica și teoria literară de oriunde, spunând adevărul, dar și mințind în același timp, subtil și extrem de periculos pentru adevărata înțelegere a unui spirit ca Stendhal sau alții, puțini, din categoria sa (Diderot, Heine, Nietzsche, citez la întâmplare câțiva „nihilisti” celebri). Nu, Stendhal nu „critică numai burghezia”, cum nu obosește să repete stereotip *critica* (marxistă sau ne-marxistă), Stendhal critică (dacă o face, în fapt el oglindește), adică *reface* imaginea omului social de oriunde, de oricând, dintotdeauna. El atacă, de exemplu, *ipocrizia* omului social, cu o forță, cu o necruțare care l-au desemnat automat ca pe unul din inamicii publici de anvergură ai tuturor celor ce vor să se adapteze, în fapt: a noastră, a tuturor. (În aceasta, în furia, campania împotriva ipocriziei, poate doar marele Swift îi mai poate sta alături!)

Două sunt, probabil, axele mari ale gândirii revoluționare nietzscheene: *der Übermensch*, supraomul, și *die ewige Wiederkehr des Gleichen*, veșnica reîntoarcere a aceluiasi (fenomen). Înainte însă de a le discuta pe acestea două – și este evident că în aceste câteva rânduri aproape omagiale nu le vom putea măcar contura! –, aș vrea să adaug o a treia dimensiune majoră a filosofiei lui Nietzsche, subiectivă, de data aceasta, și care îmi justifică titlul articolului de față, ce face din marele rătăcitor, de la a cărui moarte fizică serbăm în luna aceasta 90 de ani, într-adevăr un spirit antic: păcatul văzut ca

o prejudecată. Lungul său război contra bisericii și a moralei ei ipocrite și cotropitoare – de aici refuzul imixtiunii oricărei morale, de aici *negarea* moralei ca atare, de aici propunerea de răsturnare a valorilor, în fapt de re-valorizare a valorilor (*für eine Umwertung aller Werte*) – își are explicația, printre altele, și în efortul său supra-dimensionat! de a re-da, re-dărui omului unghiul psihologic al antichității, capacitatea insului social de a recâștiga tactul, forța prezentului, re-punerea accentului, a semnificației existenței în imanent, în fapt o viziune subtilă, însă evident materialistă a lumii. „Dacă echilibrul existenței îl căutăm nu în imanent, ci în transcendent, *în nimic*, atunci i-am răpit vieții orice echilibru. Marea minciună despre nemurirea personală întunecă orice rațiune, orice natură umană în instinctul ei pozitiv, vital, optimist. Să trăiești astfel încât să nu mai aibă nici un sens să trăiești devine acum sensul vieții... Otrava învățaturii «Dreptul egal pentru toți» creștinismul a semănat-o cel mai bine. Creștinismul a ațâțat din cele mai dosnice cute ale relelor instincte un război mortal contra onoarei și simțului distanței între indivizi, adică contra premisei oricărei înnobilări umane, contra grandorii culturii – el și-a făurit din ura *masselor* arma principală contra noastră (*aus dem ressentiment der Massen*), împotriva a tot ce e distins, vesel, generos pe pământ, împotriva norocului nostru omenesc... Și să nu subapreciem fatalitatea care s-a strecurat din creștinism în politică. Nimeni nu mai are azi curajul privilegiilor, curajul dreptului de stăpân, al sentimentului onoarei față de sine și egalii săi, dreptul la cultul distanței (*zu einem Patos der Distanz*). Prin minciuna egalității sufletelor, aristocrația sentimentelor a fost îngropată sub tot ceea ce e materie, material; și dacă ideea «privilegiului *masselor*» face sau va face revoluție, creștinismul este acela, să nu ne îndoim defel, prejudecățile creștine vor fi acelea care vor transforma orice revoluție într-o baie de sânge și crimă. Creștinismul este ridicarea a-tot-ce-mișună pe pământ împotriva a tot ce are înălțime, noblețe: Evanghelia celor de jos – înjosește!...”

Iată, deci, la un secol după ce au fost scrise, câtă violență păstrează aceste rânduri, câtă provocare, cât eli-tism, dar și câtă profeție, câtă subtilă

profeție; într-adevăr, această „minciună a egalității sufletelor” s-a scurs, o știm prea bine, din ideologia creștină în cea comunistă, iar „privilegiul *masselor*” a creat, din plin, „o baie de sânge și crimă”. Nu ne vom ralia în întregime la anti-creștinismul său decât în favoarea metodei, nu-i așa, ce ne va ajuta să înțelegem negarea valorilor celor ce neagă valoarea existenței, pentru a re-deștepta spiritul antic, individualist, apt de a se bucura de viață, de prezent, de „norocul nostru omenesc”. Și apoi, acel *patos al distanței* care desemnează atât de exact și de poetic în același timp cultul persoanei și al drepturilor ei, în primul rând, poate, al demnității individuale, pe care Nietzsche o invocă de atâtea ori cu argumentele raționale, dar și cu patosul metaforei. Noi, supraviețuitorii unui absolutism ce a durat o jumătate de secol, rezonăm mai ales la această valoare, *nouă* în măsura în care aproape un mileniu și mai bine de prejudecăți egalitare au contrariat-o și înăbușit-o. În nici un caz spiritele pripite nu trebuie să înțeleagă aici un manifest contra ideilor democratice. Ca și în cazul problemei mai complicate a supraomului: Nietzsche nu trebuie interpretat la primul nivel, simplist polemic, prin negație brutală față de ideile de câștig social incontestabil ale umanității. Democrațiile vechi grecești, ca și republicanismul roman au instaurat ideea de democrație, de putere a *demosului*, fără a face din asta un fetiș și, mai ales, fără a demagogiza acest concept, fără a-l ideologiza, în fapt, fără a-l instrumentaliza, pentru ca, în spatele său, să obțină puterea abuzivă a unui grup sau a unor persoane.

La fel și în problema supraomului, pe care bineînțeles nu vom încerca s-o elucidăm aici: nu. Nietzsche, după opinia mea, nu vrea să forjeze un semi-monstru, depozat, de simț moral, creându-și o lume a sa, cinic-superioară într-o altă lume, cea a noastră; filosoful, decedat la 25 august 1900 și îngropat în cimitirul din Röcken, lângă tatăl său, pastorul Nietzsche, anunțând fraza dramatică: „Dumnezeu este mort”, frază ce a stârnit un ecou atât de complex și tulburător în opera lui Dostoievski, toate acele halucinații geniale ale lui Ivan Karamazov ce și azi se încarcă de-o insuportabilă actualitate, Nietzsche, în locul enorm rămas gol în etajele istorice ale spiritului nostru, încearcă, propune o altă siluetă ce va trebui să preia

prerogativele și sarcinile zeității în crepuscul. De aici ideea unei posibile și necesare grandorii umane, ideea preluării sarcinii de destin în întregimea ei, ideea revalorizării tuturor valorilor.

2. *Hat man Character, so hat man auch sein typisches Erlebnis, das immer wiederkommt. Cine are caracter are în viață o trăire-tip, ce revine mereu.*

Această frază din *Dincolo de bine și de rău* am pus-o ca motto la una din cărțile mele de tinerețe, *În absența stăpânilor*, sperând atunci că va da prilej criticii literare de a glosa pe marginea ei, deoarece conținea cel puțin două idei fundamentale ale operei nietzscheene. Nimeni însă, dintre cronicarii mai degrabă reticenți cu cartea mea, nu a părut a o observa într-adevăr, exegeza nu ieșise încă în Europa sau America din conul de umbră fals aruncat asupra marelui răzvrătit, iar în literatura română, cu deosebire, numele lui nu trezea nici o rezonanță. (Ca și cel al lui Dostoievski, de altfel!) Proza exaltată și „originală” a marelui rus nu i-a impresionat în mod deosebit pe corifeii ce dădeau tonul în cultura română: nici Ibrăileanu – care știa să vorbească o noapte întreagă despre rochia de bal a Annei Karenina –, nici Sadoveanu, care, în tinerețe, s-a inspirat probabil din tânărul Turgheniev, cel din *Povestiri de vânătoare*, nici Lovinescu, impresionat de romanul psihologic francez, nici Călinescu, iubitor de italieni și spanioli, de fapt aproape nimeni, din criticii formatori de gust și de opinie, nu a fost sensibil la universul dostoiev-skian. E drept, Tudor Vianu scrie un mic studiu despre tipologia dostoievskiană, oarecum corolar celebrului studiu al lui André Gide, ce atrăgea atenția asupra mării noutăți a autorului romanului *Crimă și pedeapsă*. Dar românii, ca și francezii, au rămas sceptici față de rivalul lui Tolstoi, și aceasta, după părerea mea, indică preferința profundă a celor două literaturi pentru proza „flegmatică”, descriptivă, narațiunea aceea amplă ce, timp de mai bine de un secol, și-a clădit calea regală pe modelul cronicii sociale și de moravuri, a ceea ce numim frescă, cronică ce adeseori este sinonimă cu realismul însuși. Apariția lui Dostoievski, acest prim și uriaș psiholog modern, care descoperă instinctiv și total *abisalitatea* – teoretizată de C. G. Jung abia cu

vreo jumătate de secol mai târziu – care avea să marcheze o școală a romanului de prim rang, și e suficient să cităm numele lui Kafka ca să percepem amploarea revoluției sale, a uimit – în sensul respingerii! – aproape până azi, oricum până după cel de-al doilea război. Dovadă, în Franța, lipsa emulilor creatori de un oarecare nivel, lipsa edițiilor complete, încă, până de curând francezii amputau pagini întregi din cărțile dostoevskiene, absența unor ample studii etc. etc. Românilor și francezilor, în literatură, le plac, probabil, cărțile *sfătoase*, de observație clară ambientală și de moravuri, naturalismul sub toate formele sale, mai mult sau mai puțin exprese. Chiar și în tipologie, gustul întregii critici europene s-a înspăimântat de descoperirea, într-adevăr tulburătoare, dostoevskiană, preferând portretele sigure, profunde și univoce, ancorate într-un social mai mult sau mai puțin recognoscibil, o *lume* care părea o oglindă a celei reale. Astfel, printre altele, se explică și nepăsarea cu care critica română, între războaie, a primit opera genialoidă a unor Blecher, Holban și Hortensia Papadat-Bengescu; nici până azi aceștia trei nu sunt perfect repuși în drepturi, într-atât ei au contrariat gustul naturalist al criticii literare în proză, mai degrabă conservator, în fapt, ciudat, schizofrenic în esența sa: astfel, critica română după 1900 a acceptat aproape toate revoluțiile în poezie, fiind într-adevăr sincronă gustului european în vârful său, dar în proză a rămas înfeudată unor preferințe provinciale, naturaliste, de a doua mână. Și azi un Radu Petrescu trece aproape neobservat, iar *Moromeții*, o carte exemplară stilistic, însă tributară temelor naturaliste, este ridicată pe postamentul de capodoperă absolută, fapt dificil de înțeles pentru un critic francez, de exemplu. Dar despre receptarea în proză, cu siguranță altă dată.

Hat man... so bat man auch... Dacă ai (caracter) ai deci și... își începe Nietzsche fraza citată mai sus, o condiționare spectrală ce vrea să indice în primul rând poziționarea elitistă a gânditorului: într-adevăr, pare să spună el, nu toată lumea are caracter (evident, aici nu în sens moral, ci temperamental, caracterologic). Puținii, deci, care au, posedă caracter, prin aceasta trăiesc fenomenul veșnicei reîntoarceri, la nivelul individului strict: o *träire-tip* ce revine mereu, *das typisches Erleben*. Apar aici, deci,

simultan, două idei majore ce marchează orizontul pensionarului de la Sils-Maria: *trăirea în cerc* și *ideea de destin*, acel *amor fati* care a impregnat întregul final de secol trecut. Negarea spiralei hegeliene, acea aglomerare a contradicțiilor luptătoare, dialectice, opoziții fundamentale și dinamice, apte de a ilustra lupta și înaintarea spiritului în istorie, și prima mare tresărire a nihilismului, revenirea în cerc la nesfârșit a *aceluiiași* (fenomen), a existentului, incapacitatea omului de a înainta, în fapt, o negare a oricărui progres, în esențialitatea umană. Astfel se face, iată, o critică radicală a unei mari idei ce apare odată cu Renașterea, care a marcat tot romantismul și scientismul european, una din acele idei-prejudecăți pe care cultura omenească le-a mai-mult-decât asimilat, le-a îndrăgit, a făcut corp comun cu ele, într-un mod indestructibil. Într-adevăr, cum să trăiești fără un ideal pozitiv, fără să crezi în răspălata unei ameliorări, a unei înaintări pozitive calitative, întreg umanismul ultimelor secole se vedea contrariat de această ciudată teorie a revenirii în cerc, nesfârșită, de incapacitatea omului de a *urca*, de a se desăvârși nu atât pe sine, ci întreaga istorie și expresivitate a gândului. Într-atât de intuitive sunt modelele noastre de a gândi încât, odată cu contrazicerea schemei *urcării* și *perfecționării*, omul onest și gânditor de pretutindeni și-a văzut în pericol crezul său cel mai profund. Astfel imagina Nietzsche eternitatea, pe care, exclamă el, o iubește: *Ich liebe dich, o Ewigkeit!*, o veșnică întoarcere, o intensificare prin revenire, o conștientizare (De fapt, *le temps retrouvé* al lui Proust ce este altceva decât alunecarea înapoi a unui gând esențial, a unei structuri totale umane, un cerc care se închide, a unei adevărate sensibilități, o luare în posesie a existenței prin revenire, prin re-trăire?!)

Alături, deci, de ideea puterii pe care i se pare a o vedea întrețesută peste tot, în activitatea specifică și fundamentală umană (instinctul dominării pe care Nietzsche, cu un frumos paradox, crede a-l recunoaște chiar și în devoțiune, în slujire!), ideea veșnicei reîntoarceri a trezit cele mai vii contradicții.

În fraza simplă pe care o cităm mai sus, însă, noi întrezărim una din puținele posibilități ale gândirii moderne de a aborda ideea de destin, în

afara conceptelor romantice și postromantice. Destinul văzut ca *caracter* (cacofonia e de neocolit), ca structură oarbă a caracterului, ca o predestinare salvatoare sau nu de *întâmplare*, prin legea de fier a revenirii în cerc a reflexului esențial. Dar unde este libertatea?! În luciditatea acestui fenomen, probabil, în discernerea acelei *trăiri-tip* de altele, aleatorii și ne semnificative, în observarea și preferențializarea ei. Odată observată, conștientizată, această *typisches-Erlebnis* va putea deveni tema esențială a vieții-luptătoare din acel moment. Există în noi, vrea să spună Nietzsche, printre atâtea repetiții și fenomene minore, ce se aglomerează și ne clădesc, ne orientează, una sau unul care pot să ne ofere libertatea, adică un destin, un desen existențial în care putem fi unici, în care ne putem exprima esența, justificarea existenței deci, capacitatea reală creatoare. Este și un motiv al speranței: odată reperat motivul specific și fundamental, nu urmează decât să-l așteptăm, o așteptare lucidă, activă, evident, el va reveni, vom putea construi cu ajutorul său, el va deveni, prin repetiția sa previzibilă, legea care va domina fenomenalitatea haotică ce ne guverna până atunci, și legea aceasta se va transforma în destin, deci în *libertate*. Foarte aproape întrezărim, aici, și ideea *supraomului*, și nu numai în acest sens: al libertății, al libertății lucide (de sine) și luptătoare. Când Nietzsche vorbește de războinicul, de soldatul ce trebuie să fie supraomul, noi o înțelegem în acest fel: un soldat singuratic, trăind pe înălțimi, ca Zarathustra, o moleculă a materiei vii ce se crează pe sine, dar nu prin contradicție, ca la Hegel, nici prin suferință, ca la Schopenhauer – marele model al lui Nietzsche! –, ci prin dorința de putere, de dominare și, în primul rând, de autodominare în sensul descifrării și orientării sigure, lucide, a acelei *trăiri-tip* ce călătorește anarhic, ca o cometă, ca o galaxie mai degrabă, în haosul astronomic al eului nostru și al instalării acesteia ca motiv regulator, suprem al viețuirii noastre.

Pentru aceasta, pentru a ajunge la libertatea internă de a ne construi destinul, este însă nevoie de o extrem de aspră educație a persoanei, omul care vrea să fie liber, ca și soldatul într-o lungă și dificilă campanie, trebuie să-și supună trupul și psihicul unor enorme privațiuni. De aici și concluzia

elitistă a gânditorului de la Sils-Maria, elită văzută nu ca o fatalitate socială, nici măcar intelectuală, ci una luptătoare, în spirit:

„Acelor (oameni) care mă interesează cât-de-cât le urez să sufere, să fie părăsiți, să treacă prin boli, maltratări, dezonoare. Nici adâncul dispreț de sine, nici chinul neîncrederii în sine și nici mizeria oricăror constrângeri să nu le rămână străine: cu ei (cu aceștia), eu nu am nici o milă, deoarece le urez singurul lucru ce poate dovedi azi dacă ceva are valoare sau nu: acela de a rezista!”

Teribila probă, probe, propuse celor pe care îi iubim, viitoarelor elite. Probe, deoarece observăm imediat două *niveluri* ale încercării, ale rezistenței: primul, în care sunt enumerate forme mai simple, mai grosolane de suferință (boli, maltratări, părăsire, dezonoare), al doilea cerc, nivel, în care sunt aproape inventate, cu un sadism plin de simpatie, probe într-adevăr capabile să distrugă sau să făurească insul de excepție: adâncul dispreț de sine, chinul neîncrederii în sine și mizeria constrângerii! Iată, încă o dată, cât de aproape de acest al doilea nivel de încercări ale spiritului se afla Fiodor Mihailovici Dostoievski, cu întregul său univers de chinuri și lupte psihice, nevăzute și singure capabile să definească pentru noi, modernii, umanitatea. Iată justificarea suferinței, necesitatea ei, toni-citatea ei, aptitudinea ei, singura, de a ne fortifica într-un haos galactic în care, odată cu scurta și teribila propoziție: „*Der Gott ist tot*”, ne-am descoperit, cu oroare, singuri, dar poate și cu mândria aceea nouă, unică, ce sclipește uneori ca o insolență, de a ne deveni propriul nostru zeu, de a ne construi un destin.

V. NECESITATEA OPOZIȚIEI

*Toți voiesc să educe norodul;
dar cine-i va educa pe ei?...*

Citat apocrif

1. După o paralizie socială, politică, de decenii – ceea ce am numit totalitarism –, România se află acum, în mod firesc, atrasă într-un turbion

aproape amețitor în care forme, reflexe și chiar personalități se răstoarnă și se uzează cu o viteză neobișnuită. Încât, un om cuminte, prudent, își va pune întrebarea legitimă: „– Să intru cu totul în această cursă, în acest joc periculos sau să aștept să se liniștească lucrurile, să reentre în matca lor?!”. Unii însă, în mare parte tineri, nu-și pun nici măcar această întrebare, ce are o falsă aparență a ezitării, ci se aruncă cu capul înainte în aventura emigrării. Decepționați, spun unii, jigniți că România nu pășește mai decis pe drumul unicei democrații. Sceptici, alții, convinși că, pe acest sol social, cuminența, maturitatea civică nu vor ajunge niciodată să se înstăpânească. Alții, pur și simplu individualiști, încercându-și norocul în altă parte.

Este aproape inutil de observat că toată lumea are dreptate. Și nu ne vom transforma noi în pedagogi de școală nouă, predicând sufocarea atâtor puncte de vedere rezonabile în avantajul unei atitudini de luptă și asumare morală a noii, în sfârșit noii și realei, deși încă timidei, contradictorii stări de libertate care, ca o primăvară ce ezită să se nască sau e mereu amenințată de iarna dogmatică, își trimite doar parfumul și speranțele-i roze înainte. Ne-ar veni ușor să taxăm fuga unora, multora, ca „o boală”, „o mediocritate civică”, dacă nu am fi intimidați tocmai de raționalitatea scepticismului său, dacă vreți, a indignării lor. Oare nu cumva cu adevărat suspect e entuziasmul nostru, credința noastră fermă că a avut într-adevăr o *revoluție* și, așa cum o spuneam de curând, semnul îndubitabil al existenței ei va fi nașterea unei Românie instituționale, semnul ei va fi *fertilitatea* ei inconfundabilă, nașterea deci a unei lupte și veghi continue, nașterea, mai ales, a acelui spirit republican de care francezii sunt mai mândri chiar decât de marea lor revoluție, acel spirit, reflex civic ce face imposibilă în viitor apariția formelor, personalităților și mentalității autocrate, arbitrar, în social?!

Să ajutăm la formarea acestui *spirit republican*, dar nu educând poporul, deoarece în noi înșine se zbat rudimente grave de autoritarism, de psihologie centralistă, de „rezolvări ce vin de sus”, ci, dacă suntem capabili, să mergem noi înșine în mijlocul lui, ajutându-l să se transforme, educându-ne la rândul nostru. Nu transformându-l pe el – nu vom fi capabili, și vom

păcătui încă o dată printr-un reflex grav și autoritar, să nu uităm că toți dictatorii vor să reeduce poporul care, se pare, e mereu întârziat civic, nelucid de importanța crucială a momentului, sabotor al „marilor și nobilelor” intenții etc. –, ci ajutând noi înșine prin propriul nostru exemplu societatea, și nu indivizii, să se transforme. Exersând noi înșine dezideratele majore ale unei astfel de perioade tulburi (din fericire, tulbure după o ordine atât de înghețată, în spaima unei *alte* ordini ce ne amenință și seduce din flancul social, și la care unii, de bună-credință sau doar naivi, speră deja, obosiți prea devreme de o luptă ce încă nici nu a început bine sau de inconsecvența și tartufferia unor politicieni): credința fermă că a avut loc într-adevăr o Revoluție (în curând vom publica un dialog cu filosoful francez Jean-Pierre Faye care face un loc uriaș Revoluției Române în istoria Europei acestui secol, polemizând cu aproape întreaga acribie a presei franceze față de capacitatea românilor de a face dintr-un act violent și – în ochii unora! – contradictoriu, Istorie adevărată), capacitatea de a dezvolta risc, riscul ideilor, dar mai ales acela al acțiunii, în toate compartimentele, anularea comodului scepticism, învingerea fugii lașe în forme de diversiune socială, precum șovinismul național de sorginte fascistoidă sau alte forme de diversiune, atât de îndrăgite de toate tiraniile care, datorită lor, propulsează la suprafața vieții sociale pseudovalori, iute manipulabile, precum antiintelec-tualismul, antisemitismul, antieuropeanismul.

Capacitatea de inițiativă, capacitatea de a crea forme, structuri funcționale care nu vin de sus, și asistarea celor care sunt capabili de acest curaj, de acest risc, încurajarea individualismului după o jumătate de secol de cult al *masselor* și, evident, în primul rând, lupta activă pentru a asista, seduce și încuraja pe cei ce vor și trebuie să revină în agricultura nu de ieri, ci cea modernă de mâine, ce se face cu unelte perfecționate, semințe selecționate, rase de vite și soiuri de plante de înalt randament și, de ce nu, cu specialiști ce vin de aiurea. Când vorbim de asistare, ne gândim nu la una declarativă, din înălțimea telegenică a amvonului televiziunii sau de pe balconul înflorat al nu știu cărui periodic, fie el și cultural, ci la o asistare pur fizică, munca politică este o activitate prin excelență practică, ea este,

dacă vrei, un straniu amestec între un pelerin și un comis-voiajor. Niciodată vreun corp electoral nu va da încrederea sa, deci votul său, unei imagini ce pâlpâie pe geamul unui post de televiziune, unui „necunoscut”. Pentru „omul de rând”, în toate colectivitățile civice din lume, chiar și în cele mai „avansate”, cel pe care nu l-a „atins” la propriu, cel pe care nu l-a auzit cu urechile sale, cel care nu s-a așezat la masa lui sau n-a urcat treptele micii lui prăvălitoare, cel care nu i-a mângâiat copiii sau animalele, cel care nu și-a împărțit timpul cu el, bunul cel mai de preț și ireversibil pe care-l posedă o ființă umană – rămâne un străin. Cu atât mai ciudată e credința unor colegi ai noștri, inteligenți și bine intenționați, care cred a face politică rostind discursuri departe de relieful fizic și social al României. Să nu ne înșelăm: în vacuumul politic de azi, se vor instala adevărații politicieni de mâine, care vor semăna foarte puțin cu cei ce animă azi scena politică; și care vor constitui, suntem siguri, adevărata opoziție.

Deoarece, este adevărat: dintre atâtea lucruri de preț care lipsesc azi de pe piață, esențială este, probabil, adevărata, nuanțată, matura, fertila, responsabilă opoziție. De aproape un an, ea încearcă, în convulsii grave, uneori ilare, să se nască, și, pentru a nu fi nedrepti, trebuie să concedem că unsprezece luni în viața civică a unei națiuni care a zăcut paralizată decenii la rând nu este exagerat de mult, în nici un caz, după părerea noastră, nu este un motiv valabil pentru fugă sau incitații, visuri, după o *altă* dictatură! Spiritul republican de care vorbeam mai sus va trebui să se confunde cu nașterea, construcția acestei adevărate, responsabile, articulate opoziții, cea care veghează guvernul, orice guvern, amendându-l când încalcă Constituția sau legile elaborate sub supravegherea corpurilor legitime și a opiniei naționale, acceptându-i acțiunile salutare. (Una din formele fundamentale de exprimare a opiniei naționale, între alegeri, este, indiscutabil, libertatea de expresie, libertatea presei; or, dacă ea nu a fost încălcată până acum, cum se așteptau unele spirite, ea a fost grav atacată în mod indirect, prin mărirea exorbitantă, scandaloasă a prețului hârtiei și manoperei tipografice, prin ezitarea, mai veche și programată, de a permite importul de mașini și tehnică tipografică. Prin tăierea fondurilor pentru

cultură, prin incapacitatea – sau reaua-voință! – unor organisme de stat de a asigura difuzarea cărții și ziarelor pe cuprinsul României, lucru care îl făceau mulțumitor când răspândeau milioanele de broșuri imunde ale scribilor și activiștilor totalitarismului. Suntem liberi nu pentru că am devenit astfel, ci pentru că *luptăm* să devenim, și una dintre primele noastre, indubitabile, concrete libertăți este cea de expresie, și nu vom accepta ca ea să fie minimalizată, sufocată sau calomniată de cei ce poartă, în adâncul psihologiei lor, voit sau nevoit, ura, disprețul față de cultură, față de expresia libertăți tipărită – cu toate excrescențele, inconsecvențele ei oarecum previzibile! –, ce nu sunt decât o formă a fricii mic-burgheze. Și, oricum, să nu mai îndrăznească să vorbească de Blaga sau Eminescu, de Nichita Stănescu sau de Cioran cei ce vor să redreseze, chipurile, bugetele marii economii și ale costisitoarei armate cu acel unic procent (poate nici atât!) din buget pentru cultură, universități, teatru și tipărituri de înaltă ținută. Țin minte o ședință la fostul Comitet Central, o „ședință ideologică”, lărgită, în care un domn, altfel extrem de simpatic și de inteligent, secretar C. C., ce se află, „pur întâmplător”, în clipa aceasta în spatele gratiilor (mărunt, grasuț, vioi, pentru a nu fi confundat cu un altul, înalt și grav, ce-și purta propriul chip, ca actorii greci, ca pe o mască), îndemnându-i, surâzător și incisiv totodată, pe cei ce răspundeau de centralele editoriale să „raporteze” cât costă, ce „pierdere” aduce un volum de poezie statului! Se va reveni, oare, la aceeași amabilă și cinică psihologie, voind să creăm o poezie lucrativă și o economie poetică, aberantă?!

2. ...Cu toții visăm la o opoziție, la o *opoziție*!... Acum, mai ales, când simțim confuz (cu o anume tenacitate, însă!) că problema adevărată, *cheia* reușitei politice, în timp, nu e conducerea, puterea actuală, ci construcția unei adevărate opoziții, aptă de a forma o viitoare conducere, articulată, profesionistă până la o legitimitate reală, aptă de a controla și echilibra puterea, aptă de a crea infrastructuri și lideri, un program, poate, cine știe, chiar o viziune națională pe ruinele unei false viziuni.

Cum arată, însă, opoziția noastră, azi?!

Primul ei strat și, fără îndoială, cel mai important, o adevărată moștenire a Revoluției, este *strada*, faptul că strada e vie. Dovada este faptul că cele mai reușite manifestări ale opoziției se datorează nemijlocit străzii (inclusiv Piața Universității, minus finalul ei prelungit dincolo de legea ce oprește cu literă de fier, în orice democrație reală, manifestațiile de orice tip politic, cu trei zile înainte de urne, dincolo de finalul ei confuz, diletant, neunitar, pe care au putut parazita forțe dușmănoase noii României). Strada e vie, și ea trebuie să rămână vie și creatoare, un adevărat spațiu în afara și opus oricărui totalitarism, ea trebuie să fie oarecum regulatorul și sursa spontană a politicii profesioniste sau semiprofesioniste, sursa veghei, dar și a umorului, *veseliei* publice, naționale, locul unde se oprește orice comunism, dar și orice intoleranță, orice agresivitate inutilă, orice fanatism, un spațiu inspirat al noii noastre civilizații.

Al doilea strat al opoziției este, ar trebui să fie (după modesta noastră opinie!) *libertatea de expresie*. A străzii, evident, dar și a presei, tipăriturilor, radioului și televiziunii, garantarea secretului corespondenței, telefonului (intern și extern), inclusiv libertatea de expresie în fața justiției, administrației, organelor de ordine etc. Aceasta, a doua libertate fundamentală, a primit, prin scumpirea brutală a hârtiei, o lovitură neașteptată, și nu vom osteni s-o denunțăm până când guvernul nu va găsi forme într-adevăr, echitabile de compensație în vederea susținerii uneia din forțele reale, majore, ale României, ne referim bineînțeles la cultură, în toată complexitatea ei.

E adevărat că libertatea de expresie este un uriaș domeniu ce, odată cu libertatea socială, trebuie să se autoadministreze, să nu lunece în extreme, să nu tresară în accente stridente, vulgarizatoare, să propună, ea însăși, cu o conștiință de sine rapidă (nu avem timp de prea multe experimente, nici măcar ale libertății!), reguli de urmat, norme ce vor împiedica abuzuri morale sau comerciale, brutale, norme ce vor indica imediat capacitatea întregii noastre societăți de a se integra Europei avansate. (Să ni se ierte aceste generalități, trebuie însă exprimate, pentru a recrea cadrul excepționalului.)

Al treilea nivel ar fi libertatea – dar și capacitatea! – de a crea grupări politice distincte și autonome, așa-zisele *partide*, deși acest cuvânt este discreditat pentru multă vreme la noi. De aceea, poate unii, mai abili, mai inteligenți sau, cine știe, mai *cinstiți* (va trebui însă să abordăm odată și relația „morală-politică”; în întreaga Europă apuseană, și nu numai la noi, trăiește un vivace scepticism, ca să mă exprim astfel, despre conviețuirea cât-de-cât armonică între cele două domenii, cel etic și cel politic!), unii mai „moderni”, mai pe gustul „străzii revoluționare”, propun nu partide, ci *grupuri*: „Grupul de dialog social”, „Societatea de mâine” sau „Alianța Civică”. Idee extrem de interesantă, forme noi, înrudite cu curente asemănătoare din țările vecine de destin ale României (să nu uităm niciodată, în volurile de scepticism ce ne bănuie cu motiv sau fără, că ne-am recăpătat libertatea, șansa de libertate odată cu o întreagă zonă a Europei Centrale și de Est, și vom urma, probabil, soarta acestei zone, inerția ei ca și inerția întregii Europe de azi ce, după decenii de tangaj politic spre stânga și utopiile ei, se apleacă acum spre „dreapta” și, sperăm noi, spre valorile de centru!), forme și asociații de personalități vii, cinstite, ce suferă însă de o boală mai veche a tuturor asociațiilor elitei culturale: inconsecvența în timp și o anumită, precară solidaritate la vârf. Mediocritatea, impostura au fost dintotdeauna mai solidare, mai agresive, mai tenace. Unul din gravele lipsuri ale intelectualității sub comunism a fost incapacitatea ei de a se solidariza „la vârf”, neurmărindu-și propriile *interese*, cele de braslă, cele ale valorii, bineînțeles. Este aiuritor, într-adevăr, să constăți câte personalități de nivel real, de o reală diversitate de formație și preocupări a produs și produce această țară izolată de decenii de Apus, cu școli infestate de imixtiunea politicului vulgar, câte idei, texte, lucrări, cercetări și opere chiar, în individualitate, și ce tristă, dezesperantă monotonie a supunerii, talent al victimizării, talent al *fugii* sub toate chipurile (cel al evaziunii profesionale sau geografice!) a arătat intelectualitatea română, după război, după instalarea dictaturii comunismului!

Dar nu ne vom văicări la nesfârșit, nu vom face din vina noastră reală un spectacol, o senzualitate, un scop în sine sau, poate, mai grav, un

instrument în mâna celor cu adevărat neinteresați de gloria meritată a gândului românesc. Vom încerca să ne amestecăm în opoziție – de ce nu și în guvern, dacă ne cheamă Buzura sau Pleșu?! – și vom încerca, mai ales, să dăm consistență și *organizare* acestei noțiuni.

E cert însă că numai *numele* nostru, prestigiul de care ne bucurăm în urma unei opere de reală valoare literară, socială sau științifică nu ne desemnează încă drept politicieni consumați; lideri credibili ce câștigă votul și încrederea electoratului, ale cetățeanului sceptic, înșelat de atâtea ori. Politica este o profesiune aparte, o *muncă*, profilul și credibilitatea în munca politică se câștigă greu, în decenii lungi de formație, insuccese, răbdare, suferință și inspirație, singurătate și îndrăzneală, ca în orice domeniu de creație fundamentală. E adevărat, în vacuumul actual politic, în experimentalismul și tatonarea social economică ce ne marchează și împiedică încă opinia mondială să declare România solidară definitiv cu vecinele noastre de destin, aici, în estul Europei, unii dintre colegii noștri, bine intenționați sau doar naivi, cred că pot suplini o îndelungată experiență specifică sau poate chiar vocația anume de politician prin fraze sau judecați de bun-simț, paradoxale sau, uneori de-a dreptul imbecile.

De aici s-au născut și erorile opoziției, diletantismele ei, intoleranțele sau incapacitatea ei de creație reală, făcându-se, uneori, mesagerul unor opinii diverse, create aiurea, cum ar fi, o spunem fără ezitare, contestarea alegerilor sau deplângerea „înapoierii civice” a electoratului românesc. În loc de a le contesta – primele noastre alegeri reale, cu procentul lor, e adevărat, de abuzuri! –, mai bine, cei ce se pretind și vor să joace un rol politic ar încerca să le pregătească temeinic, profesional, pe cele ce vin, și care, politicește vorbind, sunt extrem de apropiate. Apoi, în loc de a deplânge „stupizenia” poporului – un reflex pe care îl au intelectualii, e adevărat, dar și autocrații! –, să ne amestecăm cu *el*, să ne apropiem *fizic* de el, chiar dacă riscăm în ochii exacerbați până la ridicol cum e viziunea timid-ironică a oricărui tehnocrat, om de cultură! –, chiar dacă riscăm deci să apărem în postura naivă, demodată a unui narodnic, a celui ce merge în popor; narodnicismul, școală care în Rusia țaristă a sfârșitului de secol

trecut a dat anarhismul (poate cea mai interesantă, istorică formă de contestare a burgheziei ca mod de organizare socială), dar și o enormă cultură, de la literatură până la artele frumoase, una din sursele majore ale modernității acestui secol.

Doar aparițiile la televiziune sau în editoriale nu vor convinge concetățenii de buna noastră credință și, mai ales, de adevărata noastră vocație de oameni ai cetății. Nici puterea actuală nu ne va împiedica să devenim politicieni activi, responsabili, credibili; ea însăși are nevoie de legitimitate și una din formele acesteia este și o opoziție constituită, articulată, consecventă, capabilă de a-și depăși narcisismul, indignarea primă și „legitimă”, egoismul explicabil al celui ce are dreptate, absența unor proiecte de lungă durată, incapacitatea de a construi în timp, de dozare a efortului.

Indiscutabil, cum o spuneam mai sus, *capodopera* azi, în materie socială, este *realizarea opoziției*, nu a puterii. Totul, aproape, atârnă de ea, de construcția, calmul, responsabilitatea ei, de capacitatea ei de a se autodisciplina, de a solidariza pentru cauzele bune forțele cele mai reprezentative din toate domeniile și, da, de ce să n-o spunem, *elitele* societății noastre, din țară și de peste hotare. Altfel, lăsăm câmp liber provocării, aventurismului (grav mai ales pe terenul delicat al problemei etnice), falșilor responsabili, pseudocetățenilor, gureșilor și indignațiilor cotidieni, insolenți de profesie, români de ocazie, scriitori cu negri, cei ce mimează obsesiile și cari-caturizează teme mari, inși plini de energie și de acea ațătată îndrăzneală a locului liber.

Nu trebuie să ne sperie insolența lor profesională, nici lejeritatea morală; nici îndemânarea lor de a crea relații faci-le, nici farmecul, nici audiența imediată, tirajele sau „dreptatea” lor de moment, în straturile sociale îndoielnice sau doar confuze. Toate acestea se topesc rapid în fața adevărului calm și susținut, a solidarității creatorilor adevărați și responsabili, în fața celor mulți ce muncesc și încep să spere, în fața Istoriei ce se apropie cu pași mari de noi.

VI. DAS EINE EUROPA

„*Pour moi c'est la Roumanie qui a achevé l'Europe*”, spune filosoful, romancierul și poetul Jean-Pierre Faye în convorbirea pe care am avut-o de curând, cu Domnia-Sa și cu romancierul și criticul literar Edgar Reichmann, la Paris. „Și aceasta se întâmplă pentru prima oară în istorie, continuă Jean-Pierre Faye – împlinirea Europei, faptul că nu mai există granițe absolute – și nu a fost posibilă decât pentru că a avut loc Revoluția română din decembrie”.

Iată elogiul Revoluției noastre, făcut de un prestigios poet și filosof francez, de către un *european*, cum se mândrește a fi, și noi publicăm această convorbire, discutăm acest concept, această realitate a Revoluției nu numai pentru că ne aflăm în săptămâna aniversară a evenimentului major din ultima noastră jumătate de secol – evident și pentru aceasta sau, dacă vreți, în primul rând pentru aceasta! –, dar și pentru că la noi, aici, în România, există nu puține spirite și conștiințe – curate, de bună intenție, patriote, nu ne îndoim, *în sensul bun*, nereacționar, neșovin al cuvântului – care au început sau încep să se „îndoiască”, să „cârtească”, să facă „scenarii politice” și „analize” care, aproape toate, exclud revoluția, mare noastră Revoluție din istorie, la nici un an de la existența ei. Cum să numim aceasta: realism, hiperrealism, scepticism, fugă de răspundere, balcanism – acea pseudofilosofie, laminată între contemplativul asiatic și atitudinea, concepția dinamică europeană ce face din nepăsare, din acceptarea nediferențiată a istoriei, o joasă fatalitate, o senzualitate suspectă, provincială –, cum s-o numim: oboseală de istorie, absență a curajului istoric, sau e, pur și simplu, doar o oboseală, o descurajare lungă, infinită, datorată lungului tunel de oroare și dezumanizare din care ieșim?!

În genere, după experiența mea, un om, un grup chiar, nu crede într-o realitate, într-o idee nouă atunci când aceasta riscă să-l antreneze într-o direcție „necunoscută”, neobișnuită, deranjându-i habitudinile, conceptele, uneori chiar și valorile. Pe care el însuși le știe, le consideră nereușite, false, dăunătoare, dar sunt ale lui, aparțin trecutului său și păturii sociale căreia îi

aparține, s-a acomodat lor. Ele sunt „rele”, e adevărat, dar sunt ale lui! Deci, nu atât o judecată rațională îi face pe mulți să respingă ideea reală, adevărată, a unei Revoluții din decembrie – cu tot ce implică ea, cu adâncă transformare a habitudinilor, valorilor și instituțiilor! –, nu intelectul este cel care respinge un eveniment atât de grandios și, s-o recunoaștem, cumva ireal, de nemeritat, pasivitatea, letargia noastră civică mai ales din ultimul deceniu, cel mai oribil, mai coșmaresc, al dictaturii a făcut ca nimeni din afară, noi înșine, să nu mai credem posibilă o schimbare –, deci nu intelectul, deși facem atâta caz de el și de argumentele sale, ci *afectul*, sub masca raționalului, e cel ce tresare, face un pas îndărăt, se sperie și nu vrea să înainteze. Deoarece, să fim franci, să fim sinceri și bărbați față de propria noastră conștiință!, a nu recunoaște Revoluția ca factor istoric și determinant al viitorului românesc înseamnă un pas înapoi, aproape un început de fugă.

Și acest „început de fugă” este cu atât mai periculos cu cât se încarcă de motivații adesea foarte „argumentate”, conținând, în fapte, elemente, adevăruri – de fapt, sferturi, jumătăți de adevăruri! –, toate scenariile și analizele care propun ideea de „putsch”, de intervenție străină, de mașinații interne nu sunt decât subterfugii, pretexte ale afectului nostru profund, înspăimântat de o nouă libertate, de istoria ce s-a năruit asupra lui prea „brutal”, prea „total”. De parcă nu am fi așteptat de decenii această radicală schimbare – sigur, nu toți, o conced, o voiau atât de radicală (cum este și *trebuie* să fie!), unii ar fi vrut o continuare a aceluia centralism monstruos și arbitrar ce se chema comunism real sau cu față umană, în fapt o invenție originală sovietico-stalinistă (și hitleristă, să fim drepți!) de a ocupa ideologic, instituțional, teritoriile ocupate de armată; și această schimbare n-o așteptam numai de la instalarea decisă, brutală, a puterii comuniste, din acel 30 decembrie 1947, când România a aflat cu stupeoare că regele Mihai I de Hohenzollern, cel care, la fel ca antecesorul său, din același sânge, din aceeași ilustră familie, Ferdinand, s-a desolidarizat încă o dată de fosta sa patrie și a slujit, cu riscuri mari, interesele adânci ale României – faptul că nu a fost invitat la sărbătoarea de 1 decembrie de la Alba Iulia, ni se pare o

gravă eroare! Nu, această schimbare o așteptam încă mai de demult, de fapt *Revoluția* o așteptam mai de demult, de mai bine de un secol.

În convorbirea cu cei doi prieteni parizieni, eu fac, la un moment dat, elogiul *violenței*. Spre deosebire de mulți concetățeni ai noștri care regretă că schimbările de la noi nu s-au făcut gradat, fără sânge, filosoful francez vede în violența cu care românii s-au desprins în fine de coșmarul lor social semnul indubitabil al Istoriei, al Revoluției. L-am aprobat cu atât mai mult cu cât noi înșine nu mai credeam în ea, în capacitatea noastră de „violență”, de a ne opune *fățiș* unei ordini sociale iraționale, nedemne și, poate primul dintre noi, în acest trist scepticism, a fost și cel mai mare – îl numesc pe filosoful E. M. Cioran. Astfel se explică și bucuria lui după răsturnarea absolutismului, exagerată (mie nu mi se pare!), oricum neobișnuită pentru acei puțini, dar fervenți admiratori ai săi de pe tot globul. „Boicotul istoriei”, „țăranul român trăiește în afara istoriei, o boicotează”, „mămăliga nu explodează” și alte aserțiuni paradoxale nu numai că erau cât pe-acți să ne convingă de o gravă falsitate – incapacitatea noastră ca neam de a ne integra Europei, istoriei! –, dar continuă și azi: denumirea Revoluției ca putsch, rebeliune, răzmeriță vine pe aceeași linie a unui scepticism ce ascunde nu puțină lașitate civică și națională.

Deoarece – și trebuie să fim adânc conștienți, grav, dramatic, ireversibil conștienți de acest fapt – jertfa de sânge și răsturnarea absolutismului roșu, a oamenilor și instituțiilor sale a fost Revoluție, întrucât va da, *trebuie să dea* naștere la o adevărată răsturnare a valorilor, moravurilor, oamenilor din conducere – *tipului* de om ce va conduce, *leader*-ul –, a *instituțiilor*; trebuie să dea naștere nu numai unei noi Români – noi, în sensul că o va continua pe cea veche de pe vârfurile ei; nici în trecut, țara noastră, deși fondată pe forme democratice, nu era la înălțimea statelor avansate europene –, ci și posibilității de afirmare a geniului nostru individual, național și european. Trebuie! Dacă nu..., dacă toate acestea vor rămâne iluzorii sau doar pe jumătate, pe sfert îndeplinite atunci... da, poate toți acești sceptici de cafea vor fi având dreptate: mișcarea aceea fantastică de la sfârșitul lui decembrie, ieșirea în stradă, jertfele de sânge, copiii, puberii, adolescenții

care s-au oferit gloanțelor, bucuria aceea bruscă și mânia, *Justiția* ce s-a instalat ca în basme, brusc și total, rupând pânza cinică și atât de solid instalată a politicii naționale și internaționale, haosul chiar, haosul acela fericit, râsul, înfrățirea tuturor, atâtea speranțe, viața reală, palpabilă ca sângele ce irigă un corp amortit de decenii, producându-i convulsii, e drept, dar anunțând dreptatea, încă o dată, în acest secol românesc. Dreptatea... da, toate acestea și altele, multe, pe care pana unui singur om nu le poate stăpâni, se vor topi, scurge în nisipul lașității noastre diurne, al lipsei noastre de curaj, de *măreție*, incapacitatea noastră, încă o dată, de a fi responsabili față de cei ce vin și care ne privesc deja în față, întrebători!

Dacă a fost Revoluție – va fi o Românie a instituțiilor democratice! Dar unde sunt instituțiile noastre?!

Puține, câte erau, și fragile, fără o prea mare tradiție, în comparație cu cele din Vest (la Montpellier există o facultate de medicină de la 1200), ele au fost, toate, fără excepție, îngenuncheate, înjosite, corupte, denaturate, folosite contra lor chiar de o jumătate de secol de absolu-tism. Toate și noi toți, fără excepție, am fost târâți de acest uragan al abrutizării civice și profesionale, să nu vină nimeni să ne spună că este fără pată – doar dacă, evident, munca sa nu era cu adevărat creatoare. Noi înșine ne-am corupt, și ne-am creat și o justificare: o făceam ca să salvăm *instituția*, spiritul ei! Am avut poate dreptate... până într-un anumit moment: atunci când partea adversă, arbitrară, și-a arătat adevărata față de potentat, de dușman al valorilor naționale, vechi și noi. Din clipa aceea – și eu, și nu numai eu, localizez acest moment de ruptură a contractului în vara lui '71 și imediat după aceea – ar fi trebuit să părăsim, să ne desolidarizăm pe față, violent, de acele instituții care încetau să mai servească România, ci doar scopurile unei singure familii. Și va trebui și în viitor să părăsim instituțiile dacă ele sau cei ce le impun, de sus, din sfere politice, așa cum *nu* trebuie să se întâmple în democrație, își trădează esența lor valorică și morală. Iată ce se întâmplă cu Academia Română, azi^{2*}: incapabilă să facă o ruptură decisă cu vechea, ceaușista Academie, încearcă să însăileze, improvizând jalnic tot felul de stratageme „post-mortem” etc., o „altă” Academie, pe care așteaptă

nu numai ca noi s-o respectăm, dar, probabil, să fie și un factor de regenerare morală și profesională. Academia, această instituție a instituțiilor! Într-adevăr, aici le dau dreptate scepticilor de cafea, dacă *aceasta* este *noua* Academie, atunci nu a fost și nu va fi niciodată o Revoluție, ci doar o răzmeriță.

Dar nu, greșesc; există, la noi, în ciuda tăvălugului comunist de o jumătate de veac, două instituții care au rămas întregi, nepătate, necorupte: Instituția ideii de libertate, așa cum am moștenit-o de la marea Revoluție Franceză și de la cea din patruzeci și opt, ca și Marea Unire ce a fost pentru noi 1 decembrie 1918, realizarea, *în sfârșit*, a visului lui Mihai Ghiaurul și al lui Dimitrie Cantemir, România Mare, unită, istoria celor trei mari provincii în sfârșit reunite sub o singură limbă, un rege și o conștiință.

Instituția Bisericii Greco-Catolice, Biserica Unită, în aparență desființată de poliția, de Securitatea dejistă – cu complicitatea vârfurilor Bisericii Ortodoxe (iată cum ne slăbesc dușmanii, divizând instituțiile noastre; cum ar fi putut îngenunchea Dej Biserica Unită, urmașa Școlii Ardelene și a conștiinței Ardealului românesc, dacă Biserica Ortodoxă, prin vârfurile ei corupte și nenumărați clerici confuzi și hrăpăreți, nu l-ar fi ajutat, poate chiar încurajat?!), în aparență reunită cu cea ortodoxă, o altă minciună națională ce urma să se adauge atâtor, ce vor veni. Nu, Biserica Unită, Greco-Catolică, nu a fost desființată, ea nu s-a unit cu Biserica Ortodoxă: ea a intrat în subsolul vieții oficiale, în închisorile și lagărele staliniste, ea a acceptat încercarea esențială ce este în același timp și justificarea – chiar în proprii ei ochi – a credinței, ea a intrat în martiraj, s-a sacrificat pentru ca noi, azi, să exclamăm cu bucurie, cu uimire, da, *Da*, noi, românii ca și polonezii, de exemplu – una din națiunile-erou ale Europei moderne! –, noi, românii, nu am fost într-atât de nevrednici, de fascinați de puterea brutală, drăcească, noi am avut oameni, am avut chiar o Instituție care a rezistat, care s-a salvat nu numai pe ea, dar întregul nostru prestigiu național! Nu suntem atât de deplâns, nu suntem atât de nevrednici!

Dar, cu tristețe o spunem, ca și vechea și „noua Academie”, vechea și „noua” Biserică Ortodoxă – oricum conducerea ei, capetele ei, dintre care

multe sunt luminate! – refuză să accepte acest adevăr, mândria faptului indubitabil că, undeva, un grup organizat, cu rădăcini istorice și eroice, care a luptat cu un alt imperiu pentru sfânta noastră Utopie, un grup de oameni, înconjurați de un alt grup, mai larg, de sute de mii, au rezistat, au sperat, au luptat, s-au jertfit, în fapt au păstrat în sâmbure România viitoare, demnă și curată. Biserica Ortodoxă, vârfurile ei și o parte din cler refuză nu numai să accepte această evidență, această mândrie, dar refuză să înapoieze Bisericii Unite lăcașurile sfinte, clădite de ea și de credincioșii ei! Incredibil! Cum, după o negație samavolnică ce a durat o jumătate de secol, făcută însă de barbari – străini sau români –, după o complicitate, adesea penibilă, cu forurile așa-zis politice, în fapt polițiste, Biserica „cea mare” nu este capabilă să facă acest gest elementar pe care-l cere celui mai umil ce-i calcă pragul: acela de a accepta greșeala, culpa, în fața lui Dumnezeu și a oamenilor, de a cere, cu umilință, iertare, cu umilință și convingere, și de a încerca, cu hotărâre și cu voioșie, deoarece suntem liberi, să refacă dreptatea, odată mutilată, și istoria?!

Dar nici ezitățile Academiei, nici ale Bisericii Ortodoxe nu ne vor face să ne îndoim de faptul că a fost, că a avut loc o adevărată, o mare Revoluție; nu numai politică, dar și a instituțiilor, a moravurilor. Și ne vom alătura filosofului francez și altor europeni ce sunt lângă noi și vom continua să sperăm, să sperăm și să luptăm ca speranța noastră să devină realitate. Nu realitatea mea, nici a ta, cititorule, nici a orășeanului, nici a țăranului, nici a adminis-trației sau a opoziției, ci a noastră, mai bine zis: a viitorului care curge din coapsele noastre, a generațiilor care au dreptul, care-și vor impune dreptul lor chiar trecând peste ezitățile noastre, peste inconsecvențele ce continuă și nu sunt decât o prost mascată nostalgie – dreptul lor la Timp, la existență planetară.

VII. CAZUL LUCIAN BLAGA

1. Noblețea înseamnă să ne acuzăm de o vină mai mare decât o merităm, să ne credem mai vinovați decât suntem. Noblețea înseamnă să

ispășim mai mult decât păcatul, decât păcatul nostru îngust, individual. Să înceapă de aici psihologia ispășirii unei ginte, a unui trib întreg?!...

Nu de puține ori, am subliniat, cu enormă tristețe, slăbiciunea, „decadența” mării noastre generații imediat după război, surprinsă, perplexă în fața ruloului compresor al noii ocupații, cea ideologică, roșie, demisia totală, fără reticențe, ruina întregii noastre aristocrații a spiritului, funciara slăbiciune – care se va repeta oare la nesfârșit în istorie?! – a intelectului față cu socialul, a culturii față cu jandarmii, a literei față cu instinctul, și am avut nu puține cuvinte aspre față de magicienii cuvântului ce au fost un Călinescu sau Camil Petrescu, un Arghezi sau Sadoveanu!

Dar, iată, o surpriză! Dezastrul e mai puțin întins decât îl credeam și, așa cum bănuiam (cum o spuneam, de altfel!), au fost unele spirite, dintre cele mai mari, care au rezistat; avem acum *dovada*, documentul adânc, lucid, complex și inefabil, apt să salveze o întreagă epocă, o întreagă clasă, o întreagă cultură. O întreagă cultură. O întreagă civilizație e salvată, iată, de o singură carte și ea se cheamă: *Luntrea lui Caron*.

Gândind-mă, câteva nopți, la această suită de articole în favoarea „casei Blaga”, în favoarea culturii românești, mă gândeam să le intitulez: „misterul Blaga”. Într-adevăr, ani lungi, decenii, am fost obsedat de acest *caz* ce se confundă cu unul al demnității noastre naționale: oare, într-adevăr, nu a rezistat *nimeni*, nimeni din cei la vârf, din voievozii culturii, ai metaforei și ai viziunii despre om, despre omul de pe aceste plaiuri, oare orgoliul demnității nu a tresărit în nici unul dintre prinții cuvântului scris?! Fiind o țară fără aristocrație, România își are prinții săi, cei ai creației, un Brâncuși, un Enescu, un Bacovia, un Cantemir...

Vă mulțumim, domnule Lucian Blaga, punem, iată, un genunchi în fața pildei existenței Voastre, în războiul surd, barbar, ciudat, brutal, ideologic – însuși acest cuvânt a fost deteriorat pentru multă vreme! –, ați fost, sunteți, un învingător, cu Voi, în trena Voastră nu numai Cultura, dar întreaga noastră civilizație iese învingătoare, demnă, în sfârșit întreagă, aidoma ei înseși, o oglindă încă nespartă de istorie sau de irupțiile barbare.

Pentru că, într-adevăr, intrăm în istorie citind acest *roman*, ce este o cronică, un jurnal monstruos și disperat, un poem epic, o frescă, dar și un poem – ce poate fi mai dezarmant, mai convingător, mai *decisiv*, mai incantatoriu decât primul roman al unui mare poet?! Bineînțeles că nu e un roman, și cu toate acestea e unul! Nu este o cronică, dar încă nimeni nu a scris o mai acidă, lucidă, veridică, *profetică* însemnare a acelei perioade nu numai post-belice, dar și post-raționale, post-culturale, post-civilizatorii, post-noționale, post-romanești! *Poeta vates!*

Ne-am apropiat de carte, de lectură, în cea mai bună dispoziție: una acră-sceptică, dispuși la îngăduință, dar și iritați că acest colos ne pune la încercare talentul idolatric, prevăzând un diletantism superior, cum l-am trăit cu romanele târzii ale lui Călinescu. Cu atât mai mare șocul, cu atât mai binefăcător, între atâtea dezastre, decepții, înfrângeri, amatorisme, orgolii provinciale și false destine, iată o veste bună: suntem în prezența unei... cum să spun?!, unei supracapodopere! Într-adevăr, ce cultură constituită, europeană, apuseană, în ultimul mileniu a mai trăit o asemenea aventură cum a trăit post-rilkeianul, post-kantianul, post-impresionistul Lucian Blaga? O năvălire barbară, da, dar una trăită lucid și dramatic, una consemnată, o surpare de valori, de instituții, o alunecare enormă de terenuri ideatice și culturale, și, în mijlocul acestora, un țărnuș divin, *un om* (îmi vine în minte acel: *voilà un homme!* al lui Napoleon), un martor curajos, lucid și *inspirat*, capabil, adică, să stilizeze, să reorganizeze în fraze, narațiune și simbol, întreaga experiență a dezastrului, întreaga înțelepciune a catastrofei și deriziunii, întreaga viziune a unui apocalips al valorilor, al unei civilizații.

Ce noroc! Iată, suntem în mijlocul atâtor tânguiri, atâtor reale nenorociri, o națiune fericită: *cineva*, unul dintre noi, a privit, ca un copil – deci candid, ca un adult – deci responsabil!, ca un războinic, ca un adolescent – inepuizabil în forța de a iubi, ca un profet, ca un țăran bătrân și lucid, ca un orășean fugind de la oraș la țară, în peisaj, în preistorie, acolo unde, de atâtea ori, neamul românesc s-a ascuns și s-a salvat, ca un *bibliotecar* – cel mai mare poet român ajunge un bibliotecar, nu e acesta un

nou Ev Mediu, o ascundere a valorilor în locuri ex-centrice, periferice, pitorești, picante?!... a privit, deci, – realitatea în față, cineva se salvează într-un manuscris și salvează, odată cu el, memoria noastră ascunsă și călătoare, ce ne parvine după decenii, patru la număr, restituindu-ne realitatea! Da, dintre atâtea *realități* ale anilor cincizeci câte ne-au fost propuse sau impuse, iată una care se apropie decisiv de imaginea reală pe care o va avea trecutul nostru apropiat și dramatic. Dacă perioada „1812”, a cuceririi teritoriului sfintei și marii Rusii de către armatele napoleoniene, este restituită o dată pentru totdeauna de oglinda *subiectivă* a geniului tolstoian în *Război și pace*, atunci, o dată pentru totdeauna, năvălirea barbară, ideologică, sovietică, pe pământul cultural al României va fi oglindită *decisiv*, așa cum acizii sapă, mănâncă placa de cupru a istoriei, de proiecția romanesc-poematică, cărturăresc-epică, ironic-erotică, idilic-epică a *Luntrei lui Caron*.

...Există, într-adevăr, în roman, o astfel de *luntre*, un bac, un bord, o ambarcațiune ce traversează râul, Mureșul, și manipulatorul său este un *popă*, un teolog, nu unul răspopit, ci decăzut din funcție (cu harul intact, deci!) de noile, tembelele autorității, un popă ce prinde, după numai câteva zeci de pagini, imaginea unui satyr!, după câteva pagini, e drept, dar și sub presiunea eroului principal, a naratorului! (Apropo: nici un roman românesc nu va fi mai aproape de poziția naratorului din *À la recherche du temps perdu* ca acest Axente Creangă care-l ascunde prost pe eroul viu, de astă dată, al unei întregi literaturi, cea dintre războaie, l-am numit pe Lucian Blaga.) Popa Vasile Olteanu, soțul uneia dintre eroinele cărții, al Octaviei, faună și victimă, provocatoare și gazdă de hoți (provocatori, securiști), dar și de poeți!

Ce ciudat, să întâlnim sub peana divinului Lucian Blaga cuvântul, noțiunea blestemată a limbajului nostru, de securist! Da, el o știa, boala apăruse de pe acea vreme și el o consemnează în toată amploarea sa, *id est* în toată complexitatea, ambiguitatea sa, deoarece câteva pagini reflectă chiar și un securist amabil, pozitiv, ce-l acroșează pe poet, pe narator, avertizându-l asupra pericolului care-l pândește, asupra cuibului erotic pe

care-l vizitează. Și, cu această eroină, intrăm în bipolaritatea clasică a romanului ce poartă două semne, două nume: Octavia Oleanu și Ana Rareș. Două fețe ale feminității, nici una caricată, ambele vii și simbolice, mișcătoare și infinite, capabile, adică, de variante numeroase, plastice. Octavia, al cărei trup ispititor și spirit jucăuș, de hetairă, se topesc în rândurile romanului, fără încetare, ca reflexele în unda apei norilor, plantelor, peștilor..., și Ana, inspiratoare și castă, enigmatică, nobilă și păstrătoare a sigiliilor, a legăturii între cei doi frați de spirit.

Ambele femei sunt măritate, au un soț fictiv, deci social. În această ipostază apare, în profunzime și necontrazisă în toată țesătura cărții, ceea ce am numi „înrudirea amorală goetheană” a autorului, jocul cu valorile timpului, culturii, prejudecăților de suprafață și de adâncime. Un fel de dezabuzare îngerească, un cinism al arhanghelilor, al tronarilor, al serafimilor, o putere discreționară, vizionară și înalt creatoare a poeziei naratoare și tipologice de a ivi forme precise, paradigmatic, puncte ale reflecției noastre mișcătoare. Poetul nu se îndrăgostește de virgine, de *nemișcate* ale gândirii povestitoare, ci, iată, de femei coapte, ornate de un soț cuminte sau turbulent, apte de a se înscrie și de a provoca istorie.

2. ...Toamna dramatică a lui '44, haos, pace (ciudată pace, cu trupele sovietice ce se apropie, măturând totul în cale, amestec de aliați și de briganzi, o recădere bruscă, năucitoare în Evul Mediu timpuriu, războinic și anarhic!), profesorul de filosofie și poetul Axente Creangă se refugiază împreună cu familia, a doua oară: prima oară fusese cu patru ani înainte, când Ardealul, sub dictatul fascist de la Viena, este împărțit în două, și Universitatea clujeană s-a refugiat la Sibiu. Acum, se fuge mai departe, Sibiul însuși a ajuns nesigur și mașina încărcată cu bagaje, cărți și câteva lăzi ciudate (ce, vom afla mai târziu, vin tocmai din Lusitania, unde eroul cărții fusese un timp ministru plenipotențiar), se îndreaptă spre comuna natală, Căpâlna. Acest sat, situat la poalele munților, la câteva zeci de kilometri de Alba Iulia, va fi cumva și centrul poetic, inițiativ și erotic al cărții, locul magic de intersecție al copilăriei – refugiul memoriei! –, al

exilului intern și temporar, dar și al celor două siluete tremurătoare ce se aprind de dragoste, a Anei Rareș și a poetului-filosof.

În drum, familia fugară va face o haltă în Câmpul Frumoasei, satul natal, unde eroul romanului își va întâlni *alter ego*-ul, prietenul din prima copilărie, fratele geamăn de idei și formație, profesorul de filosofie de la Iași, Leonte Pătrașcu. Sunt cele două fețe ale lui Ianus auctorial, poezia și filosofia, deși, ca să fim dreapți, consistență epică prinde doar primul, Axente Creangă, ce ocupă nu numai un spațiu privilegiat în carte, dar ale cărui introspecțiuni bogate îl fac să poarte ades flamura naratorului. Spre celălalt *ego*, Blaga trimite conceptul uscat și experimental – vezi în finalul cărții capitolul ce conține *schitele metafizice* ale lui Leonte, moștenirea sa ideatică, în fapt embrioane ale filosofiei și misticii noționale și *naționale* ale lui Blaga, un fel de adaus discursiv ce încarcă binefăcător trama erotică și socială a cărții. (Pe care nu puțini critici români l-ar expedia ca „burtă” sau appendice nespecific, dar care mie îmi place și nu numai că-mi justifică mie însumi o con-strucție de acest tip, care a contrariat, la unele romane ale mele, adesea până la ilaritate, grupuri de critici care voiau ca romanul să rămână o construcție așa cum au învățat-o ei la școală, „rotundă” sau „echilibrată”, „cumpănită în toate sectoarele, segmentele sale”, o „armonie între formă și fond” și alte „adevăruri” de acestea pedant-scolastic-provinciale, una dintre multiplele, măruntele tiranii ale criticii curente. Romanul este un gen care răspunde într-adevăr necesităților *masselor* de lectori tocmai pentru că nu se închide în forme deja câștigate, e apt de a îngloba genuri diverse ale literaturii, dar și, ca un ofidian enorm, ca o Anacondă a epicului, să-și schimbe, neîntrerupt și aproape la nesfârșit, inepuizabil, forma, formele, sclipind din solzii săi legendari, înghițind peisaje, forme și întâmplări, și, mai ales, *mișcându-se*, în înaintarea sa inelată și cursivă, forțând unele *rupturi* decisive și creatoare, ce deosebesc adevăratul roman de nuvela sau piesa de teatru cu care are atâtea afinități. Și dacă Blaga, în finalul cărții sale, atât de epice și stufoase de epic, social și erotic, personaje și revelații, *lipește* un capitol perfect discursiv, perfect noțional, nespecific, arată, după părerea noastră, un instinct excelent de

mare prozator și l-am apropiat imediat unui Sábato sau Th. Mann). Schițele metafizice conțin subcapitolele: *Stratul mumelor, Fârtate și Nefârtate; Iisus – Pământul; Inorogul, Luminismul moral; Patrie și înviere; Început și temei* (ultimele trei consemnează rostul și simbolul Școlii Ardelene); *Cuvintele originare; Metamorfoza; Marele Orb; Materia magică*.

Familia profesorului clujean ajunge în aceeași seară la Căpâlna, unde se instalează într-un fel de casă – colibă, musafiri ai preotului satului. Nu departe, găzduiți de un bogat negustor forestier, Ana Rareș cu soțul ei, profesor el însuși de științe naturale. În curând, spre panica acestei mâini de intelectuali care se ascund în văile munților, urcă până la ei avanposturi și chiar divizii întregi ale sovieticilor, iar ei trebuie să fugă, în câteva nopți, mai sus, pe creastă, în pădure, privind în jos, fascinați și îngroziți, corturile, mașinile, bivuacurile armatei invadatoare.

Apoi se instalează aparenta pace. După un început timid de idilă, Ana și Axente se despart, profesorul se întoarce la Cluj și-și reia viața universitară. Încă în refugiul montan o cunoaște însă și pe *Octavia*, celălalt pol al erosului cărții, femeia-vampă și hetairă, îmblânzitoare și victimă a propriului soț, părintele Vasile care, pe câteva sute de pagini, parcurge drumul invers de la cultură și dogmatică spre munca fizică brută, și păgânism. Octavia, poetă diletantă, provocatoare erotică, vag nimfomană, devine, în ultima treime a cărții – în perioada când eroul este „exilat” la Alba Iulia, alungat de la catedra sa de filosofie din Cluj –, un fel de „hangită a Diavolului”, amantă a lui Axente, concubină a multora însă, siluete abia întrezărite ce străbat în acele vremuri tulburi podișul transilvan, intelectuali, fugari, provocatori-securiști, o lume ce schițează apocalipsul social.

Bineînțeles, în roman nu se întâmplă lucruri extraordinare, Blaga are bunul instinct de a-și circumscrie strict și epic datele esențiale ale biografiei sale profesionale și sociale, ultima perioadă mai ales, cea pe care nu o cunoșteam, în jurul căreia se țesuseră legende, false și răutăcioase legende, o *terra incognita* care iese acum din ceața bântuită de stafii, fals eroism, minciuni și mai ales de o vulgară mitologie a stalinismului în Transilvania, în România. (Doar câteva *flash-back*-uri colorate care privesc perioada sa

de trimis al României în Lusitania, până la război.) *Luntrea lui Caron* este un fericit hibrid între un roman erotic și o carte de *témoignage*; aici, ca și în unele cărți ale lui Kundera, biograficul se amestecă cu reportajul istoric, proustianismul face corp comun cu aproape fresca socială, personajele, ele însele, oscilează între conturul obiectiv, rece, și proiecția polemică, iar peste toate domnește calm, aproape riguros, realismul. Două lucruri trebuie numaidecât observate: – într-o vreme când aproape nimeni nu făcea literatură „de sertar”, la începutul anilor '50, o enormă slăbiciune a generației afirmate și ilustre, dar și a celor mai tineri sau foarte tineri, iată, Blaga, titanul, Poetul exemplar, dar și unul dintre foarte puținii creatori de sisteme de gândire pe solul limbii și culturii noastre moderne, se retrage în marginalitate și într-o (întreținută, nu rareori, de colegi și foști emuli) amară neînțelegere, martiraj cultural și fizic, pentru a produce acest op remarcabil, frescă nu a societății, ci a *Timpului*! Dacă colegii săi de Academie, de glorie, de geniu, ar fi făcut aceasta, ar fi avut curajul bărbătesc și superioara luciditate ale poetului rilkeian (în primele volume) și ale gânditorului postkantian, dacă nume mari (Călinescu, Sadoveanu, Vianu, Camil Petrescu, într-un târziu și Arghezi) și-ar fi asumat responsabilitatea profesională, morală și națională, stalinismul nostru cultural, chiar și cel politic, ar fi arătat altfel: mai puțin aproape de ruși sau de bulgari, mai aproape de unguri, polonezi și iugoslavi. Să nu subapreciem niciodată influența nezugomotoasă, dar penetrantă, a vârfurilor culturale și științifice chiar și asupra unor „sălbatici culturali” aduși la putere de o putere străină; nu întâmplător, în primele ore, în primii ani ai Republicii Populare, Dej, Pauker, Stoica, Luca, Teohari Georgescu și acoliții lor, nesiguri pe ei, conștienți de anonimatul numelor lor și al partidului pe care-l încarnau, au pus în fruntea statului pe un Sadoveanu, pe un Parhon. Astfel că un Ion Barbu în sud, un Blaga în nord rămân izolați nu de noua putere, ci de proprii lor colegi, de instituțiile care altădată, nu de mult, se mândreau cu numele și aportul lor, Academia, Universitatea, Literatura. Pe scena culturală năvălesc impostorii, lacomi și rancunarzi, diletanții, instrumente în mâna oricui, dar și Maeștrii șovăielnici, incapabili de mândră reținere,

incapabili de a refuza onorurile suspecte ale zilei, incapabili nu de opoziție, ci măcar de forța exemplului, pasivă, dar demnă și, în fapt: activă, activă în timp, cea care ar fi format, ne-ar fi format altfel.

Ani la rând, la începutul deceniului șase, mai ales, dar și la sfârșitul anilor cincizeci, când eu însumi și cei câțiva prieteni ai mei – în genere odrasle „suspecte, burgheze” – invocam, cu timiditate, evident, numele lui Blaga, ca rezistent, ca opozant tăcut, dar semnificativ, auzeam nu puțini intelectuali gureși bucureșteni învățându-mă, învățându-ne că Blaga nu „colaborează” pentru că *nu poate*, nu pentru că este demn, nu pentru că nu vrea. Ei bine, iată dovada minciunii și atâtor false și otrăvitoare legende care nu porneau numai din defăimarea agresivă și brutală a fostului său emul, Mihai Beniuc, dar și din atâtea guri și conștiințe de scriitori talentați, deja laureați de „noul regim”, inși respectabili luați fiecare în parte, dar extrem de deficitari, nu numai prin volumele lor din acea vreme, unde se simțea o bruscă cotitură spre aleile fripturismului și ale diversiunii politice, dar și în curentul de opinie pe care-l creau în jurul puținelor, foarte puținelor siluete de giganți vii și tăcuți în barbaria care se pregătea: un George Bacovia, un Dan Barbilian, un Vasile Voiculescu, un Lucian Blaga. De aceea vorbeam mai sus de o *supracapodoperă*: *Luntrea lui Caron* întrunește perfecțiunea profesională și *morală* în același timp, este unul din foarte rarele noastre acte de verticalitate absolută *etică* într-o perioadă-limită, este proba că rezistența, sertarul erau posibile, că, încă o dată, nu există măiestrie adevărată în afara demnității persoanei, a vocației, că România trebuie să se adune în jurul unor astfel de siluete, rare, dar *existente*, mai degrabă decât în jurul unor colegi de lut care practicauseră egoismul persoanei dus până la un vulgar, de neînțeles mercantilism, un cinism leneș și aproape persiflativ ce risca să devină – și a devenit! – normă pentru alții, mai neînsemnați sau mai tineri!...

3. „...Numai sufletul meu, în zbor, prin văzduh, suna la fel, la această omoară și după o asemenea dimineață!...”

„...Mă întorc spre ea și o cuprind iarăși cu palmele pe la subsuori și o trag încet spre mine. Și iarăși îi simt tremurul în tot trupul. *Ce furtună se iscă în acest pământ diafan ce-l țin în brațe...*”

„...Mai cad câteodată în iarbă merele, luându-se după călcâiele tale?”

„Mari bezne șlefuite ca diamantele – sunt meta-fizicile.”

„...Aceasta este marea metamorfoză; omida lumii se transformă în spiritul divin...”

„...Se-ntâmplă uneori pentru ochii tăi (ochi de pădure)

să-nchipui uneori o vânătoare-vis

Într-un noian de frunze roșii, de odihnă,

gândesc să-ți pun sub cap un iepure ucis.

Chemări de corn și goarne pe la vaduri,

din ceas de zori și până-n ceasurile lunii,

ne ispitesc mereu, spre văi, spre culmi, pe unde

asemenea să devenim sălbăticunii.”

Romanul unui poet da, dar al unui *poet păgân*!

Rareori vom întâlni într-o carte românească atâta întoarcere spre senzorialul precreștin, atâta imaginație febrilă a simțurilor, atâta geniu de a transforma spiritualul în materie semnificativă, complice, metamorfoza întregii paste umane, compoziție și refractare, în senzualitate, un nou Pan se află la lucru și, fapt pe care încă nu l-a remarcat nimeni, toate vârstele poetice ale lui Lucian Blaga sunt reunite sub o singură arcadă, de la postimpresionismul și senzualismul naiv din *Poemele luminii*, până la ultimele mari poeme, apărute postum, în care o didactică superioară (ce amintește de *Elegiile romane* ale lui Goethe) exclude aproape orice metaforă, unde se înstăpânește discursul istoric, vizionar, unde, din nou, în forme aproape insesizabile, faunescul, senzualul individual se amestecă cu vinul cosmic. *O ars poetica* blagiană e fără îndoială acest roman, *Luntrea lui Caron*, iar cei care o văd ruptă de filosofia și de poezia sa greșesc având dreptate, dar dreptatea aceea imediată și tehnicistă care trăiește o singură zi. E ca și cum am judeca *Les Misérables* în afara întregii opere poetice a lui

Hugo. În tinerețe, recunosc, am fost tentat să o fac și am avut o epocă în care această scriere romantică m-a dezamăgit: peste tot vedeam personaje ireale, expresioniste în mod disproporționat, un discurs spongios din care se scurgea un pathos nesfârșit, inepuizabil, pe scurt, o lucrare nerealistă, amestec de proză și poezie, știință și politică, inferioară cu siguranță – mi se părea atunci! – unui roman chiar de-a doua mână a secolului XX, cum ar fi *Les frères Thibaults*. Târziu, îmbătrânind puțin, am recunoscut *poemul epic* ca o subspecie majoră a romanului și, prin grila sa, ilustră de altfel, de la *Don Quijote* la *Suflete moarte*, am reușit să reinterpretez și să-mi ofer lecturi adevărate ale acestei capodopere. Ce rost are să disecăm, tehnicist și emfatic, componente și articulații care se potrivesc mai mult sau mai puțin la un model reducătorist și mărunț scolastic al romanului?!³ Care roman?! Cine decretează că romanul trebuie să fie așa și nu altfel, nu înțeleg intoleranța față de specia ce-și trage vigoarea din capacitatea sa de a îngloba (creator, se înțelege!) toate formele, genurile, speciile și subspeciile literaturii vii!... Mi se va răspunde că măsura e totul! Da, de acord, dar cine va da măsura, cine o va recunoaște?! Nu e oare cazul – mă adresez, evident, criticilor, dar și publicului interesat de romanul românesc – ca, după atâtea erori îngâmfate și ultime, să manifestăm prudență, toleranță?, – întreaga noastră societate, azi, are nevoie, în intoleranța libertății și a valorii, de *toleranță!* –, modestie și, de ce să n-o spunem, respect față de marile, certele valori? Am fost mereu contra administrativării valorilor iar Lucian Blaga nu are nevoie să fie „umflat” de o adorație pasageră și partizană. *Luntrea lui Caron are valoare pentru că este reclamat de un sistem definit și organic*, sistemul blagian. El este piatra ce se potrivește în mozaicul vast și strălucitor, unul din cele mai complexe pe care le-a produs spiritul românesc modern. Cu „erorile”, cu „inconsecvențele”, cu „diletantismele”, cu „repetițiile” sale, dar... *un sistem!*; nu numai un sistem de gândire noțională – câte avem noi, românii, la modul riguros, în acest secol?!, – dar un sistem aproape complet de limbaje și viziuni, apt de a reinterpreta lumea noastră, vizibilă și invizibilă. Mai mult, cum o spuneam mai sus: el conține

și latura *morală*, ce, ca și organizarea riguroasă noțională, apare cu istorică zgârcenie în cultura noastră încă tânără, vitregită adesea și mimetică.

N. Manolescu vrea să dezghioace un roman erotic, singurul care „ar ține” din restul magmei epice. Sigur, este posibil! Dar de ce să o facem?! Altcineva ar putea „dezghioca” schița metafizică a romanului (vezi mai ales partea finală), altcineva pe cea memorialistică sau cronica socială! Și, cu aceste operații de mărunță autopsie, am distrus o carte vie, majoră, o carte care dacă ar fi apărut în Franța ar fi stârnit interes enorm tocmai pentru că se afla la intersecția nu numai a tuturor motivelor universului unui mare creator, dar și pentru că este un *témoignage*, aparține genului poate cel mai gustat după război; o conștiință lucidă, structurată, suferindă, care depune mărturie și care se exersează într-una din cele mai incomode posturi: cea de profet.

E adevărat, sunt lucruri la care eu însumi nu subscriu, dar ce importă! De exemplu: autohtonismul lui Blaga, ce răzbate și în această carte și care, atunci când nu se transformă în metaforă, reverie sau arheologie diletantă, devine supărătoare, ca o ideologie provincială. Sau, uneori, limba, dar... nu cumva aici mă înșel?! Limba aceasta veche, domoală, parfumată de esențe ce vin nu din cronicile muntene – atât de iubite pe lângă Dunăre! –, ci din straturi vechi ardelen, nu vom înțelege mai bine limba poemelor lui Blaga după *Luntrea lui Caron*?! O, cu mult mai bine și mai relevant decât după lectura *Hronicului vârstelor*, o carte uscată, fals goetheană pentru gustul meu.

Apropo de Goethe: da, iată pe olimpiantul nostru, la o depărtare de două secole și nu numai prin vastitatea operei și a motivelor sale, dar, cum o spuneam mai sus, prin amoralitatea culturală, păgânismul superior ce străbate această cronică sau poem epic, cum vreți, forța autorului de a se instala în afara prejudecăților burgheze, chiar deasupra lor. Contemplarea femeii în ipostazele ei fundamentale, vii și necariate, câți așa-ziși mari romancieri au știut, au putut s-o facă?! Simțul dominant al naturii, cum îl găsim numai la un Thomas Hardy...

E adevărat, și un Călinescu în romanele sale de după război ni se propunea într-o ipostază asemănătoare, de titan, de maestru desăvârșit și fără reproș. Dar câtă artificialitate la el, chiar și în *Bietul Ioanide*, o carte exemplară, cât narcisism nu de cea mai bună factură (cât nombrilism, deci!), ca să nu mai vorbim de prostituția ce minează întreg *Scrinul negru*, groasa șarjă la adresa aristocrației „decăzute”, a marii burghezii în mizerie. Dincoace, însă, la fiul Lancrămului, fiul popii Isidor, cât calm, cât blândețe lucidă, furie istorică și solidaritate cu clasa sa, cu țara sa, cât bucurie plenară și calmă, capacitate de a regăsi mereu contactul cu cosmosul finit și infinit, cât putere afectivă, deci simț antic al descrierii și încântării ca o mărturie a geniului uman de a cânta și a crede în om, în cele mai brutale, potrivnice împrejurări.

Mai ales... *amoralitatea*! Semnul indubitabil al ridicării peste lucruri și peste bunul-simț al fiecărei epoci, perspectivă înaltă, lucidă, universalul în sfârșit făcut palpabil. Hardy din *Tess D'Urberville*, dar mai ales Goethe, cel din *Afinități elective*, din *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, dar și naturalistul și mineralogul, dramaturgul (în *Iphigenia*, mai ales), Goethe care părea unora cinic și apatrid și care nu ne lasă numai ultima viziune totală asupra omului, dar se arată a fi un antic, un adevărat spirit antic renăscut, capabil de acea formă de naivitate, de acea genială emfază ce permite spiritului marile sinteze, sintezele vizionare. Un astfel de spirit, *ejusdem farinae*, pare că se degajă din întreaga operă blagiană, o vedem mai lămurit ca niciodată în acest roman în care tânărul Blaga renaște pentru a se contopi cu cel bătrîn, amar și revoltat, dar cu câtă bucuroasă surpriză constatăm că efluviile sale poetice, puterea sa afectivă au rămas intacte. A trebuit poate ca o mare suferință, națională și personală – ce bine, ce organic se întretes în roman cele două destine! –, să-l traverseze ca să-i smulgă aceste pagini – neterminate, se spune, eu le văd finite, imperfecția bruionului însuși adaugă o calitate cărții, cum se întâmplă doar cu fericitele capodopere.

Iar, în final, geneza poemului *Zodia cumpenei*, una din puținele capodopere românești comparabile cu *Odă în metru antic* a lui Eminescu, și istoria scrierii lui, amânarea citirii ei, toată această pedagogie a creației,

natura mereu prezentă, învăluitoare și complice – singura complice în acele vremi în care fusesem părăsiți de tot și de toate –, seducția, dar și paideea, Poezia, poemul grav ce se naște sub cerul albastru, în jurul siluetei feminine, deținătoarea unui *alt* mister: creându-și poemul, poetul o creează și pe *ea*, ea care-l susține în luciditatea profundă a viziunii lumii rănite.

Dreaptă, ziua Cumpenei ne surprinde
printre roze: cimitirul unde
câteodată dragostea însorește
albele pietre.

Calm se-ndrumă spre cumpănire totul.
Zi și noapte trag înjugate vremii
amândouă cu-nțelepciune-ncearcă
pași deopotrivă
Se măsoară, se cântărește rodul
de argilă, visul și umbra verii,
și povara ce-i amintirea pentru
orice făptură.

Dacă din povești adevăr rămâne
că trăim prin imponderabil cei vii,
poate să mai umble cuvânt că trupul
este o povară?

Greu e numai sufletul, nu țărâna.
Căci cenușa noastră, iubito, poate
fi pe talgere cântărită cu vreo
câteva roze.

„Contemporanul. Ideea Europeană”
București, 1990-1991

²* N.A.: 1991.

³ Cum o face N. Manolescu într-o cronică acră, reacționară în fond, mioapă în formă.

ADDENDA⁴

Sunt emoționat să descopăr aici, în sala de ședințe a revistei „Orizont” și a scriitorilor din Timișoara bustul prietenului meu, Sorin Titel. Cineva spunea odată: „Trec zilnic pe Saint-Germain-des-Prés, pe lângă statuia unui prieten cu care îmi beam în fiecare vineri cafeaua în urmă cu douăzeci de ani!” Împreună cu Sorin Titel am băut nenumărate cafele în tinerețea noastră dramatică, patetică – pentru că era prinsă între contradicții de nereconciliat. M-a întrebat adineaori un domn pentru un post de televiziune de ce am renunțat la primul meu volum de schițe. Și i-am răspuns că existau deja prieteni ai mei, sau mai puțin prieteni, colegi de generație, precum Sorin Titel, Nicolae Velea, Fănuș Neagu, D. R. Popescu la Cluj, care scriau mai bine decât mine nuvelă, schiță. Și, printr-o primă tresărire de orgoliu – dar și printr-o justificată luciditate, – mi-am dat seama că în acest gen eu n-am să fiu atât de bun ca și ceilalți români, începând de la Odobescu, până la Bănulescu (acesta din urmă un imens scriitor, și îmi pare rău că scrie atât de puțin și că se scrie atât de puțin despre el). Am decis să atac pe frontul care atunci era compromis, cel al romanului. Era compromis de dictatura proletcultă, servilă artei sovietice („artei” în ghilimele!), iar eu, în utopia mea, în utopia romanului, am crezut că pot reabilita genul.

Și am făcut-o cu trei romane succesive, în fiecare an câte un roman, toate trei scrise la Lugoj, *Francisca*, *În absența stăpânilor*, *Animale bolnave*. Una dintre mândriile mele a fost că presa literară a considerat anul 1968 „anul romanului”. De ce mi s-a părut important? Pentru că bătălia pentru roman se duce în literatura română din când în când. Ea este din nou

actuală astăzi, din nou generația '80 se retranspune pe pozițiile nuvelei, ale schiței, ale textului scurt, făcând ideologia acestui gen. Bineînțeles că ei câștigă *d'avance*, înainte de luptă, pentru că genul românesc al prozei este povestirea, narațiunea. Și, de altfel, mare parte din romanele lui Sadoveanu sunt false romane: ele sunt nuvele.

Foarte puțină lume știe (Călinescu știa!) că nu există nici o legătură între nuvelă și roman. Călinescu spune că nuvela e aproape de piesa de teatru. Și așa este. Ce e piesa de teatru, ca și nuvela, decât o stare de tensiune prinsă în vârful ei? Nemișcată. Deci, în mod paradoxal, fără epic – așa cum îl înțeleg eu. Pentru mine, epicul înseamnă ruptură. (Eu am o întreagă teorie a rupturii, tinerii mei prieteni de la București o știu). Romanul, așa cum îl văd eu, romanul emblematic al secolului nostru, al anilor '20, a produs ruptura și cea mai tipică este pentru mine ruptura care are loc în personajul Hans Castorp, din *Muntele vrăjit*. Deci, ruptura unui personaj. În consecință, romanul ar fi o nuvelă – amplă, bineînțeles (un teoretician american îl definește ca fiind structura narativă care depășește un anumit număr de cuvinte – patruzeci sau șaiszeci de mii. Este și asta, e adevărat: romanul are nevoie de o anumită cantitate! Nu știu de ce, adeseori, românii, mai ales muntenii, se tem de cantitate și vorbesc mereu de calitate! Am spus-o mereu, uneori la modul paradoxal: în roman prima calitate este cantitatea).

A doua luptă a mea a fost pentru romanul din siajul școlii lovinesciene, romanul modern. Lupta, adevărata luptă, așa cum o duc eu și cum o duceau tinerii genialoizi din cenaclul „Sburătorul” contra *tăvălugului naturalist*. Naturalismul – o altă specialitate românească în proză! Într-un articol, G. Dimisianu îmi reproșează că folosesc rău cuvântul „naturalist”. Am avut apoi o discuție și cred că lucrurile s-au lămurit. E proza care se mulțumește să povestească într-un mod pitoresc și neproblematic o istorie. În proza problematică, a doamnei Bengescu, a lui Sebastian, a lui Camil Petrescu, nu interesează povestirea. Pe ei îi interesează calmul, parfumul, savoarea.

Aceste judecăți ale mele nu sunt valorice. Ele sunt strict temperamentale, culturale. Eu nu neg marea valoare a lui Agârbiceanu, a lui

Rebreanu. Dar aş vrea să aduc puţin atenţia lectorului român şi pe terenul odată pierdut – pentru că grupul Lovinescu a pierdut: era un grup minoritar, dl. Lovinescu era doar profesor de liceu, n-a fost primit la Academie. Primea la casa din Câmpineanu, de care vorbeşte atât de frumos Călinescu, iar acei tineri au ajuns mari scriitori, dar neparcurgând carierele clasice ale marilor scriitori români, precum Maiorescu, Sadoveanu, Rebreanu, carierele tihnite, calme, clasice. Toţi au fost nişte întortocheaţi, nişte firi blestemate, romantice. Sebastian moare tânăr, Camil se pierde în diletantism, scrie teatru inegal, face un sistem filosofic – nu l-am citit, nu-mi dau seama dacă e viabil. Regretul meu e că n-a scris mai mult, n-a avut cantitate în roman. S-a mulţumit cu două romane, scilipitoare, fantastice, dar care sunt punctul de început nu doar al prozei moderne româneşti, ci şi al aceleia pe care o fac optzecişti: autenticismul (după moda lui Gide).

Apoi, doamna Bengescu, din punctul meu de vedere, cel mai mare romancier român. Care a fost atacată douăzeci de ani că nu ştie limba română, pentru că fraza ei aglutinantă irita. Am spus-o de câteva ori: pentru a exprima afundul, abisalitatea sufletului uman, e nevoie de acest instrument, fraza redundantă, lungă, fraza germană, cu verbul pus la sfârşit. Fraza pe care o foloseşte şi Proust, spre stupefacţia stiliştilor francezi, o folosesc şi Joyce, şi Faulkner.

E fraza care-ţi permite, ca instrument, să aduci la suprafaţă zone obscure. Singurele importante în secolul XX, pentru noi, elevii marelui Fiodor Mihailovici Dostoievski, al cărui regn abia începe. Sunt convins că secolul XXI va sta sub domnia lui Dostoievski şi Nietzsche. Ei vor domni, dacă omenirea va avea noroc, aceşti oameni neînţelegeşi – Nietzsche a început să fie citat şi citit cu gravitate şi înţelegere abia după al doilea război mondial, iar Dostoievski la fel. Nici exegeza română, nici cea franceză n-au avut organ pentru Dostoievski. Marii noştri critici aproape n-au scris despre el, doar Vianu are un mic studiu despre psihologia lui Dostoievski, destul de sumar.

La Paris, abia în anii '60 studenţii au început să citească Dostoievski. E primul semn. Iar tinerii scriitori au început şi ei să se apropie cu sfială de

maniera lui și mai ales de ceea ce este profund revoluționar în Dostoievski: tipologia. Aceasta e o ruptură nu numai a tipologiei românești, dar și o ruptură a modului de a gândi asupra omului. Dostoievski e mai mult decât un imens scriitor. El este un profet. Vedeți că profeții astăzi sunt scriitori, nu mai sunt taumaturgi sau preoți-magi – unii dintre ei! Și bineînțeles că nu-i ascultă nimeni! Aceasta este soarta profetului, ineficiența este una din splendorile carierei de profet. Dar Dostoievski aduce o revoluție în morală, în felul de a privi omul.

Acest lucru îl știu puțini, și încă mai puțini au învățat lecția lui: de exemplu, Petru Dumitriu, excelentul nostru prozator, unul din cei mai buni de după război, nu știe Dostoievski! La el, boierii încă erau ticăloși, țăranul sărac era minunat! Acest maniheism grosolan se instalează total, sigur, cu mijloacele sale foarte bune, de secol XIX, de a fixa un caracter. Dar el n-a incorporat lecția lui Dostoievski. Și meritul cărții *Animale bolnave* e acela de a propune nu numai o tipologie, dar și de a fi un roman scris cu umilință în trâmba fosforescentă a lui Dostoievski.

Deci, o schimbare de optică, pe care secolul viitor va fi capabil să o digere, să o incorporeze. Acest adevăr teribil și simplu că nu există oameni buni și oameni răi, nici în literatură și nici în existență. Sigur, e și o influență a creștinismului extrem de militant al lui Dostoievski, dar un creștinism transpus în literatură, o literatură de tip shakespearean. Eu am spus odată, la modul ironic, poate pentru a atrage atenția, prin metode didactice uneori, că Shakespeare a avut noroc că n-a trăit în secolul XIX. Nu știu care, dintre el și Dostoievski, ar fi fost mai bun!

Dostoievski, vedeți, nu apără pe nimeni. El coboară în afunduri și are ceea ce au foarte marii gânditori și scriitori, privirea terorizată, susținută, a infernului. Se apropie de limită, dar nu fuge de acolo, cum fugim cu toții în fața priveliștii grozave, ci rămâne cu ochii măriți, orbiți, terifiați de ce văd, rămâne pe loc și descrie ce vede. A rămâne pe limită – iată ce este, într-un anumit sens, romanul.

Până de curând, până acum douăzeci-treizeci de ani, Dostoievski era foarte prost înțeles, era văzut drept un fel de Dickens. De altfel, prima mea

întâlnire cu Dostoievski a fost o fascicolă, un roman gazetăresc, cu copertele de hârtie, cu o ilustrație în roșu, un individ cu cizme care cravașa o femeie aflată pe podele. Probabil un fragment din „Demonii” – scena cu căpitanul care își bate nevasta. De altfel, măgarii de francezi (că nu le pot spune altfel!) și-au permis să scoată ediții incomplete din Dostoievski până la război, extirpând sectoare întregi, crezând că sunt lucruri inutile, lungimi. Reproșurile acestea arătau că ei nu înțelegeau la modul stilistic esența scrisului dostoievskian.

Dar să vedem ce riscă, în general, intelectualul, scriitorul. Care era riscul, sub comunism, al intelectualului, și care sunt riscurile de acum. Pentru că riscuri continuă să existe. Înainte era riscul prostituției, acum există riscul marginalizării. Am spus mereu că prefer această marginalitate prostituției. Prefer tirajul de o mie de exemplare vândute ale „Contemporanului”, celor treizeci de mii de exemplare ale „României literare”, care nu era o revistă proastă când o conduceam eu, dar nu era o revistă liberă. Eram, eventual, liberi în conștiință. Iar eu, scriindu-mi romanele, am fost liber. Dovadă că m-am încăpățânat să le public la Paris.

Mulți oameni din emigrația culturală română nu-și închipuiau că sub comunism apar și cărți bune, viabile. E o discuție întreagă pe această temă. Acum doi ani, revista „Vatra” mi-a cerut să răspund la o anchetă pornind de la un text al lui Culianu – n-am răspuns. Plutește în aer ideea – extrem de reacționară, după părerea mea, dar poate vorbesc *pro domo* – că cei cincizeci de ani de comunism au fost o paranteză în istorie, că noi n-am trăit, n-am creat valori; că ar trebui să revenim la anul ’39, sau ’38, când s-a instaurat dictatura regală. Eu contest acest punct de vedere, cred că e reacționar, antivaloric, antinațional, antiromânesc. Nu numai faptul că în acest interval au trăit câteva generații. A existat viață, au existat și forme majore de creație și argumentele nu le iau din domeniul meu – e greu să te aperi pe tine –, dar mi-e imposibil să nu constat existența romanului maghiar, a graficii, a teatrului, a filmului imens polonez, a romanului rus al ultimilor douăzeci de ani.

Și atunci, pot să spun și eu, precum Cațavencu: nu se poate să fi existat în aceste țări comuniste din jurul nostru cultură mare, și numai noi, românii, să nu fi avut nimic! Sunt convins că peste zece, cincisprezece ani, poate mai devreme, ne vom uimi așa cum ne uimim acum de explozia formidabilă a anilor '20-'30, care a fost o explozie de talente, dar și o explozie tematică, o memorabilă alegere a problematicii, care e mai importantă uneori decât textul scris deși, în epocă, nu puține spirite se plâneau de sterilitatea momentului!

În anii '60, important a fost că tinerii scriitori care eram ne-am pus probleme mari. Ne-am pus chiar problema existenței lui Dumnezeu. Sau problemele cosmogoniei, problemele fundamentale ale filosofiei, ale gândirii umane. Nichita Stănescu și-a pus problema identității. Era nesigur de identitatea umană. Spunea asta în/și contra unui sistem marxist vulgar, negând, în esență, ideologia pe care se susținea comunismul. (Vezi genialul poem „Eu-Ghidu”) Am spus de mai multe ori că aceasta e forma de luptă anti-marxistă cea mai profundă. Există, desigur, forme mai directe, jurnalistice, fizice, dar luptele ideologice într-un sistem polițist bazat pe ideologie se duceau împotriva sistemului însuși. Tocmai din acest motiv modelele mele declarate erau Nietzsche și Dostoievski.

Îmi place să mă consider un scriitor profesionist și scriu după un plan, dar, cum am spus, am în vedere cantitatea. Pentru că îmi aleg teme foarte grele. De aceea am nevoie de spațiu. Foarte mulți simpatici zevzeci mă întreabă de ce e așa de mare cartea? Pentru că mă obligă tema. De exemplu, *Don Juan*, pe care l-am scris să mă odihnesc după *Bunavestire*, în iarna lui 1976, a pornit ca un joc. Era iarnă, eram obosit, voiam să mă joc puțin pe o temă dată. Am scris o carte scurtă. În vara aceluiași an, la Stockholm, am scris *Pândă și seducție*, și mai apoi *Amfitrion*. A trebuit, până la urmă, să scriu două mii de pagini pe această temă! Tema nu m-a lăsat să mă opresc la pagina trei sute!

Ținând o prelegere la Casa Pogor, la Iași, unde se păstrează obiceiul foarte frumos al conferințelor de o oră, fără întrerupere, ceea ce mie îmi convine, o doamnă m-a întrebat: „Domnule Breban, care este idealul

dumneavoastră de fericire?” Am răspuns: „Foarte simplu. Să public zece mii de pagini!” Ea s-a mirat: „Zece mii de pagini?!” „Doamnă, dar e foarte puțin! Noi, epigonii, suntem foarte leneși! Antecesorii noștri, Balzac, Sadoveanu, scriau douăzeci, peste douăzeci de mii de pagini!”

Dumnezeu m-a ajutat până acum. Cred că am publicat peste zece mii de pagini. Acum sper la cincisprezece mii! Suntem nerușinați cu providența! Cantitatea e, cum spuneam, direct proporțională cu tema aleasă. Or, în ultimii ani, eu mi-am ales teme tot mai imposibile: în *Drumul la zid*, unde am abordat tema ontologică a viului, în *Amfitrion*, tema necesității zeilor. Teme care, de fapt, nu sunt epice. De aceea îi și înțeleg pe unii cronicari care mă neagă. Era o fetiță la „România literară” care spunea că nu știu să fac un personaj. M-a amuzat.

Scriu ca un profesionist, scriu regulat. Profesionistul este cel care scrie și publică *ritmic*. Nu „când îi vine”. „Când îi vine” e cântărețul popular, anonim. Acesta creează după dor, după chef... Publicarea este un act al valorii. Desfacerea mărfii. Nu e cum cred unii: „Nu mă interesează publicatul!” Dacă nu te interesează publicatul, nu ești scriitor. N-ai vocație de scriitor. Trebuie să apari cu textul tău în piață, să te expui riscurilor – apropo de riscul în cultură, e unul din riscurile fundamentale, confruntarea cu spiritul vremii tale, cu publicul, cu critica, cu timpul. Cu cei trei factori care dau valoarea: cel dintâi e critica de specialitate, cei șapte-opt critici puternici, prestigioși într-o cultură, care spun „acesta e bun, acesta e rău!” și care-și asumă și ei riscul judecății de valoare. Doi este publicul, (cel pregătit!) și trei, timpul. Ei sunt factorii care consfințesc valoarea.

Când scriu, am în cap un an, doi, trei o idee care, după aceea, se structurează în scheletul unui roman. Niciodată nu mă așez la masă fără să am în cap un roman și sunt foarte uimit, ba chiar puțin plictisit, când aud în ultimii zece-cincisprezece ani la Paris scriitori care spun: „Eu plec de la o frază!” În maniera poetului, a compozitorului care pleacă de la o linie melodică. Dar cum să pleci la o construcție cu o frază?! Cum să construiești un teatru pornind de la o coloană sau de la o balustradă? Ce e prostia asta?! Nu poate ieși decât o construcție grotescă și abracadabrantă, care nu va

dura. În roman – de fapt, în orice –, construcția este lucrul principal. Aici, sunt neamț, sunt nordic, sunt contra inspirației. Deci, am în cap construcția și, apoi, scriind, apar personajele și episoadele secundare care mi se dăruie în timpul scrisului. Acestea sunt deliciile artei scrisului. Când sunt la masa de lucru, mă concentrez exclusiv asupra scrisului și nu fac decât asta, scriu. Din acest motiv, n-am făcut nimic altceva în viața mea decât să scriu. Nu mi-am făcut nici măcar o familie. Toată viața mea n-am făcut decât să scriu niște texte și să lupt să le public. Și să-i lămuresc pe critici că textele mele sunt elocvente, expresive, mă exprimă pe mine. Și, prin mine – mai știi? –, poate și pe altcineva.

În urmă cu două luni am fost la Craiova, am fost primit foarte bine la Universitate și am fost întrebat de studenți despre diferența dintre comunicare și rezonanță. Le-am spus că, încă din tinerețe, împreună cu prietenul meu Nichita, am vituperat împotriva comunicării. Nu cred în comunicare (și asta sună cu atât mai paradoxal astăzi când trăim în plin noian, în plină maree a comunicării, în eromul tangaj al *internet*-ului), încă din tinerețe, când am ajuns la concluzia, împreună cu prietenii mei, că trebuie să ne construim unii pe alții – Universitatea era la pământ, marii profesori în închisori – și fiecare venea cu o specialitate. Matei Călinescu venea cu englezii, cu spaniolii, Nichita a venit cu Ion Barbu și cu postumele lui Eminescu. A avut la el, ani de zile, ediția pe foaie de biblie a poeziilor lui Eminescu, și a știut că acolo, în postume, e adevăratul poet. Iar eu am venit cu Dostoievski, cu Nietzsche, cu Rilke. Și, apropo de rezonanță, am citat la Craiova această strofă din Rilke, care era, atunci, pentru mine o *ars poetica*, o susținere a neîncrederii mele în comunicabilitate:

*„Nichts ist mir zu klein und Ich lieb es trotzdem
und mal es auf Goldgrund und gross,
und halte es hoch, und ich weiss nicht wem.
Loest es die Seele los”.*

(„Nimic nu mi-este prea mic/ Și cu toate acestea îl iubesc/ Și-l desenez pe fond de aur și mare/ Și-l înalț/ Și nu știu încă ce suflet se mântuie prin

aceasta.”)

Noi scriem un text pe „fond de aur”, poate e fondul genetic, „mare”, adică simbolic, și-l „ținem sus”: vizibil, în sensul artei eterne. Și nu știm cine va rezona în mulțime! Aceasta e profesiunea mea de credință în legătură cu comunicabilitatea.

Care sunt riscurile provincialului care vine în Capitală? Eu însumi, ca și Sorin Titel, pe care l-am invocat, am trecut prin acest risc, care e de natură lingvistică. Noi, cei care coborâm la București (nu „urcăm la Paris”, ca francezii!), ne izbim de o limbă rafinată, formidabilă, pe care noi n-o știm de acasă, pentru că aici e un spațiu cosmopolit, inclusiv din punct de vedere lingvistic, vorbim cu toții mai multe limbi. Or, acolo, ei sunt cu adevărat maeștrii limbii române. Și dacă cineva mă atacă spunând că nu știu limba română, are dreptate!

Le-am spus prietenilor mei, și lui Sorin Titel de mai multe ori, să se reîntoarcă la literatura realistă. Ceea ce el a și făcut, dând câteva cărți memorabile. Eu nu-i pot urmări când scriu texte onirice. I-am spus-o și lui Țepeneag, cu ocazia ultimei sale cărți, *Hotel Europa*, în care prima jumătate mă interesează, o urmăresc, mă implică, dar după aceea arbitrarul scriitorului e atât de evident, sub pretextul mecanicii onirice, încât survine un dezinteres al lectorului. Nu-l mai urmărești. Pot să admir doar truculența tehnică.

Se vorbește acum intens despre o literatură „de tranziție”. Nu cred că există așa ceva. Dimpotrivă, eu cred că înainte de 1989 în România s-a făcut literatură. Deci, de ce ar trebui să se schimbe literatura? Dacă Preda, Sorin Titel sau Nichita Stănescu ar mai trăi astăzi, de ce ar trebui să scrie altfel decât au scris? Cred că e vorba de provocări atunci când ni se cere să scriem acum „altfel”, să citim „altfel”. Nu e adevărat. Trebuie să continuăm să facem ceea ce am făcut până acum – iată, iarăși, un gând nordic, germanic. Am învățat de la Goethe, printre multe alte lucruri, că atunci când ai început ceva, trebuie să-l duci la bun sfârșit.

Una din marile boli românești, mai ales a Vechiului Regat, este că începem totul și nu sfârșim nimic. După ce ai pornit un lucru, oricât de greșit ar părea, trebuie să-l închei. În *Animale bolnave*, scris în vara lui 1967, la Lugoj, dacă ții minte, există o secvență în care Krinitzki interpretează textul biblic pentru oamenii din jurul său. Când scriam, eram atât de furios, aveam deja în cap ideea *Îngerului de gips*, cu un personaj care intră pe culoarul unei oglinzi false și se distruge – acesta e „îngerul de gips”, oglinda falsă fiind o femeie –, și îmi plăcea atât de mult ideea, mi se părea atât de modernă, încât scriind fragmentele cu baraca din Nădrag, voiam să abandonez totul. Îmi spuneam: „Ce chestie idioată, pe cine interesează asta?” Ca să observ acum că asistăm la o explozie a sectelor. Or, asta este modernitatea! Acest preot improvizat care interpretează textul în pofida Bisericii, împotriva Bisericii și care, mai ales, este ucis de prozelitul său! Așadar, o fațetă a relației maestru-ucenic, în care ucenicului i se pare că Maestrul trădează adevărata credință și îl ucide, cum au făcut legionarii cu Iorga.

Deci, iată ce important e să sfârșim un lucru. În mijlocul creației există o stare foarte ciudată. E o abureală totală a simțului critic – el trebuie să existe la nivelul tehnic. Eu nu corectez niciodată ce scriu, însă a doua zi, când citesc ce am scris cu o zi înainte, fac modificările pe care le cred de cuviință. Cred că am o solidă bază tehnică, posed elementele tehnice ale prozei, ceea ce înseamnă construcția, tipologia, dialogul, atmosfera etc. Mi-a venit de multe ori să cedez la mijlocul unei întreprinderi de acest tip. Pentru că întotdeauna când ești angrenat într-o construcție mare apare sila. O greață aproape fizică. Ești la marginea vomismentului, și adeseori te târăști lângă mașina de scris, stai îndobitocit și te uiți cu ochii pironiți la ea, și nu te poți mișca. Trebuie să stai acolo. Și poate în asta constă eroismul scriitorului adevărat, că nu se mișcă de acolo. Stă nemișcat, chiar dacă nu scrie, și își îndeplinește sarcina, sarcina pe care și-o propune el însuși. De aici, libertatea.

Există la destui scriitori tentația de a-și rescrie cărțile. Eu nu am fost tentat – deși am avut ocazia s-o fac! Majoritatea cărților mele au stat ani de

zile înainte de a fi publicate, pentru că refuzam să fac concesii esențiale. La *Bunavestire* am stat trei ani cu mansucrisul în față și am avut discuții cu unii dintre ucenicii mei. Cu Mircea Săndulescu, plecat în America, și care a fost un bun prozator tânăr. I-am dat să citească romanul, mi l-a restituit și a spus: „Da, domnule Breban, ce interesant! Dar ce stil dezordonat aveți!” El nu știa ce înseamnă stil, după cum nu știe multă lume, confundă stilul cu acuratețea sau limpiditatea latină a frazei; stil e ritmul intern al ideății fiecărui autor.

Când vii într-o literatură cu un alt stil, de exemplu cu fraza aceasta amplă, mare, ca doamna Bengescu, există o reacție imediată de respingere. Nu asta e fraza literaturii române. Ci fraza lui Odobescu, a lui Sadoveanu. Fraza scurtă, pertinentă. Și atunci, parcă e un act de lez-majestate să vii cu o frază care forțează regulile sintactice și spiritul limbii. Spiritul limbii române, ca și al francezei, este fraza scurtă, clară. Francezii au și construit-o – Bossuet și ceilalți, clasicii.

Deci, am avut tot timpul și ocaziile să corectez textul. Dar la mine textele se răcesc brusc, se îndepărtează, nu mă pot atinge de ele. Rămân și eu mut de admirație în fața unor performanțe, alteori tremur ca nu cumva să se subțieze așa. Știu foarte bine unde slăbește tensiunea. De pildă, în *Amfitrion* știu exact locul unde scade – la sfârșitul volumului doi, unde scade până aproape de non valoare. Dar se oprește. Și, uneori, în nopți de ură contra mea – pentru că am aceste nopți de simț autocritic exacerbat! –, mă duc și deschid cartea acolo unde știu eu că „firul” e cel mai slab și mă conving încă o dată că ține. Acesta e adjectivul suprem al valorii – dacă „ține”!

Nu am ce să corectez, nici măcar bâlbâielile – în *Don Juan* există fraze bâlbâite. Pentru mine, elogiul maxim nu e acuratețea stilistică din punctul de vedere al profesorului de liceu. Pentru mine, stilistica este gâfâitul autorului. Să se audă gâfâitul celui care scrie. Gâfâitul meu e acolo, în pagină. Uneori, e unul zgomotos, de parcă ar fi încă o persoană în cameră. În plus, riscul pe care mi-l asum sondând profunzimile se mută în stilistică. Eleganța frazei sigur că pierde – eu nu scriu atât de elegant ca Huysmans

sau ca Mateiu Caragiale. Mateiu scrie mult mai bine decât mine. Cornel Ungureanu a polemizat cu mine, comentând *Confesiuni violente*, când susțineam că scriitorii buni de mâna a doua scriu bine. Pentru mine, scriitorul mare e cel care construiește, nu cel care *scrie bine*. Cei care rămân atenți la stil, la acuratețea frazei sunt buni scriitori de mâna a doua. Excelenți scriitori, dacă vreți, dar nu mari. Deci nu un Faulkner, nu un Balzac, nu Thomas Mann și, mai ales, nu Proust.

Flaubert nu se află printre maștrii mei spirituali. Nu are o operă rotundă, e inegal. Mie îmi plac culmile, nu vârfurile: Tolstoi, Dostoievski, Shakespeare, Faulkner. Thomas Mann a dat și el o operă de tipul culmii, nu al vârfului. Flaubert are două vârfuri, *Madame Bovary* și corespondența. *Educație sentimentală* e ratată (la nivelul său, bineînțeles, a vrut să fie balzacian, ceea ce nu i s-a potrivit); a produs acest roman misterios, enorm, care stă la baza întregii literaturi moderne, *Madame Bovary*, despre care nu știm încă exact ce este. Nu știe nimeni de ce e atât de fantastic, de misterios. Știm, dar nu știm... Scriitura lui este în spiritul stilului clasic francez, dar de aceea e cu atât mai mare răzbunarea unui Balzac sau a unui Proust, care au rostogolit, care au călcat în picioare această acuratețe stilistică franceză, cu fraza scurtă, pertinentă și clară. Dacă se poate, ironică. Dar nu există așa ceva la Balzac, nu există la Proust.

Stendhal, ca și Flaubert, este un scriitor în parte nerealizat. Stendhal a fost un leneș, o spun cu toții, *Lucien Leuwen* nu e terminat, notele de călătorie, *Amintirile unui egotist*, sunt foarte interesante. *Roșu și negru* este unul dintre romanele mele de căpătâi, îl recitesc adesea. Și în acest roman apare ruptura, Julien Sorel cel de la început nu e același cu personajul din final. La 1830, Stendhal e fondatorul romanului modern așa cum îl văd eu, adică o nuvelă în care unul din personaje se rupe, se sparge. *Roșu și negru* nu e, cum s-a spus, „romanul ambițiosului”. Pare doar romanul ambițiosului, dar un ambițios nu-și distruge cariera numai pentru că fosta lui iubită a făcut în spovedanie o mărturisire falsă. Stendhal a fost primul meu maestru, ca și Cehov, după care am căzut în bârlogul imens al lui Dostoievski, din care nu am mai ieșit și nu voi ieși niciodată.

Regret enorm că nu sunt critic și istoric literar. Încă de acum douăzeci de ani îi rugam pe prietenii mei, încercând să-i susțin politic, pe I. Negoitescu, pe Matei Călinescu, să scrie o istorie a literaturii române moderne și contemporane. Dacă nu de la „pașopt”, măcar de la primul război încoace. Pentru că e inutil s-o iei mereu de la început. Aici cred că e greșeala lui Manolescu: nu cred că cineva poate veni acum să spună lucruri în plus față de ce a spus Cartoian. Pe noi ne interesează literatura de după „Junimea”, sau, mai ales, de după primul război. De atunci s-au spus atâtea lucruri false (de exemplu, felul în care nu l-a „văzut”) Călinescu pe Bacovia, și multe altele, încât, dacă aș fi critic literar, aș scrie o istorie a literaturii moderne și contempo-rane. Imitând gestul fundamental al lui Călinescu, de a încerca să integrăm literatura română în literatura universală. Noi trebuie să revenim în Europa prin integrare. Iar critica trebuie să iasă din impresionismul ei în care uneori a fost împinsă cu forța. O asemenea întreprindere necesită și informație, dar și orgoliu național. Călinescu a fost un mare patriot. El a crezut că literatura română poate fi confruntată cu literatura de vârf a Europei.

Nu știu care sunt primele zece cărți românești care ar rezista în context european. Dar am să dau un exemplu, o carte pe care am recitit-o de curând, sau, mai bine zis, am citit-o ca lumea: *De două mii de ani*, a lui M. Sebastian. Am rămas uimit. E un roman parizian perfect, scris de un splendid scriitor. Reflectă perfect atmosfera bucureșteano-pariziană a anilor '30. Apoi i-aș alege pe Blecher, pe doamna Bengescu, cu două-trei romane – vedeți, cărți din zona nesămănătoristă. La mine partizanatul este foarte clar anti-sămănătorist. Aș alege – nu i-aș omorî pe toți sămănătorii, aș lăsat și câțiva în viață! – pe Rebreanu, cu cel puțin două cărți. Am recitit de curând *Ion*, mi-a fost teamă să mă apropiu de carte, și, spre uimirea mea (ce false lecturi avem în tinerețe!), eram convins că partea cea mai slabă e cea despre intelectuali, cu familia Herdelea. Nici vorbă. E cea mai bună parte! Rezistă mai bine decât secvențele puțin kitsch-sacrale, cu sărutatul pământului – nu e foarte proastă nici aceea, deși Barbu și-a bătut joc de ea, pentru că el, fiind muntean, nu înțelege simbolistica noastră ardelenască a

pământului: pământul acela nu e simplu pământ, ci pământul românesc – în fine, nu mă întind, nu vreau să-l concurez pe Păunescu!

L-aș reține în lista „celor zece” și pe Sadoveanu, cu *Baltagul*, *Creanga de aur*, așadar ceea ce este problematic în roman. Apoi pe Camil Petrescu, cu cele două romane. Nu știu cum sunt, înainte de război, femeile scriitor, în afara doamnei Bengescu, care domină peste noi toți. După război, l-aș pune pe Petru Dumitriu, care a ratat, e drept, întoarcerea în România, dar a cărei *Cronică de familie*, în afara finalului prostituant, e o carte solidă, scrisă în cel mai bun stil al secolului XIX. Păcat că el n-a apărut înainte de Rebreanu. Dacă apărea înainte de 1920, proza română ar fi fost mai solidă. Tragedia noastră e că romanul a apărut atât de târziu. Toți acei boieri, Russo, Kogălniceanu, oameni atât de fini, n-au reușit să facă un roman care să *stea*. O statuie trebuie să *stea*. Dacă nu stă, nu e bună. Primul roman care *stă* este abia de la 1920, *Ion*. Gândiți-vă cât de defazați suntem: primul roman modern apare pe la 1600, *Don Quijote*. Iar la noi, trei sute de ani mai târziu! Și încă unul pitoresc, neproblematic, o cronică. Eu sunt contra cronicii. E o părere temperamentală, nu valorică. Aceste cărți, mai ales în cultura română, care e bazată pe agraritate, au o importanță mare.

La primul meu roman, *Preda*, care era sărac pe vremea aceea, ca să câștige un ban, mi-a făcut referat. *Preda* era compatisant, iar eu, ca și astăzi, făceam o proastă impresie, păream un tip antipatic, rigid, ardelean limitat etc. „Uite, Breban, mi s-a spus că nu ești lipsit de talent, îți fac eu referatul ca să-ți apară cartea.” Era vorba de Francisca. A făcut referatul, m-a sunat și m-a chemat la el. Mi-a spus: „Dom’le, am citit cartea într-o noapte, i-am citit nevestei mele Eta – era vorba de Eta Wechsler – fragmentul cu violul din uzină. De unde știi dumneata toate chestiile astea? Ai făcut un țaran formidabil.” Zic: „Domnu’ Preda, vă spun sincer. Habar nu am de țaranul român. Tatăl meu a fost un timp preot la țară, dar n-am ajuns să cunosc prea bine satul. Dar sunt conștient că voi, țărani, dominați cultura română, mi-am dat seama că dacă nu fac un țaran, nu mă primiți în Uniunea Scriitorilor!” De atunci, n-am mai creat nici un alt țaran. De altfel, nici nu e nevoie. Au făcut-o atâtea în jurul meu!

Acum câteva luni am participat la o conferință împreună cu prietenul meu, Octavian Paler. Și-a făcut discursul, a vorbit minunat, liber, o oră – vorbește formidabil, vorbește chiar mai bine decât mine! –, despre catastrofa României. Cioran, tribun politic. S-a lamentat splendid o oră, trebuia doar să ne livreze pe tavă niște pistoale sau otrăvuri, ca să terminăm în sfârșit cu tot circul ăsta! Am luat și eu cuvântul și am spus: „Sunt și eu fascinat de discursul lui Octavian Paler, dar mie mi se pare invers. Dânsul e speriat că nu mai există satul românesc, nu mai există națiune română – are o frază minunată: «Disperarea e patriotismul meu!» – foarte frumos! Eu, care sunt un spirit vitalist, am spus, din contră, că din aceste centre transhumante, așa cum spun ungurii, care urcam și coboram pe unele pante indecise, iată, avem un teritoriu destul de amplu, și extrem de bogat avem o limbă, o cultură lucidă și majoră. Stăm foarte bine. Ieșim din culoarul ăsta comunist, suntem cum am fost și, o spun și acum, prevăd un viitor de aur României imediate. Mă bucur că aceste alegeri au confirmat optimismul meu.

Deci, agraritatea. Și spuneam: eu, ca orășean, mă simt un intrus extrem de precaut și de timid între atâția țărani care domină de treizeci de ani critica română, cultura română. Iar succesul imens, exagerat, al romanului *Moromeții* – care va și dăuna acestui roman –, care l-a făcut pe Cioran să se întrebe: „Cum de-ați făcut din cartea asta o capodoperă absolută? Nu este.” I-am explicat că *Moromeții* a ajuns o carte-cult, un simbol pentru că exprimă oarecum, deși în contratimp, tragedia țărănimii.

Eu am spus-o adeseori, am repetat-o și în *Confesiuni* violente, că Preda a făcut un lucru remarcabil: a propus a treia față a țăranului român, a țăranului muntean, după ce Rebreanu și Sadoveanu le dăduseră pe primele două, ale țăranului ardelean și moldovean. O față extrem de plauzibilă, de adevărată, de istorică.

Dar ce mai poate, astăzi, romanul? Eu aș zice mai corect ce ar trebui să poată romanul. Cred că e o formulă în plină dezvoltare. Contrazic ferm toate pronosticurile suprarealiștilor etc. etc., cum că romanul clasic a dispărut. Ofensiva lor antiacademică a prins toată cultura, pictura figurativă,

muzica, fraza melodică, armonia etc. Or, eu cred că romanul, care e un stâlp al culturii, a ajuns astăzi un gen prestigios, după ce fusese o Cenușăreasă. De la Balzac și Tolstoi încoace, el susține întreg edificiul culturii. La începutul secolului nostru, când domenii clasice, precum filosofia, au pierdut tot mai mult teren și audiență, sterilizându-și limbajul și ghetozându-se progresiv – aceasta a fost una din discuțiile mele mai vechi cu Liiceanu: și el resimțea criza limbajului în filosofie –, generația foarte mare a lui Joyce, Musil, Broch, Kafka, Thomas Mann a preluat și discursul formal, eseul. A introduce în discursul epic un discurs noțional este extrem de primjdios, pentru că se subțiază, se pulverizează întreaga țesătură epică. Or, Thomas Mann reușește un miracol. O face înaintea lui, evident, Dolstoievski, în imensul monolog al lui Ivan Karamazov, dar, odată cu anii '20, romanul a început să preia o parte din funcțiile filosofiei. Să nu mai ezite în fața conceptului.

Cred că falsele Casandre care anunță mereu tot felul de falimente, dispariții, exagerează. Vedeți ce fals a fost strigătul din 1990 privind criza culturii. Dimpotrivă, cred că există un exces de titluri. Iar critica nu prididește să facă puțină ordine în acest noian de apariții. Pledoaria mea e, bineînțeles, *pro domo*, dar romanul mi se pare un imperiu, un gen capabil să asimileze toate celelalte genuri, să folosească toate instrumentele teatrului, liricului (pentru a ieși din impas, de pildă, în scenele sexuale, eu folosesc adeseori o metaforă), filosoficului, eseului. Dar cu condiția să ai vână epică.

Este, însă, și un risc: romanul a devenit prea popular. Dar unde și formele de subcultură. El va trebui să lupte și cu asta, cum luptă și cu televiziunea. Dar marele succes al televiziunii o amenință pe ea însăși: se va uza foarte rapid. Romanul este altceva. Este o lectură de perfectă intimitate, regăsire, o formare a sinelui.

Sufăr alături de unele personaje ale mele. De pildă, am suferit atunci când am omorât-o pe Florica în finalul *Drumului la zid*. După ce am scris, m-am trezit noaptea și am vrut să tai. Mi se părea că puteam tăia, doar eu scrisesem aia. Îmi ziceam: „Domnule, măgarul ăsta de Castor Ionescu își părăsește familia, se duce undeva într-o chilie, stă acolo vreme de sute de

pagini, într-un timp psihic foarte amplu, iar femeia aceasta minunată, soție și mamă de copii, care nici o clipă nu acceptă, așa cum i se sugerează, să-și declare soțul nebun, tocmai ea să se omoare!” M-am sculat din pat, la trei noaptea, am aprins lumina și am vrut să tai. N-am putut. Trebuia să moară. Ea, și nu el, ticălosul, nebunul, zevzecul, zănitecul.

Dar sufăr și pentru anumite situații. În finalul din *Bunavestire* m-am enervat enorm că Grobei distruge Organizația. Scrisesem patru, șase sute de pagini pentru ca să ajungă la Organizație. Pentru ca ea să apară și pentru ca el să se instaleze în fruntea ei. Șase sute de pagini pentru a prelua puterea. Iar în clipa în care a luat-o, o distruge. Dar n-am putut să tai finalul. Abia peste câțiva ani am înțeles ce conține acel final: puterea adevărată este Golul. Acea e puterea mare.

În rest, în relație cu personajele mele, sunt ca Dumnezeu: sunt alături de toți, îi văd pe fiecare în parte. Sigur că în mine există o componentă kitsch – care, în același timp, e și vitalitatea mea. Vulgaritatea are o calitate: vitalitatea. De aceea, la începuturile de domnie ale fiecărei clase sociale apare vulgaritatea. Burghezia, ea, de prost gust și vitală, a fost mai puternică decât eleganții și fazii aristocrați. *Grobei c'est moi*, bineînțeles, pentru că eu însumi am trăit această ruptură. Cineva m-a întrebat de ce mi-am luat personajul din Banat. Am răspuns că nu l-am luat din Banat, ci din Caransebeș!

Romanul poate fi – și eu cred că trebuie să fie – o catedrală. Ce era propriu catedralelor medievale? Disproporția. Iarăși ajungem la cantitate, la spațiu. Și astăzi, dacă mergi la Chartres, la Reims, încă se vede această disproporție. Sau catedrala din Orvieto. Când merg cu unii amici acolo, le produc surpriza capodoperei. Un estetician german spunea că primul element al capodoperei este spaima. Uimirea, spaima, și abia apoi bucuria, catharsisul. La Orvieto, un sătuleț, cu o stradă principală îngustă, cu tot felul de prăvălii care vând ceramică. Și deodată, în față – dacă ești un bun ghid nu-l anunți pe cel cu care mergi – apare o catedrală fantastică, în care se găsește celebra frescă a lui Luca Signorelli, „Judecata de apoi”!

Eu îmi explic indignarea unor critici și cititori când văd proiectele mele ample prin faptul că lor li se pare că e disproporționat ceea ce fac. E adevărat. E disproporționat. Dar Dumnezeu unde vine? Într-o catedrală, bineînțeles. Sub înalta arcadă gotică, care trage privirea în sus, conducând spiritul spre umilință, pentru a vedea cât de superbă, inalterată e dumnezeirea și cât de mic e omul. Poate că eu fac și o elecție temperamentală. Sunt catolic, sunt occidental: tresar la disproporția, la îndrăzneala care duce spre umilință.

– La ceea ce numim *sublim*.

⁴ Discurs ținut la redacția revistei „Orizont”, în decembrie 1996.